જાહેર ખબર.

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બરમાં.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુમ્બઇ ઇલાકાના ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ઘણા અનુભવી અમલદારોના મત લઇ ગુજરાતી અક્ષરોનો શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોના કદ તથા લખાણ ઢબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતા સર્વ કોપીબુકો કરતા ચઢીઆતા થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી જાહેર પાડી છે.

કોપીબુકોની સફાઇ અને સુન્દરતા જાળવવા માટે ત્રાંબાના પત્રા (કોપર-પ્લેટ) કોતરાવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એકજ બાજૂએ સુન્દર રંગની શાહીથી છપાય છે. કાગળ અને કવર ઊંચા ટકાઉ વાપરેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાત્રી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેંકડે ૩૩ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલ્વે ખરચ પણ આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખરચ આપવામાં આવશે નહિ.

૦ કોપીઓ સાથે બીજા પુસ્તકો મંગાવનારને સેંકડે અર્ધો ટકો હકસાઇ લઇ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. **મળવાનું ઠેકાણું—ડાહ્યાભાઇ જીગજીવનદાસ લેખનકળા કોપીબુકની ઓફીસ,-કાળકાદેવી રોડ પોસ્ટ ઓફીસ સામું નંબર-૨૧૭ મુંબઇ.**

ખુલાસો— ફક્ત ૭ાા આનામાં ગાપકરણનો ખુલાસો. જેમાં ઘણા નિયમો અને ૪૫૦ ગણેલા દાખલા છે.

લખો—બુકસેલર ડાહ્યાભાઇ ગણપતરામ, ભોરસદ બજારમાં.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૩મું. નવેમ્બર, સને ૧૯૧૪. અંક ૧૧મો.

સ્વીકાર.

પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજ તેમજ ગુજરાત 'શાળાપત્ર' ને માટે ચાલુ વર્ષ મોટા ફેરફારોથી અંકિત થયું છે. રા. સા. મહીપતરામ, રા. રા. નવલરામ, તથા રા. રા. મગનલાલ પછી 'શાળાપત્ર' રા. બ. કમળાશંકરના હસ્તમાં લગભગ બાર વર્ષ રહ્યું તે સર્વને સુવિદિતજ છે. રા. સા. જનીઅતરામ ગૌરીશંકર શાસ્ત્રીને તન્ત્રિપદ સ્વીકાર્યાને બરાબર ૭ માસજ પુરા થયા છે, એટલામાં તેમની બદલી થયલી હોવાથી 'શાળાપત્ર' સાથેનો તન્ત્રિપણાનો સંબંધ તેમને છોડવો પડ્યો છે, એથી સર્વને અંતરે દીલગીર થવાનું કારણું મળે છે; તોપણ રા. સા. શાસ્ત્રી ઉત્તર વિભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે નિમાયા છે એ જોઈ સર્વને અત્યંત આનંદ થયા વગર રહેશે નહિ. પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ તથા "શાળાપત્ર"ના અધિકારી તરીકે જે ફરજો તેમને બજાવવાની હતી તે ને તેજ ફરજો વિશેષ અધિકાર સાથે બહોળા પાયા પર હવે તેઓ બજાવશે એ કંઈ થોડું સંતોષકારક નથી.

નોકરીનો આરંભ સાધારણ કારકુન તરીકે કરી, મિડલ સ્કૂલ તથા હાઈસ્કૂલના મદદનીશ તરીકે અનુભવ મેળવી, ડેપ્યુટિ એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની પદવી લાંબો વખત દીપાવી, થોડો વખત પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજના પ્રિન્સિપલ રહી, આખરમાં ઊંચું ઉત્તર વિભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરનું માનવંતું પદ પ્રાપ્ત કરનાર રા. સા. શાસ્ત્રીને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો ઓછો છે. કેળવણીખાતામાં ગુજરાતી બંધુઓમાંથી કાયમને માટે આવો ઊંચો ઓદ્ધો ભોગવવા ભાગ્યશાળી થનાર રા. સા. શાસ્ત્રી પ્રથમજ પુરુષ છે, તે માટે પણ તેમને અમે અભિનંદન આપીએ છીએ, અને સંપૂર્ણ આશા રાખીએ છીએ કે પ્રાથમિક શિક્ષણ, કે જેના ઉપર નવા ઓદ્ધાની રૂએ તેમનો સંપૂર્ણ કાબુ છે, તેને આપણી જરૂરીઆત મુજબ પોતાના લાંબા અનુભવને આધારે વધારે સંગીન પાયા પર લાવી ગુજરાતના હિતવર્ધક તરીકે કાયમની નામના મેળવશે

રાવ સાહેબ લોકમતને કેટલું બધું માન આપે છે તે તેમણે પોતાના પ્રથમ લેખમાંજ પ્રકટ કર્યું છે, અને અમે પણ ખાતરીથી માનીએ છીએ કે લોકમતને માન આપ્યા વગર કેળવણીની સ્થિતિ સુધારવાનું કામ સંતોષકારક આગ્રેજ નીવડે. રાવ સાહેબનો એક બીજો લેખ ખંત તથા આગ્રહથી માણસ શું ન કરી શકે તે સંબંધમાં છે, અને તે કેટલો બોધદાયક છે તે વાચક સહેજ સમજી શકે એમ છે. 'આપણી નિશાળો' અને 'અમારો અનુભવ' એ નામના લેખમાં રાવ સાહેબે જે વિચારો બહાર પાડ્યા છે તે કેટલા સચોટ અને હૃદયગામી છે તે કહેવાની જરૂરજ નથી. અમે ફક્ત વાચકવર્ગને તે લેખનું સારી રીતે મનન કરવા અને તે પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રયત્ન કરવા ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. જોકે બદલીના કારણથી એ લેખ સંપૂર્ણ થવા પામ્યો નથી, તોપણ ખાનગીનામાંનો થોડોએક ભાગ આ શાળાપત્રમાં તેમની પરવાનગીથી છાપ્યો છે.

ગુજરાત 'શાળાપત્ર' એ પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોને શિક્ષણપદ્ધતિનું બારીક જ્ઞાન આપવાનું તેમજ શિક્ષણમાં જરૂરીઆતનું સામાન્ય જ્ઞાન આપવાનું એક ઉત્તમ સાધન છે, અને આપણે જોતા આવ્યા છીએ કે આ માસિકની સ્થાપના થયાને આજ લગભગ ૫૪ વર્ષ થયાં છે તે દર્મિઆન તે પોતાનું કાર્ય ઉત્તમ રીતે બજાવી રહ્યું છે. તેની કળા ઉત્તરોત્તર ચઢતી ને ચઢતીજ રહી છે એમ આપણે સર્વ એકમતે કબૂલ કર્યા વગર રહીશું નહિ. બેશક સમસ્ત શિક્ષકવર્ગને 'શાળાપત્ર' એક આશીર્વાદરૂપજ છે, અને નામદાર સરકારની ધારણા મુજબ જે જે શિક્ષકો એનો યોગ્ય લાભ લેતા હશે, તેઓ શિક્ષણશૈલી તથા સામાન્યજ્ઞાનની બાબતમાં ખરેખર ઘણે અંશે આગળ વધ્યા હશે એમાં જરા પણ સંશય નથી. ટ્રેન્ડ શિક્ષકોને તો નવીન શિક્ષણપદ્ધતિનો થોડોઘણો અનુભવ એક, બે, કે ત્રણ વર્ષ સુધી પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં રહેવાથી મળવાનો પ્રસંગ આવે છે; પરન્તુ તેમને પણ 'શાળાપત્ર'માંથી મળતો લાભ અમૂલ્યજ છે; કારણ કે શિક્ષણનો વિષય કંઈ બાંધી લીધેલા તળાવ જેવો નથી, કે એક વખતનું બારીક નિરીક્ષણ તેના પુરેપુરા ખ્યાલ માટે બસ થાય. શિક્ષણપદ્ધતિ તો નિરંતર વહ્યા કરતી એક મહાનદીના પ્રવાહરૂપ છે, એટલે મૂળ આગળથી જોકે તે પ્રવાહ સાંકડો ને નજીવો જેવો લાગે, તોપણ જેમજેમ તે આગળ વધતો જાય છે, તેમતેમ તેના કદમાં, સ્વરૂપમાં, ને ગંભીરાઈ

વગેરે ગુણોમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતી ચાલી જાય છે. આ મહાનદીનું યથાર્થ સ્વરૂપજ્ઞાન બે, પાંચ, કે સાત વર્ષની મુદતમાં થવું કેટલું અસંભવિત છે તે કહેવાની જરૂર નથી. શિક્ષકને તો જિંદગી સુધી અભ્યાસકવૃત્તિ ગ્રહણ કરવાની ખાસ જરૂર છે, એટલે ટ્રેન્ડ શિક્ષકોને પણ 'શાળાપત્ર' જેવા માસિકમાંથી ઘણું જાણવાનું તથા તે અનુભવમાં મૂકવાનું બાકી રહે છે. અન્ટ્રેન્ડ શિક્ષકવર્ગને તો શિક્ષણસંબંધી તત્ત્વ જાણવાનું એક મુખ્ય સાધન આ માસિકજ છે. અમારા નવ વર્ષના અનુભવ ઉપરથી અમે ખાતરીથી કહીએ છીએ કે ખાસ કરીને મુંબઈ શહેરની સંખ્યાબંધ મ્યુનિસિપલ તથા એઈડેડ ગુજરાતી શાળાના શિક્ષકોને શિક્ષણપદ્ધતિનું જ્ઞાન બહુ ઓછું હોય છે. તેમને તો આ માસિકથી અલબત્ત ઘણોજ ફાયદો થવો જોઈએ. માર્ગદર્શક ભોમીયાની, ઉન્નતિકારક સાચા મિત્રની, અને કલ્યાણકારી ગુરુની ફરજો 'શાળાપત્ર' એકી વખતે શિક્ષકોના સંબંધમાં બજાવે છે એ સમજવું બીલકુલ અઘરૂં નથી.

અન્તમાં, રા. બ. કમળાશંકર તથા રા. સા. જમીઅતરામની ચાલુ પદ્ધતિને વળગી રહી આવા ગૌરવયુક્ત 'શાળાપત્ર'નો પ્રવાહ એકરસ વહેતો રહે તે માટે સંપૂર્ણ કાળજી રાખવાની આતુરતા દર્શાવી ઈશ્વર તે કાર્યમાં અમને સંપૂર્ણ મદદ કરો એમ ઇચ્છીએ છીએ.

અમારો અનુભવ.

(ચાલુ પુ. ૫૩ પૃ. ૩૬૭ થી).

પોતાની નિશાળ માટે અભિમાનની જરૂર.

ગયા અંકોમાં કરેલા વિવેચન પરથી ખાતરી થઈ હશે કે શિક્ષકે વિદ્યાર્થીની સંખ્યામાં નામનો વધારો બતાવીને સંતોષ પામવાનું નથી, પણ તેણે વિદ્યાર્થીઓ દરરોજ નિશાળે આવે અને વખતસર આવે, એવું પરિણામ લાવવા માટે પોતાનાથી બને એટલા સર્વ ઉપાયો યોજવાના છે; કેમકે વિદ્યાર્થી મહીનામાં ઘણા દિવસ ગેરહાજર રહે અથવા આવે તોપણ મોડાવહેલો ગમે ત્યારે આવે, તો જેટલો વખત તેની હાજરી હોય તે પણ નહિ જેવીજ છે. ગેરહાજરીને લીધે અથવા વખત બેવખત આવવાથી તેને ક્રમસર શિક્ષણ નહિ મળી શકે, એટલે સહેલામાં સહેલા

વિષયમાં પણ તેને ગમ પડશે નહિ, અને તે આગળ ચાલી શકશે નહિ એટલે થોડા વખતમાંજ કંટાળશે. માટે દરેક શિક્ષકે સંખ્યા વધારવાની જેટલી કાળજી રાખવાની છે, તેટલીજ નિયમિત અને વખતસર તેમને હાજર રહેતાં કરવાની પણ રાખવાની છે. એ ખરૂં છે કે મોટી સંખ્યા રજિસ્ટરને શોભાવે છે, પરંતુ નિશાળની શોભાનો આધાર એકલા રજિસ્ટર પરજ નથી. નિશાળની શોભા વધારવી હોય, તો શિક્ષકને પોતાની નિશાળ માટે યોગ્ય અભિમાન હોવું જોઈએ, એટલુંજ નહિ, પણ શિષ્યોમાં પણ એવુંજ અભિમાન ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ.

શાલાભિમાનનું સ્વરૂપ.

હુંજ સમજુ છું, બીજા મૂર્ખ છે; હુંજ ભણેલો છું, બીજા અભણ છે; હુંજ કુલીન છું, બીજા કુલહીન છે; એવા અનેક પ્રકારના પોતાની ઉત્તમતાના ને બીજાની કનિષ્ટતાના ખ્યાલને અભિમાન કહેવામાં આવે છે. અભિમાન એટલે પોતાને માટે જોઈએ તે કરતાં ઊંચો અભિપ્રાય બાંધવો તે. વિદ્યામાં, ધનમાં, ડહાપણમાં, કુલીનપણામાં, સૌંદર્યમાં અથવા જેમાં ને તેમાં 'હુંજ' ચઢિયાતો છું એમ માનનાર અભિમાની કહેવાય છે. કોઈ પણ બાબતમાં મદ ચઢે અથવા ગર્વ વધે, ત્યારે તે બીજાને ન લેખવતાં પોતાનેજ સર્વોપરિ માને છે, અને ગમે તેનું ભૂંડું કરતાં અથવા ગમે તેને નુકસાન પહોંચાડતાં જરા આંચકો ખાતો નથી. માટે અભિમાન એ એક મોટામાં મોટો દુર્ગુણ છે એ કહ્યા વિના પણ સમજાય તેવું છે. આમ છતાં ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે શિષ્ય તથા શિક્ષક બંનેને પોતાની શાળા માટે યોગ્ય અભિમાન હોવું જોઈએ. તો તે પરથી કદાચ કોઈને વિચાર થશે કે ક્યાં તો ઉપલા લખાણમાં ભૂલ થઈ હશે અથવા અભિમાનના સ્વરૂપમાં કંઈ ભેદ હશે. પ્રથમનું અનુમાન ભૂલભરેલું છે, અને બીજુંજ વાસ્તવિક છે. અભિમાનના સ્વરૂપમાંજ મોટો ભેદ છે. અભિમાનની બધે નિંદા થાય છે, પણ સ્વદેશાભિમાન તથા ધર્માભિમાનની બધે પ્રશંસા થાય છે. અભિમાન એ દુર્ગુણ ગણાય છે, અને દેશાભિમાન તથા ધર્માભિમાન એ મોટા ગુણો લેખાય છે. કારણ એટલુંજ છે કે 'આ દેશ મારો અથવા આ ધર્મ મારો' એવી તીવ્ર લાગણી જ્યાંસુધી હૃદયમાં ઉદ્ભવી નથી, ત્યાંસુધી તે પોતાના દેશનું કે ધર્મનું હિત કરી શકતો નથી. અહંકાર મનુષ્યને અંધ બનાવે છે, પણ મમતા તેને પ્રેમાળ બનાવે

છે. મમતા અથવા મારાપણું એજ માણસને ઉત્સાહ આપનારૂં છે. પોતાના દેશની ખાતર તથા ધર્મની ખાતર પ્રાણ અર્પણ કરવા સુધીની પ્રેરણા કરનાર એક આ મમતાજ છે. મારાપણાને લીધેજ તે અસહ્ય દુઃખો ગણકારતા નથી અને ગમે તેટલો ભોગ આપતાં અચકાતા નથી. એવીજ રીતે પોતાની શાળા માટે અભિમાન હોવું જોઈએ. દેશાભિમાન તથા ધર્માભિમાન વગેરે કેળવવાની જેટલી જરૂર છે, તે કરતાં શાળાભિમાન કેળવવાની અગત્ય ઓછી નથી. શિષ્યમાત્રના મનમાં એવી લાગણી દૃઢ રીતે રોપાવી જોઈએ કે આ મારી શાળા છે, ને તેને શોભા આપવી એ મારી પ્રથમ ફરજ છે, તેને દિપાવવા માટે જેટલા પ્રયત્ન કરૂં તેટલા ઓછા છે, ને જે ભોગ આપું તે તુચ્છ છે. અલબત શિષ્યો આવું અભિમાન ધરાવતા થાય, તે પહેલાં શિક્ષકમાં એ ગુણ અવશ્યજ આવવો જોઈએ. ઉત્તમ ગુણો ઉપદેશમાત્રથી કોઈનામાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી. તેનું આચરણ થતું જોવામાં આવે તો તે સામાના હૃદયને ભેદે છે, અને ઘણી અસર કરે છે. માટે શિક્ષક તથા શિષ્ય બંનેના હૃદયમાં પોતાની નિશાળ માટે મારાપણાનું અભિમાન પ્રકટ થશે નહિ, ત્યાંસુધી તે દીપી નીકળવાની આશા વ્યર્થ છે, ને કેળવણીની સ્થિતિ સંતોષકારક થવી અશક્ય છે.

નિશાળનું બંધારણ.

અમુક વ્યક્તિઓ જથાબંધ ભેગી થઈ અમુક સંસ્થા બનાવે છે, અને તે દરેક સંસ્થાના વિશિષ્ટ લક્ષણો હમેશાં હોય છેજ. આવી સંસ્થાઓના અભ્યાસસંબંધી શાસ્ત્રને કેટલાક પશ્ચિમના વિદ્વાનો 'સમૂહોનું માનસશાસ્ત્ર' એવું નામ આપે છે. એક વિદ્વાન કહે છે કે મહોલ્લાઓના પંચો, જ્યુરીઓ, સભાઓ, ધર્મપંથો, જ્ઞાતિઓ, અને વર્ગો × એ સર્વ આ સમૂહોના માનસશાસ્ત્રના વિષયો છે; તેજ પ્રમાણે નિશાળ પણ એવો એક સમૂહજ છે. હવે જેમ કોઈ સભા અથવા પંથના વિશિષ્ટ લક્ષણો તે તે સંસ્થાને એકદમ બીજીથી જુદી પાડી આપે છે, તેમજ સ્થાપિત થયલી નિશાળોને તરતજ ઓળખાવી આપે એવાં કેટલાંક ચિહ્નો ઘણું કરીને પશ્ચિમની મુખ્ય શાળાઓમાં હોય છેજ. જેમ દરેક મનુષ્યમાં અમુક ગુણ,

× 'Street mobs, juries, meetings, sects, castes, and classes are all examples of the psychological crowd.'

લક્ષણ, ખાસીઅત, કે સ્વભાવ હોય છે તેમ દરેક સંસ્થાના પણ એકંદરે અમુક અમુક ગુણ, લક્ષણ, ખાસીઅત વગેરે ખાસ કરીને હોય છે. અમુક માણસના સ્વભાવ વગેરેનો આધાર તેની શારીરિક તથા માનસિક સ્થિતિ પર તેમજ તેની આસપાસની સ્થિતિ પર હોય છે; ત્યારે શાળા જેવી સંસ્થાનાં લક્ષણોના બંધારણમાં ભાગ લેનાર એકલા શિક્ષકોજ નથી પણ ખાસ કરીને મોટી ઉમરના અને કેટલેક અંશે નાના નાના શિષ્યો પણ છે. કેટલીક નિશાળોએ એવી નામના મેળવી હોય છે, કે તે અમુક બાબતમાં નમુનારૂપજ ગણવામાં આવે છે; ને આસપાસનાં કેટલાંક ગામો સુધીના લોકો પોતાનાં છોકરાંને ત્યાં મોકલી આપવા માટે બહુ ઇંતેજારી ધરાવે છે. નિશાળોના આ આકર્ષક ગુણોને 'શાળાનું સામાન્ય બળ' એવું નામ આપવામાં આવે છે. આવા જોરાવર સામાન્ય બળની આપણા દેશની નિશાળોમાં મોટી ખોટ છે, અને એ ખામી જ્યારે પુરાશે ત્યારેજ આપણી કેળવણી સંગીન પાયા પર આવી છે એમ આપણે હિંમત સાથે કહી શકીશું.

શાળાનું સામાન્ય બળ.

ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે નિશાળની એકંદર અસરને 'સામાન્ય બળ' [illegible]વા નામથી આપણે ઓળખાવીએ છીએ. નિશાળને લગતી કહાણીઓનું, ને માટેના લોકમતનું, અને તેના સ્થાપિત થયલા રીતરિવાજોનું જે બળ જ સામાન્ય બળ.* જો અમુક નિશાળનું નીતિવિષયક બંધારણ બહુ [illegible]ચું હશે, તો તેની અસર નીતિના નીચા ધોરણવાળા વિદ્યાર્થી પર પણ [illegible]માં દાખલ થતાંની સાથે થયા વગર રહેશે નહિ; કેમકે જ્યાં નીતિસંબંધી [illegible]તાવરણજ તદ્દન સ્વચ્છ અને નિર્મળ હશે, ત્યાં એક વ્યક્તિને તેના પ્રવાહ[illegible]ની સાથે પ્રથમ અર્ધા દિલથી અને થોડા વખત પછી ખરા અંતઃકરણ[illegible] ઘસડાયા વગર છૂટકો થશે નહિ. કમનસીબે જો શાળાનું નીતિ[illegible]બંધી ધોરણ બહુ નીચું હશે, તો તેને ઊંચું લાવવાનું કામ ધારીએ તેટલું [illegible]હેલું નહિ નીવડશે. એવા પ્રસંગમાં તો પ્રવાહને નીચાણ તરફ વળતો

---

*" × × × × the influence of the school as a whole—[illegible]he force of its traditions, the power of its public [illegible]pinion, and its settled usages—in short its common [illegible]pirit or *esprit de corps*.

અટકાવી ખરી દિશામાં વાળવા માટે ઘણી મહેનત પડશે; પરંતુ એ કાર્ય માથે લેવાનો બોજો શિક્ષક ઉપરજ પડશે. શિક્ષક જો પોતાના ચારિત્ર્યથી, પોતાની વર્તણૂકથી, પોતાના શુદ્ધ ભાવથી, અને પોતાનાજ નમુનાથી રસ્તો બતાવવા હંમેશ તૈયાર થઈ રહેશે, તો તે શિષ્યસમૂહને ધીમેધીમે પણ મક્કમપણે પોતાની સાથે ખેંચતો જશે, અને પ્રવાહને ઉજ્જ્વલ તથા એકસરખી રીતે સરળતાથી વહેતો બનાવશે.

આ સઘળું જોતાં માલમ પડશે કે શાળાનું સામાન્ય બળ વધારવાનું તથા ઉચ્ચ બનાવવાનું કામ ઘણે અંશે શિક્ષક પરજ આધાર રાખે છે. અલબત શિક્ષકનામાં કળા હોય તો તે મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થીઓની પાસે એ કામમાં મદદ મેળવી શકે, અને તેની અસર પણ બીજા સર્વ ઉપર શિક્ષક કરતાં કોઈ રીતે ઓછી થશે નહિ, બલ્કે વધારેજ થશે. નાના તથા મોટા સર્વ શિષ્યો વિદ્યાર્થી તરીકે એકજ વર્ગના છે, અને સજાતીય વિદ્યાર્થીઓ એકમેકને જેટલી અસર કરી શકે તેટલી અસર વય તથા જ્ઞાન વગેરેમાં આગળ વધેલા શિક્ષકો ઓછા જ્ઞાનવાળા શિષ્યો પર નહિ કરી શકે એ ખુલ્લું છે. અમુક વિદ્યાર્થીને ઉચ્ચ વર્તન માટે શાબાશી મળતી જોઈ બીજા સઘળા સહાધ્યાયીઓમાં તેની હરિફાઈ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા જાગૃત થશે, કેમકે તે દાખલા પરથી તેમને સ્પષ્ટ રીતે માલમ પડી આવે છે કે અમે પણ જો ધારીએ તો એવી માફક વર્તી શકીએ. શિષ્ય . દૃષ્ટિએ જ્ઞાની તરીકે ગણાતા તથા ઉમરમાં આગળ વધેલા શિક્ષકની અને શિષ્યની વચ્ચે મોટું અંતર છે, અને તે અંતરને લીધે શિક્ષકનું વર્તન શિષ્યના હૃદયમાં જોસદાર હરિફાઈ ઉત્પન્ન કરતું નથી. આ પરથી એવું સર્વથા ન સમજવું કે શિક્ષકને ઉત્તમ વર્તણૂકની જરૂર નથી. ઉપર બતાવેલા કારણથી શિક્ષકની જુમ્મેદારી કોઈ પણ પ્રકારે ઓછી થતી નથી. કારણ એજ છે કે અગરજો મોટા વિદ્યાર્થીની માફક શિક્ષક હરિફાઈનું જોસ ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. તોપણ શિષ્યમાં રહેલી અનુકરણશક્તિને પોતાનું કામ કરતાં તે કોઈ પણ રીતે અટકાવી શકતો નથી. માટે શિક્ષકનું વર્તન તો અનુકરણીયજ રહેવું જોઈએ. તેમાં જરા પણ ફેર પડે તો તેનું પરિણામ અનિષ્ટજ આવશે. ટૂંકમાં ઉપલા વિવેચનનો સાર કાઢીશું તો તે એટલોજ નીકળશે કે શિક્ષક શિષ્ય પર જે અસર કરે છે તે શિષ્યની અનુકરણશક્તિને લીધે છે, અને શિષ્યો એકબીજા પર જે અસર કરે છે

તે હરિફાઈની લાગણીને લીધે છે. અનુકરણનું ફળ ધીમું પણ ચોક્કસ હોય છે, અને હરિફાઈનું ફળ તાત્કાલિક તેમજ જોસદાર હોય છે. અનુકરણથી ટેવનું બંધારણ ધીમેધીમે બંધાતું જાય છે, અને હરિફાઈથી મોટા કુદકો મારવાનું સામર્થ્ય આપોઆપ આવે છે. મારૂં વર્તન આવું હોવું જોઈએ એમ અનુકરણશક્તિ પ્રેરણા કરે છે, પણ હરિફાઈ તેની કમર બંધાવે છે અને કહે છે કે 'થવું જોઈએ' એટલા વિચારથીજ તારે અટકવું યોગ્ય નથી, એ સ્થિતિએ તારે પણ તારા હરીફની પેઠેમ પહોંચવુંજ જોઈએ. આ પ્રમાણે શિક્ષક અને મોટા શિષ્યોનું વર્તન જો અનુકરણીય હોય તો અલબત સોનું ને સુગંધ એકઠાં થયલાં ગણાશે, સ્વાભિમાન ને શાળાભિમાનની લાગણી વધારે ને વધારે તીવ્ર થતી જશે, અને આખી શાળાનું નીતિસંબંધી વાતાવરણ ઊંચું ને ઊંચું બનતું જશે.

સીમેન્ટ.

(રા. રા. દરરાય અમુલખરાય દેસાઈ બી. એ.).

સીમેન્ટ (સીમીટ) એ શું ચીજ છે તે કોઈથી અજાણ્યું હોય એમ હું માનતો નથી. તેને દરેક માણસ અમુક પ્રકારનો ચુનો માને છે, ને ચુનાને બદલે નો નહિ પણ જ્યાં ચુના કરતાં મજબુત કામ કરવું હોય ત્યાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

અમદાવાદથી સુરત જતાં મહીનદી આવે છે ને તે નદી ઉપરનો નવો પૂલ સીમેન્ટથી બનાવેલી મોટી દિવાલોના ઉપર ગોઠવેલા લોખંડકામનો છે. વળી તાપી નદી ઉપરનો જૂનો પૂલ લોઢાનો છે તે દગો દે એવો છે તેથી ત્યાં પણ સીમેન્ટનો પૂલ તૈયાર થાય છે. સીમેન્ટની અંદર ચીપા પત્થર ને ઝીણી મોટી રેતી ભેળી તેના મોટાં ચોરસાં પાડવામાં આવે છે ને તે ચોરસાં સીમેન્ટથી ચણી લઈ દિવાલો બનાવવામાં આવે છે.

વળી સુરતની ઉદ્યોગશાળામાં છોકરાઓને રહેવાની બોર્ડિંગ છે તેમાં પ્રથમ મોટા ઓરડાઓજ કરવામાં આવ્યા હતા, પણ વચ્ચે પાતળા પડદા ઊભા કરી ને મોટા ઓરડાઓની ઓરડીઓ કરી નાખી છે. આ પડદા ચણેલા નથી. સીમેન્ટ ને રેતીનો કોલ કરી તેના બીબાં પાડી આ પડદા ઊભા કર્યા છે. તે સ્લેટ જેવા પાતળા છે પણ ઘણા મજબુત છે.

આ ઉપરથી એમ માલમ પડશે કે ચુના ને પત્થરની બનાવેલી ચીજો કરતાં તો શું પણ લોઢાની બનાવેલી ચીજ કરતાં પણ કુદરતી શક્તિઓના સામે સીમેન્ટની બનાવેલી ચીજ વધારે ટકર લઈ શકે છે એમ મોટા ઇજનેરોનું માનવું છે.

ગોદીઓમાં, કિલ્લેબંધીની આસપાસ ઊભી કરેલી બાર્ડઓમાં અને જ્યાં જ્યાં વધારે મજબૂત કામની જરૂર છે ત્યાં સીમેન્ટ વાપરવામાં આવે છે. ચુનાની બનાવેલી ચીજોમાં ફાટ પડે તો તે ફાટ સાંધવા માટે પણ સીમેન્ટ વપરાય છે એ વાત જગજાહેર છે.

આ સીમેન્ટને પોર્ટલૅન્ડ સીમેન્ટ કહે છે અને તે અત્યારસુધી પરદેશથી આવતી હતી. આપણા દેશમાં તે બનાવવાને માટે જોઈની અક્કલ ને આવડત સિવાયના સર્વ સાધનો છે. હાલમાં આંખ ઉઘડી છે તો ખૂટતી એ ચીજો પરદેશથી ભાડે આણીને તેના કારખાના ઉઘાડવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે આમાંનું એક કારખાનું પોરબંદરમાં આવેલું છે, જે જોવાનો મને લાભ મળ્યો હતો. ત્યાં જે જોયું હતું, સાંભળ્યું હતું, ને શીખ્યો હતો તે હું આ છાપાદ્વારે બહાર પાડવા રજા લઉં છું.

સીમેન્ટ બનાવવા માટે ચુનો જેમાંથી બની શકે એવો પત્થર તથા લોઢું જેમાં હોય એવી મરોડી જોઈએ, ને આ બન્ને વસ્તુઓ પોરબંદરમાં છે. પત્થરને માટે તો પોરબંદર જાણીતું છે ને ઉપર જણાવેલી મરોડી ત્યાં આગળ શુદ્ધ સ્થિતિમાં પુષ્કળ જડી આવે છે.

વર્ણનની શરૂઆતમાં મારે જણાવવું જોઈએ કે આ સ્થળે સર્વ કામ વરાળયંત્રની મદદથી થાય છે. પ્રથમ તો પત્થરના નાના નાના ટુકડા કરી નાખી તેના ચીપા તૈયાર થાય છે. મોટા પત્થર આ કારખાનામાં ન લાવતાં જે કકડા બાંધકામમાં આવે એવા ન હોય તેનેજ ઉપયોગમાં લે છે. આ પથરા નીચે રાખી તેના ચીપા થાય કે તેને બીજે માળ રેંટ જેવી રચનાથી ચઢાવવામાં આવે છે. એક ચામડાના પાટાને અનેક ડાબડીઓ જડેલી હોય છે ને તે ડાબડીઓ આ ચીપાના ઢગલામાં થઈને જાય એવી ગોઠવણ કરેલી છે. ઉપર જતી વખતે તે ડાબડીઓ આ ચીપાથી ભરાઈ જાય છે ને છેક ટોચે પહોંચ્યા પછી તે ઊંધી થઈ જવાથી સાંજ ચીપા ઠલવાઈ જાય છે. ત્યારબાદ ત્યાં તે ચીપા કચડાઈને તેના બારીક ટુકડા થાય છે જે બીજા સંચામાં તેની મેળે જાય છે. ત્યાં તેનો

ોટ થાય છે. એક સંચામાંથી બીજા સંચામાં લઈ જતી વખતે ઉપર ર્ણન કરેલું છે એવા પટાઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે કે સ્ક્રુ જેવી ચનાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ બીજી ચીજનો ખ્યાલ નીચેના ર્ણનથી આવશે. એક મોટી નળીમાં એક મોટા પાંખીઆવાળો સ્ક્રુ હોય છે. ે સ્ક્રુ ફર્યા કરે છે તેને લીધે તે નળીમાં પડતી ચીજો એક છેડેથી બીજે છેડે ચાલી જાય છે. એક સંચામાં કામ થઈ રહ્યા બાદ તે ચીજ એક છેડે પડે છે ને તે સ્ક્રુની મદદ વડે બીજે નાકે મૂકેલા બીજા સંચામાં જાય છે. પત્થરનો બારીક મેદા જેવો ભૂકો થાય એટલે તેને મટોડી સાથે અમુક પ્રમાણમાં મેળવવામાં આવે છે. આમાં કંઇ અમુક વજન-ની મેળવાય છે એમ નથી. બધાં રસાયનિક તત્ત્વો કેટલા પ્રમાણમાં તે મિશ્રણમાં હોવા જોઈએ તે પર લક્ષ રાખી આ મિશ્રણ તૈયાર કરવામાં આવે છે. મટોડીને તડકે સુકવી એક ભુંગળામાં દાખલ કરી ત્યાં વરાળની ગરમી-થી સુકવી તેને પણ પત્થર માફક મેદા જેવી કરી આ મેળવણી કર-વામાં કામે લેવામાં આવે છે. પળેપળે આ મેળવણીને પ્રયોગશાળામાં લઈ જઈ ત્યાં કામ કરતા રસાયણશાસ્ત્રીઓ તપાસ કરે છે. જો તેઓને લાગે કે તત્ત્વો બરાબર પ્રમાણમાં છે તો તેઓ તે મિશ્રણ પસાર કરે છે, નહિતો જે ખોટ હોય તે પૂરી કરવાની સૂચના કરે છે. જ્યાંસુધી આ કારખાનું ચાલતું હોય ત્યાંસુધી આ પ્રયોગો પણ ચાલુજ હોય છે. જે મિશ્રણ બરાબર થયું હોય તેને ઈંટો બનાવવાના સંચા આગળ લાવે છે ને તેમાં દસ ટકા પાણી ભેળી તેની બે પ્રકારની ઈંટો બનાવે છે—એક તો ફક્ત તે મિશ્રણનીજ ને બીજી તે મિશ્રણ સાથે કોલસાના કકડા મેળવીને કરેલા નુવા મિશ્રણની. આ બીજા પ્રકારની ઈંટો બળતણની પણ ગરજ સારે છે ને ભઠ્ઠીમાં કામ કરનારનું કામ ઘણું સરળ બનાવે છે. આ ઈંટો સુકાયા બાદ તેમને પાટા ઉપર ચાલતી લારીઓમાં ગોઠવી લારી હડસેલી ભઠ્ઠી પાસે લાવવામાં આવે છે.

ભઠ્ઠી—ફાયર-બ્રિક એટલે જે ઈંટો ગમે તેટલો તાપ લાગે તોપણ બળી જતી નથી એવી ઈંટોની આ ભઠ્ઠી ચણેલી હોય છે. મિલોમાં બૉઇ-લરની આજુબાજુ આવી ઈંટોથી ચણતરકામ થયલું હોય છે. આ ભઠ્ઠી આઠ ફુટ કરતાં પણ વધારે ઊંચી હતી. તેમાં ચાર કોઠા હતા ને દરેક કોઠાને નીચે લોઢાના સળીઆ જડેલા હતા ને બનેલો સીમેન્ટ કાઢવાને

કરામત કરેલી હતી. વળી તે સીમેન્ટને પડતો ઝીલી શકાય એટલા માટે એવું કર્યું હતું કે તે સળીઆવાળા ભાગની તળે લારી જઈ શકે. તે ભઠ્ઠીની બાજુ પર એક વીજળીથી ચાલતો સંચો હતો. તેની મદદથી ઈંટા વગેરેથી ભરેલી લારીઓ સહેલાઈથી ઉપર ચઢાવી શકાતી. વળી તેની ટોચ ઉપર પણ પાટા હતા તેથી ઉપર આવેલી લારીને જે કોઠા આગળ લેવી હોય ત્યાં લઈ જઈ શકાતી ને તેનો માલ ત્યાં ઠલવાતો. છેક ઉપલા ભાગ ઉપરથી હું ગામનો દેખાવ જોવા અટક્યો હતો પણ તેની ખુબીનું વર્ણન અત્ર કરવાનું નથી એમ જાણી એ વાત પડતી મૂકું છું.

આ ભઠ્ઠીના નીચલા ભાગમાંથી એની મેળે સીમેન્ટ કે કોલસાની ભૂકી ખરી ન પડે માટે પત્થરના મોટા મોટા કકડા ઘણીજ સંભાળ ભરેલી રીતે ગોઠવ્યા હતા. તેના અનેક થરોના ઉપર (પત્થર ને મટોડીની) સાદી ઈંટોનો થર ગોઠવ્યો હતો. તે થરના ઉપર કોલસાનો થર કરી વળી તે ઉપર ઈંટોનો થર એમ કોલસા તથા ઈંટોના બે ત્રણ થરો કરી તે ભઠ્ઠીને સળગાવવાની હતી. તે કારખાનાના ઉપરીના કહેવા પ્રમાણે જ્યારે આગ બરાબર ચેતે ત્યારે ધીમેધીમે કોલસાથી મિશ્રિત મિશ્રણની ઈંટો અંદર ઠાલવવાની હતી. આ ઈંટોમાં બળતણ ભેગું મળેલું હોવાથી કોલસો નાખવાની જરૂર રહેતી નથી. જે પ્રમાણમાં જોઈએ તે પ્રમાણમાં કોલસો મેળવેલો હોય છે તેથી કોઈ ભાગ કાચો રહેવાની ભીતિ પણ રહેતી નથી ને વચ્ચેવચ્ચે કોલસો પ્રસરેલો હોવાથી સર્વ ઠેકાણે બરાબર આંચ લાગી સર્વ રજકણો સરખાં તપે છે. જ્યારે પુષ્કળ ઈંટો તૈયાર થઈ હોય ત્યારેજ ભઠ્ઠી ચેતાવવામાં આવે છે એમ મને કહેવામાં આવ્યું હતું, કારણ કે એ ભઠ્ઠી એક વાર ચેતાવ્યા પછી કેટલાક દિવસો સુધી તેનું કામ ચોવીસે કલાક ચાલુ રાખેથી ઓછા ખરચમાં વધારે કામ થાય છે એમ તેઓની ગણત્રી હતી. જ્યારે ભઠ્ઠી રાત્રે ચાલે ત્યારે ત્યાં આગળ વીજળીના દીવા કરવાની ગોઠવણ હતી.

સીમેન્ટની તપાસ—આ સીમેન્ટ તૈયાર થાય એટલે ઉપર જણાવી ગયો છું તેમ એક પછી એક લારીઓને ભઠ્ઠીના કોઠાઓની નીચે લઈ જતા. તેમાં સંચાની કરામતથી તે સીમેન્ટ પડે એમ ગોઠવણ હતી ને ભરેલી લારીઓને હડસેલી પ્રયોગશાળા પાસે લેવામાં આવતી. તેમાંથી તેનું બળ તપાસવા ખાતર નમુનાઓ લઈ તેને જુદા રાખતા. તે નમુના સાથે પાણી ભેળી

તેની ઉપરના પાંખીઆ વગરના બાળબોધ 'જ' ના આકારની મુઠ્ઠીમાં માય એટલી ને વેડાપુર જાડી તકતીઓ બનાવવામાં આવેલી તે મને બતાવવામાં આવી હતી. તે તકતીઓ પાણીમાં રાખી મૂકી હતી. દરરોજ એકેક તકતીને બહાર કાઢી તેનું બળ માપતા. અમને બતાવેલી તકતી સાત દિવસ બાદ બહાર કાઢી હતી ને તે લગભગ વીસેક મણનો ભાર ઝીલી રાખી હતી. તેથી વધારે વજન થતાં 'જ'નાં બે મોડાં મળે છે ત્યાં અગાડીના ખાંચા આગળથી તે તૂટી ગઈ.

આ તેની શક્તિ માપવાને માટે તે સીમેન્ટની તકતીનો એક છેડો એક ત્રાજવાની એક બાજુએ ને બીજે તે ત્રાજવું જે મેજ ઉપર જડેલું હતું તે મેજના ઉપર રાખેલી એક ચાંપ સાથે બાંધી દીધો. તે ત્રાજવાને બીજે છેડે એક ડોલ લટકાવી તેમાં સીસાની ગોળીઓ પડે એવી ગોઠવણ કરી હતી. સીસાની ગોળીઓ જેમાં ભરી હતી તે પેટીની ચાવી ખોલી કે તરત-જ સપાટાબંધ ડોલ ભરાવા માંડી, ને જ્યારે તે તકતીથી ટક્કર ઝીલી શકાય તેથી વધારે વજન થયું કે તે તૂટી ગઈ, ને ડોલવાળો હાથ નીચો પડે કે પોતાની મેળે તે ગોળીઓ પડતી બંધ થઈ જાય એવી કરામત હોવાથી ગોળીઓ ખરતી બંધ થઈ ગઈ.

જેમ થોડા વજનથી વધારે વજનનું તોલ થઈ શકે એવી કરામત રેલ્વેના કાંટામાં હોય છે તેમ આમાં હતું, ને તેથી જોકે તે ગોળીઓનું વજન ઘણું થોડું હતું તો પણ ગણના કરવાથી એમ લાગ્યું કે તે તકતીના ઉપર વીસ મણના વજનનું ખેંચાણ થયું હતું.

આ પ્રમાણે માપ લીધેલો સીમેન્ટ અમુક જાતનો છે તેની ખાત્રી થાય એટલેજ તેને કારખાનાની બહાર કાઢવામાં આવે છે.

જેમ સીમેન્ટનું છે તેમ બીજા હુન્નરોનું પણ આ દેશમાં સાધન છે પણ સાધનોનો ઉપયોગ કરી અમુક ચીજ બનાવી શકનાર કારીગરો નથી. આ ખોટ પૂરી કરવાને માટે હુન્નર-ઉદ્યોગ શીખવાને લાયક તથા ઉતેજાર હોય તેવાઓને મદદ આપી-પરદેશ મોકલી-શીખવી કળાકૌશલ્ય-થી દેશને આબાદ કરવાની પોતાની ફરજ છે એમ જો દેશનો ધનાઢ્ય વર્ગ

ગણિતશિક્ષણશૈલી.

(ચાલુ પુ. ૫૩, પૃષ્ટ ૩૭૪).

(મિ. રામભાઈ કાલિદાસ ભટ્ટ).

આમ ગણિત અને મુખગણિત જે મૂળમાં એકજ વિષય છે તેમને અરસપરસ અતિ ગાઢ સહાયકારક બનાવી, તથા એકજ મૂળતત્ત્વનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપના ઐક્યનું ભાન કરાવી, અને એકજ હિસાબમાં સમાતાં સહેલાં તત્ત્વો પર પૃથક્ પૃથક્ પ્રશ્નો પૂછી, હિસાબોની સમજના વિભાગો પાડી બાળકોની શક્તિને પ્રબળ બનાવી શકાય છે. ટુંકામાં એકીકરણ અને પૃથક્કરણપદ્ધતિનો છૂટથી વાસ્તવિક ઉપયોગ કરવાથી ગણિતના અઘરા વિષયો પણ શિખવી શકાય છે.

એકસરખી વધના બીડના હિસાબો જે અઘરામાં અઘરા ગણાય છે, તે પણ આમ સરળતાથી શિખવી શકાય છે. મારી કલાસમાં બીડના હિસાબ જે રીતે શિખવ્યા છે, તેનો ચિતાર આ નીચે રજુ કરૂં છું. વિસ્તારભયને લીધે એજ તત્ત્વનાં બીજાં સ્વરૂપવાળાં ઉદાહરણો આ સ્થળે લીધાં નથી.

કલાસને અઘરો હિસાબ શિખવવાનો છે એની સૂચના આપી ચોંકાવ્યા સિવાય નીચે મુજબ શરૂઆત કરી.

(૧) એક બીડમાં દરરોજ ૧૫ મણ ઘાસ ઉગે છે, ૧૦ દિવસમાં તે બીડમાં કેટલું ઘાસ થશે? જ. ૧૫૦ મણ.

(૨) એક બળદ દરરોજ ૦ા મણ ઘાસ ખાય છે, તો ૪૦ બળદ દરરોજ કેટલું ઘાસ ખાશે? જ. ૧૦ મણ.

(૩) ઉપરના બીડમાં દરરોજ ૪૦ બળદ ચરતા હોય, તો દરરોજના ઉગેલા ઘાસમાંથી કેટલું બચશે? જ. દરરોજ ૫ મણ ઘાસ બચશે.

(૪) એ બીડમાં ૧૦ દિવસ ઘાસ ઉગ્યા પછી ૪૦ બળદ ચરવા મૂક્યા, ત્યારપછી ૧૦ દિવસે તે બીડમાં કેટલું ઘાસ રહેશે? પ્ર. પહેલા ૧૦ દિવસમાં કેટલું ઘાસ ઉગે છે? જ. ૧૫૦ મણ. પ્ર. બીજા ૧૦ દિવસમાં દરરોજ ૫ મણ બચે એ લેખે કેટલું બચે? જ. ૫૦ મણ. પ્ર. એકંદર કેટલું બચ્યું? જ. ૨૦૦ મણ.

(૫) એજ બીડમાં ૨૦ દિવસ ઘાસ ઉગ્યા પછી ૮૦ બળદ ચરવા

મૂક્યા તો ત્યારપછી ૨૦ દિવસે તે બીડમાં કેટલું ઘાસ રહેશે? જ. ૨૦૦ મણ.

(૬) એક બીડમાં ૩૦૦ મણ ઘાસનો જથ્થો છે, તેમાં દરરોજ ૧૫ મણ વધે છે અને ૨૦ મણ ઢોરો ચરી જાય છે, તો ચરવા માંડ્યા પછી ૨૦ દિવસે તે બીડમાં કેટલું ઘાસ રહેશે? પ્ર. દરરોજ કેટલું વધે છે? જ. ૧૫ મણ. પ્ર. દરરોજ કેટલું ચરવામાં જાય છે? જ. ૨૦ મણ. પ્ર. દરરોજ ૧૫ મણ ઉગે છે તો ૨૦ મણ ચરવાનું શી રીતે મળે? જ. મૂળના જથ્થામાંથી. પ્ર. મૂળના જથ્થામાંથી દરરોજ કેટલું કમી થાય? જ. ૫ મણ. પ્ર. ૨૦ દિવસે મૂળના જથ્થામાંથી કેટલું ઘટશે? જ. ૧૦૦ મણ. પ્ર. ત્યારે કેટલું બાકી રહેશે? જ. ૨૦૦ મણ.

(૭) એક બીડમાં ૩૦૦ મણ ઘાસનો જથ્થો છે; તેમાં દરરોજ ૧૫ મણ વધે છે, અને ૨૦ મણ ચરવામાં જાય છે તો તે બીડનું ઘાસ કેટલા દિવસ પહોંચશે? પ્ર. દરરોજ મૂળના જથ્થામાંથી કેટલું કમી થાય છે? જ. ૫ મણ. પ્ર. ત્યારે મૂળનો જથ્થો કેટલા દિવસ પહોંચશે? જ. ૬૦ દિવસ.

(૮) એક બીડમાં દરરોજ ૧૫ મણ ઘાસ ઉગે છે, અને ઢોરો દરરોજ ૨૦ મણ ચરી જાય છે. ઘાસ ઉગવા માંડે તેજ દિવસથી ઢોરો ચરવા મૂકી શકાશે? જ. નહિ. પ્ર. ત્યારે ઢોરોને દરરોજ ખપ પૂરતું ઘાસ મળે એને માટે શુ કરવું જોઈએ? જ. બીડમાં કેટલાક દિવસ ઘાસ ઉગવા દેવું જોઈએ.

(૯) એક બીડમાં દરરોજ ૧૫ મણ ઘાસ ઉગે છે. તેમાં કેટલાક દિવસ ઘાસ ઉગ્યા પછી દરરોજ ૨૦ મણ ચરી જાય એટલાં ઢોર ચરવા મૂક્યાં. ઢોર ચરવા મૂક્યાં પછી ૬૦ દિવસે તે બીડનું ઘાસ પૂરૂં થયું, ત્યારે પ્રથમ કેટલા મણ ઘાસ ઉગેલું હશે? પ્રથમ કેટલા દિવસનું ઘાસ ઉગેલું હશે? પ્ર. દરરોજ કેટલું ઘાસ ઉગેછે? જ. ૧૫ મણ. પ્ર. દરરોજ કેટલું ચરવામાં જાયછે? જ. ૨૦ મણ પ્ર. ૫ મણ ઘટતું ઘાસ કયાંથી મળેછે? જ. પ્રથમ ઉગેલા જથ્થામાંથી. પ્ર. દરરોજ મૂળના જથ્થામાંથી ૫ મણ વપરાય છે, આ રીતે જથો કેટલા દિવસ પહોંચે એમ આપ્યું છે? જ. ૬૦ દિવસ. પ્ર. ત્યારે મૂળનું ઘાસ કેટલું હશે? જ. ૩૦૦ મણ. પ્ર. દરરોજ ૧૫ મણ ઉગે એ લેખે કેટલા દિવસમાં ૩૦૦ મણ ઉગ્યું હશે? જ. ૨૦ દિવસમાં.

(૧૦) એક બીડમાં એક સરખી રીતે ઘાસ ઉગે છે. તેમાં કેટલાક-

દિવસ ઘાસ ઉગ્યા પછી દરરોજ ૧।। દિવસનું ઉગેલું ઘાસ ચરી જાય એટલાં ઢોર ચરવા મૂકીએ તો તે બીડનું ઘાસ ૩૦ દિવસ પહોંચે છે; તો પ્રથમ કેટલા દિવસનું ઉગેલું ઘાસ હશે ? પ્ર. દરરોજ ૧ દિવસનું ઘાસ ઉગે છે અને ૧।। દિવસનું ચરવા જોઈએ છે, તો મૂળના જથામાંથી દરરોજ કેટલું કમી થાય ? જ. ૦।। દિવસમાં ઉગે તેટલું. પ્ર. ૩૦ દિવસે આ જથો પૂરો થાય છે, તો એ જથો કેટલા દિવસનું ઉગેલું ઘાસ હશે ? જ. ૧૫ દિવસનું.

આમ એકસરખી વધનો શરૂઆતનો સામાન્ય ખ્યાલ આપી ધારેલા હિસાબની શરૂઆત કરી.

(૧) ૩૦ ગાય ૨૫ દિવસમાં ઘાસનો જે જથો ચરી જાય તેજ જથો એક ગાયને કેટલા દિવસ ચાલે ? જ. ૭૫૦ દિવસ.

(૨) એક બીડમાં એકસરખી રીતે ઘાસ ઉગેછે. કેટલાક દિવસ ઘાસ ઉગ્યા પછી ૩૦ ગાયો ૨૫ દિવસમાં તે ચરી જાય છે. આમાં ૩૦ ગાયો ૨૫ દિવસમાં કેટલું ઘાસ ચરે છે ? જ. મૂળનો કેટલાક દિવસનો ઉગેલો જથો + ૨૫ દિવસનો ઉગેલો જથો. આ એકંદર જથો ૧ ગાય કેટલા ચરી રહે ? જ. ૭૫૦ દિવસમાં.

(૩) ઉપરનોજ મૂળનો કેટલાક દિવસનો ઉગેલો જથો + ૪૦ દિવસમાં ઉગેલો જથો મળી ૧ ગાયને ૭૫૦ દિવસથી વધારે વખત ચાલે કે ઓછો વખત ચાલે ? જ. વધારે વખત ચાલે. પ્ર. શા માટે વધારે વખત ચાલે ? જ. એમાં ૧૫ દિ.માં ઉગેલું ઘાસ વધારે છે. પ્ર. ૭૫૦ કરતાં કેટલા વધારે દિવસ એ જથો એક ગાયને ચાલશે એ તમે ખોળી શકો છો ? જ. નહિ. પ્ર. શા માટે નથી ખોળી શકતા ? જ. પ્રથમ કેટલા દિવસનું ઉગેલું ઘાસ છે તે જાણતા નથી માટે. પ્ર. ધારો કે પ્રથમ ૧૦૦ દિવસનું ઉગેલું ઘાસ મૂળ જથામાં છે, તો એ જવાબ તમે આપી શકશો ? જ. હા. પ્ર. શી રીતે ? જ. મૂળનું એટલે ૧૦૦ દિવસનું ઉગેલું + ૨૫ દિવસનું ઉગેલું એટલે એકંદર ૧૨૫ દિવસનું ઉગેલું ઘાસ ૧ ગાયને ૭૫૦ દિવસ ચાલે એમ જાણ્યું તે પરથી મૂળનું એટલે ૧૦૦ દિવસનું + ૪૦ દિ. નું એટલે ૧૪૦ દિ. નું ઘાસ ૧ ગાયને ૮૪૦ દિવસ ચાલે એમ ત્રિરાશિથી ખોળી શકીએ છીએ.

(૪) ઉપર મૂળનું ઘાસ ૧૦૦ દિવસનું ઉગેલું છે એમ આપ્યું છે,

તેને બદલે મૂળનું + ૪૦ દિવસનું ઉગેલું ઘાસ ૧ ગાયને ૮૪૦ દિવસ ચાલે છે એ શરત આપી હોય, તો મૂળનું કેટલા દિવસનું ઉગેલું ઘાસ છે તે શોધી કાઢશો? જવાબ ન મળે તો પ્ર. મૂળનું + ૨૫ દિ. નું ઉગેલું ઘાસ ૧ ગાયને ૭૫૦ દિવસ ચાલે છે, અને મૂળનું + ૪૦ દિવસનું ઉગેલું ઘાસ ૧ ગાયને ૮૪૦ દિવસ ચાલે છે, આમાં પહેલા જથા કરતાં બીજો જથો ૧ ગાયને કેટલા દિવસ વધારે ચાલ્યો? જ. ૯૦ દિવસ. પ્ર. શા માટે એ જથો ૯૦ દિવસ વધારે ચાલે? જ. એમાં ૧૫ દિ.નું ઉગેલું ઘાસ વધારે છે. પ્ર. ત્યારે એક ગાય ૯૦ દિવસમાં કેટલા દિવસનું ઉગેલું ઘાસ ચરે? જ. ૧૫ દિવસનું. પ્ર. ૧ ગાય ૯૦ દિવસમાં ૧૫ દિવસનું ઉગેલું ઘાસ ચરે તો ૭૫૦ દિ.માં કેટલું ચરે? જ. ૧૨૫ દિ.નું ઉગેલું ઘાસ ચરે. પ્ર. ૧ ગાય ૭૫૦ દિ. માં મૂળનું + ૨૫ દિ.નું અગર એકલા ૧૨૫ દિ.નું ઉગેલું ઘાસ ચરે છે એમ જાણ્યું તો મૂળનું ઘાસ કેટલા દિવસનું ઉગેલું હોવું જોઈએ? જ. ૧૦૦ દિવસનું. પ્ર. ૨૧ ગાય ૪૦ દિવસમાં જે જથો ચરી જાય તે ૧ ગાયને કેટલા દિવસ પહોંચે? જ. ૮૪૦ દિવસ.

આટલું થયા પછી નીચેનો હિસાબ લખાવ્યો.

એક બીડમાં કેટલાક દિવસ ઘાસ ઉગ્યા પછી ૩૦ ગાયો ૨૫ દિવસમાં અથવા ૨૧ ગાયો ૪૦ દિવસમાં તે બીડનું ઘાસ ચરી જાય છે, તો પ્રથમ કેટલા દિવસનું ઘાસ ઉગેલું હશે? આ હિસાબ છોકરાઓ ગણી શક્યા, અને ૧૦૦ દિવસનું ઘાસ મૂળનું ઉગેલું છે એમ જવાબ આપી શક્યા.

(૫) પ્ર. એક બીડમાં ૧૦૦ દિવસ ઘાસ ઉગ્યા પછી ગાયો ચરવા મૂકી તે ૫૦ દિવસમાં તે બાડનું ઘાસ ચરી જાય છે. આ ગાયો એકંદર કેટલું ઘાસ ચરી? જ. ૧૫૦ દિ. નું ઉગેલું ઘાસ. પ્ર. ૧ ગાય ૯૦ દિવસમાં ૧૫ દિવસનું ઉગેલું ઘાસ ચરે તો ૫૦ દિવસમાં કેટલું ચરે? જ. ૮$\frac{1}{3}$ દિવસનું ઉગેલું ઘાસ ચરે. પ્ર. ૮$\frac{1}{3}$ દિવસનું ઉગેલું ઘાસ ૧ ગાયને ૫૦ દિવસ ચાલે તો ૧૫૦ દિ. નું ઉગેલું ઘાસ કેટલી ગાયને ૫૦ દિવસ ચાલે? જ. ૧૮ ગાયને.

આટલું થયા પછી નીચેનો હિસાબ લખાવ્યો.

એક ઉગતા બીડનું ઘાસ કેટલાક દિવસ ઘાસ ઉગ્યા પછી ૩૦

ગાયો ૨૫ દિવસમાં ચરી રહે છે અને ૨૧ ગાયો ૪૦ દિવસમાં ચરી રહે છે, તો ૫૦ દિવસમાં ચરી રહેવાને કેટલી ગાયો જોઈએ? આ દાખલો છોકરાઓ ગણી શક્યા અને જવાબ કાઢી શક્યા કે ૧૮ ગાયો જોઈએ.

આમ એકીકરણ અને પૃથક્કરણની પદ્ધતિએ છોકરાને જાણીતાં ઉપરથી અજાણ્યા પર લઈ જવાના શિક્ષણશાસ્ત્રના નિયમને અનુસરીને આવેલી અડચણો તેમની પાસેજ દૂર કરાવીને તેમની શક્તિમાં વધારો થાય એવી રીતે શિક્ષણ આપી શકાય.

ઉપર હિસાબ પ્રથમ આપીને અથવા હિસાબ આપ્યા સિવાય હિસાબના સ્વરૂપ પર બાળકોને દોરી જઈને શિખવવાની એમ બન્ને રીતો દર્શાવી છે. આમાં પ્રશ્નોત્તરપદ્ધતિનો પુષ્કળ ઉપયોગ કર્યો છે. આ જાતના શિક્ષણથી બાળકની સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની અને શોધ કરવાની શક્તિ કેળવાય છે.

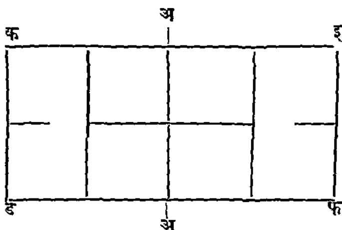

વ્યાયામ (કસરત).

(ચાલુ પુ. ૫૩, પૃષ્ઠ ૭૪૯).

(મિ. મગનલાલ વનમાળીદાસ મહેતા.)

ટેનિસ (Tennis)-યુરોપમાં ટેનિસની રમત જૂના વખતથી રમાય છે. આ રમત હિન્દુસ્તાનમાં પણ ઠેરઠેર પ્રચલિત થઈ છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે આ રમત ઘણી આનન્દદાયક છે. જ્યારે વધુ ખેલાડી હોય ત્યારે ક્રિકેટ અથવા ફુટબોલની રમત પસંદ કરવા જોગ છે. પુરુષ તેમજ સ્ત્રી ઉભય એ રમત રમી શકે છે. એમાં ચાર માણસ રમી શકે છે. એના સાહિત્યમાં જાળીવાળાં બૅટ અને દડદડા રબરના બૉલ જોઈએ. ટેનિસ રમવાની જગા હંમેશાં લંબચોરસ હોય છે અને તે ચુનાથી છાએલી હોય છે. એની લંબાઈ ૭૮ ફુટ અને પહોળાઈ ૨૭ ફુટ હોય છે. એની બરાબર મધ્યમાં બે પાસે બે સ્તંભ હોય છે, તેમની સાથે જાળીવાળો અંતર્પટ (Curtain) બાંધેલો હોય છે, તે બંને પક્ષની હદ બતાવે છે. આ જાળીની ઉંચાઈ સ્તંભ આગળ ૩ ફુટ ૬ ઇંચ અને મધ્યમાં ૩ ફુટ હોય છે. ટેનિસ રમવાની જગાની રચના નીચે મુજબ હોય છે:-

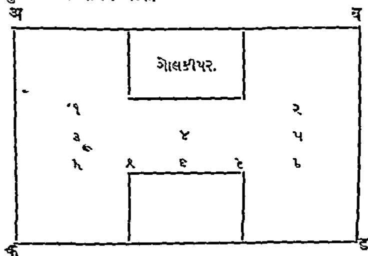
ઉપર બતાવેલી આકૃતિમાં अअ જાળી બતાવે છે. फ ड અને इ फ ને પાયાલીટી કહે છે જે જાળીથી ૩૯ ફુટને અંતરે હોય છે.

ખેલાડી જાળીની સામસામા ઊભા રહે છે. બૉલ ફેંકે છે તેને સર્વર (Server) કહે છે અને સામા માણુસને સ્ટ્રાઇકર આઉટ (Striker out) કહે છે. બૉલ ફેંકનારે પાયાલીટીથી એક કદમ બહાર ઊભા રહી બીજો પગ પાયાલીટીની પાસે સહેજ બહાર રાખવો અને જમણા પગથી શરૂ કરી ડાબાજમણા રમત રમવી. જો એ પ્રમાણે સર્વર ઊભો રહી બૉલ ફેંકે અથવા બીજા સ્થાનમાંથી બૉલ ફેંકે, કે તે બૉલ જાળીમાં અથડાય, યા જાળીની સામી બાજુએ જવા છતાં સ્ટ્રાઇકર આઉટના મુકરર કરેલા ચોગાનની હદ બહાર પડે તો તેને ખોટો બૉલ કર્યો કહેવાય. જ્યાંસુધી સ્ટ્રાઇકર આઉટ તૈયાર થયો ન હોય ત્યાંસુધી સર્વરથી બૉલ ફેંકી શકાય નહિ. જો સર્વર બૉલ ફેંકે અને તે દર્મિયાન સ્ટ્રાઇકર આઉટ તૈયાર ન થયો હોય અથવા બૉલ જમીન પર પડતાં પહેલાં જાળી સાથે અથડાય યા સર્વર બૉલ એવી રીતે ફેંકે કે તેને સ્ટ્રાઇકર આઉટ કેટલાક આકસ્મિક બનાવનેલીધે પાછો મોકલી શકે નહિ તો તે બૉલ ગણવામાં આવતો નથી. સ્ટ્રાઇકર આઉટ બૉલ સર્વર તરફ પાછો મોકલે તે વખતે તે બૉલ જાળીને અડકે અથવા સ્તંભની હદ બહાર થઈને પણ જો તે તેની યોગ્ય હદમાં પડે તો તે બૉલ ગણી શકાય છે. સર્વર જે બૉલ મોકલે તે પાછો વાળવાને સ્ટ્રાઇકર પ્રયત્ન કરે અને તેમાં તે નિષ્ફળ જાય તોપણ સ્ટ્રાઇકર આઉટ તે વખતે તૈયાર થયેલો ગણાય છે. સર્વર જે બૉલ ફેંકે

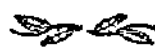
તે જાળી પર થઈને સ્ટ્રાઇકર આઉટના મુકરર કરેલા ચોગાનમાં પડે અને તે જમીન પર પડતાં પહેલાં સ્ટ્રાઇકર આઉટ જો તેને ઉપાડી લે અથવા પડયા પછી તેને પાછો ફેરવી શકે નહિ અને કદાચ પાછો ફેરવે છતાં તે તેની ચોક્કસ જગાની હદ બહાર પડે તો તે વખતે સ્ટ્રાઇકર આઉટ હાર્યો અને સર્વર જીત્યો ગણાય છે. હવે જો સર્વર પોતે એક પછી એક એમ ખોટા બૉલ કરે અથવા સ્ટ્રાઇકર આઉટ જે બૉલ ફેંકે તેને પાછો ફેરવી શકે નહિ અને પાછો ફેરવવા છતાં તે સ્ટ્રાઇકર આઉટના ચોગાનની બહાર પડે તો તે વખતે સર્વર હાર્યો અને સ્ટ્રાઇકર આઉટ જીત્યો કહેવ છે. આ રમતમાં જે માણસ હારે છે તેના પર જીતનારના પહેલે બૉલે પંદર, બીજે ત્રીસ, અને ત્રીજે ચાલીસ ગણાય છે. જીતનાર ચાર બૉલ જીતે તો તે રમત (Game) જીત્યો કહેવાય છે. જો સામસામા બન્ને માણસ ત્રણ ત્રણ બૉલ જીતે તો તે ડ્યુસ (Deuce) કહેવાય છે. તેમાં જેણે ચોથો બૉલ જીત્યો હોય તેણે સામાવાળા પર તેટલો લાભ વધારે મેળવ્યો ગણાય. પછી તેજ જીતનાર જો બીજો બૉલ જીતે તો તેણે ગેમ જીતી કહેવાય.

મોટાં શહેરોમાં ઘણે ભાગે આ રમતનો સારો શોખ હોય છે. રાજારજવાડાઓમાં પણ આ રમત સારૂં માન પામી ગઈ છે. રાજકોટની રાજકુમાર કૉલેજ, ગોન્ડલની ગરાશીઆ કૉલેજ, ગોધરાની તાલુકદારી સ્કૂલ વગેરે સંસ્થાઓમાં તો બાહોશ શિક્ષકોના હાથ નીચે આ રમત શિખવવામાં આવે છે. એટલું તો કહેવુંજ જોઈએ કે જે કુટુમ્બોમાં કંઈ પણ કામ કરવાનું હોતું નથી, જેમને ફક્ત ખાઈપીને મઝાજ કરવાની છે, અથવા તો જેમને વાંચવાલખવાનુંજ હોય છે તેમણે તો મુખ્યત્વે કરીને આ રમત રમવીજ જોઈએ, કારણ કે જો એટલી પણ કસરત ન થાય તો શરીરમાં આળસ ઘણું વધે અને કંઈ ચેન પડે નહિ. સ્ત્રીઓને પણ એ લાભ લેતાં શિખવવું જોઈએ. સાધારણ સ્થિતિવાળાં કુટુમ્બોમાં તો સ્ત્રીઓને ઘરકામ કરવાનું હોય છે એટલે તેમને તો કસરત આપોઆપજ થઈ રહે છે, પરન્તુ શ્રીમન્ત કુટુમ્બમાં ઉપર બતાવ્યા સિવાય ઘણે ભાગે કંઈ કામ કરવાનું હોતું નથી માટે તેમને તો આ રમત ખાસ આવશ્યક છે. આપણા દેશમાં પારસી કુટુમ્બોમાં આ રમતનો સારો શોખ છે અને તેમની સ્ત્રીઓ પણ ઉમંગભર્યો ભાગ લે છે એ ઘણું ખુશી થવા જેવું છે. આશા છે કે અન્ય જ્ઞાતિઓના શ્રીમન્ત લોકો પણ આનો સારો લાભ લેશે.

૨ **ફુટબૉલ** (Foot Ball):–આ રમત પણ આજકાલ પ્રચલિત થઈ ગઈ છે. જ્યારે ઋતુ બહુ ગરમ ન હોય ત્યારે એ રમત રમાય છે. એને માટે આશરે એકસોદશ વાર લાંબી અને સાઠ વાર પહોળી સપાટ જમીન જોઈએ. દરેક છેડાની વચમાં ગોલ્સ (Goals) હોય છે જે ચોવીસ ફુટ લાંબા અને આઠ ફુટ ઊંચા હોય છે. દરેક ગોલમાં બે મજબૂત લાકડાના સ્તંભ રોપેલા હોય છે અને તેના પર એક આડું લાકડું બાંધેલું હોય છે, જેને અંગ્રેજીમાં ક્રૉસ બાર (Cross–bar) કહે છે. ફુટ બૉલ રમવાની જગા ચારે તરફથી આંતરી લેવી જોઈએ. આ રમતમાં બે સામસામી ટુકડીઓ હોય છે જે દરેકમાં અગીઆર અગીઆર ખેલાડી હોય છે. પહેલી ટુકડી બીજી ટુકડીની હદમાં ગોલ કરવા પ્રયત્ન કરે છે અર્થાત્ ફુટબૉલ બીજી ટુકડીની હદમાં બતાવેલા ગોલમાં લઈ જાય છે. આ રમતમાં તેઓ પોતાના હાથનો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. ફક્ત પગથીજ લાત મારવામાં આવે છે. વખત આવે તેઓ હાથ સિવાય શરીરના બીજા અવયવ કામમાં લઈ શકે છે. સામેની ટુકડી પોતાની હદમાં બૉલ આવવા નહિ દેવા પ્રયત્ન કરે છે. જે ખેલાડી ફક્ત ગોલ પર રહી બૉલ અંદર નહિ જવા દેવા સાવધ રહે છે તેમને ગોલકીપર્સ (Goal keepers) કહે છે. ગોલ કીપરની આગળ બે જણ ઊભા રહે છે. તેમની આગળ ત્રણ જણ રહે છે, અને ખરેખરા રમનાર તો સૌથી આગળ જે પાંચ જણ હોય છે તેજ. નીચેની આકૃતિ પરથી ફુટબૉલની જગા અને રમતનો આબેહુબ ચિતાર માલમ પડશે.

એજ પ્રમાણે સામેની ટુકડીમાં હોય છે. અ ચ અને ક ડને ગોલ-લાઇન કહે છે. ચારે છેડા પર આશરે પાંચ ફુટ ઊંચા વાવટા રોપવામાં આવે છે. એ ચોગાનની મધ્યમાં એક મધ્યરેખા દોરવામાં આવે છે. રમત પહેલવહેલી આ લાઇન પરથી શરૂ થાય છે. ચોગાનની હદ બહાર જો દડો જાય તો તેને લાત મારવી બંધ થાય છે, અને દડો ઉંચકી લેવામાં આવે છે. જેણે એ દડો ઉંચકી લીધો હોય તે પોતાના હાથમાં દડો રાખી ઊંચા હાથ કરી તેને ઉછાળે છે. સામે ઉભેલા ખેલાડીમાં પરનાંજ તેઓ તેને લાતો મારવા મંડી જાય છે, અને તરતજ હરિફાઈ શરૂ થાય છે. હવે બૉલ કેવો હોય તે વિષે જણાવવાની જરૂર છે. બૉલ અંદરથી પોકળ હોય છે. એમાં હવા ભરવાથી તે ફુલે છે. પહેલાં તો એક રબરની ચોપડી હોય તેમ ગજવામાં પણ રાખી શકાય છે પરન્તુ જ્યારે હવા ભરવાની ભુંગળીથી હવા અંદર ભરાય છે ત્યારે તે ફૂલીને ઘડા જેવડો થાય છે. આ રમતમાં દોડવાનું વિશેષ હોય છે તેથી દોડવાની કસરત સારી થાય છે અને શ્વાસોશ્વાસ સારો લેવાય છે. શ્રમને લીધે પરસેવો ઘણો થાય છે. સખ્ત મહેનતને લીધે શરીરના સ્નાયુઓ મજબૂત થાય છે. ટુંકામાં ખેલાડી મજબૂત થાય છે. આ રમતનો ઘણાને શોખ હોય છે. કેટલી માધ્યમિક શાળામાં આ રમત માટે પૂરતાં સાધન હોય છે અને વિદ્યાર્થીઓ તેનો સારો લાભ લે છે.

"અરસ્તૂનાં બોધવચનો."

(મિ. વા. ઉ. પરમાર).

અરિસ્તાતાલીસ કે અરસ્તૂ એ પહેલાં યુનાન (ગ્રીસ)માં પ્રખ્યાત મહાન્ વિદ્વાન્ થઈ ગયો છે. એ મહાન્ સિકંદર પાદશાહનો પ્રધાન હતો અને તેનો ગુરુ પણ હતો. તેઓ બંને વચ્ચે જે સંવાદ ચાલેલો તે બોધ દેનાર લાયક છે. તે હું નીચે આપું છું, કેમકે તે શિક્ષકબંધુઓને તેમજ વિદ્યાર્થીઓને લાભકારક થશેઃ—

સિકંદર—હે ગુરુ, પરમેશ્વર પાસે શું માગવું જોઈએ ?

અરસ્તૂ—જગતનાં સુકૃત્યો.

સિકંદર—ઉત્તર કેવી જાતનું બનાવવું જોઈએ ?

અરસ્તૂ—આનંદમય અને પ્રાણિમાત્રને રાજી રાખવાની વૃત્તિવાળું.

સિકંદર—જિન્દગી ક્યાં કૃત્યોમાં ગુજારવી જોઈએ ?
અરસ્તૂ—જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં કૃત્યોમાં.
સિકંદર—ઘણો હોશિયાર કોણ છે ?
અરસ્તૂ—પરમેશ્વર પાસે ન્યાય પામવા દુનિયાને પસંદ કરે છે તે.
સિકંદર—મહા હિમતવાન્ કોણ ?
અરસ્તૂ—જગતના ફેરફારોથી ગભરાતો નથી તે.
સિકંદર—એવો કયો મિષ્ટ પદાર્થ છે કે જે આરોગનારને મારી નાખે છે
અરસ્તૂ—ખરાબ ઇચ્છા-કામાગ્નિ.
સિકંદર—કયો અગ્નિ એવો છે કે જે સળગાવનારને બાળે છે ?
અરસ્તૂ—ઇર્ષ્યા-અદેખાઈ.
સિકંદર—કયું મૂળ એવું છે કે જેને સડો લાગતો નથી ?
અરસ્તૂ—ઇન્સાફ.
સિકંદર—એવું શું કડવું છે કે તેનાં ફળ મીઠાં આવે છે ?
અરસ્તૂ—ધીરજ અથવા સહનશીલતા.
સિકંદર—એવું શું મિષ્ટ છે કે જે વખતે કડવાસ પકડે છે ?
અરસ્તૂ—યુવાવસ્થા કે જુવાની.
સિકંદર—કયો જામો એવો છે કે કોઈ પણ સમયે જીર્ણ થતો નથી ?
અરસ્તૂ—સુકૃત્યોરૂપી પોષાકથી નામને ઉજ્વળ કરવું તે-નેકનામ.
સિકંદર—એવો રોગ કયો છે કે વૈદો તેના ઇલાજ કરી શકતા નથી ?
અરસ્તૂ—મૂર્ખતા.
સિકંદર—કયી વસ્તુ જનસમાજ માટે સારી છે ?
અરસ્તૂ—સત્ય.
સિકંદર—સત્ય માર્ગ કેવી રીતે શોધવો જોઈએ ?
અરસ્તૂ—જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશથી.
સિકંદર—દુનિયા કોને કહેવી ?
અરસ્તૂ—પરિણામે કંઈ કામમાં ન આવનારને.
સિકંદર—પ્રકાશિત સત્ય માર્ગ કેમ વર્તવાથી શોધી શકાય ?
અરસ્તૂ—અલ્પાહારથી.
સિકંદર—ઇર્ષ્યા કોની સાથે કરવી જોઈએ ?
અરસ્તૂ—મનમાં રહેલી લાલચ સાથે.

સિકંદર—શું કરવાથી ઈશ્વર ખુશ થાય ?
અરસ્તૂ—માબાપ સાથે ભલાઈ રાખવાથી.
સિકંદર—જરૂરી વાત કરનાર કોને જાણવો ?
અરસ્તૂ—મુખથી થોડું વદે અને કર્ણથી ઘણું સાંભળે તેને.
સિકંદર—સારા ભાગ્યવાન્ કેમ થવાય ?
અરસ્તૂ—સુટેવથી—(૧) વિદ્યા શીખવાથી (૨) હસમુખા વદનથી અને
(૩) સખાવતથી.
સિકંદર—મન પ્રકાશિત શાથી થાય છે ?
અરસ્તૂ—મૃત્યુને યાદ કરવાથી.
સિકંદર—મનોધિકાર શાથી થાય ?
અરસ્તૂ—અતિતૃષા અને પૈસાટકા પ્રત્યે પ્રીતિથી.
સિકંદર—સૃષ્ટિમાં કેવી રીતે રહેવું ?
અરસ્તૂ—વટેમાર્ગુ તરીકે.
સિકંદર—ઇષ્ટ જગ્યાએ કેવી રીતે જવું ?
અરસ્તૂ—ગુનારૂપી બોજાનો ત્યાગ કરીને સહેલાઈથી.

ઉદ્યોગ.

(મિ. સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ).

સર્વશક્તિમાન જગતકર્તાએ આપણા ભરણપોષણ અને સુખને માટે અનેક ચીજો ઉત્પન્ન કરનારી પૃથ્વી બનાવી છે, પરંતુ તેમાંની કોઈ પણ ચીજ મનુષ્યના ઉદ્યોગ સિવાય વાપરવા યોગ્ય સ્થિતિમાં ભાગ્યેજ હોય છે. અનાજ વાવવું જોઈએ, અને લણવું જોઈએ. ધાતુઓ જમીનમાંથી ખોદી કાઢવી જોઈએ, અને શુદ્ધ કરી તેનાં જુદી જુદી જાતનાં વાસણો બનાવવાં જોઈએ. શણ રૂ વગેરેને કાંતવાં જોઈએ, અને તેને વણી લુગડાં બનાવવાં જોઈએ. આ ઉપરથી જણાય છે કે પૃથ્વીમાંથી સર્વ ચીજો ઉત્પન્ન થાય છે, પણ ઉદ્યોગથીજ તેને વાપરવા યોગ્ય સ્થિતિમાં લાવી શકાય છે. ઉદ્યોગથી માણસ પોતાની અને પોતાના દેશની દોલત વધારે છે અને સુખ મેળવી શકે છે.

જે લોકો ઉદ્યોગ કરતા નથી પણ માત્ર ફળ અને જંગલી પ્રાણીઓ

ઉપર પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે, તે જંગલી હાલતમાં છે એમ કહેવાય છે. અમેરિકાના ઇંડિઅન, ઑસ્ટ્રેલિયાના મૂળ વતની વગેરે કેટલાક લોકો આવી સ્થિતિમાં પોતાનું જીવન ગુજારે છે. તેમનું જીવન તદન હલકા પ્રકારનું હોય છે. તેમને ખાવાને સારો ખોરાક અને પહેરવાને પૂરાં લૂગડાં પણ મળતાં નથી. તંગીના વખતમાં તેમની પાસે ખોરાકનો સંગ્રહ નહિ હોવાથી ભૂખને લીધે તેઓ સંખ્યાબંધ મરી જાય છે. નિરુદ્યમી હોવાથી તેમની આ દશા થાય છે.

ઉદ્યોગી મનુષ્યોનું જીવન ઉચ્ચ પ્રકારનું હોય છે. તેમને પોતાના પોષણને માટે સારો ખોરાક, પહેરવાને માટે પૂરતાં સારાં વસ્ત્રો, અને રહેવાને માટે સુંદર મકાનો હોય છે. તે લોકો બીજા દેશો સાથે જળ કે સ્થળમાર્ગે વેપાર ચલાવી, તે દેશોમાં પેદા થતી વસ્તુઓ પોતાના દેશમાં લાવે છે. નિરુદ્યમી માણસો જે સુખ સ્વપ્ને પણ દેખે નહિ, તેવાં અનેક સુખો ઉદ્યમીને મળે છે. જૂની અને નવી દુનિયામાં આવેલા કેટલાક દેશો ચઢતી સ્થિતિમાં છે, તેનું કારણ પણ તેઓનો ઉદ્યોગજ છે. ઉદ્યોગથી શરીર અને મનને કસરત મળવાથી તે સારી સ્થિતિમાં રહે છે, પરંતુ હદ ઉપરાંત મહેનત શરીર અને મન બન્નેને નુકસાન કરે છે તે વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવાની ખાસ જરૂર છે.

કહેવત છે કે 'કામ કર્યું તેણે કામણ કર્યું.' એકજ ઘરમાં રહેનાર કુટુંબમાં જે વ્યક્તિ ઉદ્યોગી હશે તેની તરફ સર્વે માનભરી મીઠી નજરે જોશે, અને આળસુ હશે તે તિરસ્કારને પાત્ર થશે. પિતાને સ્વાભાવિક રીતે પોતાના પુત્રો વહાલા હોય છે, છતાં જે છોકરો નિરુદ્યમી હશે તેના તરફ પિતાને અણગમો આવ્યા વગર રહેશે નહિ. નિરુદ્યમી માણસ પોતાની જાતને નુકસાન કરે છે એટલુંજ નહિ પણ પોતાના કુટુંબને અને દેશને બોજારૂપ થઈ પડે છે.

હાલના સમયમાં રેલવે, આગબોટ, તાર વગેરે જે જે સુખનાં સાધનો જોવામાં આવે છે તે સર્વે ઉદ્યોગનેજ આભારી છે. હેરત પમાડે તેવી અદ્ભુત નવીન શોધો પણ ઉદ્યોગનાંજ ફળ છે. અશક્ય દેખાતું કાર્ય પણ દઢ ઉદ્યોગથી પરિપૂર્ણ કરી શકાય છે. સુએજની સંયોગીભૂમિની નહેર બનાવવાનું કામ દેખીતું તદન અશક્ય લાગતું હતું, છતાં લેસેપ્સ નામના ખંતીલા પુરુષે તે મહાભારત કામ પણ સતત ઉદ્યોગ વડે પાર

પાડયું. ઊંચા અને મોટા વિસ્તારવાળા પર્વતોને નીચેથી કોતરી કાઢી તેમાંથી રેલ્વે લઈ જવાનાં મુશ્કેલ કામ પણ ઉદ્યોગથીજ પાર પડયાં છે. અગાધ જળવાળી અને પ્રબળ વેગવાળી મોટી નદીઓ ઉપર હજારો ખાંડી વજન લઈ આગગાડીઓ દોડી જાય, તેવા મજબુત પુલો પણ ઉદ્યોગથીજ બંધાયા છે.

ઉદ્યોગ એ કામધેનુ છે. જે ફળ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તે ઉદ્યોગ-રૂપી કામધેનુથી મેળવી શકાય છે. પાશ્ચાત્ય પ્રદેશમાં એક સુતાર સેશન કોર્ટના જડ્જોને બેસવાને માટે બેન્ચ બનાવતો હતો. તે બેન્ચની બનાવટ-માં તેની અસાધારણ કાળજી જોઈ કોઈએ તેને એટલો બધો શ્રમ લેવાનું કારણ પૂછયું. તેના જવાબમાં તેણે હસતાં હસતાં કહ્યું કે 'પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર જો મને જીવતો રાખે તો ભવિષ્યમાં આ બેન્ચ ઉપર ન્યાયાધીશ તરીકે બેસવાની મારી ઇચ્છા છે, તેથી ખાસ કાળજી રાખી આ બેન્ચ બનાવું છું.' સુતારની આ અભિલાષા હરકોઈ માણસને હવામાં કિલ્લા બાંધવા જેવી અસંભવિતજ લાગે, પણ ઉદ્યોગ શું કરી શકતો નથી? પોતાની ધારણા પાર પાડવાને માટે તેણે દૃઢતાથી પ્રયત્ન કરવા માંડયો, અને ધીમે ધીમે તે ઉચ્ચ પદવી પ્રાપ્ત કરતો ગયો. છેવટે યોગ્ય લાયકાત મેળવી પોતે બનાવેલી બેન્ચ ઉપરજ તે ન્યાયાધીશ તરીકે બેઠો.

નટલોકો અંગકસરતના ખેલ કરે છે, ત્યારે ઉદ્યોગનું મહત્ત્વ નહિ સમજનારા અજ્ઞાની લોકો તેને જાદુ માને છે. ખરી વાત તો એ છે કે તે લોકો બાલ્યાવસ્થાથીજ પોતાના શરીરને કેળવવાના ઉદ્યોગમાં મંડયા રહે છે, અને ઉદ્યોગરૂપી જાદુ વડેજ એવા આશ્ચર્યજનક' ખેલો કરી શકે છે. 'ઉદ્યોગ એજ જાદુ છે, તેને માટે એક રમુજી દૃષ્ટાંત ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે. અસલના વખતમાં ઇટલિના કોઇએક ભાગમાં કેસીન નામનો એક ખેડુત રહેતો હતો. તેનું ખેતર ઘણું ફળદ્રુપ હતું અને તેમાં સારો પાક ઉત્પન્ન થતો હતો, પણ તેની આજુબાજુનાં ખેતરો રસકસ વગરનાં હતાં અને તેમાં નહિ જેવો પાક થતો હતો. આ ઉપરથી તે ખેતરોના માલીકોને ઘણી નવાઈ લાગી. તેઓએ ધાર્યું કે કેસીન નક્કી જાદુગર હોવો જોઈએ, કારણ કે તેની અને આપણી જમીન જોડાજોડ છે છતાં આપણાં ખેતરો ઉજડ જેવાં રહે છે અને તેના ખેતરમાંથી પુષ્કળ પાક ઊતરે છે. સઘળાએ એમજ માની લીધું કે જાદુના બળથીજ કેસીન પોતાના ખેતરને

ફળદ્રુપ બનાવે છે. છેવટે તેમણે બધાએ મળી તેની સામે જાદુગર હોવાનું તહોમત મૂકી કોર્ટમાં ફરિયાદ કરી. તે જ્યારે પોતાનો બચાવ કરવાને માટે કોર્ટમાં હાજર થયો ત્યારે પુરાવો મજબૂત કરવાને માટે પોતાની સાથે ખેતીનાં ઓજારો, હળ ખેંચનાર પ્રાણીઓ, અને પોતાની એક છોકરી એટલાં સાહિત્ય લેતો આવ્યો. તેણે ન્યાયાધીશને કહ્યું કે આ મારી છોકરી મારા ખેતરમાં પાકની સાથે જે ઘાસ વગેરે નકામું ઉગે છે તે નીંદી નાખે છે. જમીન સારો પાક આપે એટલા માટે હું ખેતરમાં કાળજીપૂર્વક ખાતર નાખું છું, વળી આપ જુઓ કે આ મારાં ખેતીનાં ઓજારો ઘણી સારી સ્થિતિમાં છે; અને હળ ખેંચનાર મારાં આ ઢોરોની હું એટલી બધી સંભાળ લઉં છું, કે તે મારા આ સર્વ પાડોશીઓનાં ઢોરો કરતાં ઘણાંજ મજબૂત છે. મારા બચાવના આ સઘળા પ્રત્યક્ષ પુરાવા છે. હું મારા ખેતરને ફળદ્રુપ કરવામાં બીજી કોઈ જાતનું જાદુ નહિ પણ ઉદ્યોગરૂપી જાદુજ વાપરું છું. મારા ઉપર તહોમત મૂકનારા મારા આ પાડોશીઓ જો હું કરું છું તે પ્રમાણે ઉદ્યોગ કરે, તો તેઓ પણ પોતાનાં ઉજડ જેવાં રહેતાં ખેતરોને ફળદ્રુપ બનાવી શકે. ન્યાયાધીશે કહ્યું કે આવો ઉત્તમ બચાવ મેં અગાઉ કદી પણ સાંભળ્યો નથી, પછી તેણે ફ્રેસીનને નિર્દોષ જાહેર કર્યો, અને તેના ઉદ્યોગનાં ઘણાં વખાણ કરી તેને રજા આપી.

પુરુષે ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ એટલુંજ નહિ, પરંતુ સ્ત્રીઓએ પણ ઉદ્યોગી થવું જોઈએ. તેમણે ઘરનાં કામકાજ આળસ રાખ્યા સિવાય સારી રીતે કરવાં જોઈએ. ઘરનાં કામ કર્યા પછી નવરાશના વખતમાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાં અને ભરતું શીવતું વગેરે ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ. જે ઘરમાં સ્ત્રીપુરુષ બન્ને ઉદ્યોગી હશે તેના ઘરમાં નિર્ધનતા બિલકુલ નજરે પડશે નહિ. વળી માબાપનું જોઈ તેમનાં બાળકોના મનનું વલણ પણ ઉદ્યોગ તરફ વળશે.

શિક્ષકોએ પોતાના ધંધામાં કુશળ થવાને માટે ઉદ્યોગી થવાની ખાસ જરૂર છે. તેમણે હમેશાં નવું જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખવો જોઈએ. વળી પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવામાં પણ શિક્ષકે આળસ કરવું ન જોઈએ. શિક્ષકનું વર્તન શિષ્યો ઉપર સચોટ અસર કરે છે, અર્થાત્ આળસુ શિક્ષકના શિષ્યો આળસુ, અને ઉદ્યોગી શિક્ષકના શિષ્યો ઉદ્યોગી હોય છે. શિક્ષકે પોતાના વર્તનથી અને શિક્ષણથી શિષ્યોનાં અંતઃકરણ ઉપર એવી

દઇ છાપ પાડવી, કે તેઓ આળસને ધિક્કારે અને ઉદ્યોગને આદરે.

છેવટે એટલું કહેવું અગત્યનું છે, કે આળસુ માણસે કીડીઓના દર પાસે અથવા મધમાખીના મધપૂડા પાસે જઈને બારીક અવલોકન કરવું; અને તે જંતુઓને ગુરુ બનાવી તેમની પાસેથી ઉદ્યોગનું શિક્ષણ લેવું.

કર્તવ્યભ્રષ્ટ માળીને ઉપાલમ્ભ.

જિંઝોટી.

રસભેદુ માળીડા તું કાં,
સિંચે ના રસધાર?
દયા પ્રીતિ દૂર ધરીને,
દિલ નિષ્ઠુર કરીને;
સુકવે કાં વાડી નાજુકડી,
કર શાને તું ખુવાર? રસભેદુ–
નિજ કર્તવ્ય તજીને,
પ્રતિજ્ઞા વિસરીને;
તુજ પાલે પોશીની કાં,
કરતો ના દરકાર? રસભેદુ–
પ્રભુડર દૂર કરીને,
મદ હૃદયે ભરીને;
'પ્રભુ કરશે ન્યાય મારો' એ,
કરતો ના કાં વિચાર? રસભેદુ–
પ્રમાદને પરહરીને,
ઉઠ કર્તવ્ય સ્મરીને;
જોને આ વિશ્વ બોલે છે,
સુણ શાને ધીટકાર? રસભેદુ–

સાકરલાલ પુરૂષોત્તમ શુક્લ.

વાતાવરણની વિદ્યુત્.

(મિ. રામજી કુબેરદાસ ગણાત્રા, અમદાવાદ.)

(ચાલુ પુ. ૫૩, પૃ. ૩૪૭ થી).

આકાશમાંથી પડતી વિદ્યુત્‌ની અસર—વીજળી પડવાથી ઘણી વાર ભારે નુકસાન થાય છે. મોટાં મકાનોને તે તોડી નાખે છે, શીઘ્ર સળગી ઊઠનારી વસ્તુઓને તે સળગાવી મૂકે છે, ધાતુઓને તાવી નાખે છે, અને એવી બીજી રીતે ઘણું નુકસાન કરે છે. એક વખત ઇંગ્લંડના કૉર્નવૉલ પ્રાંતમાં વીજળી પડવાથી ૨૬ ટનના વજનની ચુનાની દિવાલ એમને એમ પોતાની જગાએથી ૯ ફુટ ખસી ગઈ હતી. 'સર જૉન હર્શલ' એ બનાવના કારણમાં એમ જણાવે છે, કે વિદ્યુત્ પડવાથી ઘણીજ ગરમી પેદા થાય છે. એ ગરમીથી હવા અતિશય પ્રફુલ્લિત થાય છે; અને એમ થવાથી તે પોતાના જોસથી માર્ગમાંની વસ્તુઓને નુકસાન પહોંચાડે છે. કોઈક વાર વીજળી પડવાના સ્થળથી દૂર ઊભેલા માણસના પણ પ્રાણ જાય છે. આનું કારણ એવું છે, કે વાદળાંમાં જ્યારે અમુક જાતની વિદ્યુત્ મોટા પ્રમાણમાં એકઠી થાય છે, ત્યારે તે જમીન પરની પોતાનાથી વિરુદ્ધ જાતની વિદ્યુત્‌ને પોતાની સામે ખેંચે છે. તે સામે એવી રીતે નથી ખેંચાતી કે જેથી માત્ર વાદળાંની બરાબર સીધી દિશામાં આવેલી જમીન પરનીજ વિદ્યુત્ ખેંચાય, પરન્તુ તે એવી રીતે ખેંચે છે, કે વાદળાંની સીધી દિશામાં નીચે આવેલી જમીનની આસપાસની જગા પરની પણ વિદ્યુત્ સપાટી પર ખેંચાઈ રહે છે. આ કારણથી એ આસપાસની જગામાં કોઈ મનુષ્ય હોય, તો તેમાં પણ તેની ઉપરની સપાટી પર વાદળાંથી વિરુદ્ધ જાતની વિદ્યુત્ ખેંચાઈ રહે છે. હવે વાદળાંની અને તેની નીચેની જમીનની બન્ને વિદ્યુત્ જ્યારે મળી જાય છે, ત્યારે આસપાસની જગા પરના ઊભેલા મનુષ્યની ઉપલી સપાટી પર—મસ્તક પર આવી ખેંચાઈ રહેલી વિદ્યુત્‌ને કોઈ ખેંચી રાખનાર વિદ્યુત્ સામે વાદળાંમાં ન હોવાથી એ એકઠી થયલી વિદ્યુત્ પાછી શરીરમાં પ્રથમ પ્રમાણે ભેળસેળ હાલતમાં આવી જાય છે. એ ભેળસેળ હાલતમાં આવતાં તેના ધક્કાથી—આંચકાથી ઊભેલા માણસના પ્રાણ નીકળી જાય છે. વીજળી જ્યારે લોઢા પર પડે છે, ત્યારે તે લોઢામાં લોહચુંબકની અસર આવે છે.

વિદ્યુત્પતન પછી હવાનું સ્વચ્છ થવું—જમીન પર વીજળી પડ્યા પછી એક અજાયબ જેવી વાસ આવે છે. એ વાસ 'ઑઝોન' નામની એક ગૅસની હોય છે. વિદ્યુતના પડવાથી હવામાંનો ઑક્સિજન ગૅસ ઘણો સંકોચાય છે—ઘટ બને છે. એ ઘટ થયલો ઑક્સિજન ગૅસ તેજ ઑઝોન. દુર્ગંધને દૂર કરનારા જેટલા પદાર્થો જણાયા છે, તેમાં ઑઝોન સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. કોઈ પણ પ્રકારની બદબો સાથે મળી જવાનો તેનામાં ભારે ગુણ છે. બદબો સાથે તે મળી જવાથી બન્નેનો નિર્દોષ સંયુક્ત પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. જે જગાની હવામાં ઑઝોન વધારે હોય છે, તે જગાના મનુષ્યોનું આરોગ્ય વધારે હોય છે. ગામડાંની, સમુદ્રની, અને પહાડો પરની હવા વિશેષ આરોગ્યપ્રદ હોવાનું કારણ એ છે, કે તેમાં ઑઝોન વધારે હોય છે.

વિદ્યુત્પ્રસારક સળીઓ—ફ્રૅંકલિનના પતંગના પ્રયોગથી વાતાવરણની વિદ્યુતનું કંઈક જ્ઞાન મેળવી ઇ. સ. ૧૭૫૫માં વીજળીથી ઇમારતોનો નાશ થતો અટકાવવાને મકાનો ઉપર ધાતુની સળીઓ ગોઠવવાનો વિચાર કેટલાક વિદ્વાનોને સૂઝ્યો. તેઓએ વિચાર્યું, કે ઇમારતને તોડી નાખી વિદ્યુત્ એક ક્ષણમાં લાખો રૂપીઆનું ભારે નુકસાન કરી નાખે છે, તેના કરતાં ધાતુની કોઈ વિદ્યુદ્વાહક સળીઓ ભોંયમાં ઉતારી ઇમારત સાથે જોડી દઈ ઇમારતથી કંઈક ઊંચો રાખ્યો હોય, તો વિદ્યુત્ તેની મારફતે જમીનમાં ચાલી જઈ ઇમારતને નુકસાન કરી શકે નહિ. તેમનો એ વિચાર પ્રયોગસિદ્ધ થઈ ખરો પડ્યો, અને મૂલ્યવાન્ તથા મનોહર ઇમારતોનો અને તેની કારીગરીનો વિદ્યુતના ઝપાટાથી એક ક્ષણમાં નાશ થઈ જતો ત્યારથી અટક્યો. વિદ્વાનોને પછીથી અવલોકન કરતાં માલમ પડ્યું, કે સળીઓ વિદ્યુતને પોતાની મારફતે જમીનમાં ઉતારી દે છે, એટલુંજ કામ કંઈ બજાવતો નથી, પરન્તુ વિદ્યુતને હંમેશાં સમતોલ હાલતમાં રાખવાનું અતિ અગત્યનું કામ પણ તે બજાવે છે. ધારો, કે પૉઝિટિવ વિદ્યુત્થી ભરેલું એક વાદળું ઊંચે ઉત્પન્ન થયલું છે. એ પોતાની શક્તિથી પોતાની નીચેની જમીનની સપાટી પર, અને એ જમીન પર આવેલાં ઉંચાં મકાનોની સપાટી પર નેગેટિવ વિદ્યુતને પોતાની તરફ ખેંચશે. મકાનોની સપાટી પર એકઠી થયલી નેગેટિવ વિદ્યુત્ મકાન પર વિદ્યુદ્વાહક સળીઓ ન હોય તો છેવટે વધારે પ્રમાણમાં એકઠી થઈ ઉપરની પૉઝિ-

ટિવ સાથે મળી જશે, અને મકાનનો નાશ થશે; પરન્તુ જો વિદ્યુત્‌વાહક સળીઓ હોય, તો એ મકાનની સપાટી પર નેગેટિવ વિદ્યુતનો સંચય ન થતાં ધીમે ધીમે તે વાતાવરણમાં સળીઆની અણી મારફતે ફેલાઈ જવા માંડશે. કેમકે વિદ્યુતનો એક નિયમ છે, કે તે અણીદાર વસ્તુ મારફતે વાતાવરણમાં સહેલાઇથી ચાલી જાય છે. અણીદાર વિદ્યુદ્‌વાહક સળીઆને લીધે જ્યારે મકાનની સપાટી પર વિદ્યુત્ એકઠી થવાજ પામતી નથી, ત્યારે સામેની વિરુદ્ધ જાતિની વિદ્યુતનું જોર પણ નરમ પડી જાય છે, કારણ કે એ પણ એક વિદ્યુતનો નિયમ છે, કે બે વિરુદ્ધ જાતિની વિદ્યુત્ પરસ્પર એક બીજાને આકર્ષે છે, અને જોર પર આવે છે. આથી વાદળાંમાંની વિદ્યુતને આકર્ષનાર વિરુદ્ધ જાતિની વિદ્યુત્ મકાનની સપાટી પર ન હોવાથી વાદળાંમાંની વિદ્યુતનો વધારે સંચય થવા પામતો નથી. આ પ્રમાણે ઇમારતો ઉપરના અણીદાર વિદ્યુત્પ્રસારક સળીઆ ઇમારતોની સપાટી પર વિદ્યુત્ એકઠી થવા દેતાજ નથી, અને ઇમારતોનો નાશ થતો અટકાવે છે. મકાનની સપાટી પરથી વિદ્યુત્ અણીદાર સળીઆ મારફતે વાતાવરણમાં ફેલાઈ જાય છે, તેમ છતાં કદાચ વીજળી પડે, તો તે અણીદાર સળીઆ મારફતે મકાનને ઇજા કર્યા સિવાય જમીનમાં ચાલી જાય છે.

વિદ્યુત્પ્રસારક સળીઆની ગોઠવણ—સામાન્ય રીતે વિદ્યુત્પ્રસારક સળીઆ તાંબાના કે લોઢાના રાખવામાં આવે છે. એ સળીઆને જમીનની સાથે તાંબાના કે લોઢાના તારથી જોડી દેવામાં આવે છે. એ તારને જમીનમાં છેક ઊંડો દાટવામાં આવે છે. તારના છેડાને કુવામાં અથવા કોઈ ભિનાશવાળી જગામાં ઉતારવો એ વધારે સલામત છે. કારણ કે ભિનાશવાળી જગામાં વિદ્યુતનો પ્રસાર જલદીથી થાય છે. વળી એવી જગામાં તારના છેડાની બે ત્રણ શાખા કરી તેને અંદર ઉતારવી એ ઘણું સારૂં છે; કેમકે તેથી વિદ્યુતનો પ્રસાર એ જગામાં ઘણી સહેલથી થઈ જાય છે. જો ઈમારતની પડોશમાં કુવો કે એવી કોઈ ભિનાશવાળી જગા ન હોય, તો લગભગ ૭ સાત વાર એક ઊંડો ખાડો ખોદી તેમાં તારના છેડાને ઉતારવો અને પછી એ ખાડાને રાખોડી અથવા કોલસાના ભૂકાથી પૂરી નાખવો. એમ થવાથી વિદ્યુત્ તેમાં જલદીથી પ્રસરે છે.

પ્રયોગો પરથી એમ માલમ પડયું છે, કે ઇમારત પર ગોઠવેલો વિદ્યુત્પ્રસારક સળીઓ ઇમારતની સપાટીથી પોતાની ઉંચાઈના લગભગ

અમણા વિસ્તારની આસપાસની જગાનો વિદ્યુતથી બચાવ કરી શકે છે. ધારો, કે ૩૨ ફુટ લાંબી ઇમારતની મધ્યમાં મકાનની સપાટીથી ૮ ફુટ ઉંચો એક સળીઓ ગોઠવ્યો છે, તો એ સળીઓ ૮ × ૨ = ૧૬ ફુટ એક તરફની જગાનો ને ૧૬ ફુટ બીજી તરફની જગાનો એટલે આખા મકાનનો બચાવ કરી શકશે.

વિદ્યુત્પ્રસારક સળીઓ ગોઠવવામાં રાખવી જોઈતી સાવચેતી–

એ સળીઓ ગોઠવવામાં નીચેની સાવચેતી ધ્યાનમાં રાખવાની છેઃ—

૧. એ સળીઓ પૂરતી રીતે જાડા અને પહોળા હોવા જોઈએ કે જેથી વીજળીનો પ્રવાહ તેમાંથી પસાર થતી વખતે તે પીગળી શકે નહિ.

૨. સળીઆનો ઉપલો છેડો ઘણો અણીદાર રાખી એવા ત્રણ ચાર છેડા ત્યાં રાખવા જોઈએ, કે જેથી મકાન પર એકઠી થયલી વિદ્યુત્ ત્વરાથી વાતાવરણમાં ખેંચાઈ જાય.

૩. એ સળીઓ અને તેની સાથે જોડેલો જમીનમાંનો તાર એ બરાબર સંધાનયુક્ત હોવા જોઈએ. જો તેમનો સંબંધ વચમાં કોઈ ઠેકાણેથી તૂટેલો હોય તો વીજળી પડવાથી જેટલું નુકસાન થાય તેના કરતાં એવા ખામી ભરેલા તારથી વધારે થાય છે.

૪. જે ઇમારત પર એ સળીઓ ગોઠવેલો હોય તે ઇમારતમાં જો ધાતુનો કોઈ મોટો ભાગ હોય–જેમકે ધાતુનાં છાપરાં વગેરે, તો તે સઘળા ભાગને નીચેના તાર મારફતે સળીઆ સાથે જોડી દેવો જોઈએ. જો એમ કરવામાં ન આવે તો ક્વચિત્ વિદ્યુતના ચમકારા થઈ અકસ્માત્ થાય છે.

જાહેર ખબર.

ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૨૬ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪ના હુકમ નં. ૬૩૫૦ ઉપરથી.

કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર સાહેબે ગુજરાતી 'આરોગ્યવિદ્યા'ની પાંચમી વચગાળાની આવૃત્તિ નિશાળોમાં તથા લોકોના ઉપયોગ માટે આપવાની મંજુરી આપી છે.

R. P. Godbole,

એ. ઍ. ઉ. ।

જાહેર ખબર.

મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ. સાહેબના તા. ૧૬મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪ ના હુકમ નં. ૫૯૫૬ ઉપરથી.

અમદાવાદની પુરુષો માટેની પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં તથા અમદાવાદની રણછોડલાલ છોટાલાલ હાઇ સ્કૂલમાં "ખાન સાહેબ જાન મહમદ સ્કૉલર્શિપ અને પ્રાઇઝ ફંડ"ની વ્યવસ્થાસંબંધી યોજના:—

૧. એ સ્કૉલર્શિપ "ખાન સાહેબ જાન મહમદ સ્કૉલર્શિપ" કહેવાશે.

૨ મહીકાંઠા એજન્સિનો જે મુસલમાન વિદ્યાર્થી અમદાવાદની પુરુષો માટેની પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં એજન્સિના મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓમાં સૌથી ઊંચે નંબરે આવશે અને જેને સદરહુ કૉલેજના પહેલા વર્ષના વર્ગમાં દાખલ કરવામાં આવશે તેને ગવર્મેન્ટ પેપર્સમાં રોકેલા રૂ. ૧૮૦૦) ની રકમના વ્યાજમાંથી દર મહીને રૂ. ૫) ની સ્કૉલર્શિપ આપવામાં આવશે.

૩. એવો વિદ્યાર્થી કોઈ નીકળી નહિ આવે, તો એ સ્કૉલર્શિપ મહીકાંઠા એજન્સિનો જે મુસલમાન વિદ્યાર્થી એ કૉલેજના ત્રણે વર્ષના વર્ગોમાંથી કોઈમાં પણ ભણતો હશે અને જેને પૈસાની તંગી હશે તેને આપવામાં આવશે.

૪. સારી ચાલચલગત અને સંતોષકારક અભ્યાસની હંમેશની શરતે એ સ્કૉલર્શિપ એક વરસ સુધી ચાલશે. તે વિદ્યાર્થીને બીજી કોઈ સ્કૉલર્શિપ મળતી હશે, તો તે ઉપરાંત આ સ્કૉલર્શિપ તેને આપવામાં આવશે.

૫. આ સ્કૉલરની પસંદગીનો આધાર ઉત્તર ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની મંજુરીથી કૉલેજના પ્રિન્સિપલ સાહેબ ઉપર રહેશે.

૬. જો પ્રિન્સિપલ સાહેબ એવો રીપોર્ટ કરશે કે ઉપલી શરતો પૂરી પાડે એવો કોઈ મુસલમાન વિદ્યાર્થી નથી, તો એ સ્કૉલર્શિપની વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે થશે;—

(अ) મહીકાંઠા એજન્સિનો જે ગરીબ અને લાયક વિદ્યાર્થી અમદાવાદની રણછોડલાલ છોટાલાલ હાઇ સ્કૂલના કોઈ પણ ધોરણમાં ભણતો હશે તેને એ સ્કૉલર્શિપ આપવામાં આવશે.

(च) જો નિયમ ૨ તથા ૩ માં બતાવ્યા મુજબનો અમદાવાદની પુરુષો માટેની પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજમાંથી કોઈ વિદ્યાર્થી નહિ નીકળી આવે, તો ઉપલાજ વિદ્યાર્થીને એ સ્કૉલર્શિપ એક વરસ વધારે આપવાનું ચાલુ રાખવામાં આવશે.

(फ) જો મહીકાંઠા એજન્સિમાંથી કોઈ પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થી નહિ નીકળી આવે, તો એ સ્કૉલર્શિપ કોઈ પણ જિલ્લાના મુસલમાન વિદ્યાર્થીને આપવામાં આવશે. જે વિદ્યાર્થી સૌથી ઊંચા ધોરણમાં ભણતો હશે તેને પહેલો પસંદ કરવામાં આવશે.

(ह) અમદાવાદની રણછોડલાલ છોટાલાલ હાઇસ્કૂલમાં એ સ્કૉલરની પસંદગીનો આધાર સદરહુ સ્કૂલના હેડ માસ્તર સાહેબ ઉપર રહેશે.

૭. જો કંઈ પ્રાસંગિક ખર્ચ કરવો પડે તો તે તથા સ્કૉલર્શિપનો ખર્ચ બાદ કરતાં જો કંઈ બચત રહેશે, તો જે મુસલમાન વિદ્યાર્થી અમદાવાદની પુરુષો માટેની પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજની ત્રીજા વર્ષની પરીક્ષામાં મુસલમાનોમાં સૌથી ઊંચે નંબરે આવશે તેને ઇનામ આપવામાં એ બચતનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે; અલબત જો મહીકાંઠા એજન્સિનો સ્કૉલર હશે તો તેને પહેલો પસંદ કરવામાં આવશે. એવો સ્કૉલર નહિ નીકળી આવે તો સદરહુ કૉલેજનો બીજા અથવા પહેલા વર્ષનો જે મુસલમાન વિદ્યાર્થી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સૌથી ઊંચે નંબરે આવશે તેને એ ઇનામ આપવામાં આવશે; મહીકાંઠા એજન્સિના વિદ્યાર્થીને અને પહેલા વર્ષ કરતાં બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીને પહેલો પસંદ કરવામાં આવશે. આ પસંદગીનો આધાર કૉલેજના પ્રિન્સિપલ સાહેબ ઉપર રહેશે.

૮. કૉલેજમાંથી યોગ્ય સ્કૉલર નહિ નીકળે, તો અમદાવાદની રણછોડલાલ છોટાલાલ હાઇસ્કૂલનો કોઈ પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થી તે સ્કૂલની વાર્ષિક પરીક્ષામાં એકજ ધોરણના મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓમાં સૌથી ઊંચે નંબરે આવશે તેને એ ઇનામ આપવામાં આવશે; સૌથી ઊંચા ધોરણના વિદ્યાર્થીને પહેલો પસંદ કરવામાં આવશે.

૯. કૉલેજ અથવા હાઇસ્કૂલમાંથી સ્કૉલર્શિપ તથા ઇનામને માટે લાયક વિદ્યાર્થીઓ નહિ મળી આવે, તો ઉત્તર ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને ઉત્તમ લાગશે તેવી કોઈ પણ સ્કૂલમાં એ રકમનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

જાહેર ખબર.

મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ. સાહેબના તા. ૨૨ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪ ના હુકમ નં. ૬૧૮૫ ઉપરથી.

જોઈએ છે.

પંચમહાલ જિલ્લાની લોકલબોર્ડ નિશાળો માટે.

૧ ૧૮ ના વર્ષની શિક્ષિત સ્ત્રીશિક્ષકો અને ધોરણ ૬ કે ૫ ઉત્તીર્ણ થયલી બાઈઓ. તેમના ધણી કે ભાઈને માટે લાયકાત મુજબ ગોઠવણ કરવામાં આવશે.

૨ વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પાસ થયલા શિક્ષકો.

રેવાકાંઠા એજન્સિનાં રાજ્યોની નિશાળો માટે.

૧ ૧૮ ના વર્ષની શિક્ષિત સ્ત્રીશિક્ષકો અને ધોરણ ૬ કે ૫ ઉત્તીર્ણ થયલી બાઈઓ. તેમના ધણી કે ભાઈને માટે લાયકાત મુજબ ગોઠવણ કરવામાં આવશે.

૨ ૧૮ના વર્ષના શિક્ષિત પુરુષશિક્ષકો.

૩ વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પાસ થયલા શિક્ષકો.

૪ મૅટ્રિક્યુલેશન કે સ્કૂલ ફાઇનલ પસાર થયલા શિક્ષકો.

ટીપ:—રાજ્યોની શાળાઓના નોકરોને જિલ્લા માફક રજા, પેન્શન, ગ્રેચ્યુઈટી વગેરે સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સ મુજબ આપવામાં આવે છે.

સૂચના:—અરજદારે પોતાનું આખું નામ, ઠેકાણું, ટપાલનું ગામ, જ્ઞાતિ, ઉમર, પસાર કરેલી પરીક્ષા, કોઈ જગાએ નોકરી કરી હોય તો તે શાથી છોડી વગેરે જણાવવું, અને અરજી સાથે કેળવણીની છેલ્લી સંસ્થાનું અભ્યાસ, કામ, અને વર્તણૂક માટેનું પ્રમાણપત્ર કે તેની નકલ મોકલવી. બની શકે તો રૂબરૂમાં મળી જવું કે પગાર વગેરેનો પૂરતો ખુલાસો થઈ શકે.

ગોધરા. B. N. Desai,
તા. ૧૯મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૪. ડે. એ. ઇ. પં. રેવાકાંઠા.

જાહેર ખબર.

મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ. સાહેબના તા. ૨૨મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪ ના હુકમ નં. ૬૨૧૦ ઉપરથી.

ગુજરાતી શાળાઓ માટે મંજૂર થયલી નીચલી ચોપડીઓની યાદી સર્વની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છેઃ—

નંબર.	પુસ્તકનું નામ.	જે ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થયું હોય તેનું નામ.	જેને માટે મંજુર થયું હોય તે.	કિંમત.	વિશેષ હકીકત.
૧	ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટિ, અમદાવાદ "સાઠીના સાહિત્યનું દિગ્દર્શન," ડી. પી. દેરાસરીનું.	ગુજરાતી.	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને ઍંગ્લોવર્નાક્યુલર શાળાઓની લાઇબ્રરિ માટે.	૦—૧૨—૦	
૨	ત્રિવેદી બી. જી. પી. ભરોલે. "રાજ્યભક્તિ યાને વફાદારી," જે. એમ. મહેતાનું.	"	"	૧—૦—૦	
૩	ત્રિવેદી એમ. એમ. અમદાવાદ "શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતાદિ પંચરત્નો,"	"	"	૦—૬—૦	
૪	લૉંગમૅન્સ, ગ્રીન, મુંબઈ. "હિંદુસ્તાનકી તારીખી કહાનીયાં, સલા સોહનલાલનું.	ઉર્દુ	ઉર્દુ શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રરિ માટે.	૦—૬—૦	

	મીર અસગર અલી, હૈદ્રાબાદ, દક્ષિણ "બહરૂલ હિકમત"	ઉર્દુ	ઉર્દુ શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાયબ્રરિ માટે.	૦—૧૦—૦
૬	મોલવી અબ્દુલ્લાખાન, લાહોર ,, "અજીબ વ ગરીબ લતીફે, ભાગ ૧."	,,	ઉર્દુ શાળાઓમાં ઇનામ માટે	૦—૦—૬
૭	,, "ગુલદસ્તએ મઝામીન, ભાગ. ૨."	,,	ઉર્દુ શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રરિ માટે	૦—૬—૦
૮	,, ,, ભાગ, ૩.	,,	,,	૦—૬—૦
૯	"હિકાયતે અજીબ."	,,	ઉર્દુ શાળાઓમાં ઇનામ માટે	૦—૪—૦
૧૦	"કારવાન"	,,	ઉર્દુ શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રરિ માટે	૦—૬—૦
૧૧	"મશાહીરે આલમ"	,,	,,	૦—૧૨—૦
૧૨	"શેખે ઇસ્કંદરિઆ ઔર ઉસકા ગુલામ"	,,	,,	૦—૫—૦

ઑફિસ ઑવ્ ધિ ડિરેક્ટર ઑવ્ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન,
પૂના, ૧૮ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪.

A. L. Covernton,
ડે. ડિ. ઑ. પ. ઇ.

ઇનામપત્રક.

પંચમહાલ-રેવાકાંઠા વિભાગ.

માંડવા—જેઠાલાલ ઉલ્લાસરામ જોષી રૂ. ૧૩-૮-૦ પરણમાં પ્યાલા વગેરે. સુંથરામપુર—કન્યાશાળા મિસ. આયમાય પાલનજી એન્જીનીયર રૂ. ૩) હોલ્ડર તથા અંગુઠીઓ.

રાજપીપળા સ્ટેટ.

લાછરસ—કન્યાશાળા. પા. રણછોડભાઈ મકનભાઈ રૂ. ૨૩), પટેલ ઓધવભાઈ ગોવિંદભાઈ રૂ. ૧૧-૧૩-૦ પ્યાલા.

કાઠિયાવાડ વિભાગ.

લતીપુર—મીસ્ત્રી જીવા સેંઘા તથા જીવા દુધા રૂ. ૫) ઇનામ.

મહિકાંઠા વિભાગ.

ડભોડા—રા. જમીઅતરામ લક્ષ્મીરામ પંડિત રૂ. ૨૭-૩-૬ પુસ્તકો મીઠાઈ. ઘોડાસર—ભગત મોહનભાઈ છગનલાલ રૂ. ૧૬) સ્કુલ જમાડી. ખડાલનાની—પા. ફકીરભાઈ મથુરભાઇ રૂ. ૮) ઘડીઆળ તથા પતાસાં જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૪-૮-૦ તથા બાઈ જીજી પા. દાજી ધર્મદાસની વિધવા રૂ. ૬-૪-૦ સ્કૂલ જમાડી.

ભરૂચ વિભાગ.

ગજેરા—પા. નારણભાઈ મનોરભાઇ તથા શીવાભાઇ વાઘજીભાઇ રૂ. ૨૫) પિત્તળના પ્યાલા તથા મીઠાઈ. પટેલ લલ્લુભાઈ ભાઈજીભાઈ રૂ. ૧૦) વાડકીઓ તથા સાકર. ભેરસમ-પટેલ ઝવેરભાઇ દાભાઈ રૂ. ૧૨॥ સ્કૂલ જમાડી. આસરમા-જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૩-૮-૦ કાપડ તથા મીઠાઈ. ટંકારી-ગામલોકો રૂ. ૧૦-૨-૦ કાપડ તથા મીઠાઈ. કરમાડ-પા. હરિભાઇ અંબેચ્યરભાઇ રૂ. ૭-૮-૦ ઘડીયાળ. પા. મથુરભાઇ ગરબડભાઇ રૂ. ૧૨) ઇનામ. ભેરસમ-બાઈ રેવા પા. રઘનાથ નથુની વિધવા રૂ. ૮-૧૨-૦ સ્કૂલ જમાડી. હલદરી-પા. ઝીભાઇ ગીરધર તથા હાથીભાઈ નાથાભાઇ રૂ. ૪) પતાસા. ગજેરા-કન્યાશાળા. પા. નાગજીભાઈ ગોવિંદભાઈ રૂ. ૧૫) પ્યાલા તથા સાકર.

અમદાવાદ વિભાગ.

આંબલીઆળા. સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો રૂ. ૪–૮–૦ પુસ્તકો વહેંચી. **ગાંફ.** પા. કાશીભાઇ જોધભાઇ રૂ. ૩–૪–૦ કાપડ તથા મિઠાઇ. **ચાંદખેડા.** સ્કૂલ કમિટી રૂા. ૭–૭–૬ પુસ્તકો કાપડ તથા મિઠાઇ. **સીનુજ.** ગામલોકો રૂા. ૫) સાકર. **સાણોદર.** મિશન સ્કુલ દરબાર શ્રી સગરામજી ગોડભાઈ રૂ. ૧૦–૧૨–૦ સ્કુલ જમાડી. **ગત્રાડ.** વાઘેલા. ગગજી નાથજી રૂ. ૭) સ્કુલ જમાડી. **વહેલાળ.** કન્યાશાળા. દેશાઇ ડાહ્યાભાઈ વેણીદાસ રૂા. ૮–૭–૦ પ્યાલા વહેંચ્યા. **અમદાવાદ** મ્યુ. સ્કૂ. નં. ૩૬ અંત્યજ કોમના આગેવાન ગૃહસ્થો રૂા. ૫) ઈનામ. **કમળેજ.** જોશી હરગોવિંદ હરિભાઇ રૂા. ૨૫) સ્કુલ જમાડી વેણીરામ લવજી જોશી રૂ ૧૧–૬–૦ ઇનામ **તણસા.** મણીશંકર મહાદેવ તથા ભીમજી રામજી રૂા. ૩)ની સાકર **નાનાકિભડા.** ગામના ગૃહસ્થો રૂા. ૧૩) સ્કુલ જમાડી તથા પુસ્તકો આપ્યાં. **કોઠ.** સુખલાલ કેવળદાસ રૂા. ૪) પતાસાં **હીરાપુર** કન્યાશાળા સોમાભાઇ ગલાભાઇ રૂા. ૨૦) પ્યાલા તથા મિઠાઇ. **માંડળ.** જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૧૦) પતાસાં. **કમળેજ.** શા. કરસન રામજી રૂ. ૩) સાકર. **વાડજ.** ગામ લોકો રૂા. ૫) ઇનામ. **સાણોદા.** ચમાર ગલા ગંગા રૂા. ૩) તથા વણકર ભગા રણછોડ રૂા. ૪) સ્કુલ જમાડી. **જોધપુર.** શેઠ મહાસુખભાઇ ફુલચંદ રૂા. ૩), ગામ લોક રૂા. ૩) ઇનામ **વનપરડી.** સ્કુલ કમિટીના મેમ્બરો રૂા. ૧૦) સ્કુલ જમાડી **નરોડા.** શા. બાબરભાઇ પાનાચંદ રૂ. ૩–૮–૦ પતાસાં.

ખેડા વિભાગ.

ઉમેટા: શાહ ચુનીલાલ વણારસી રૂ. ૩૦) સ્કુલ જમાડી. **રાસ.** કન્યાશાળા પા. ભીખાભાઈ મૂળજીભાઇ રૂા. ૭–૧૨–૦ પ્યાલાં. **કુંજરાવ.** પા. ગરબડ ભાઇજી રૂા. ૨૫–૩–૦ તથા પા. છોટાભાઇ ખુશાલભાઇ રૂા. ૨૫–૩–૦ કાપડ પતાસાં તથા સંગ્રહસ્થાન સારૂ સાહિત્યો. **ભાળેજ.** કન્યાશાળા. શા. મનસુખલાલ ચુનીલાલ રૂ. ૫) વાડકીઓ તથા મિઠાઇ. **નિસરાયા.** પા. ખોડાભાઇ કાલીદાસ રૂા. ૧૮) પા. ધોરીભાઇ નરોતમદાસ રૂા. ૨૧) પા. દેશાઈભાઇ રેવનદાસ રૂા. ૨૧) પા. આશાભાઈ ગોપાળભાઈ [illegible]૧૫) અને બાઇ જમના પા. ગોકળભાઈ રણછોડની વિધવા રૂા. ૧૫) [illegible] જમાડી, પ્યાલા તથા કાપડ આપ્યાં. **નાવલી.** પા. ફુલાભાઇ કાશી-

ભાઇ રૂ. ૨૪) પા. ફુલાભાઇ શંકરભાઇ રૂા. ૧૦) પા. વલ્લવભાઈ ભાઇલા, ભાઇલાલ સોમાભાઇ તથા ભાઇલાલ જેઠાભાઇ રૂા. ૪૨) પા. લલ્લુભાઇ કાલીદાસ રૂા. ૨૧), દેસાઇ સોમાભાઇ મથુરભાઇ રૂા. ૧૬) પા. રણછોડભાઇ ખુશાલભાઇ રૂા. ૨૧) તથા ગોવિંદભાઇ ભાઇલાલ રૂા. ૨૫) પ્યાલા વાડકીઓ તથા કાપડ. **લીંગડા.** બાલાજી કુબેરભાઇ પટેલ રૂા. ૧૨), મોતીગર લક્ષ્મણગર ગોંસાઇ રૂા. ૬), જીવાભાઈ જેગંગભાઇ પટેલ રૂા. ૬) ઝવેરભાઇ ગોકલભાઇ પટેલ રૂા. ૨૧) તથા સોમાભાઇ ગીરધરભાઇ પટેલ રૂા. ૨૧) સ્કુલ જમાડી, સંગ્રહસ્થાન માટે નાણું આપ્યાં. **પીપળાવ.** પટેલ નાથાભાઇ ઓધવદાસ રૂા. ૫૫), સોમાભાઇ લલ્લુભાઇ સુથાર રૂ. ૫૫) મહીજીભાઇ ભાઇલાલ રૂા. ૫૫), ગામ લોકો રૂા. ૨૩–૮–૦ સ્કુલ જમાડી તથા સંગ્રહસ્થાનમાં મદદ આપી. **દાવોલ.** કન્યાશાળા. પા. નાથાભાઈ મેકનદાસ રૂા. ૩૦) ઓઢણીઓ આપી. **દેદરડા.** ડાહ્યાભાઇ ગીરધરભાઇ પટેલ રૂા. ૧૧–૮–૦ તથા ખુશાલભાઇ મોરારભાઇ રૂ. ૪–૮–૦ મીઠાઇ, **ખડાળ,** (નાની) પા. ફકીરભાઇ મથુરભાઇ રૂા. ૮) ઘડીઆળ તથા પતાસાં. અમીન નાથાભાઇ વગેરે રૂા. ૪–૮–૦ તથા બાઇ જીજી પા. દાજીભાઇ ધર્મદાસની વિધવા રૂા. ૬–૪–૦ સ્કુલ જમાડી. **નાપાડ.** કન્યાશાળા. પા. કેશવદાસ માધવદાસ રૂા. ૧૫) પ્યાલા પા. નરસીંહ મનોરભાઇ રૂા. ૧૦) વાડકીઓ પા. મોતીલાલ ભીખાભાઇ રૂા. ૨૭–૮–૦ પ્યાલા, પા. નારાયણભાઇ નરસીંહભાઇ રૂા. ૬૫) ઓરણાં પા. મંગલભાઇ ગલાભાઇ રૂ. ૨૦) વાડકીઓ તથા પા. પરસોતમ મીઠાભાઇ રૂા. ૧૫) વાડકીઓ.

ભાળજ. કન્યાશાળા શા. ગોરધનદાસ મગનલાલ તથા પટેલ ભદ્રાભાઇ હરીભાઇ રૂા. ૯–૮–૦ પ્યાલા, પા. ભઇજીભાઈ મથુરભાઇ રૂા. ૧૮–૪–૦ ઓરણાં, પા. નાથાભાઇ ભીખાભાઇ તથા મોતીભાઇ લલ્લુભાઇ રૂા. ૮) પ્યાલા તથા રૂા. ૩૧) કાપડ. **લવાલ.** પા. શંકરભાઇ મણિશંકરભાઇ રૂા. ૮–૮–૦ મિઠાઈ. **ત્રાણજા.** ભાઇલાલ જેઠાભાઇ રૂા. ૫) ઇનામ. **અલીણા.** ગામના આગેવાન ગૃહસ્થો રૂા. ૩–૮–૦ મીઠાઇ. **સલુણા.** મથુરભાઇ જેસીંગભાઇ પટેલ રૂા. ૫) ગોરધનદાસ નાથાભાઇ રૂ. ૪), મીઠાઈ વગેરે રૂા. ૮–૪–૦ પૃથ્વીનો ગોળો તથા મિઠાઇ. **વડોદરાકૅમ્પ** કન્યાશાળા શેઠ નસરવાનજી બહેરામજી રૂા. ૫) મીઠાઇ. **આમોદ.** કન્યાશાળા. માધવભાઈ બાવાજી રૂા. ૨૫–૮–૦ કાંપડ. **આગરવા.** ઠાકોર ઉદેશીંગજી

નાથુસીંગજી રૂા. ૬) ઇનામ, **નામણા.** પા. રણછોડ મનોર રૂા. ૮–૮–૦ પ્યાલાં. **લિમ્બાશી.** બાઇ રૈબા પા. ભુલાભાઇ ગિરધરભાઇની વિધવા રૂા. ૧૨) સ્કુલ જમાડી.

સુરત વિભાગ.

મોટાવાઘછીપા ગામલોકો રૂા. ૩૬–૬–૦ ની કલાસ બુકો તથા મિઠાઇ વગેરે, **પારડીકસ્બો** પરાગજી ડાલાભાઇ દેસાઇ વગેરે રૂા. ૧૪ નાં ઇનામ મિઠાઇ વગેરે. **પરવાસા** શંભુરામ રામશંકર રૂ. ૬) ટોપી, સ્લેટ પતાસાં વિગેરે. **પંડોર** ગામ લોકો રૂ. ૩) ની સાકર, **ઉંડાચમુહાર ફલીયા.** ફકીરભાઇ વસનજી રૂ. ૧૦ ખરચ દાળ, ભાત, શાક લાપશીનો, **નોગામ** ગામના સદ્‌ગૃહસ્થો રૂ. ૧૬ નાં ચોપડી, સ્લેટ, મિઠાઇ વગેરે. **દેગામ** ખંડુભાઇ રતનજી રૂ. ૫ ની મિઠાઇ. **લખમીઉર્દુ** મુસલમાન ગૃહસ્થો રૂા. ૧૭ નાં ઇનામ મિઠાઇ વગેરે. **દેગામ** કન્યાશાળા મોહનભાઇ ખુશાલભાઇ રૂ. ૩ નાં પતાસાં. **નાગધરા** ભગા ડાહ્યા રૂા. ૫ રસપુરીનું જમણ. **કાલીયાવાડી** ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૨૦ નાં ઇનામ, પેંડા વગેરે. **અબ્રામા** બાપુભાઇ ચેલાભાઇ રૂ. ૩ નાં પતાસાં. **મટવાડ** કરીમમીઆં હકીમમીઆં રૂ. ૩–૮–૦ નાં પતાસાં રકાબી. **કમાલછોડ** ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૩–૮–૦ ની મિઠાઇ, **મોતાકન્યાશાળા** વસંતલાલ જીવણલાલ લાલરંગના લાકડાનાં ઘુઘરા રૂ. ૫ પદમાશંકર દલપતરામ રૂ. ૪–૧૨–૬ નાં પિત્તળનાં પવાલાં, **બારડોલી** કસ્બો દયારામ રણછોડ વગેરે રૂા. ૧૪ નાં ઇનામ, મિઠાઇ વિગેરે, **કડોદ** ઉર્દુસ્કુલ સુલતાનભાઇ નસીરભાઇ વિગેરે રૂા. ૩૫–૧૦–૦ નાં ડંબેલ્સ, રંગદર્શક યંત્ર વગેરે, **સરભોણ** ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૩–૧૨–૦ ની મિઠાઇ **સકોટી** રણછોડ કાનજી રૂા. ૪ ની મિઠાઇ, **માંડવી** કન્યાશાળા શ્રીમતી કાશીગૌરી લાભશંકર રૂા. ૫ ની દર્પણવાળી ડાબડી, રૂમાલ મિઠાઇ વગેરે **ભાટપુર** છોટાલાલ કાલીદાસ તથા કાવસજી બરજોરજી દાવર વગેરે રૂા. ૨૫–૬–૬ ની મીઠાઇ, ડબીઓ વગેરે, **અડાજણ** ગામનાગૃહસ્થો રૂા. ૩ નાં પતાસાં, **બુડીઆ** ગામના ગૃહસ્થો રૂા. ૩ ની સાકર, **કછોલીઉર્દુ** ઇસુફ મુસેજી રૂા. ૬ ની મિઠાઇ, હડિ ધનજીભાઇ શાપુરજી વગેરે રૂ. ૨૮) નાં ઇનામ, પેંડા વગેરે, **ઓરપાડ** હીરજીભાઇ એદલજી રૂ. ૫–૪–૦ ની મિઠાઇ ... મોહનલાલ અભેસિંહ રૂ. ૩–૦–૦ નાં પતાસાં.

દેશીનામું. (ધી. ૭)મો.

ટેકસ્ટબુક. રચના નવાં ધોરણે. ૨૫ ટકા. વ્યાપારકળા (રૂ. ૨) ઠીલતા તથા ૮ ૬૨-૦) અમદાવાદ શ્રી. યુ. કં. રાજકોટ એ. મેહકર; નડિયાદ—યુ બુક ડેપો; છોટા ત્રી. ભરૂચ બા. છ. દેસાઇ; નારોલ મો. ધી. પટેલ; સુરત કરસન ના. મુંબઇ—એન. એમ. ત્રિપાઠી. છગનલાલ લલ્લુભાઇ શાહ; દેશીનામાવાળા, વડોદરા.

મંજુર થએલી

એક આના

ગુજરાતી કાપિબુક.

નંબર ૧ થી ૪ સુધી.

અત્યાર સુધી છપાએલી બીજી કોપિબુકોમાં નમુના રૂપ નવાં ધોરણોને અનુસરી સારા મરોડદાર અક્ષરમાં, સુંદર કવર સાથે બનાવવામાં આવી છે. તેની સાથે લોકોપયોગી થવા સારૂ કિંમત પણ જુજ રાખવામાં આવી છે. એક વાર વાપરી જોવાથી બીજી કોઇપણ કોપિબુક વાપરવાનું મન થશે નહિ.

આ કાપિબુકો કેળવણીખાતા તરફથી મુંબઇ ઇલાકાની ગુજરાતી શાળાઓમાં ચલાવવાને મંજુર થએલી છે.

ખરીદનારને સારૂં કમિશન આપવામાં આવશે.

સરળ ડ્રોઇંગ બુક.

નં. ૧ થી ૪.

સને ૧૯૧૧ના હુકમ નંબર ૧૧૯૫ ઉપરથી સને ૧૯૧૨ ના ફેબ્રુઆરી માસના શાળાપત્રના પાને ૬૭ મે ઠરાવેલા ચિત્રોવાળી ડ્રોઇંગ બુકો તૈયાર કરવામાં આવી છે. કિંમત ઘણી સસ્તી છે તેમજ સર્વને અનુકૂળ પડે તેવી છે. થોડા વખતમાં બહાર પડશે. સારૂં કમિશન આપવામાં આવશે. તમામ બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

ઠેકાણું—ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુકડીપો—અમદાવાદ.

૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને કયાં મોકલવો, તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઇ જવાનો ખર્ચ મગાવનારને શિર સમજવો.

૫. હુંડી મોકલાવનારે બરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા બુકસેલરોને વિનતિપૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોની સાથ અમોએ બીજી કોઇપણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેકડે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની ગોઠવણ કરી છે. એક વખત કામ પાડી જોયાથી ખાત્રી થશે. પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશુ. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું. નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોનાજ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોનેજ બંધ બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લાન્ડથી મ્હોટે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને ફારસી લખવાને, ઘણી સગવડભરેલી છે. દરેક બોકસમાં ડઝન-૬. કિમ્મત રૂ ૧, ૦ાા, ઓછામા ઓછા ૮ બોકસ મંગાવનારને ૧૦ ટકા કમીશન મળશે. ને ૨૫ થી તેથી વધુ બોકસ લેનારને ૧૨ાા ટકા મળશે. વેલ્યુપેબલથી ૧ થી ૬ બોકસ મંગાવનારને ખર્ચના બાર આના વધારે લાગશે એ ભુલી જતા નહી, અને પૈસા પહેલાંથી મોકલાવનારને બોકસના ખર્ચના બે આના લાગશે.

નમુના
આદરજી કાવસજી માસ્તરની
દસ્કત શિક્ષક કોપી બુકોની
સ્ટીલપેનો ના

ન ૧ ને ૨.	ન ૩	ન ૪	ન ૫ એ	ન ૫ બી	ન ૬ એ	ન ૬ બી	ન ૭ ને ૮

આદરજી કાવસજી માસ્તર, દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો તથા સ્ટીલપગર કર્તા અને કમિશન એજન્ટ. ધોબીતલાવ, મુમ્બઈ.

સૂચના.

પત્રસંબંધી લખાણ—એડિટર તરફ મોકલવું. છાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચોકખે અક્ષરે લખવું. છાપવા યોગ્ય લાગશે તો છપાશે. નહિ પસંદ કરેલો લેખ ટિકિટ મોકલી હશે તો પાછો મોકલવામાં આવશે.

મનિ ઑર્ડર—કૂપન પર ગામ કે શહેરનું ઠેકાણું સ્પષ્ટ લખવું; તેમજ ત્યાં એકથી વધારે નિશાળો હોય તો નિશાળનો નંબર તથા ચાળીપત્ર ઑફિસ તરફથી અપાયેલા સરનામાની લેબલ ઉપરનો નંબર લખવો.

લવાજમ—વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦, ટપાલ સાથે. દશ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કૉલરો પાસે ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦ લેવામાં આવશે.

લેખકને ઉત્તેજન—વિષયો લખી મોકલનારની પૈસા લેવાની ખુશી હશે તો દર છાપેલે પાને રૂ. ૦॥ આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્ર માટે કંઈ આપવામાં નહિ આવે.

જાહેર ખબરના ભાવ.

રૂપીઆ એકની ૩ લીટીપ્રમાણે-દશથી વધારે લીટીઓ માટે રૂ. ૧) ની લીટીઓ ચાર પ્રમાણે. બાર માસ લગી લાગલાગટ હશે તો પહેલે મહીને પૂરો ચાર્જ અને પછી અગીઆર માસ લગી દર માસે ½ ચાર્જ પડશે. છ માસ માટે પહેલે મહીને પૂરો ચાર્જ, અને પછી દરેક માસે ⅔ ચાર્જ લેવાશે. ત્રણ માસ માટે પહેલે મહીને પૂરો ચાર્જ, અને પછી દરેક માસે ¾ ચાર્જ લેવાશે.

આ પત્ર સાથે કોઈ પણ હૅન્ડબિલ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

REGISTERED NO. B. 43.

પુસ્તક ૫૩મું. અંક ૧૨મો.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ડીસેમ્બર, સને ૧૯૧૪.

અનુક્રમણિકા.

તન્ત્રી (ઑક્ટોબર, ૧૯૧૪થી) અને
પ્રકાશક—મિ. ફેરુશાહ અરદેસર બાલા, બી. એ.,
પ્રિન્સિપલ, પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ—અમદાવાદ.
કેળવણીખાતાના હુકમથી.

અમદાવાદ—ભદ્રપાસે શ્રી સત્યનારાયણ પ્રિ. પ્રેસમાં પટેલ મોતીલાલ હાથીદાસે છાપ્યું.

ગુજરાત શાળાપત્ર, પુસ્તક પ૩મું, સને ૧૯૧૪.

અનુક્રમણિકા.

વિષય. પૃષ્ઠ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૩મું. ડીસેમ્બર, સને ૧૯૧૪. અંક ૧૨મો.

યુરોપમાં ચાલતો વિગ્રહ.

ગયા ઑગસ્ટ માસથી યુરોપખંડમાં એક ભારે વિગ્રહ જાગી ઊઠ્યો છે, અને તેણે આખી દુનિયાનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે. એ વિગ્રહનાં કારણોથી તથા તેમાં બ્રિટિશ સરકારને કેવા સંજોગો વચ્ચે ઊતરવું પડ્યું છે તે બાબતોથી પ્રજાનો ઘણો ભાગ અજ્ઞાન હોવાથી તે સંબંધી કેટલીક જરૂરની હકીકત નીચે આપવામાં આવે છે. આશા છે કે વાચકવર્ગ પોતે એ હકીકતથી સંપૂર્ણ રીતે વાકેફ થઈ પ્રસંગ આવે બીજાઓને પણ ખરી હકીકત જણાવી તેમનું અજ્ઞાન દૂર કરવા પ્રયત્ન કરશે.

વિગ્રહ કોના તરફથી અને કેવી રીતે જગાડવામાં આવ્યો તેનું આગળ વર્ણન કરવામાં આવશે. હાલ એટલુંજ કહેવાની જરૂર છે કે વિગ્રહના કારણભૂત બે રાજ્યો જર્મનિ ને ઑસ્ટ્રિઆ-હંગરિ છે. ન્યાય અને સ્વતંત્રતાની ખાતર તેમની સામે થનાર બ્રિટિશ સરકારની મદદમાં રશિઆ, ફ્રાન્સ બેલ્જિયમ, સર્વિઆ, મૉન્ટીનીગ્રો, અને જાપાન છે, જે સઘળાં 'મિત્ર રાજ્યો' એ નામથી ઓળખાય છે.

વિગ્રહનું સ્વરૂપ બરાબર સમજી શકાય તેને માટે ભૂગોળવિદ્યાના બીજા ભાગ જેવા પુસ્તકમાંથી વિગ્રહમાં ઊતરેલા રાજ્યોની ભૂગોળનું જ્ઞાન સારી રીતે મેળવવા ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે એ પરથી માલમ પડશે કે જર્મનિનું રાજ્ય મુંબઈ ઇલાકા કરતાં સહેજ મોટું છે, અને ઑસ્ટ્રિઆ-હંગરિનું ક્ષેત્રફળ મુંબઈ ઇલાકાથી લગભગ સવાગણું છે. બીજી તરફ જોતાં રશિઆનું ક્ષેત્રફળ હિંદુસ્તાન કરતાં કંઈક મોટું છે, અને ફ્રાન્સનું ક્ષેત્રફળ મુંબઈ ઇલાકાના ક્ષેત્રફળથી કંઈક વધારે છે. બેલ્જિયમ દેશ લગભગ કાઠિઆવાડથી અરધો છે. બ્રિટિશ ટાપુઓનું ક્ષેત્રફળ જોકે મુંબઈ ઇલાકામાં આવેલા ખાલસા મુલકના જેટલું છે, તોપણ બ્રિટિશ સારકારે આખી પૃથ્વીની જમીનનો પાંચમો ભાગ રોક્યો છે. સર્વિઆનું

રાજ્ય કાઠિઆવાડ કરતાં સહેજ નાનું છે, ને મૉન્ટીનીગ્રોનું અમદાવાદ જિલ્લા કરતાં કંઈક નાનું છે. જાપાનનું ક્ષેત્રફળ મુંબઈ ઇલાકાથી સહેજ ઓછું છે.

વસ્તીની સરખામણી કરીશું તો જણાશે કે જર્મનિના રાજ્યની વસ્તી મુંબઈ ઇલાકાથી બમણી છે, અને ઑસ્ટ્રિઆ–હંગરિની વસ્તી પણ તેટલીજ છે; ત્યારે રશિઆની વસ્તી હિંદુસ્તાનની વસ્તીના ત્રીજા ભાગ જેટલી, ફ્રાન્સની મુંબઈ ઇલાકાથી દોઢી, બેલ્જિઅમની કાઠિઆવાડથી ત્રણગણી, અને બ્રિટિશ ટાપુઓની મુંબઈ ઇલાકાની કુલ વસ્તીથી દોઢી છે. સર્વિઆની વસ્તી કાઠિઆવાડથી થોડી વધારે છે, અને મૉન્ટીનીગ્રોની અમદાવાદ જિલ્લાની વસ્તીથી ત્રીજે ભાગે છે. જાપાનની વસ્તી મુંબઈ ઇલાકાથી દોઢી છે. આખા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં વસ્તી ૪૨ કરોડની છે.

વિગ્રહનું કારણ.

લડાઈની શરૂઆત ઑસ્ટ્રિઆ–હંગરિ અને સર્વિઆ વચ્ચે થઈ. એવું બન્યું કે ઑસ્ટ્રિઆની પ્રજામાંથી કોઈએક ઑસ્ટ્રિઆના ગાદીવારસ શાહજાદા ફર્ડિનાન્ડ તથા તેનાં બાનુને મારી નાખ્યાં. ઑસ્ટ્રિઆ–હંગરિના રાજ્યે આ ખૂનમાં સર્વિઆનો હાથ છે એવો આરોપ મૂક્યો. એ વાતની તપાસ કરવા માટેની ઑસ્ટ્રિઆની સર્વે વ્યાજબી માગણીઓ સર્વિઆએ કબૂલ રાખી, પણ ઑસ્ટ્રિઆએ સાંભળવાનીજ ના પાડી અને એકદમ લડાઈ જાહેર કરી. ઑસ્ટ્રિઆના ઇરાદાની જર્મન શહેનશાહને પહેલેથીજ બધી ખબર હતી, કેમકે તે ઑસ્ટ્રિઆનો પાકો મિત્ર છે. ઑસ્ટ્રિઆ અને જર્મનિ બંનેની ધારણા એ હતી કે સર્વિઆને એક જોરાવર રાજ્ય બનતું અટકાવવું.

હવે સર્વિઆ અને રશિઆના લોકો એક જાતના છે, અને રશિઆ હંમેશ સર્વિઆનું રક્ષણ કરતું આવ્યું છે. તેથી રશિઆએ જર્મનિને જણાવ્યું કે ઑસ્ટ્રિઆ સર્વિઆને છૂંદી નાખશે તે અમે જોઈ શકશું નહિ. ઈંગ્લંડે એ તકરારનો સલાહશાંતિથી નિકાલ લાવવાને ઘણું મથન કર્યું, પણ જર્મન અને ઑસ્ટ્રિઆએ રશિઆ સામે એકદમ લડાઈ જાહેર કરી.

ફ્રાન્સ રશિઆ સાથે મિત્રતાની પાકી ગાંઠથી જોડાયલું હતું, તેથી જર્મનિને ડર હતો કે ફ્રાન્સ રશિઆની મદદે આવશે. તે પરથી જર્મનિએ

ફ્રાન્સની સરહદ પર લશ્કર એકઠું કર્યું, અને બેલ્જિઅમે આ તકરારમાં બીલકુલ ભાગ લીધો નહોતો તોપણ બેલ્જિઅમમાં જલદીથી પોતાનું લશ્કર ઘુસાડયું અને ફ્રાન્સ સાથે લડાઈ જાહેર કરી. ઇટલિનું રાજ્ય જર્મનિ અને ઑસ્ટ્રિઆનું મિત્ર હોવા છતાં તેણે તેમની સામે લડાઈમાં ઊતરવાની ના પાડી, તે એજ કારણથી કે તેમણે રાજ્યલોભને લઈને આ વિગ્રહ જાણી જોઈને ઉપાડયો હતો.

ઈંગ્લંડને ફ્રાન્સ સાથે કંઈ લેખી કરાર થયા નહોતા, પણ તે બે વચ્ચે એવી સમજુતી થઈ હતી કે ફ્રાન્સ પર કોઈ સ્વચ્છંદી રીતે હુમલો લાવે તો મદદ કરવી. જર્મનિ જો જીતે તો તેણે ફ્રેંચ મુલક દબાવવો નહિ એવું વચન આપવા જર્મનિને ઈંગ્લંડે જણાવ્યું હતું, પણ જર્મનિએ જવાબ વાળ્યો કે ફ્રાન્સનો યુરોપમાંનો મુલક જાયુને માટે પચાવી પડીશું નહિ એવું વચન અમે આપીએ છીએ, પણ ફ્રેન્ચ સંસ્થાનો માટે કોઈ પણ પ્રકારની ખાતરી આપતા નથી. આ ઉપરથી ઈંગ્લંડે ફ્રાન્સને વચન આપ્યું કે અમે અમારા કાફલા વડે તમારા કિનારાનું તથા વહાણોનું રક્ષણ કરીશું. ઈંગ્લંડે જર્મનિને વળી એમ પણ પૂછયું હતું કે હૉલન્ડ તથા બેલ્જિઅમને હેરાન નહિ કરવાનું તમે વચન આપો છો કે નહિ ? જર્મનિએ હૉલન્ડને માટે ખાતરી આપી, પણ બેલ્જિઅમ માટે નહિ; જોકે ઈંગ્લંડ અને જર્મનિ બંનેએ પૂર્વે બેલ્જિઅમનું સ્વતંત્રપણું કબૂલ રાખ્યું હતું. જર્મનિએ અંગ્રેજ એલચીને ખુલ્લું કહ્યું કે ફ્રાન્સ પર જલદી હુમલો લઈ જઈ તેને હરાવવું અમારે જરૂરનું છે, અને કિલ્લેબંધ ફ્રેન્ચ સરહદ પરથી હુમલો લઈ જવામાં ઘણો વખત વહી જાય, માટે અમને બેલ્જિઅમ-માંથી હુમલો લઈ જવાની ફરજ પડી છે. બેલ્જિઅમ જોકે નાનો દેશ છે, તોપણ બહાદુરીથી સામે થયો, અને બેલ્જિઅમના રાજાએ આપણા શહેનશાહની મદદ માગી. શહેનશાહે મદદ કરવાનું વચન આપ્યું. જર્મનિએ તો બેલ્જિઅમની સ્વતંત્રતા જાળવવાનું વચન સ્વાર્થની ખાતર તોડયું, પણ ઈંગ્લંડે તે વચન તોડવાની સાફ ના પાડી. આ ઉપરથી આપણા શહેનશાહે આખા ઈંગ્લંડની તેમજ આખા શહેનશાહતની એક મતે અનુમતિ સાથે જર્મનિ સાથે લડાઈ જાહેર કરી. થોડાજ વખતમ જર્મનિના મિત્ર ઑસ્ટ્રિઆ સાથે પણ લડાઈ જાહેર કરવામાં આવી.

અંગ્રેજ સરકારને ઑસ્ટ્રિઆ તથા સર્વિઆની વચ્ચેના વાંધા સાથે

કંઈ પણ લેવાદેવા નહોતી. એમને લડાઈમાં ઊતરવું પડ્યું તે એટલાજ માટે કે ફ્રાન્સના મિત્ર રાજ્યને તેમની વિપત્તિના સમયમાં છોડી દેવું એ ઠીક નહિ, તેમજ વળી જર્મનિને જુલમી લશ્કરી સત્તાને પ્રભાવે નાનાં રાજ્યોને છૂંદી નાખવા દેવું એ પણ ઠીક નહિ. બ્રિટિશ શહેનશાહત હંમેશાં સ્વતંત્રતાની તરફેણમાં અને રાજ્યલોભની સામે થતું આવ્યું છે. આજથી સો વર્ષ પર પણ જ્યારે નેપોલીઅને આખા યુરોપ પર પોતાની લશ્કરી સત્તા જમાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો ત્યારે એ શહેનશાહત સામી પડી હતી. નેપોલીઅનને આખરે ઇ. સ. ૧૮૧૫માં વૉટર્લૂના મેદાનમાં હરાવ્યો હતો, અને તેને પકડીને સેંટ હેલીનાના ટાપુમાં કેદી તરીકે મોકલી આપ્યો હતો, જ્યાં તે મરતાં સુધી રહ્યો હતો.

વિગ્રહ સાથે હિન્દુસ્તાનનો સંબંધ.

લડાઈના મથકથી હિંદુસ્તાન કેટલું બધું દૂર છે તે ભૂગોળનું થોડુંઘણું જ્ઞાન ધરાવનાર હરકોઈ સહેજ સમજી શકે એવું છે. યુરોપથી અહિં આવવા માગનાર દરિયામાર્ગેજ આવી શકે, રેલવે મારફત નહિ. એટલાજ ઉપરથી વિચાર કરતાં માલમ પડશે કે જર્મનિ જમીનમાર્ગે હિંદુસ્તાન પર હુમલો લાવે એ તદ્દન અસંભવિતજ છે. સ્વેઝની નહેરને રસ્તે ઇંગ્લંડથી મુંબઈ આવતાં મેઇલ બોટને ૨૦ દિવસ લાગે છે. હવે દરિયામાર્ગે પણ હિંદુસ્તાન પર હુમલો કરવાનું બને એમ નથી, કેમકે દરિયાનો કાબુ અંગ્રેજ નૌકાસૈન્ય સંપૂર્ણ રીતે ધરાવે છે. એ ખરૂં છે કે થોડાંએક જર્મન ક્રૂઝરો (લડાઈનાં બારકસો) હજી પકડાયાં નથી, અને તેઓ હથિઆર વગરનાં અંગ્રેજી વેપારી વહાણોને તેના ઉપરના માણસોને ઉતારી લઈ ડુબાવી દે છે. 'એમ્ડન' નામનું બારકસ એક રાત્રે મદ્રાસ આવી પહોંચ્યું હતું, અને શહેર પર તેણે ગોળા છોડ્યા હતા. તેથી ત્રણચાર માણસો મરી ગયા છે અને નહિ જેવું નુકસાન થયું છે; પણ મદ્રાસમાંની તોપોના ધડાકા થતાંની સાથે તે નાસી ગયું હતું. એમ લાગે છે કે 'એમ્ડન'ને મદ્રાસમાં તોપો છે તેની ખબરજ નહિ હોય. એ બારકસની ધારણા લડવાની નહોતી પણ વેપારમાં ખલેલ પહોંચાડવાની હતી. અજ્ઞાન લોકો એમ સમજે છે કે ડુબાડેલાં વેપારી વહાણો લડાઈનાં બારકસો છે, પણ તે તેમની મોટી ભૂલ છે. એમ્ડનને શોધી કાઢતાં જરા લાંબો વખત લાગ્યો, કેમકે દરિયો બહુ વિશાળ છે, પણ આખરે તેને ક્યાં તો કોલસાની તથા ખોરાકની તંગી પડશે

અથવા બ્રિટિશ લડાયક બારકસોને હાથે પકડાશે અથવા ડુબી જશે એમ જે ધારવામાં આવતું હતું તેમજ થયું છે. એ તો ખાતરીબંધ મનાતું કે તે મુંબઈની પાસે કદી આવી શકશે નહિ. તે સારી રીતે જાણતું હતું કે મુંબઈની તોપો મારી તોપો કરતાં ઘણી મોટી છે, એટલે જો શહેર પર ગોળા છોડી શકાય એટલી નજીકમાં જઈ પહોંચીશ તો મને ડુબાડી દેવામાં આવશે. હડખાયલા કુતરાઓની માફક એમ્ડન તથા તેવી બીજી થોડીએક જર્મન બોટોની પુંઠ લેવામાં આવી હતી. તે થોડાએક નિરપરાધી માણસોને કરડયું, પણ વહેલુંમોડું તે પકડાયું અને નાશ પામ્યું. અંગ્રેજી લડાયક બારકસોએ તો જર્મન વેપારી વહાણોની મોટી સંખ્યા પકડી છે. એક બારકસે કેટલાક વખત પર એકલે હાથે ૯ વહાણો પકડયાં હતાં. જર્મનોને તે પકડાયલાં વહાણો ડુબાડી દેવાં પડે છે. આપણે તો તે સલામત રાખીએ છીએ અને તેનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, કેમકે આપણી પાસે તે વહાણો રાખવા માટે ઘણાંએ બંદરો છે. અંગ્રેજી કાફલો ગમે ત્યાં જઈ શકે છે. તેને માટે તો કોલસો તથા ખોરાક લેવા સારૂ આખી દુનિયા પર જ્યાં જોઈએ ત્યાં બંદરો હાજર છે. જિબ્રૉલ્ટર, માલ્ટા, એડન, કરાંચી, મુંબઈ, કોલંબો, મદ્રાસ, વગેરે હિંદુસ્તાનનાં બંદરો તથા ઑસ્ટ્રેલિઆ અને દક્ષિણ તથા પૂર્વ આફ્રિકાનાં મળીને એવાં સંખ્યાબંધ બંદરો છે. મુંબઈ જેવાં સઘળાં મુખ્ય બંદરોનું ભારે તોપો તથા સર્ચ-લાઇટો વડે રક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે જર્મનિનાં બંદરો ગણ્યાગાંઠ્યાં છે. જર્મન પશ્ચિમ આફ્રિકાની રાજધાની ટોગોલૅન્ડનો આપણે કબજો મેળવ્યો છે. ચીનમાં કીઆઉ-ચાઉ બંદર છે તેના પર જાપાનીઝ અને બ્રિટિશોનો હુમલો ચાલુ હતો અને પરિણામે તેનો કબજો તેમની પાસેથી છોડાવવામાં આવ્યો છે. દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકારે જર્મન નૈર્ઋત્ય આફ્રિકા જીતી લેવા માટે લશ્કર મોકલ્યું છે. અંગ્રેજ, આફ્રિકન, અને આપણી કેટલીક બહાદુર હિંદી ટુકડીઓ જર્મન પૂર્વ આફ્રિકા પર હુમલો લઈ ગઈ છે. ત્યાંની રાજધાની દારેસસલામને તો તોપના ગોળાથી કયારની ઉડાવી દીધી છે. ઑસ્ટ્રેલિઆ અને ન્યુઝીલન્ડ પૅસિફિક મહાસાગરમાંના સૅમોઆ જેવા જર્મન સંસ્થાનો લેવા લાગ્યા છે આ પ્રમાણે જોતાં જે થોડાં ઘણાં જર્મન વહાણો છુટાં છે તેને કોલસો તથા ખોરાકી મેળવવા માટે એક સ્થળ થોડા વખતમાં રહેશે નહિ. જેમ ખોરાક અને પાણી વગર બળદ દહાડાના દહાડા

ગાડું ખેંચી શકે નહિ, તેમ વરાળથી ચાલતાં વહાણો કોલસા વગર લાંબા વખત સુધી દરિયામાં રહી શકે નહિ. સબમરીનો, અને હવાઈ વિમાનો તો એથી પણ વધારે પરતંત્ર છે. તેઓને તો એવાં સ્થાને નજીકમાંજ જોઈએ કે જ્યાંથી તેલ, પેટ્રોલ અને ગૅસ તેઓ મેળવી શકે. એવાં સબમરીનો તથા હવાઈ વિમાનો યુરોપથી હિંદુસ્તાન આવે એ તો કેવળ અસંભવિતજ છે.

ઉત્તર સમુદ્રમાંથી બારકસોને બૉલ્ટિક સમુદ્રમાં જવા માટે કીલની નહેર છે, તેને બંને છેડે મજબૂત કિલ્લેબંધી છે; અને જર્મન કિનારાનો વિસ્તાર ઘણો નાનો છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમાં સારાં બંદરો નથી, એટલે મોટાં વહાણો નજીક જઈ શકે નહિ. વિલ્હેમશેવનનું બંદર છે તે કૃત્રિમ છે, કુદરતી નથી. વળી કિનારેથી કેટલેક છેટે જર્મનોએ દારૂગોળાની અસંખ્ય સુરંગો મૂકેલી છે. આવાં કારણોથી બ્રિટિશ કાફલો જર્મન કિનારા પર હુમલો લઈ જઈ શકતો નથી. પણ જર્મન કાફલો નકામા જેવો થઈ પડયો છે. તે બહાર નીકળવાની હિંમત કરી શકતો નથી. દરિયા પરનો બ્રિટિશ કાબુ કેવો સંપૂર્ણ છે તે એટલા પરથીજ માલમ પડી આવે છે કે લડાઈ પછી એક અઠવાડીઆમાં તોપો, ઘોડાઓ, ઘાયલ થયલા માટેની ગાડીઓ વગેરેની સાથે દોઢ લાખ જેટલા લશ્કરને કાફલાના રક્ષણ નીચે ફ્રાન્સમાં નિર્ભયતાથી ઉતાર્યું હતું. નૉર્વે, ડેન્માર્ક, હૉલન્ડ વગેરે દેશો તરફ આપણી બોટો કોઈ પણ જાતની અડચણ વગર બેધડક દોડતી ફરે છે. લશ્કરથી ગીચોગીચ ભરેલાં ૭૦ વહાણો હિંદુસ્તાનથી મોકલવામાં આવ્યાં, તે સઘળાં ફ્રાન્સમાં માર્સેઈલ્સ બંદરે સહીસલામત પહોંચ્યા છે, અને ઇંગ્લંડનો મેલ નિયમિત રીતે આવે છે અને જાય છે. જર્મનિની હિંમત નથી કે દરિયામાર્ગે લશ્કર મોકલી શકે, કેમકે આપણો કાફલો એટલો મોટો અને મજબૂત છે કે તેના વહાણોનો તરતજ નાશ કરી શકે એમ છે. ડોવરની સામુદ્રધુની આગળ દરિયાનો પટ ૨૧ માઇલનોજ છે. ત્યાંથી જતાં કોઈ પણ વહાણને આપણે અટકાવી શકીએ. જર્મનોએ આપણા કાફલાને જે કંઈ નુકસાન કર્યું છે તે ફક્ત સુરંગો પાથરીને અને સબમરીનનો હુમલો લાવીને. એ તો ખુલ્લુંજ છે કે આપણાં વહાણો જર્મન વહાણોને બહાર કાઢવાને જર્મન કિનારાની બહુ નજીક જાય અને તેમના પર હુમલો કરે, ત્યારે કોઈક વખત તે સુરંગ સાથે અથડાવાથી ઊડી પણ જાય. આવા બનાવો પણ ધાર્યા કરતાં ઘણા

ઓછા થયા છે, ને તેનું કારણ આપણા ખલાસીઓની ભારે ચતુરાઈ અને હિંમત છે. આપણે થોડીએક બોટો ગુમાવી છે, પણ તેમાંની એક પણ નવી કે જોરાવર નહોતી; જર્મનોએ તો ઘણી ખોઈ છે. આપણી પાસે બારકસો એટલાં બધાં છે કે જરૂર પડે તો જર્મનો કરતાં વધારે ખોઈએ તોપણ ચિંતા નથી. થોડા વખત પરજ આપણે આપણું એક પણ વહાણ ખોયા વગર પાંચ જર્મન બારકસો ડુબાવ્યાં હતાં. વળી બ્રિટિશ કાફલામાં એવી ખાસ બોટો રહે છે કે જે દરિયાને સાફ કરે અને સુરંગોને જેમ જાળમાં માછલી પકડે તેમ પકડી લે. એ બોટો વળી કેટલેક સ્થળે સુરંગો મૂકતી જાય છે, જેથી જો જર્મન કાફલો બહાર આવવા પ્રયત્ન કરે, તો તેનાં ઘણાં વહાણો ઊડી જવાનો સંભવ છે. દુનિયા પર સૌથી બળવાન્ કાફલો બ્રિટિશનો છે, અને ત્યારપછી બીજે નંબરે જર્મન નૌકાસૈન્ય આવે છે. જર્મનિના કાફલા કરતાં તો તે ઘણો બળવાન્ છે, અને બ્રિટન નવી બોટો ઘણી ઝડપથી તૈયાર કરી શકે એમ છે. બ્રિટિશ, ફ્રેન્ચ, અને રશિઅન કાફલાઓ મળીને જર્મન અને ઑસ્ટ્રિઅન કાફલા કરતાં બમણા મોટા છે. જર્મન અને ઑસ્ટ્રિઅન કાફલાઓ કંઈજ કરી શકે એમ નથી. જર્મન કાફલો સુસ્ત પડી રહ્યો છે, અને જર્મનિનો દરિયામાર્ગે ચાલતો વેપાર બંધ થઈ ગયો છે. આખી દુનિયા પરનાં જર્મન વહાણો પકડાયાં છે. તેઓ ખોરાક કે જરૂરની ચીજો જર્મનિ લઈ જઈ શકે એમ નથી. આવાં કારણો-થી જર્મનિને ભારે નુકસાન અને દુઃખ ખમવાં પડે છે; પણ દરિયા-માર્ગનો બ્રિટિશ વેપાર લગભગ પહેલાં જેવોજ ચાલ્યાં કરે છે.

ઑસ્ટ્રિઆનો દરિયા સાથેનો સંબંધ ફક્ત ઉત્તર ઍડ્રિઆટિક સમુદ્રમાંજ છે. ઍડ્રિઆટિકને પણ ફ્રેન્ચ અને બ્રિટિશ કાફલાઓ ચોકખો કરતા જાય છે, અને ઑસ્ટ્રિઆના ટાપુઓ તથા કિનારા પર પણ ગોળા છોડતા રહે છે અને જીત મેળવતા જાય છે. ઑસ્ટ્રિઆની મોટી સ્ટીમર મેરિઅનબાદ લડાઈ શરૂ થતાં પહેલાં મુંબઈથી ઉપડી હતી, પણ ટ્રીએસ્ટ પહોંચતાં પહેલાં પકડાઈ ગઈ હતી.

પશ્ચિમ તરફની લડાઈ.

બેલ્જિઅમ સામું થયું તેથી ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજી લશ્કરો ફ્રાન્સની સરહદ પરથી બેલ્જિઅમમાં આગળ વધી શક્યા, જોકે તેમનો અસલ ઇરાદો તો જર્મનો ફ્રાન્સમાં હુમલો લાવે તેની રાહ જોવાનો હતો. બેલ્જિ-અમ નાનું હોવાથી લાંબો વખત ટકી શક્યું નહિ, અને જર્મનોએ ફ્રેન્ચ

અને અંગ્રેજો સામે મોટી સંખ્યામાં લશ્કર ઉતાર્યું, તેથી મિત્ર રાજ્યો ધીમેધીમે વ્યવસ્થાપૂર્વક પાછા હઠયાં, અને જર્મનોને પોતાના દેશથી તથા બેલ્જિઅમથી દૂર ખેંચી લાવ્યા અને તેમને ઘણું ભારે નુકસાન પહોંચાડયું. પણ જર્મનો પૅરિસ પહોંચે તે પહેલાં તો આપણે તેઓના પર એકદમ હુમલો લઈ ગયા અને માર્ન નદી પરના ભારે યુદ્ધમાં તેમને હરાવ્યા. જે રસ્તે તેઓ આવ્યા હતા તેજ રસ્તે તેઓને ઉતાવળથી આઇન નદી સુધી પાછું હઠવું પડયું. પણ આપણા સેનાપતિઓ જાણે છે કે જર્મનોનાં મજબૂત મથકો પર મોટો હુમલો લઈ જવાનું જોખમ ખેડવાની જરૂર નથી, કેમકે રશિઅનો પૂર્વ તરફથી જર્મનિ પર હુમલો કરી રહ્યા છે.

પૂર્વ તરફની લડાઈ.

રશિઅનોએ પહેલાં પૂર્વ અને દક્ષિણ બે બાજુએથી જર્મનિ પર હુમલો કર્યો અને ઝડપથી ધસ્યા. જર્મનોનું આખું લશ્કર પશ્ચિમમાં રોકાયલું હતું, તેથી આ તરફના ભાગમાં ઘણું થોડું લશ્કર હતું. રશિઆના આ હુમલાને લીધે જર્મનિને પશ્ચિમમાંથી ખેંચી લશ્કર ત્યાં મોકલવું પડયું. આ નવા આવેલા સૈન્યે પહેલાં તો રશિઅનોને પાછા હઠાવ્યા, પણ પાછળથી રશિઅનોએ તેમને પાછા હઠાવ્યા. પૂર્વ પ્રશિઆ પરનો આ રશિઅન હુમલો જર્મનોને હેરાન કરવા ખાતર તથા તેમનું મોટું લશ્કર રોકી રાખવા ખાતરજ હશે. એ વખતેજ એક બીજા રશિઅન લશ્કરે ઑસ્ટ્રિઆ-હંગરિ પર હુમલો કીધો છે. તેણે જર્મનોની મદદ મળવા છતાં ઑસ્ટ્રિઅન લશ્કરને કેટલાંક યુદ્ધોમાં હરાવ્યું છે. જો આ બાજુ તરફ રશિઆ ફતેહમંદ ઊતરશે, તો તે જર્મનિ પર અગ્નિ કોણ તરફથી, પોલન્ડમાં થઈને પૂર્વ તરફથી, અને પૂર્વ પ્રશિઆમાં થઈને ઈશાન કોણમાંથી હુમલો લઈ જવા શક્તિમાન્ બનશે. આ પ્રમાણે જોતાં જર્મનોને દરેક બાજુએ શત્રુ સામે થવાનું છે. જો પશ્ચિમમાં તેમની હાર થાય અથવા તેમને થોભાવીજ રાખવામાં આવે, તો ધીમેધીમે સૂડી વચ્ચેના સોપારી માફક બંને તરફના લશ્કરો તેમને છૂંદી નાખશે. એટલું છે કે રશિઅનોએ આગળ વધવામાં બહુ સાવચેતી રાખવી પડશે, કેમકે કૉનિગ્ઝબર્ગ અને ડૅન્ઝિગ આગળ તેમજ જર્મન પૂર્વ સરહદ ઉપર જોરાવર કિલ્લાઓ છે, અને હજી હરાવવાના સીપાઈઓની સંખ્યા મોટી છે. રશિઆનું લક્ષ્યબિંદુ આખરે બર્લિનજ છે.

સર્વિઆ તરફની લડાઈ.

સર્વિઆની રાજધાની ઑસ્ટ્રિઆની સરહદ ઉપરજ છે, પણ તે ઑસ્ટ્રિઅનો લઈ શકયા નથી. તેઓએ હુમલો કરેલો પણ તે મારી હઠાવ્યો છે. સર્વિઆના વાયવ્ય કોણમાં શેબાઝ અને લૅાસ્નિટ્ઝા આગળ ભારે યુધ્ધો થયાં હતાં, પણ તેમાં સર્વિઅનોએ સંપૂર્ણ ફતેહ મેળવી હતી, એટલુંજ નહિ પણ કેદીઓ, તોપો, ને સરંજામ મોટા પ્રમાણમાં મેળવ્યો હતો. સર્વિઆ પર હુમલો લઈ જવાનું આસ્ટ્રિઆએ તદન છોડી દીધું છે. સર્વિઅનો હવે બૅાસ્નિઆ પર હુમલો લઈ ગયા છે. બૅાસ્નિઆ અને હર્ઝેગોવીનીઆ એ બે પ્રાંતોમાં ઘણા સર્વિઅનો રહે છે. તેઓ કદાચ બળવો કરશે અને સર્વિઅનોને મળી જશે. મૅાન્ટીનીગ્રો સર્વિઆને મળેલું છે અને દક્ષિણ તરફથી હુમલો કરવામાં મદદ કરે છે.

જાપાનનું ખાતલ કરતાં મિત્ર રાજ્યોનું લશ્કર ૯૧ લાખનું છે, જ્યારે દુશ્મનોનું ૮૦ લાખનું છે. મિત્ર રાજ્યોની મદદમાં હિંદુસ્તાન તથા સંસ્થાનો વગેરેમાંથી નવું લશ્કર આવતુંજ જાય છે, ને ઇંગ્લંડમાંજ લૅાર્ડ કિચનરે પાંચ લાખ માણસોનું નવું લશ્કર ઉભું કરી દીધું છે. હિંદુસ્તાનમાંનું લશ્કર લડાઈમાં ઉતરી ચૂકયું છે, અને તેમના પરાક્રમોના બધી તરફથી વખાણ થતાં આપણે સાંભળીએ છીએ. માણસોની આવી છૂટ મિત્ર રાજ્યોનેજ છે, અને શત્રુનું લશ્કર લડાઈ તથા રોગના કારણથી નિર્બળ પડતું જાય છે, અને ઘાયલ થયેલા તથા મરેલાની જગ્યા લેવા માટે તેમની પાસે નવા માણસો નથી. તે પરથી સરકાર જે ધારણા રાખે છે ને ચોક્કસજ છે કે આપણે શત્રુને જલદી હરાવીશું નહિ અથવા કદાચ આપણને પાછા હઠવું પડશે તોપણ ચિંતા નથી, કેમકે વખત આપણને અનુકૂળ છે, અને વહેલો-મોડો પણ આપણો વિજય નક્કીજ છે.

તુર્કસ્તાનનું જર્મનિ સાથે જોડાવું.

થોડા વખત થયાં તુર્કસ્તાન પણ જર્મનિ સાથે જોડાયું છે. એ દેશનું વલણ જર્મનિ તરફનું છે એવો શક એ સરકારની ગોબન અને બ્રેસ્લો નામની જર્મન મનવારો પ્રત્યે બતાવેલી વર્તણુક ઉપરથી ઉત્પન્ન થયો હતો. એક બીજી પ્રજા વચ્ચેના નિયમ પ્રમાણે તેમજ તુર્કસ્તાન સાથેના કરારોને અનુસરીને એ બંને મનવારોને તુર્કસ્તાનની સરકારે રોકી રાખવી જોઈતી હતી, અને તે ઉપરના ખલાસીઓને લડાઈ પૂરી થતાં સુધી પોતાના દેશમાં

જવા દેવા જોઈતા નહોતા, અથવા તો ચોવીસ કલાક પછી તેમને ખુલ્લા દરિયામાં જવા દેવા જોઈતા હતા. આમ ન કરતાં આ મનવારોને આશ્રય લેવા દેવામાં આવ્યો હતો અને ફ્રેન્ચ વહાણ ઉપર દુશ્મનાવટ બતાવવાની તેને છૂટ આપવામાં આવી હતી, અને પછી એકદમ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે આ વહાણો તુર્કસ્તાનની સરકારે ખરીદ કરેલાં હતાં; એટલુંજ નહિ પણ એ સરકારે પોતાના કાફલાનાં ઉપરી બ્રિટિશ ઍડમિરલને કાઢી જર્મન ખલાસીઓ રાખ્યા હતા. એ ઉપરાંત ડાર્ડનલ્સના રસ્તામાં દરિયાઈ સુરંગો નાખવામાં આવેલી હતી, અને તે તરફના બ્રિટિશ વેપારી વહાણોને એક નહિ તો બીજે બહાને આગળ જવું સહીસલામત નથી એમ કહીને રોકી રાખવામાં આવ્યાં હતાં. વળી બગદાદ તથા મેસોપૉટેમિઆના તુર્કી સરકારના મુખ્ય અમલદારોએ મિત્ર રાજ્યો સામે રૈયતને ખુલ્લી રીતે ઉશ્કેરણી કરી છે. આ સઘળી સતાવણી છતાં નામદાર બ્રિટિશ સરકારે તુર્કી સરકારને જણાવ્યું હતું કે ગોબન ને બ્રેસ્લો પર જર્મનને બદલે તુર્કી ખલાસીઓ મૂકવામાં આવશે, અને બ્રિટિશ વેપારી વહાણોને હરકત કરવામાં નહિ આવે, તથા તટસ્થ રાજ્યની ફરજો માનપુર્વક અદા કરવામાં આવશે, તો તેમનાં ત્યારસુધીનાં શત્રુતાભરેલાં કૃત્યો તરફ ધ્યાન નહિ આપવામાં આવે, એટલુંજ નહિ પણ ખાતરીવાળી લેખી બાંયધરી આપવામાં આવશે કે ગ્રેટબ્રિટન તુર્કી સરકારની સ્વતંત્રતા તથા અખંડિતપણાને સંભાળથી માન આપશે. તે ઉપરાંત પણ તુર્કસ્તાનને આર્થિક રીતે લાભદાયક થાય એવી શરતો કરી આપવાની ખાતરી આપી હતી. તે છતાં તુર્કી સરકારે વધારે ને વધારે સતાવણીભરેલી વર્તણુક ચાલુ રાખી, અને સીરીઆ પ્રાન્તમાં લશ્કરી તૈયારીઓ કરવામાં આવી, તેમજ ખ્રિસ્તીઓની સામે ઇસ્લામીઓની લાગણી ઉશ્કેરવાનો આગનો ઝુંડો લઈ ફરનાર માણસો તરફથી એક દીન જગાવનારૂં લખાણ છપાવી વહેંચવામાં આવ્યું. વળી એમ પણ સંભળાયું છે કે હિંદુસ્તાનના મુસલમાનોની નામદાર બ્રિટિશ સરકારની વિરુદ્ધ લાગણી ઉશ્કેરવા માટે તુર્કસ્તાન તરફથી હિંદુસ્તાન માણસો મોકલવામાં આવ્યા છે.

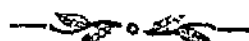
ગ્રેટબ્રિટન દુનિયામાં મોટામાં મોટું મુસલમાની કોમ ઉપર સત્તા ધરાવનારૂં રાજ્ય છે, અને તુર્કી સરકારના વફાદાર અને એકનિષ્ઠાવાળા મિત્ર રાજ્ય તરીકે રહેલું છે; વળી તેણે બાલ્કન વિગ્રહની અંદર ડગી ગયલી તુર્કી સરકારની રાજ્યસત્તાને સ્થિર બનાવવા અને યુરોપમાં તેણે ખોયલી

પદવીને ફરી મેળવી આપવામાં અડગપણે આજસુધી મદદ કરી છે. આટલું છતાં જર્મનિ અને ઑસ્ટ્રિઆ જે તુર્કી રાજ્યના ઐહિક દુશ્મન છે, તેમના ફાયદાને માટે તેમની ઉશ્કેરણીથી તુર્કસ્તાન નામદાર બ્રિટિશ સરકારના દુશ્મનો સાથે ખરાબ રીતે લલચાઈને જેટલું ગેરવ્યાજબી તેટલુંજ કૃતઘ્ન વલણ અખત્યાર કરવા લલચાયું છે એ ખરેખર અફસોસની વાત છે.

ઉપરની હકીકત જોતાં માલમ પડશે કે બ્રિટિશ સરકારને તુર્કસ્તાન સામે ઇચ્છાવિરુદ્ધ લડાઈમાં ઊતરવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે, ને તેમાં પણ બ્રિટિશ સરકારે ખાતરી આપી છે કે વિગ્રહ દર્મિયાન ઇસ્લામની મસ્જીદો તથા બીજાં પવિત્ર સ્થળોનું રક્ષણ કરવામાં આવશે. માટે અત્રેના મુસલમાન બંધુઓને પોતાની હંમેશની શાંતિ જાળવવા તથા લડાઈનો અંત ખુદાની મહેરબાનીથી જલદી આવે એવું ઇચ્છવા ભલામણ કરીએ છીએ.

ઉપસંહાર.

ગ્રેટબ્રિટને જે તલવાર મ્યાનમાંથી ખેંચી છે તે નાનાં રાજ્યોની સ્વતંત્રતા જાળવવાને માટેજ તથા જર્મન લશ્કરી દોર તોડવાને માટેજ છે. થોડાક વખત પર ઇંગ્લંડના વડા પ્રધાન રાઇટ ઑ. મિ. ઍસ્ક્વિથે જાહેર કર્યું હતું તેમ આ લડાઈ કંઈ દેશ જીતવાને માટે આપણે લડતા નથી, પણ આ પવિત્ર સાત્વિક યુદ્ધ છે. માટે લેખ સમાપ્ત કરતાં પહેલાં ખરા અંતઃકરણથી એજ ઇચ્છીએ છીએ કે ન્યાય અને સ્વતંત્રતાની તરફેણ કરનાર આપણી સરકારની ધારણા ઈશ્વર સત્વર પૂરી પાડો અને તેમને અપૂર્વ યશની પ્રાપ્તિ થાઓ!

મહારાજ્યનો આદેશ.

(રા. રા. એમ. જે. દવે. અંકલેશ્વર).

(સુંદર શિવ મંગલ ગુણ ગાઉં ઈશ્વરા—એ રાગનું).

આદેશ આજ આપણને થાય મધુરવા !
બ્રિટિશ મહારાજ્યના શ્રી રંગ રેલવા !
જન્મીએ છ, જીવીએ છ, રાજ્ય અંગ શાં
પાહોમ હોમીએ સદૈવ જીવન આપણાં!
શુદ્ધ બુદ્ધ સત્ય ન્યાય શક્તિ દાખવા—
આદેશ આજ આપણને થાય મધુરવા !

હિંદ–બાલ, બ્રિટન–બ્રહ્મ, ઈશ કૃપા ઠવ્યાં,
પિતૃનાં પરાક્રમો સ્મૃતિ સદા ભર્યાં:
કર્તવ્ય આપણાં વિલાસો માત યશધશ,
આદેશ આજ આપણને થાય મધુરવા !
શ્રદ્ધા એક, એક સ્વપ્ન, પ્રેરો બલવતાં,
પુત્ર બ્રિટનના હમે, જહીં જહીં વસ્યાં;
સમુદ્રથી સુકીર્તિ કોડીલી ઉછાળવા,
આદેશ આજ આપણને થાય મધુરવા !
બ્રિટિશ મહારાજ્યના શ્રી રંગ રેલવા !

આદર્શશિક્ષક કોણ ?

(રા. રા. ગોપાળ જગન્નાથ દવે–લુણાવાડા).

(' ઇન્ડિઅન એજ્યુકેશન ' માસિકના જુલાઈ માસના અંકમાં છપાયેલા 'Who is the ideal teacher ?'–એ લેખનું ભાષાંતર).

આજકાલના પ્રગતિ અને સુધારાના સમયમાં વિચારશીલ પુરુષોની સમજ માટે ઘણી બાબતો સાહિત્યવિષયક ખોરાક પૂરો પાડે છે. મનુષ્ય-જાતિના હિતચિંતકોમાં ઘણી ખંતથી ચર્ચાતા ઘણાં વિષયો પૈકી એક વિષય ' કેળવણી ' છે. પરિપકવ પદ્ધતિસર શિક્ષણ ' કેવી રીતે ' આપવું અને આવી અતિ જરૂરની કેળવણી આપનાર ' કેવો ' હોવો જોઈએ, એ બે સવાલોનું નિરાકરણ કેળવણી સંબંધે વિચાર ચલાવનારા વિદ્વાનો તરફથી રહેવું જરૂરનું છે. આ બે પૈકી પહેલાં સવાલનો નિર્ણય કરવો કંઈક અઘરો છે. પાછલાં ઘણાં વર્ષોથી કેળવણીના પરિપકવ અનુભવીઓનું લક્ષ આ વિષય તરફ ખેંચાતું રહ્યું છે ખરૂં, પરંતુ અજ્ઞાન અને નિરક્ષરતાના ઊંડા ખાડામાંથી જનસમૂહનો ઉદ્ધાર કરવાની કોઈ પણ વ્યવહારૂ અને સુલભ રીતિ હજી સુધી બહાર આવી નથી.

પરંતુ બીજો સવાલ–એટલે કે કેળવણી આપવાને કોણ લાયક છે, અને સરળ શબ્દોમાં કહેતાં નમુનેદાર શિક્ષક કોણ છે, તેના નિર્ણય માટે નામદાર સરકારે તેમજ કેટલીક લોકોપયોગી સંસ્થાઓએ ઘણું કર્યું છે.

પ્રસ્તુત વિષયના સંબંધમાં જે જે વિવેચન કરી શકાય અથવા કરવું જરૂરનું છે તે આ લેખના જુજ પૃષ્ઠોમાં જણાવવું અશક્ય છે. 'શિક્ષક'ની ઉપાધિને સાર્થક કરનારા શિક્ષકોમાં જરૂર હોવી જોઈતી લાયકાતો અને ગુણોના મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓ ઉપર વિવેચન કરવું એટલોજ આ લેખકનો હેતુ છે.

પ્રારંભમાં કહેવું જોઈએ કે શિક્ષણની લાયકાતોના બે વિભાગ કરી શકાય. (૧) નૈસર્ગિક કે કુદરતી, (૨) કૃત્રિમ કે પ્રાપ્ત કરેલી. પહેલા વિભાગમાં માત્ર ગણ્યાગાંઠ્યા શિક્ષકોનો સમાવેશ થાય છે; જ્યારે બીજો વિભાગ આ ધંધામાં પડેલા શિક્ષકોની લાંબી પરંપરાથી ઉભરાઈ જાય છે. શિક્ષકની યોગ્યતાના પ્રકારોનું અવલોકન કરતાં તેનું પરિણામ કંઈક નીચે મુજબ વર્ગ પાડી બતાવી શકાય.

૧. શારીરિક યોગ્યતા.

(अ) શરીર અથવા આકૃતિ.

મન વિશુદ્ધ રાખવાને, શરીરને પણ નિરામય રાખવાની શિક્ષકને જરૂર છે. તેનો બાંધો રાક્ષસી કદનો કે છેક ઠીંગણો ન હોવો જોઈએ, તેમજ ઘણો પાતળો કે સ્થૂલ પણ ન હોવો જોઈએ. કોઈ પણ જાતના કે ચેપી રોગોથી તેનું શરીર મુક્ત હોવું જોઈએ, અને અમુક રીતભાતોને વળગી રહેવાના વલણવાળું અને શારીરિક ખોડખાંપણવાળું પણ ન હોવું જોઈએ. તેની આકૃતિ ઠીક (fair) હોવી જોઈએ. અને જે જોખમદારી ભર્યું કામ કરવાનું તેણે માથે લીધું છે તેને માટે લાયક થાય તેવું તેનું શારીરિક બંધારણ હોવું જોઈએ. આંખ, કાન, જિહ્વા, નાક અને ત્વચા વગેરે ઇંદ્રિયોની શક્તિઓ પણ પૂર્ણ રીતે વિકાસ પામેલી હોવી જોઈએ. શિક્ષકનો ચહેરો આનંદી, દેખાવ આકર્ષક, અને રીતભાત ખુશકારક હોવી જોઈએ. વર્ગમાં સરળ સ્વભાવવાળાં મુગ્ધ બાળકો સમક્ષ શિક્ષકે કદી પણ ગુસ્સાભર્યો ચહેરો ધારણ ન કરવો જોઈએ.

(ब) પોશાક અને સ્વચ્છતા.

શિક્ષકનો પોશાક સ્વચ્છ હોવો જોઈએ, એટલે કે શરીર તથા માથા ઉપર યોગ્ય વસ્ત્ર પહેરવું જોઈએ. ખાસ કરીને તે યુરોપીય ઢબનાં હોવાની જરૂર નથી. ભપકાદાર અને કિંમતી કપડાં પહેરવાનું દરેક શિક્ષકથી બની

શકતું નથી, પરંતુ શાળામાં જવા માટે સાદાં, સ્વચ્છ કપડાં પહેરવા માટે તો આપણામાંના દરેક જણ પાસે પૂરતાં સાધનો હોય છેજ. શરીર, પોશાક, ટેવ, કામ, અને રીતભાતમાં, શિક્ષક સ્વચ્છતાનો નમુનોજ હોવો જોઈએ. તે બાળકોને અનુકરણીય હોવો જોઈએ.

(ક) અવાજ અને ભાવ સમજાવવાની શક્તિ.

શિક્ષકનો અવાજ સ્પષ્ટ અને મધુર હોવો જોઈએ. તેણે વર્ગમાં તાણીને ન બોલવું તેમજ ગણગણવું કે ધીમે પણ બોલવું ન જોઈએ. પ્રથમ જણાવેલી મોટેથી બોલવાની ટેવ તેની નબળાઈ જણાવે છે, એટલુંજ નહિ પણ પાસેના વર્ગોને ચાલતા કામમાં હરકત કરે છે; જ્યારે બીજી ટેવ વિદ્યાર્થીઓને કંટાળાભરેલી લાગે છે, અને તેથી વર્ગમાં જે શિક્ષણ ચાલતું હોય તેમાંથી તેમનું લક્ષ બીજે ખેંચાઈ જાય છે. વર્ગના છોકરાઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાંજ શિક્ષકે બોલવાનો શ્રમ લેવો જોઈએ. ઉદાહરણ તરીકે, પચીશ છોકરાઓના વર્ગમાં શિક્ષકે તેટલાજ છોકરાઓ સાંભળી શકે તેવી રીતે બોલવું જોઈએ. સાંજે કામ પૂરું થતાં સુધી એકસરખા પ્રમાણમાં અવાજ કાઢવાનો શિક્ષકે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અતિશય તાણીને બોલવાથી શિક્ષકના પોતાનાજ શરીરને ધક્કો પહોંચે છે. મધુર અવાજની કુદરતી બક્ષિસ હોવા ઉપરાંત પોતાના વિચારોનું સ્ફોટન કરવાની શક્તિ પણ શિક્ષકમાં કુદરતી રીતે હોવી જોઈએ. માણસ પોતે ગમે તેવા વિચારો કરી શકે પણ તે વિચારોને યથાસ્થિત રીતે દર્શાવનાર બહુ થોડા હોય છે. શિક્ષકની વિચારશક્તિ તથા તે દર્શાવવાની શક્તિ સારી હોવી જોઈએ, અને પોતાના વિચારો સરળ અને ચૂંટી કાઢેલા શબ્દોમાં ગોઠવી . કાઢી તેમને છૂટથી, ધીમેથી, અને સ્પષ્ટતાથી દર્શાવવા જોઈએ.

૨. માનસિક યોગ્યતા.

(અ) બુદ્ધિ અને યત્ન.

પુસ્તકો, વર્તમાનપત્રો, તથા ચોપાનીઆં વગેરે વાંચી તેમાંથી ગ્રહણ કરવાની પૂરતી બુદ્ધિ શિક્ષકમાં હોવી જોઈએ. જલદીથી અને સહેલાઈથી સમજી જવાની શક્તિ દરેક શિક્ષકમાં ઇચ્છવા યોગ્ય છે; પણ તીવ્ર બુદ્ધિ તથા સમજશક્તિવાળા માણસો જવલ્લેજ મળી આવે છે, તોપણ ઉદ્યોગ અને કામ કરવામાં સતત મંડયા રહેવાથી આ ખોટ પૂરી પડે છે. શિક્ષક-

ને પોતાના વિષયનું પૂરું જ્ઞાન હોવું જોઈએ અને તેમાં નિપુણતા પ્રાપ્ત કરેલી હોવી જોઈએ. 'સારૂં જ્ઞાન મેળવો, અને સારૂં જ્ઞાન આપો'—એ દરેક શિક્ષકનો મુદ્રાલેખ હોવો જોઈએ. પુસ્તકોનું નિદિધ્યાસન કરવામાં તથા પોતાના જ્ઞાનના ભંડોળમાં વધારો કરવાનો પરિશ્રમ કરવામાં લગાર પણ ખામી ન રાખવી જોઈએ, અને જ્ઞાનના ઊંડા અને અગાધ ભંડારમાં પ્રવેશ કરવો જોઈએ. વધુ બાબતોના જ્ઞાન માટે તીવ્ર ઇચ્છા રાખવી જોઈએ. 'હું ઘણો હોશિયાર વિદ્યાર્થી હતો, અને મને બહુ પુસ્તકો વાંચવાનો મહાવરો હતો, તથા મેં અમુક મિત્રના ઘરની અથવા તો અમુક શાળાની કે અમુક લત્તામાં આવેલી અમુક પુસ્તકશાળાના સઘળાં પુસ્તકો વાંચી કાઢ્યાં છે'—એવું કહેનાર શિક્ષકો ઘણા જડી આવશે. આથી તેમની ઉત્તરાવસ્થામાં ફાયદો થશે તેની ના કહી શકાય નહિ, પરંતુ જ્ઞાન એ એવો કુઆરો છે કે જેમાં અખૂટ ખજાનો રહેલો છે. શિક્ષકે યાદ રાખવું જોઈએ કે એક વાર પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન વખત જતાં જીર્ણ થઈ જાય છે, અને તેમાં નિરંતર સુધારોવધારો કરવાની આવશ્યકતા છે.

(૪) અવલોકન અને યાદદાસ્તી.

પોતાના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવામાં શિક્ષકને મદદ આપે એવી બે અગત્યની બાબતો છે. અવલોકન કરવાની ટેવ પોતાની આંખને આનંદ આપે છે, અને જ્ઞાનને પરિપક્વ બનાવે છે. જે વાંચ્યું હોય અથવા સાંભળ્યું હોય તેમાં સુધારો કરી દઢ કરે છે, અને દરેક બાબતની ઉત્કૃષ્ટ માહીતી આપે છે. પોતે છાતી ઠોકીને કહી શકે છે કે મેં અમુક બનાવ અથવા વાત નજરોનજર જોઈ છે. અવલોકન એ પાયો છે, ને તેના ઉપર પુસ્તકો અને બીજાં સાધનો વડે પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનની ઇમારત શિક્ષક બાંધી શકે છે. સ્પર્શેન્દ્રિય વડે અલબત ઘણીખરી વાર મનને સીધી અસર થઈ શકતી નથી, તોપણ તેને બાદ કરતાં અન્ય જ્ઞાનેન્દ્રિયો કરતાં ચક્ષુરિન્દ્રિયને મન સાથે પ્રત્યક્ષ સંબંધ વધારે હોય છે.

શિક્ષકને અવશ્ય કેળવવાની શક્તિ તે યાદશક્તિજ છે. યાદશક્તિ વિના જ્ઞાનનો સંગ્રહ થઈ શકતો નથી. એક વાર વાંચેલું સહેલાઈથી ભૂલી જવાય છે, અને અંતે ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ તેવી સ્થિતિ થાય છે. જે વાંચ્યું હોય તેને સારી પેઠે યાદ આવવું અને વાગોળવું-પુનરાવર્તન-પિષ્ટ-

પોષણ કરવું, મનન કરી પચાવવું-જીરવવું, મન સાથે એકરસ કરવું, અને નિદિધ્યાસન કરી જાળવી રાખવું. એમ બને ત્યારેજ માત્ર તે વાસ્તવિક જ્ઞાન બને છે. ઉત્પાદક અને પુનરુત્પાદક એવી બે પ્રકારની યાદશક્તિનું વિસ્તારથી અત્રે વર્ણન કરવાની જરૂર નથી. બંનેની શિક્ષકને તો જરૂરજ છે.

(क) ઇચ્છાશક્તિ.

મનના જુદાજુદા ધર્મો અને શક્તિઓને નિયમમાં રાખનાર ઇચ્છાશક્તિજ છે. એવું કહેવાય છે કે, 'જ્ઞાન તેજ શક્તિ છે'; પરંતુ એમ પણ કહેવાય કે એકલું જ્ઞાન તે શક્તિ નથી. જ્યારે તે જ્ઞાનને ઉપયોગમાં મૂકવામાં આવે ત્યારેજ તે શક્તિ કહેવાય છે, અર્થાત્ ઉપયોગમાં મૂકેલું જ્ઞાન તેજ શક્તિ છે. જ્ઞાનના મંદિરને ખોલવાની અને તેના ગુપ્ત ભંડારને જિજ્ઞાસુ માટે ખુલ્લો કરવાની કુંચી તે ઇચ્છાશક્તિ છે; જ્ઞાનને જો નિરંતર ઉપયોગમાં ન લેવામાં આવે તો તે મરી જાય છે-નાશ પામી જાય છે. અમુક પ્રકારના પાઠમાં અમુક જાતના જ્ઞાનનો ક્યારે, ક્યાં, કેટલો, અને કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે શિક્ષકે જાણવું જોઈએ. આ કામમાં શિક્ષકને સારાસાર સમજાવનાર વિવેકબુદ્ધિની જરૂર છે, અને આવી શક્તિ તે ઇચ્છાશક્તિનું તત્ત્વ છે. આ ઉપરથી, શિક્ષક દૃઢ અને સંસ્કાર પામેલી ઇચ્છા કરનાર શક્તિસંપન્ન હોવો જોઈએ, એ સ્પષ્ટ થાય છે, અને ત્યારેજ આ વડે તે પોતાના નિત્યકાર્યોમાં પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

(ड) ટેવો.

ટેવ એ મનુષ્યનો બીજો સ્વભાવ કહેવાય છે. જો શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીઓને સારી ટેવો પાડતાં શિખવવા ઇચ્છતો હોય તો તેની પોતાનીજ ટેવો સારી હોવી જોઈએ. સતત મહાવરા વડે અને યથાર્થ રીતે અનુકરણ કરવાથી સારી ટેવો પાડી શકાય છે. બાળકો ઉત્તમ અનુકરણ કરનારાં હોય છે, અને શિક્ષક તેમના આગળ અનુકરણીય નમુનારૂપ છે. તેઓ સ્વાભાવિક રીતે શિક્ષકનેજ અનુસરે છે; માટે જો શિક્ષકમાં સારી ટેવોનો સંગ્રહ ન હોય તો ઉછરતી પ્રજાનો રીતભાત અને ટેવોની બાબતમાં અધઃપાત થયા વિના રહેજ નહિ. ઘણા ગુણો પૈકી નીચેના-સ્વચ્છતા, આજ્ઞાંકિતપણું, ધીરજ, વડીલો પ્રત્યે માન, પ્રામાણિકપણું, ઉદ્યોગીપણું, પદ્ધતિ, ખંત, નિયમિતપણું, સમયાનુવર્તન, સભ્યતા,

અને સારી રીતભાતોની ટેવો વગેરે–વિદ્યાર્થીઓના અંતઃકરણમાં શિક્ષકે ઠસાવવા સખત યત્ન કરવો જોઈએ.

૩. ધંધાને લગતી અને ખાસ યોગ્યતા.

દરેક માણસ આ ધંધામાં–ક્યાંતો તે ધંધા માટેની આસક્તિને લઈને અથવા તો શરૂઆતમાં જે પગાર મળે છે તેથી લલચાઇને દાખલ થાય છે. પરંતુ પ્રથમ જણાવ્યા મુજબ, આ ધંધાવાળા ઘણા માણસો 'જન્મેલા' નહિ પણ 'બનેલા' શિક્ષકો હોય છે. તેથી આવા માણસોને, વખાણાયલી કુશળતાવાળા અને જામેલી પ્રતિષ્ઠાવાળા વિદ્વાનો વડે ચાલતી ટ્રેનિંગ કૉલેજો અને શાળાઓમાં દાખલ થવાની જરૂર છે. શિક્ષકોએ આવી ઉચ્ચ પ્રતિષ્ઠાવાળા પુરુષોની સમીપે બેસી બંદોબસ્ત માટેના આવશ્યક નિયમો, યોજનાશક્તિ, વ્યવસ્થા, પદ્ધતિ વગેરે શીખવું જોઈએ. ચિત્રવિદ્યા, માટીના આકાર બનાવવાની રીત, સ્લૉઇડ કામ (સ્વીડનમાં શિખવવામાં આવતી હાથના કામની પદ્ધતિ), શારીરિક કવાયત, વગેરે વિષયોનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. સંપૂર્ણ રીતે કેળવાયલો માણસ છોકરાઓના વર્ગ માટે યોગ્ય શિક્ષક ગણાય છે.

૪. નીતિવિષયક યોગ્યતા.

'Students' moral guide' નામના પુસ્તકમાં લખેલું છે, કે "બાળકોનું નીતિવિષયક અને માનસિક શિક્ષણ એજ કેળવણીનું લક્ષ્યબિંદુ હોવું જોઈએ, અને તેથી જ્ઞાન, ચારિત્ર, તથા વિદ્યાએ યુક્ત હદાપણ પ્રાપ્ત થવાં જોઈએ." સ્માઇલ્સ કહે છે કે, "હુન્નર, વિદ્યા, અને પદાર્થવિજ્ઞાનાદિમાં મનુષ્ય પ્રવીણ હોય, પરંતુ કેટલીક વખત પ્રામાણિકપણું, સદ્‌ગુણ, સત્યનિષ્ઠા, અને કર્તવ્યબુદ્ધિમાં કદાચ તેની ગણના ઘણા ગરીબ અને [illegible]ભણ ખેડુતોની પછી થાય એવો તે હોય છે."

શિક્ષકમાં શારીરિક, માનસિક, તથા ધંધાને લગતી યોગ્યતા હોય, પરંતુ જો તેનામાં નીતિવિષયક ગુણોની ખામી હોય [illegible] તેને શિક્ષકની હારમાં સ્થાન આપી શકાય નહિ. શિક્ષકનું ચરિત્ર બિલોરી કાચ જેવું નિર્મળ હોવું જોઈએ, અને છોકરાઓ સમક્ષ તે જીવંત આદર્શરૂપ હોવો જોઈએ. તે બાળકોની ઉપાસ્ય મૂર્તિતુલ્ય છે. આપણી શાળાઓમાં નીતિશિક્ષણ માટે યોગ્ય વ્યવસ્થાની ખામીને લીધે સેંકડો વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિવર્ષ લેશ પણ નીતિવિષયક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય દુનિયામાં પ્રવેશ કરે

છે. હિન્દના મહારાજ્યના ઉછરતા શહેરીઓને ખરેખર આ એક ખોટ-એક અકલ્પનીય ખોટ છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓના ચારિત્રના બંધારણ માટે કોઈ પણ પગલાં તાત્કાલિક લેવાની જરૂર છે. આ શિક્ષણ આપવાની પદ્ધતિ, જુદીજુદી જાતો અને પંથોના ભિન્નભિન્ન વર્ગોના માણસોની લાગણી દુખાવ્યા સિવાય એક સામાન્ય સિદ્ધાંત ઉપર રચાવી જોઈએ અને આપણી વ્યવહારૂ જરૂરીઆતો તેથી પૂરી પડવી જોઈએ. ધીમેથી પણ સાવધાનતા-પૂર્વક શિક્ષકે તેમનામાં સંપૂર્ણ નીતિમય ચારિત્ર બાંધવું જોઈએ, જેથી કરીને તે તેમને તેમના જીવનની ઉત્તર અવસ્થામાં માર્ગદર્શક તરીકે કામ લાગે; પછી તે વખતે તેઓ ખાનગી કે જાહેર, સામાજિક કે ધાર્મિક, ગમે તેવું જીવન ગાળનારા હોય. શિક્ષકે તેમને રાજ્યભક્તિ, નમ્રતા, વિનય, આજ્ઞાંકિતપણું, સંમાન, પોતા પ્રત્યે અને અન્ય પ્રત્યેની પોતાની ફરજો, આત્મશ્રદ્ધા, અને નિઃસ્વાર્થબુદ્ધિ વગેરે ગુણોની કિંમત સમજી શકે તેવા બનાવવા જોઈએ.

૫. સામાન્ય યોગ્યતા.

સૌથી છેલ્લી પણ કોઈ રીતે ઓછી અગત્યની નહિ એવી વાત એ છે કે પોતાને ગમે તેટલો પગાર મળતો હોય તોપણ તે તરફ દૃષ્ટિ ન કરતાં શિક્ષકે પોતાના ધંધાને ચહાવો જોઈએ અને પોતાના વિદ્યાર્થીઓ ઉપર પ્રીતિ રાખવી જોઈએ. એવી કહેવત ચાલે છે કે, " શિક્ષણ એ ઉમદામાં ઉમદા ધંધો છે, પરંતુ દ્રવ્યપ્રાપ્તિની બાબતમાં હલકામાં હલકો વ્યાપાર છે. " શિક્ષકે પોતે પોતાનો મોભો અને સંમાન જાળવી રાખવાં જોઈએ અને ત્યારેજ તે વિદ્યાર્થીઓના સંમાનને પાત્ર થઈ શકે છે. તેણે એકનિષ્ઠા-થી કામ કરવું જોઈએ, અને મીલનસાર રહેવું જોઈએ. વળી તે સારો મુસાફર અને રમતગમત જાણનારો હોવો જોઈએ, અને તેણે પોતાના વિદ્યાર્થીઓના માબાપ અને વાલીઓની ઘણીખરી બાબતોમાં મદદ લેવી જોઈએ. ઉપદેશ આપવા કરતાં તેને કર્તવ્યમાં વધારે મૂકવો જોઈએ, કેમકે " એક આઉંસ જેટલો મહાવરો એક ટન જેટલા-સિદ્ધાન્તજ્ઞાન જેટલો કિંમતી છે." આ સાથે શિક્ષક પોતાના રાજ્યકર્તા પ્રત્યે વફાદાર હોવો જોઈએ. જે માણસ આ જણાવેલા ગુણોએ યુક્ત હોય તેજ "આદર્શશિક્ષક"ના ઉપનામને પાત્ર છે.

વાચનમાળાના ખુલાસા.

(ગુ૦ સાતમી ચોપડી).

(ચાલુ પુ. ૫૩. પૃ. ૬૫ થી.)

પાઠ ૩૪. મકીની–પેલેપોનીસસમાં (હાલના મોરીઆમાં) આવેલા આર્ગોલિસના ઈશાન ખૂણામાં આવેલું એક જૂનું શહેર છે. એ એક ખડક પર આવેલું છે, અને પર્શ્યએ સ્થાપ્યું હતું એમ મનાય છે. ઇલિઅડ નામના કાવ્યમાં હોમરે વર્ણવેલા ઍગેમેમ્નૉન રાજાની એ રાજધાનીનું શહેર હતું, અને તે વખતે આખા ગ્રીસમાં એ એક મુખ્ય શહેર ગણાતું હતું. ઇ. સ. પૂર્વે ૪૬૮ની લગભગમાં આર્ગોસના શહેરીઓએ એ શહેરનો નાશ કર્યો હતો, અને ત્યારપછી એ પ્રથમની જાહોજલાલી કદી પણ પ્રાપ્ત કરી શક્યું નથી. એના ખંડિએરો હાલ પણ ખર્વતીની પાસે માલમ પડે છે, અને સાઇક્લોપીઅન શિલ્પકળાના ઉત્તમ નમુનાઓ છે.

તરવાર–સં૦ तरवारि, फा० तरवार, तलवार.

હોમરના કાવ્યમાં–ઇલિઅડમાં. હોમરે ઇલિઅડ અને ઑડિસિ નામનાં બે ઉત્તમ પુસ્તકો રચ્યાં છે.

ઠાણે પડયો–ઠેકાણે પડયો, લડાઈઓ દૂર થવાથી ત્યાં કાયમની શાંતિ થઈ.

મેરેથોન–ઇ. સ. પૂર્વે ૪૯૦માં ડેરાયસના હુકમથી ઇરાનીઓએ ગ્રીસ પર ચઢાઈ કરી, તે વખતે એકલા ઍથન્સના લોકોએ તેમની સામે ટકાવ કીધો, અને મેરેથોન આગળ મોટી જીત મેળવી.

છસેં સ્પાર્ટનો...માર્યા ગયા–સ્પાર્ટાની સરકારના હ્યુપર મનને લીધે થયલા વિલંબનો છસેં હિંમતવાન્ સ્પાર્ટનો ભોગ થઈ પડયા.

મહાન કવિઓ—હોમર, સાફો, આલ્સીઅસ, એસ્કાઇલસ, સૉફોક્લીસ, યુરીપિડીસ વગેરે.

તત્ત્વવેત્તાઓ—પ્લેટો, ઍરિસ્ટૉટલ, ઝીનોફન વગેરે.

ફિલિપ રાજા—મકદુનીઆનો રાજા. તેણે આસપાસના મુલકો એક પછી એક લીધા, અને આખરે આખા ગ્રીસનો રાજા થયો. ઇરાન પર ચઢાઈ કરવાનું શરૂ કરતાં પહેલાં ઇ. સ. પૂર્વે ૩૩૬ માં એના કોઈ ખાનગી દુશ્મને એને મારી નાખ્યો. એના પછી સિકંદરને નામે પ્રખ્યાતિ પામેલો એનો પુત્ર ગાદીએ બેઠો.

પાઠ ૩૫. માનો ભાવ—માનો પ્રેમ.

પ્રસન્ન—સં० प्र+सद् ઉપરથી ભૂત કૃદંત. આનંદભર્યું.

મોં ઉતરી જાય છે—મોં કરમાય છે, (દીલગીરીને લીધે) મોં નિસ્તેજ બને છે અથવા ફિક્કું પડી જાય છે.

સમભાવના—સં० सम=સરખી+भावना=લાગણી. એકને સુખે બીજો સુખી અને એકને દુઃખે બીજો દુઃખી થાય, ત્યારે તે પરસ્પર થતી લાગણીને સમભાવના કહે છે. બાળક તથા માતા વચ્ચે આવી લાગણી સ્વાભાવિકજ છે. સાચા મિત્રો તથા ઉત્તમ ધણીધણીઆણી એક બીજા માટે આવી લાગણીજ ધરાવે છે.

અન્યોન્યાશ્રય—સં० अन्योऽन्य=પરસ્પર+आश्रय=મદદ. પરસ્પર મદદ કરવી તે.

દોસ્તદાર—ફા० દોસીદન=ચોંટવું અથવા મળવું ઉપરથી. દોસ્ત+દાર (પ્રત્યય)=વાળો. મિત્ર.

વહેવાર—સં० व्यवहार, वि+अव+हृ ઉપરથી.

કામની વહેંચણી—જુઓ આ ચોપડીનોજ પાઠ ૧૭.

ગુંથાએલા—સં० ग्रन्थ् ઉપરથી. જોડાયલાં, કામે લાગેલાં.

મીલ—અંગ્રેજી શબ્દ છે (Mill).

ઇસ્પિતાળ—અંગ્રેજી હૉસ્પિટલ (Hospital) ઉપરથી.

મંડળીઓ—સં० मंडल ઉપરથી.

સ્થાપન થાય છે—ઊભી કરવામાં આવે છે. સ્થાપન એ સં० स्था ના પ્રેરક રૂપ ઉપરથી થયલું ભાવવાચક નામ છે.

વસુધા—સં०=પૃથ્વી, દુનિયા.

નીતિ વિરૂદ્ધ—નીતિથી વિરુદ્ધ, અનીતિવાળો.

નિંદવા—સં० निन्द्.

વાહન—ઘોડાગાડી, બળદગાડી, આગગાડી, રથ, ટાંગા વગેરે મનુષ્યોને એક સ્થળથી બીજે સ્થળ લઈ જનારાં સાધન. સં० वह्=લઈ જવું ઉપરથી.

ફાવે છે—સફળ થાય છે.

પાઠ ૩૬.

उच्चार=ઉચ્ચાર.

भणतर......पार—નિશાળમાં ભણાવવામાં આવે છે તેટલું ભણ્યાથી અમે તો ભણીને પરવારી ચૂક્યા છીએ એમ કદી ઉચ્ચાર કરવો નહિ; કેમકે આખા ભવ સુધી એટલે જિંદગી સુધી ભણભણ કરો તો પણ ભણવાના વિષયોનો પાર આવે એવો નથી.

गर्थ=દ્રવ્ય.

ज्ञान गर्थ...... आचार—જ્ઞાનસંપત્તિરૂપી ગુણ ગાંઠવો અથવા ગાંઠે બાંધવો એટલે ગ્રહણ કરવો એ આપણો આચાર અર્થાત્ ધર્મ અથવા ફરજ છે.

आचार=આચરણ કરવું તે, તે ઉપરથી ધર્મના અર્થમાં અહિં વપરાયો છે.

आपे आदरी एज अभ्यास—પોતે એજ અભ્યાસ આદરીને અર્થાત્ જ્ઞાનસંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ટેવ પાડીને.

जीव जोडी-જીવ ઘાલીને, ધ્યાન દઈને.

मनन=મનમાં ને મનમાં વિચાર કર્યા કરવો તે.

ए समे...... कौही—મનન કરતી વખતે આપણો આત્મા એટલે [આ]પણું મન જે જે કંઈ કામ કરે છે તે જુઓ મતલબ કે તે પર ધ્યાન [આ]પો. મનનશીળ પુરુષોને મનનમાં અનેક નવીન વિચારો ઉદ્ભવે છે, [અ]ા તેમને વિધવિધ અનુભવો થાય છે એ જાણીતી વાત છે.

ए अवसर...... उठाव— અમુક સ્થળે મનન કરવાનો પ્રસંગ આવે [ે]ત પહેલાં બીજા જે (એના જેવા) બનાવ બની ગયા હોય, તેની તપાસ કરવી; મતલબ કે તેવા પ્રસંગો સાથે હાલના બનાવની સરખામણી કરવાથી ઘણું જાણવાનું મળશે, અને અક્કલનો ઉઠાવ થશે એટલે [અક્ક]લમાં વધારો થશે.

शरीरना......विचार—શરીરના સાંધાઓ તથા શક્તિનો તેમજ દુનિયાનો, મતલબ કે શરીરની તથા જગતની રચના વગેરે[નો] વિચાર કરીને.

आपणुं अंतर...... पास—પોતાનું અંતર એટલે મન ઓળખવાને પહેલો પ્રયાસ કરો, ને પછી જે કોઈ બીજાને મળવાનો પ્રસંગ આવે તેને ઓળખવા પ્રયત્ન કરો.

सारुं...... उदास—પરજન સારો છે કે નઠારો છે કે અસમજણો એટલે અણસમજુ છે, તેમજ આનંદમાં છે કે ઉદાસીમાં તે જોવું.

जनना...... जरुर— મનુષ્યોના ગુણ જાણવાને જે પ્રયત્ન કરવો તે ગુણ જાણવાની જરૂર જાણીને કરવો. ગુણ જાણવાની જે જરૂર સમજતા નથી તેઓ ઊંડા ઊતરી તપાસ કરવાની તસ્દી લેતા નથી, તેમજ તેનો બરાબર લાભ પણ લઈ શકતા નથી; કેમકે જે કામ જરૂરનું જાણીને કરવામાં આવે છે તેજ ચોકસ થાય છે.

दुरगुण=સં૦ દુર્ગુણ.

पामो......ज्ञान-પ્રભુના પદનું જ્ઞાન તથા તેને માટેનો પ્રેમ સંપાદન કરો.

जनकृत=માણસે કરેલાં.

प्रभुकृत=ઈશ્વરે કરેલાં.

सुपेर=સારી રીતે.

तारा तणो घेर-તારાનો ઘેરાવો, આસપાસ આવી રહેલો તારાઓનો સમૂહ.

सुरज=સં૦ સૂર્ય.

शशी=ચંદ્ર.

तरण=સં૦ તૃણ, ઘાસ.

अ पे...... अपार-ઈશ્વરની અપાર જુગતી અથવા કળા ઓપી રહી છે. એ સઘળું જોવાથી ઈશ્વરની અકળ કળાનો ખ્યાલ આવે છે.

અપૂર્ણ.

બાળવાર્તા.

વાહવા રે ચોર!

(મિ. માણેકલાલ કાલિદાસ ભટ્ટ).

દૂર દેશમાં પ્રવાસ કરવાથી અનેક જાતના લોકોની સાથે પરિચય થાય છે, અને નાના પ્રકારનું જ્ઞાન મળે છે. જુદીજુદી પ્રજાઓના રીતરિવાજ જાણવાના મળે છે અને પુષ્કળ પવિત્ર સ્થળો જોવાનાં મળે છે. કંઈક આવો હેતુ સાધવા માટે એક વાણીઓ પ્રવાસે નીકળ્યો હતો. એક દિવસ સવારથી મુસાફરી કરતાં કરતાં બપોર થવા આવ્યા તોપણ કોઈ ગામ આવે નહિ. ઉનાળાનો દહાડો, તાપ તો કહે મારૂં કામ, પવન પણ

પડેલો, એટલે ધામનો તો પાર નહિ, અન્નપાણીના પણ સાંસા. મૂળ વાણીઆ ભાઈ, ને તેમાં આવું દુઃખ, એટલે ગભરામણનું તો પૂછવુંજ શું? જેમ તેમ કરતાં ખરા જંતર વખત એક ગામ આવી પહોંચ્યું. વાણીઆના જીવમાં જીવ આવ્યો. સૌથી પહેલાં પેટની પૂજા કરવાની જરૂર હતી, તેથી પોતાની પાસેની પેટી ગામ બહાર આવેલી ધર્મશાળામાં મૂકી બજારમાં જવા ધાર્યું. ધર્મશાળામાં જઈને જોતાં એક માણસ જણાયો. વાણીએ જાણ્યું કે એ ધર્મશાળાનો નોકર હશે, તેથી પેટી તેને સોંપી પોતે ઉતાવળો ઉતાવળો બજાર તરફ દોડયો. પાછળ જોતો જાય ને આગળ ચાલતો જાય!

પેલો માણસ કંઈ નોકર નહોતો, પણ મુસાફરોની ચીજો ગેરવલ્લે ન પડે માટે તેઓ ન જાણે તેમ પોતાના ઘરમાં લઈ જઈ સહીસલામત ગોઠવી દેનાર ગૃહસ્થ હતો! વાણીઓ ગયો એટલે તેણે વિચાર કરવા માંડયોઃ છે કોઈ પરદેશી. દેખાય છે આલદાર. જરૂર પેટીમાંથી કંઈ ને કંઈ પણ પામીશું. ચાલો. જય! ભગવાન્, કહી પેટી માથે મૂકી ભાઈએ તો ઘર તરફ અગિઆરા ગણવા માંડયા.

ખરેખર, કોઈએ તેને આ કૃત્ય કરતાં જોયો નહોતો કે કોઈ જાણતુંએ નહોતું. પરંતુ તે થોડેક દૂર ગયો એટલે પાસે ઊભેલો એક માણસ બોલ્યોઃ "વાહવા રે ચોર!" આ શબ્દો બીજા એક જણે સાંભળ્યા. તેણે પણ પેટી તરફ જોઈ કહ્યુંઃ "વાહવા રે ચોર!" આથી પેલા ભાઈના તો પગ ધ્રૂજવા લાગ્યા. જરા બાજુએ ખસી જઈ તે રસ્તામા આમતેમ જોવા લાગ્યો. એટલામાં બીજા બેત્રણ જણ આવી પહોંચ્યા. તે પણ હસતા હસતાં પેટી ભણી જોઈ બોલી ઊઠયા કે "વાહવા રે ચોર!" પેલા ચીનના શાહુકારના મનમાં આવ્યું કે ગમે તેમ હો પણ આ લોકો આપણું આ કામ જાણી ગયા છે. જરૂર હવે માર્યા જવાના. આવા વિચારથી અતિશય દીન બની જઈ તેણે પેલા પાસે ઊભેલાઓને [illegible] "ભાઈસાબ, હું ભૂલ્યો. મને ક્ષમા કરો. હું ફરીથી આવું કરીશ નહિ. આ પેટી લો, અને મને જીવતો જવા દો." આથી પાસે ઊભેલા આશ્ચર્ય પામ્યા. કોઈ "વાહવા રે ચોર!" એ સિવાયનો અક્ષર બોલે નહિ. તેમનેમ પેલો ચોર ગભરાય, અને કાલાવાલા કરતો પગે પડે. આમ ચાલે છે એટલામાં પેલો પેટીનો માલીક વાણીઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે લાગલીજ તે પેટી પોતાના

કબ્જતમાં લઈ લીધી અને ચોરને દબડાવવા માંડયો. ચોરથી હવે કંઇ ફરી જવાય તેમ હતુ નહિ. તેણે કહ્યું; ' ભાઇસાબ, બબ્બે દહાડાનો ભૂખ્યો છું; મેં જાણ્યું કે લાવની લઈ જઈને વેચી દઈ પેટની પૂજા કરૂં. કોણુ જાણનાર છે? પણ આ બધાએ મને કોણુ જાણે શાથી તરતજ ઓળખી કાઢયો ! ”

એકઠા થઈ ગયલા લોકોમાંથી એક જણુ બોલી ઊઠયો: “ ના, ના, અમને આ તારી ચોરીની જરાએ ખબર નહોતી. પણુ, આ પેટી પર મોટા અક્ષરે ' વાહવા રે ચોર !' એવું લખ્યું છે તે અમને નવાઈ જેવું લાગવાથી અમે તો મોટેથી તે માત્ર વાંચતાજ હતા. અમને વિશેષ કંઈ ખબર નહોતી. ” વાણીઓ બોલ્યો: “ એ તો મેંજ મુદ્દામ લખ્યું છે. મુસાફરીમાં એ પેટી પોતાનું રક્ષણુ પોતાની મેળેજ એથી કરી લે છે ! આજે મને એ પાછી મળી, તે એ લખ્યાનાજ પ્રતાપ ! નહિંતો મારા સરખા પ્રવાસી વાણીઆભાઈની અહિં પારકા પ્રદેશમાં શી દાદ ને ફરિઆદ ! ”

વાણીઆની ચતુરાઈ જોઈ સઘળાઓને ભારે આશ્ચર્ય લાગ્યું. પેલો ચોર પોતાની મૂર્ખાઈથી પસ્તાનો મનમાં કહેવા લાગ્યો કે અરે રામ રામ, આપણે નકામા બીધા. કોઈ દૈવેએ આપણને ઓળખ્યા નહોતા. અરે, એ લખતાં વાચતાં શીખેલા માણસો ! એ તે આપણાથી શેના ફસાય ? લખવા વાંચવાની વિદ્યા સર્વ વિદ્યા પર વિજય મેળવે છે માટે તેજ સર્વશ્રેષ્ઠ છે.

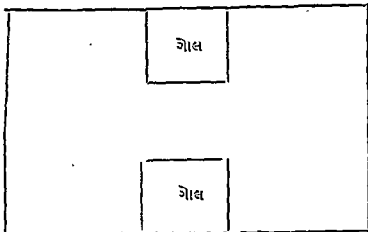
વ્યાયામ (કસરત).

(ચાલુ પુ. ૫૩, પૃષ્ઠ ૪૨૧).

(મિ. મગનલાલ વનમાળીદાસ પટેલ).

હૉકી (Hockey):—આં રમત ઘણું કરીને ૨૨ ખેલાડીઓથી રમાય છે. એમાં બે ટુકડીઓ (Parties) હોય છે; અને તે દરેકમાં **૧૧-૧૧** ખેલાડીઓ હોય છે. આ રમતમાં લાંબી લાકડીઓ છેડેથી વાંકી વાળેલી હોય છે, તે એવી રીતે વાળેલી હોય છે કે બે ઇંચ વ્યાસવાળો દડો એમાંથી નીકળી શકે નહિ. એને છેડે તીક્ષ્ણ અણી પણ હોવી જોઈએ નહિ. ફુટબૉલની માફક આ રમતમાં પણ ગોલ (Goal) હોય છે. એની રચના નીચે પ્રમાણે હોય છે:—

જે લાંબી બાજુ છે તેને સાઇડલાઇન (Side-line) કહે છે, અને ટુંકી બાજુને ગોલ-લાઇન (Goal-line) કહે છે. ગોલ હંમેશાં ગોલ-લાઇનની મધ્યમાં હોય છે. અગીઆર ખેલાડીમાં પાંચ ખેલાડીઓ સૌથી આગળ રહે છે. ત્રણ તેમની પાછળ અને બે તેની પાછળ એવી રીતે ગોઠવાય છે. એક જે બાકી રહ્યો તે ગોલ પર રહે છે. એને ગોલકીપર (Goal Keeper) કહે છે. આપણા દેશમાં ગેડીદડાની રમત રમાય છે તેના જેવીજ આ રમત છે. એમાં રમવાનું શરૂ કરતાં પહેલાં બૉલને તે ચોગાન-ની મધ્યમાં લાવવામાં આવે છે. પછી સામસામેની પાર્ટિવાળા દરેક ખેલાડી પોતપોતાની લાકડીઓ લઈ દડો વચમાં રાખી ઊભા રહે છે, અને આખરે તેઓ દરેક પોતપોતાની લાકડીઓ તે દડા પર મૂકે છે. આમ ત્રણ વાર કરીને પછી રમવા માંડે છે. આ રમતમાં લાકડી ખભાથી [illegible] જોઈએ નહિ, અને ડાબી બાજુએ કે પાછળથી આ રમત રમવાની [illegible]નાઈ હોય છે. ફક્ત ડાબાજમણા રમવાનીજ છૂટ હોય છે. આ રમતમાં છાતીને ખરેખરી મજબુતી મળે છે. હાથપગને પણ સારી કસરત મળે છે. ટૂંકમાં આખા શરીરમાં સઘળા અવયવોને યથાશક્તિ મહેનત સારી મળે છે, અને તેઓ પોષાય છે.

બૅડ્‌મિન્ટન (Badminton):—આ રમતમાં ટેનિસ માફક જાળીવાળાં બૅટ જોઈએ, તથા બે થાંભલા વચ્ચે જાળી જોઈએ. જેવી રીતે ટેનિસ રમાય છે તે માફકજ આ રમત રમાય છે. ફક્ત ફેર એટલોજ છે કે બૅટ નાનાં અને દડી હલકી અને આગળથી ફૂલના જેવા આકાર

વાળી હોય છે. સ્ત્રીઓ માટેની કૉલેજ ((Training College for women) માં આ રમત કેવી રીતે રમવી તે શિખવવામાં આવે છે. ખરેખર જે કુટુમ્બમાં સ્ત્રીઓને કંઈ કામ હોતું નથી તે કુટુમ્બમાં તો આવી રમતની જરૂર છે, કારણ કે તેમને કંઈપણ કસરત જોઈએ, નહિતર આખો દિવસ સુસ્તીમાં જાય અને કામધંધો સૂઝે નહિ. એનાથી હાથનાં કાંડાં, પગ વગેરેને સારી મહેનત મળે છે અને તે મજબૂત થાય છે.

બૉક્સિંગ (Boxing):—આ રમત ઇંગ્લંડમાં ઘણી રમાય છે. એમાં એક એકના બળની પરીક્ષા થાય છે. એ રમતમાં દરેકના હાથ ઢાંકવા માટે હાથનાં મોજાં આવે છે જેમને બૉક્સિંગ ગ્લવ્ઝ (Boxing gloves) કહે છે. એમાં નીચલો હોઠ મોંમાં રાખી મોં બંધ રાખવાની ખાસ જરૂર છે, કારણ શ્વાસ બહાર નીકળી જવો જોઈએ નહિ. એ રમતથી હાથનાં કાંડાં તથા ખભા મજબૂત થાય છે. આ બળની અજમાયશમાં જમણો પગ આગળ રાખવામાં આવે છે, જેના પર બધો ભાર રહે છે, તેથી પગ પણ ઘણા મજબૂત થાય છે. ટૂંકમાં શરીરના ઘણા અવયવો આ રમતમાં કામમાં આવે છે, તેથી કસરત સારી થાય છે.

સાઇક્લિંગ (Cycling):—આપણા દેશમાં સાઇકલ પર બેસવાનો પ્રચાર વિશેષ ચાલી રહ્યો છે. યુરોપમાં પણ એનો પ્રચાર ઘણો છે. સાઇકલથી વખતનો બચાવ ઘણો થાય છે. પાંચ ગાઉ મુસાફરી કરવી હોય તો સારા બેસનારથી અર્ધા પોણા કલાકમાં કે કલાકમાં જઈ શકાય છે. એના પર બેસવાથી જો શરીર મજબૂત ન હોય અગર તો ખોરાક સારો મળતો ન હોય તો પેટમાં મળ બાઝે છે અને શરીર ઘણું હેરાન થાય છે. એના પર વિશેષ બેસવું જોઈએ નહિ. એ તો ખુલ્લુંજ છે કે એના પર બેસવાથી કમર અને પગ મજબૂત થાય છે. પગને તો ખરેખરી મહેનત મળે છે, કારણ કે બધો આધાર પગ પર રહ્યો. પગમાં જો તાકાત હોય તોજ મુસાફરી વિશેષ થઈ શકે, નહિતો જો વધારે મહેનત કરવા જાય તો વ્યાધિ ઘર કરે, માટે તે પહેલું તપાસવાનું છે.

બિલિઅર્ડ્ઝ (Billiards):—આ રમત ટેબલ પર રમાય છે. એ રમત માટે હાથીદાંતના બૉલ હોય છે. બિલિઅર્ડની રમતમાં ત્રણ બૉલ હોય છે. એક રાતો અને બે સફેદ. લાલ બૉલને મથાળા આગળ મૂકે છે.

અને બીજા બે જે સંફેદ બૉલ હોય છે તેમાં એકેકનો બૉલ પારખવા માટે એક કાળી નિશાની રાખવામાં આવે છે. વળી એમાં લાંબી લાકડીઓ હોય છે. એ લાકડીને કયુ (cue) કહે છે. આ રમતનો ઈંગ્લંડમાં ઘણો શોખ હોય છે. એને ત્યાંના લોકો ઘણા ચાહે છે અને તેમાં એ લોકોને રસ પણ પડે છે. એ રમત ઊભા રહીનેજ રમાય છે, એટલે પગને કસરત મળે છે. હાથ અને મગજ ઉપયોગમાં આવે છે જેથી તેમને પણ ઘણી મહેનત પડે છે, તેથી તેઓ પોષાય છે.

આ રમતો ઉપરાંત ઘણી રમતો રમાય છે અને તેમાં કસરત સારી થાય છે. જો દરેક રમત અત્રે દર્શાવી તે પર વિસ્તારથી ટીકા કરવામાં આવે તો એક મોટું પુસ્તક થઈ જાય તેથી ફક્ત થોડાજ દષ્ટાંતો અત્રે ટાંકી બતાવ્યા છે, ને તેટલાંજ મારી અલ્પબુદ્ધિ વડે હું ધારૂં છું કે બસ છે. યુરોપી પ્રજાને ગોળી મારવી (Shooting), શિકાર કરવો (Hunting) વગેરેનો ઘણો શોખ હોય છે. ગોળી મારવામાં અને શિકાર કરવામાં મગજની ઘણી જરૂર પડે છે, કારણકે એમાં નજર બરાબર ટેકવવી જોઈએ. જો એમ ન કરે અને નજર બીજે ઠેકાણે જાય તો પોતાના અગર તો બીજાના જાનમાલનું નુકસાન થાય. ઈંગ્લંડ, ફ્રાન્સ અને જર્મનિમાં કસરતનો ખરો ઉપયોગ થાય છે. જેમ શાળાઓમાં ઇતિહાસ, ભૂગોળ વગેરે શિખવવામાં દરેકનાં ધોરણ રાખવામાં આવ્યાં છે, તેમ રમતો પણ વિષય તરીકે શિખવવામાં આવે છે, અને તે દરેકનાં ધોરણ રાખવામાં આવ્યાં છે. જે માણસ જે રમતમાં પ્રવીણ હોય તેને તે બાબતનું સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવે છે. અર્થાત્ જેવી રીતે બીજા વિષયોમાં પાસ થઈ [illegible]ફિકેટ મેળવેલો માણસ નોકરી મેળવવામાં લાયક (Qualified) ગ[illegible]ય છે તેમ રમતોમાં પ્રવીણ અને કસરતથી કસાયલો માણસ પણ નોકરી માટે લાયક ગણાય છે, તેમ તેનું ઘણું વજન પડે છે. એ લોકોનો હેતુ કંઈ વિદ્યાર્થીઓને રમતો રમાડી તેમને બરાબર કસરત કરાવી લશ્કરી સિપાઈ બનાવવાનો નથી, પરન્તુ મૂળ હેતુ એ છે કે જો તેઓ કસરત સારી પામ્યા હોય એટલે શરીર કેળવેલું હોય તો હજારો મોટાં કામ કરી શકે અને તેથી દરેકને ઉપયોગી થઈ પડે. અહિં કેટલાક લોકો ખોરાક, કપડાં ઇત્યાદિમાંથી કરકસર કરી પૈસા બચાવવામાંજ મશગુલ રહે છે, તેમ એ લોકો ખોરાક અને કપડાંમાં પૈસા વધારે નાખી તથા જેઓ તેમને આગળ

પર મદદગાર થનાર છે તેમને બનતી મદદ આપી તેમને માટે તે આશા મજબૂત કરવામાં જે જે સાધન જોઈએ તેમાં બહોળા હાથે ખર્ચ કરવામાંજ આનંદ પામે છે. અન્ય સંપત્તિ કરતાં શારીર સંપત્તિને એ લોકો પ્રાધાન્ય આપે છે. આ બાબતનો એક દૃષ્ટાંત અત્રે ટાંકી બતાવું છું. અત્રે જ્યારે સરકારી નોકરીમાં નોકરી કરતાં નોકરની ૩૦ વર્ષની નોકરી થઈ હોય અથવા તો ૫૫ વર્ષની ઉમર થઈ હોય તો તેને નોકરીમાંથી છૂટો કરી પેન્શન (Pension) આપવું પડે છે, ત્યારે ઇંગ્લંડમાં ૮૦ વર્ષના વૃદ્ધ માણસો પાર્લામેન્ટ (Parliament)માં બિરાજે છે. આપણા દેશમાં ૩૦ વર્ષ ઉપરના માણસ તરફ નજર કરીએ છીએ તો તેનો ચહેરો સહેજ ઘરડા જેવો લાગે છે. તેના મોં પર કરચલી વળતી જણાય છે. વળી કેટલાકના તો કોઈ કોઈ દાંત પણ પડી ગયલા માલમ પડે છે અને ડાચાં બેસી ગયલાં જણાય છે, જ્યારે ઈંગ્લંડમાં ૩૦ વર્ષની ઉમરે તો ખરેખરો જુવાન માણસ કહેવાય છે. ત્યારપછી તો તેઓ લગ્ન કરે છે. તેઓનાં બાળકો પણ કેવાં મજબૂત માલમ પડે છે ! આપણે ત્યાંની પ્રજા જોઈએ છીએ તો છોકરાં દોરડી જેવાં કંગાલ સ્થિતિમાં માલમ પડે છે, તેમ આયુષ્ય પણ ટૂંકુંજ હોય છે.

અંગ્રેજી અને દેશી જે જે મહત્ત્વની કસરતો હતી તે હું વર્ણવી ગયો છું, જેથી કસરત એ શું છે અને તેથી શા શા ફાયદા થાય છે તે મેં મારી અલ્પબુદ્ધિ પ્રમાણે ટૂંકમાં જણાવ્યું છે. એ સઘળી કસરતો વિસ્તારથી વર્ણવવાને અવકાશ નથી, પરન્તુ જે જે બતાવ્યું છે તેટલુંજ ધ્યાનમાં લઈ તે પ્રમાણે વર્તવા મારા સુજ્ઞ વાચકો પાછા હઠશે નહિજ. વળી ફરીથી એક વાર કહેવાની હું રજા લઉં છું કે ભાવપ્રકાશના પૂર્વ ખંડના પ્રથમ ભાગમાં પણ કસરત વિષે કહ્યું છે કે

विरुद्धं वा विदग्धं वा भुक्तं शीघ्रं विपच्यते ।
भवंति शीघ्रं नैतस्य देहे शिथिलतादयः ॥

ભાવાર્થઃ—કસરત કરનારને વિરુદ્ધ અથવા કાચું ખાધેલું અન્ન પણ ઝટ પચી જાય છે અને તેના દેહને વિશે શિથિલતાદિ ચિહ્ન વહેલાં થતાં નથી.

આ ઉપરથી મારી એક વિજ્ઞપ્તિ છે કે કેટલીક શાળાઓમાં કસરતને વિસારી મૂકી દીધી જણાય છે તો તેમના અધિકારીઓ એ વિષય હાથ પર લેશેજ.

રા. સા. માધવલાલ હરિલાલ સ્મારક ઇનામની જાહેર ખબર.

ગયા ઑગસ્ટ માસમાં આ બાબતની જાહેર ખબર આપ્યા પ્રમાણે ભરૂચ, સુરત અને સુરત એજન્સિની કોઈ પણ સ્ત્રીશિક્ષક ઉમેદવાર ન થવાથી ફરી જાહેર કરવામાં આવે છે કેઃ

કોઈ નક્કી કરેલા વિષય ઉપર સૌથી-સરસ પાઠ આપવા માટે અમદાવાદ, ખેડા, પંચમહાલ અને રેવાકાંઠા એજન્સિની કોઈ સ્ત્રીશિક્ષકને માધવલાલ હરિલાલ સ્મારક ઇનામ તરીકે રૂ. ૩૦ નાં પુસ્તકો અથવા શિક્ષણનાં સાહિત્યો આપવાની ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટિએ ગોઠવણ કરી છે.

પરીક્ષા તા. ૧૫-૨-૧૫ ને રોજ સ્ત્રીઓ માટેની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં તે કૉલેજનાં લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ અને પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજના પ્રિન્સિપલ સાહેબ લેશે. પાઠનો વિષય અને તે જે વર્ગમાં આપવાનો હશે તે એક કલાક પહેલાં જાહેર કરવામાં આવશે. સઘળી અરજીઓ ૧-૨-૧૫ સુધીમાં પોતાના જિલ્લાના ડેપ્યુટિ એજ્યુ. ઇ. સા઼ મારફત મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજનાં લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ તરફ મોકલવી. પાંચ વર્ષ ઉપરની અને પંદર વર્ષ અંદરની નોકરીવાળાં સ્ત્રીશિક્ષકો આ ઇનામ માટે લાયક ગણાશે.

તા. ૨૩-૧૦-૧૪
અમદાવાદ મહાલક્ષ્મી
ટ્રે. કૉ. ફૉર વિમેન.

M. E. Chubb.
લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ
'મહાલક્ષ્મી ટ્રે. કૉ.' ફૉર વિમેન.

જાહેર ખબર.

મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ. સાહેબના તા. ૨૨ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪ ના હુકમ નં. ૬૧૮૫ ઉપરથી.

જોઈએ છે.

પંચમહાલ જિલ્લાની લોકલબોર્ડ નિશાળો માટે.

૧ ૧ લા વર્ગની શિક્ષિત સ્ત્રીશિક્ષકો અને ધોરણ ૬ કે ૫ ઉત્તીર્ણ થયલી બાઈઓ. તેમના ધણી કે ભાઈને માટે લાયકાત મુજબ ગોઠવણ કરવામાં આવશે.

૨ વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પાસ થયલા શિક્ષકો.

રેવાકાંઠા એજન્સિનાં રાજ્યોની નિશાળો માટે.

૧ ૧ લા વર્ગની શિક્ષિત સ્ત્રીશિક્ષકો અને ધોરણ ૬ કે ૫ ઉત્તીર્ણ થયલી બાઈઓ. તેમના ધણી કે ભાઈને માટે લાયકાત મુજબ ગોઠવણ કરવામાં આવશે.

૨ ૧લા વર્ગના શિક્ષિત પુરુષશિક્ષકો.

૩ વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પાસ થયલા શિક્ષકો.

૪ મૅટ્રિક્યુલેશન કે સ્કૂલ ફાઇનલ પસાર થયલા શિક્ષકો.

ટીપઃ—રાજ્યોની શાળાઓના નોકરોને જિલ્લા માફક રજા, પેન્શ ગ્રેચ્યુઈટી વગેરે સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સ મુજબ આપવામાં આવે છે

[illegible]ઃ—અરજદારે પોતાનું આખું નામ, ઠેકાણું, ટપાલનું ગા જાતિ, ઉમર, પસાર કરેલી પરીક્ષા, કોઈ જગાએ નોકરી કરી હોય તે શાથી છોડી વગેરે જણાવવું, અને અરજી સાથે કળવણીની છે સંસ્થાનું અભ્યાસ, કામ, અને વર્તણુક માટેનું પ્રમાણપત્ર કે તેની ન મોકલવી. બની શકે તો રૂબરૂમાં મળી જવું કે પગાર વગેરેનો પૂર ખુલાસો થઈ શકે.

ગોધરા. B. N. Desai,
તા. ૧૯મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૪. ડે. એ. ઇ. પં. રેવાકાંઠા.

માધવલાલ હૉસ્ટેલ.

અમદાવાદ.

આ હૉસ્ટેલ રણછોડલાલ છોટાલાલ (સરકારી) હાઇસ્કૂલમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓને માટે સરકાર તરફથી ગયા જાનેવારીમાં ઉઘાડવામાં આવ્યું છે. આસપાસ પાણી ભરાઈ ન રહે એવા ભાગમાં સૂકી અને સ્વચ્છ હવામાં શહેર બહાર શાહિબાગને રસ્તે ૭ એકર જમીન લઈએ બાંધેલું છે. હેડ માસ્તર સાહેબ પોતેજ ત્યાં સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ તરીકે રહેતા હોવાથી વિદ્યાર્થીના અભ્યાસ ઉપર અને તેમની ચાલચલગત ઉપર પૂરતું લક્ષ આપવામાં આવે છે. એક આસિસ્ટંટ માસ્તર ખોરાકની ચીજોની ખરીદી ઉપર દેખરેખ રાખે છે, તેથી ઉત્તમ ખોરાક મધ્યમ ખરચે પૂરો પાડવામાં આવે છે. સરકાર તરફથી નીમેલો દાક્તર વિદ્યાર્થીઓની નિયમિત સંભાળ લે છે. અંગકસરત અને રમતગમત માટે મનમાનતી ગોઠવણ કરેલી છે. હૉસ્ટેલનું ધોરણ એવું છે કે તેથી વિદ્યાર્થીનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન, વ્યવસ્થા કરવાની શક્તિ, અને સામાન્ય વર્તન સુધરે. રહેવાનો દરેક ખંડ પુષ્કળ ઉજાસવાળો અને ચોખ્ખી હવાવાળો છે. ફુરસદના વખતમાં વિનોદ સાથે જ્ઞાન વધારવા રીડિંગ-રૂમ પણ છે. હોશિયાર ગરીબ વિદ્યાર્થીના હિતની ખાતર સરકાર તરફથી સ્કૂલમાં દસ ટકા માફી રાખવાની ગોઠવણ છે; ઉપરાંત શેઠ અચરતલાલ ગિરધરલાલ ફંડમાંથી ફી અને ચોપડીઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે. હૉસ્ટેલમાં રહેવા ઇચ્છતા હોશિયાર ગરીબ વિદ્યાર્થીને તેની યોગ્યતાના પ્રમાણમાં એ ફંડમાંથી ખાધાખરચમાં પણ સારી મદદ મળે છે. ગરીબ પારસીઓ માટે હાલ તરતમાં કરાકા સ્કૉલરશિપ દરેક ધોરણમાં સ્થાપવામાં આવી છે. વિશેષ હકીકત "હેડ માસ્તર, [illegible]ી. હાઇસ્કૂલ અમદાવાદ" એ સરનામે પત્ર લખ્યાથી પૂરી પાડવામાં [illegible]વશે.

હોશિયાર ગરીબ વિદ્યાર્થીના ભલાની ખાતર આ પ્રસિદ્ધપત્રને સૌ કોઈ પૂરતી પ્રસિદ્ધિ આપશે.

ખાવાની બાબતમાં હિન્દુ માટે એક રસોડું [illegible] રસોડું મુસલમાન, પારસી વગેરે માટે પણ છે.

તા. ૨૦-૧૧-૧૪

K. H. Dhruva,
હેડ માસ્તર,
આર. સી. હાઇસ્કૂલ-અમદાવાદ.

ઉ. ભા. ના મે. એ. ઈ. સાહેબના તા. ૬ ઠ્ઠી નવેંબર ૧૯૧૪ના હુકમ નં. ૭૫૫૭ ઉપરથી.

નીચેનાં ચોપાનીઆં, ચોપડી વગેરે જમીન યા દરીઆ માર્ગે બ્રિટિશ ઇન્ડિઆમાં લાવવાની ગવર્નર-જનરલ-ઇન્-કાઉન્સિલ તરફથી ૧૮૭૮ના સી કસ્ટમ્સ ઍક્ટના સેકશન ૧૯ની રૂઈએ મના કરવામાં આવે છે:—

પુસ્તક વગેરેનું નામ.	વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ નં. તથા તારીખ.
'જહાને ઇસ્લામ' નામનું સાપ્તાહિક વર્તમાનપત્ર.	ઉર્દુમાં કૉન્સ્ટૅન્ટિનોપલમાં પ્રગટ થતું	રેવેન્યુ ડિપાર્ટમેન્ટ નં. ૮૫૮૮. કિલ્લે મુંબઈ, તા: ૧૦ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪.

નીચેનાં પુસ્તકો, ચોપાનીઆં, વગેરે નામદાર શહેનશાહ તરફથી જપ્ત થયલાં જાહેર કરવામાં આવ્યાં છે, કારણ કે સદરહુ પુસ્તકો, ચોપાનીઆં, વગેરેમાં એવા શબ્દો કે લખાણ છે કે તેથી નામદાર શહેનશાહ તરફ કે હિંદમાં કાયદેસર સ્થપાયલી બ્રિટિશ સરકાર તરફ અસંતોષ, તિરસ્કાર, કે ધિક્કાર ઉશ્કેરાવાનો સંભવ છે:—

પુસ્તક વગેરેનું નામ.	પુસ્તક, ચોપાનીઆં, વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ નં. તથા તારીખ.
જુ. ૧૯૧૪નું 'પ્રો ઇન્ડિઆ' નામનું માસિક	ઝ્યુરિચની ઇન્ટરનૅશનલ કમિટિ પ્રો ઇન્ડિઆએ થોડું જર્મનમાં ને થોડું અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ કરેલું.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૬૨૫૭. કિલ્લે મુંબઇ, તા. ૨૭ મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૪.
'ગંભીર ઢંઢેરો. સ્વતંત્રતા. મનુષ્યનો દૈવી વારસો' (Solemn Declaration. Liberty. The di-	'Felix' qui potuit' એ શબ્દોથી શરૂ થતું, અને 'Making Millions of hearts who feel for	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૬૫૦૧. કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૭ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪.

vine Heritage of man).	freedom His own' એ શબ્દોથી સમાપ્ત થતું, છાપેલું પાનીઉં.	
'ખાલસા પંથકી હકીકત' (શિખપંથ સંબંધી સત્ય) નામની ચોપડી.	રૉનકરામ અને બિશંબર દત્તે લખેલી લાહોરના આર્ય સ્ટીમ પ્રેસમાં છપાયલી પહેલી આવૃત્તિ, તેમજ દોલતરામે પ્રસિદ્ધ કરેલી લાહોરના સેન્ટ્રલ પ્રિન્ટિંગ વર્કસમાં છપાયલી બીજી આવૃત્તિ.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૬૫૦૨. કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૭મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪.
'જહાને ઈસ્લામ' નામનું ૨૯મી શાબાન, ૧૩૩૨ હીજરીની તારીખનું વર્તમાનપત્ર.	અબુ સૈદ અલ અરબી અલ હિંદીએ કૉન્સ્ટૅન્ટિનોપલમાં છાપેલું તથા પ્રસિદ્ધ કરેલું. તુર્કી, અરેબિક, કે ઉર્દુ કોઇ પણ ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થયલું.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૬૬૩૮. કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૪ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪.
'ઓમ્ બંદે માતરમ, યુગાંતર, યુગાંતર, યુગાંતર, તોરા સબાઈ મનુષ હા (તમે સઘળા મનુષ્ય થાઓ).	'यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत' ઇત્યાદિથી શરૂ થતું ને 'अयि श्रृणु आदेशम्, उत्तिष्ठत, जागृत, माप्य वरं निबोधत' એ શબ્દોથી સમાપ્ત થતું.	જ્યુડિશ્ય ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૬૮૦૧ કિલ્લે મુંબઇ તા. ૨૧ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪.
'નાયકા ઈષિતા (અદેખાઈ કરવા લાયક નાયકા.)	'મૈન બરેલીકી છાંતી અટલ સિદ્ધાંતીકી ચેલી' એ સહીનું પોસ્ટકાર્ડ.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૭૩૪૫. કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૦ મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૪.

જાહેર ખબર.

ઉ. આ. ના મે. એ. [illegible]હેબના તા. ૨૩ મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૪ ના હુકમ નં. ૭૧૧૦ ઉપરથી.

મુંબઇ સરકારી ગૅઝેટ[illegible]ા. ૮ મી ઑકટોબર ૧૯૧૪. પૃ. ૧૯૨૪-૧૯૨૫. નં. ૬૫૭૯.

ઉત્તર વિભાગ[illegible]ા નીચેના વિદ્યાર્થીઓને સ્કૉલરશિપ માટે પસંદ કરવામાં આવ્યા છે:—

જિલ્લો.	વિદ્યાર્થીનું નામ.	જે નિશાળમાં ભણતા તે.
	હાઇ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલો.	
અમદાવાદ	કાંતિલાલ અમૃતલાલ શાહ.	ગવર્નમેન્ટ મિડલ સ્કૂલ, અમદાવાદ.
	પ્રાણલાલ બાપાલાલ પટેલ.	આર. સી. હાઇસ્કૂલ, અમદાવાદ.
	અબદુસ્સામિઆ મહોમદમિઆ આરબ.	” ”
ખેડા	નગીનદાસ વિઠ્ઠલદાસ મોદી.	મ્યુનિસિપલ એ. વી. સ્કૂલ, કપડવંજ.
	ચંદુલાલ ચુનીલાલ દેસાઈ.	ગવર્નમેન્ટ હાઇસ્કૂલ, નડિઆદ.
	રહેમાન આદમભાઈ વોહોરા.	જ્યૉર્જ કૉરોનેશન ઇંગ્લિશ સ્કૂલ, કરમસદ.
પંચમહાલ.	ચંદ્રશંકર પ્રાણશંકર શુકલ.	તેલંગ હાઇસ્કૂલ, ગોધરા.
	ફ્રઝલેઅલી નઝીરઅલી કાદરી.	” ”
ભરૂચ.	ગણપતરામ શિવશંકર ભટ.	આર. એસ. દલાલ હાઇસ્કૂલ, ભરૂચ.
	ખુશાલ રેવાદાસ પટેલ.	યુનિઅન હાઇસ્કૂલ, ભરૂચ.
	અહમદ મહમદ ચોકશી.	

સુરત	મોહનલાલ મગનલાલ દેસાઈ.	સોરાબજી જે. જે. હાઇ સ્કૂલ, સુરત.
	લલ્લુભાઈ રંગીલદાસ ઠાકર.	શ્રી રત્નસાગરજી જૈન વિદ્યાશાળા, સુરત.
	મુરાદખાન અબ્દુલગફુરખાન ખાનસાહેબ.	ગવર્મેન્ટ મિડલ સ્કૂલ, સુરત.
થાણા	વિશ્વનાથ પરશરામ બમ.	બી. જે. હાઇ સ્કૂલ, થાણા.
	શંકર ગોપાળ ભોઇર.	" "
	મોહમદ યુસફ અબદુલ કાદર ચિવને.	એ. વી. સ્કૂલ, ભીવંડી.
	કાઝી શાહબુદ્દિન સ્કૉલરશિપ.	
અમદાવાદ	અબ્દુલ કરીમ મહમદ ઉમર.	પ્રોપ્રાયટરિ હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ.
ખેરા	બિસમિલામિઆ બહાઉદ્દિનમિઆં કાદરી.	ગવર્મેન્ટ હાઇ સ્કૂલ, નડિઆદ.
	કણબી ઇન્કૅન્ટિસાઇડ સ્કૉલરશિપ.	
અમદાવાદ	પુરુષોત્તમ નાગરદાસ પટેલ.	આર. સી. હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ.
	નાથાભાઇ નારણભાઇ પટેલ.	પ્રોપ્રાયટરિ હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ.
	જયન્[illegible]લાલ છોટાલાલ પટેલ.	" "
	મણિ[illegible]લ હરજીવનદાસ પટેલ.	" "
	મિડલ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલો.	
અમદાવાદ	પ્રમોદરાય ચીમન[illegible]મહેતા.	ગવર્મેન્ટ મિડલ સ્કૂલ, અમદાવાદ,
	જગન્નાથ મોહનલાલ ત્રવાડી.	લોકલબોર્ડ સ્કૂલ, સરખેજ.

થાણા.	નાથુ ભાઉ મહાર.	છોકરાઓની સ્કૂલ, પડઘે.
	*કોંડુ સદઘા મહાર.	વર્નાક્યુલર સ્કૂલ, ખેરડી.
	કણબી ઇ[illegible]ાઇડ સ્કૉલરો.	
અમદાવાદ	રાવજીભાઇ કાશીભાઇ પટેલ.	પ્રોપ્રાયટરિ હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ.
	હરિપ્રસાદ [illegible]ાનાચંદ ભગત.	” ”
	પ્રહલાદ [illegible]ાવલાલ પટેલ.	” ”
	રમણલાલ જેઠાલાલ પટેલ.	ગવર્નમેન્ટ મિડલ સ્કૂલ, અમદાવાદ.
	કાંતિલાલ નારણદાસ પટેલ.	પ્રોપ્રાયટરિ હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ.
	નગીનલાલ મોતીલાલ પટેલ.	” ”

* આ સ્કૉલરશિપો તા. ૧લી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪થી શરૂ થાય છે, અને એ વરસ ચાર મહીના ચાલશે.

J. G. Shastri,

અમદાવાદ, ઑફિસ ઑવ ધિ એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. ભા., એ. ઇ. ઉ. ભા.

તા. ૫ મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૪.

૨. મિડલ સ્કૂલ સ્કૉલર્શિપ માટે પસંદ કરાયલા વિદ્યાર્થીઓએ નિશાળના નવા વર્ષની શરૂઆતમાં કોઇ પણ સ્વીકારેલી ઍંગ્લો-વર્નાક્યુલર નિશાળમાં જોડાવું જોઇશે; અને જો કોઈ વિદ્યાર્થી એવી નિશાળમાં જાન્યુઆરિની પહેલી તારીખ પહેલાં જોડાશે નહિ, તો તેની સ્કૉલર્શિપ રદ થવાનો સંભવ છે.

J. G. Shastri,

ઇનામપત્રક.

પંચમહાલ વિભાગ.

ઝાલોદ-શીવલાલ નારણદાસ ૩-૧૨-૦ સ્લેટો, વલવદાસ મયાચંદ ૮-૧૦-૦ મીઠાઈ, **કુંજરી કન્યાશાળા** મદદકારી ૩-૧૫-૦ અંકગણિત ૭. **સુંથરામપુર**-રાજાજી સાહેબ ૭-૦-૦ ચોપડીઓ તથા પતાસાં, **વાંકાનેર**-પુનમચંદ લક્ષ્મીદાસ ૭-૦-૦ સાકર તથા ચોપડીઓ, **નદીસર** રામચંદ્ર કાળીશંકર ૯-૦-૦ પતાસાં તથા કપડાં, **મલાવ**-ખાતુ ઝવેરભાઇ ૮-૦-૦ મીઠાઇ તથા કપડાં, **ઘોઘંબા**-ચુનીલાલ જગજીવનદાસ ૪-૦-૦ મીઠાઇ, **ઉંડારા**-ગામલોકો ૧૦-૦-૦ સ્લેટો તથા ચોપડીઓ, **ખાંડીવાવ**-પાલનજી દાદાભાઇ ૭-૦-૦ સ્લેટો તથા પેનો **માંડવા તાલુકા સ્કુલ**-હીરાલાલ ભવાનીશંકર ૫-૦-૦ છોકરીઓને શિવણમાટે કપડાં, મહાશંકર હરગોવીંદ ૫-૦-૦ ચોપડીઓ દોલતરામ ગીરધર ૫-૦-૦ સ્લેટો, જેઠાલાલ ઉલ્લાસરામ ૧૦-૦-૦ કપડાં જગન્નાથ હીમતરામ ૯-૦-૦ મીઠાઇ તથા ચોપડીઓ, લાલજી દ્વારકાદાસ ૨-૦-૦ મીઠાઇ, સ્ટેટ મેનેજર ૧૦૦-૦-૦ જમાડવા સારૂ, **જાંબુઘોડા**-સોરાબજી દાદાભાઇ ૪૯-૫-૬ નિશાળ જમાડી ઇનામ વહેંચ્યા તથા એક ઘડીઆળ આપ્યું.

કચ્છ વિભાગ.

નલીઆ-સર વસનજી ખીમજી રૂ. ૬૦) પુસ્તકો, મિઠાઇ તથા કાપડ.

રાધનપુર સ્ટેટ.

રાધનપુર-ના. નવાબ સાહેબ રૂ. ૪૦૬-૩-૦ બક્ષિસ [illegible]

કાઠિઆવાડ વિભાગ.

લતીપુર-ત્રિભુવન ખીમજી તથા મોરારજી નાનજી રૂ. ૬) મિઠાઇ, **આરૂંકોટ**-ભગત જેઠા વીરજી રૂ. ૨૦) સ્કુલ [illegible] **ખીરાસ**-ગામના અગ્રેસરો રૂ. ૨૬-૬-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા, સ્કુલ માસ્તર રૂ. ૧૦-૧૨-૧૧ પુસ્તકો વગેરે.

રાજપીપળા વિભાગ.

લાછરસ-કન્યાશાળા પટેલ હરીભાઇ મીઠાભાઇ રૂ. ૧૫) વાડકીઓ પટેલ ગલાબભાઇ જોરભાઇ રૂ. ૧૭) પ્યાલા. પટેલ ગોકળભાઇ શંકરભાઇ રૂ. ૨૦-૮-૦ પ્યાલા કાપડ તથા મિઠાઇ. પટેલ ગલાબભાઇ ગીરધરભાઇ

રૂ. ૨૦-૮-૦ પ્યાલા. **કરાંઠા.** પટેલ ગોકલભાઇ ગીરધર રૂ. ૬-૧૩-૦ કાપડ તથા મિઠાઇ. **ઉમરવા**-પા. શંકરભાઇ બેચરભાઇ તથા પા. મીઠાભાઇ રણછોડદાસ રૂ. ૩૨) કાપડ. **ઝઘડીઆ**-ગામ લોકો રૂ. ૧૪) પતાસાં. **પાણોલી**-દેશાઇ ઇશ્વરભાઇ લલ્લુભાઇ સ્કુલ જમાડી.

પંચમહાલ રેવાકાંઠા વિભાગ.

હુવેલી-જાંબુઘોડાના થાણદાર તથા મેતાએ રૂ. ૧૩-૧૫-૩ ઇનામ. **બાંડીબાર**-દેવગઢના દિવાન સાહેબ રૂ. ૫-૮-૦ સાકર, **વાડાસિનોર**-છગનલાલ લલ્લુભાઇ શાહ રૂ. ૫૧-૫-૦ પુસ્તકો, **હેરાલ**, ગામ લોકો રૂ. ૭૫). **વજલપુર.** આશાભારથી ઇશ્વરભારથી રૂ. ૧૧-૧૦-૦ પ્યાલા. **મલાવ**-પટેલ ભાઇલાલ ગંગાદાસ રૂ. ૪-૧૨-૦ ઘડીઆળ. **દેવગઢ**-મહારાણા સાહેબ રૂ. ૧૬) ઇનામ મિઠાઇ.

ભરૂચ વિભાગ.

કીમોજ-સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રૂ. ૧૦) પુસ્તકો, **ગજેરા**-જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૬) મિઠાઇ. **લવાલ**-પા. શંકરભાઇ રૂ. ૭-૮-૦ ઓઢણીઓ. **શાહપુરા**-ગામ લોકો રૂ. ૧૦), પા. હીરાભાઇ રણછોડભાઇ રૂ. ૧૨-૮-૦ તથા પા. જીવાભાઇ. ગોવિંદભાઇ રૂ. ૨૪) સ્કુલ જમાડી **ત્રાલસા**-કન્યાશાળા જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૪-૧૩-૩ પુસ્તકો તથા મિઠાઇ. **નિકોરા**-કન્યાશાળા. પાટીદાર લોકોના પંચ વગેરે રૂ. ૬) કાપડ તથા મીઠાઇ **ગજેરા**-પા. ભવાનભાઇ નાથાભાઇ રૂ. ૨૦) પ્યાલા તથા મિઠાઇ. **મછાસરા**-સ્કુલ કમિટીના મેમ્બરો તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો [illegible] મિઠાઇ **માતર** ગામના સંભાવિત ગૃહસ્થો રૂ. ૫) પતાસાં **આછોદ** ગામ[illegible] ગૃહસ્થો રૂ. ૪) મિઠાઇ **સરભાણ** ગામ લોક રૂ. ૫). સાકર **શાહપુરા** પા બેચરભાઇ માધવભાઇ રૂ. ૧૦) પા. કલ્યાણભાઇ ઉકાભાઇ રૂ. ૧૦) પા. ગીરધર પ્રેમજી રૂ. ૫) પા. કેસુર માધવભાઇ રૂ. ૫) પા. વણારસી [illegible] રૂ. ૫) પા. નાથાભાઇ નારણભાઇ રૂ. ૫) તથા પા. કરશનભાઇ ઝવેર રૂ. ૫) વિદ્યોત્તેજક ફંડમાં આપ્યા. **અણોર**-પટેલ ભવાન લક્ષ્મણ રૂ. ૧૦) સ્કુલ જમાડી. **રહાડ**-દેશાઇ લાલદાસ તથા પટેલ ઇશ્વર ગીરધર રૂ. ૧૪-૧૪ સ્કુલ જમાડી **ચમનપુર**-પટેલ ધોરીભાઇ કાલીભાઇ રૂ. ૧૨-૮-૦, પટેલ બકોર કાલીભાઇ રૂ ૧૨-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. **કીનસાડ**-બાઇ અંબા પા. પ્રભુદાસ પુરષોતમની વિધવા રૂ. ૧૨).

---

૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને ક્યાં મોકલવો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે, સ્ટેશનથી ગળ માલ લઇ જવાનો ખર્ચ મંગાવનારને શિર સમજવો.

૫. હુંડી મોકલાવનારે બરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા બુકસેલરોને નતિપૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોની સાથ અમોએ બીજી ાઇપણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેંકડે ૧ એક ટકાના કમીશનથી ાકલી આપવાની ગોઠવણ કરી છે. એકવખત કામ પાડી જોયાથી ખાત્રી થશે. પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની ગરજી હોય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું. નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોનાજ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ બંધ બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇગ્લાન્ડથી મ્હોટે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડભરેલી છે. દરેક બોકસમાં ડઝન-૬. કિમ્મત ૧. ાા; ને ૨૫ ઓછામાં ઓછા ૮ બોકસ મંગાવનારને ૬ા ટકા કમીશન મળશે. વેલ્યુપેબલથી ૧ થી ૬ યા તેથી વધુ બોકસ લેનારને ૧૨ાા ટકા મળશે. ભુલી જતા નહી, અને બોકસ મંગાવનારને ખર્ચના વાજ્ન વધારે લાગશે એ. પૈસા પહેલાંથી મોકલાવનારને બાકસના ખર્ચના બે આના લાગશે.

નમુનો

આદરજી કાવસજી માસ્તરની
દસ્કત શિક્ષક કોપી બુકોની
સ્ટીલ પેનોના

નં.૧ને૨.	નં.૩.	નં.૪.	નં.૫એ.	નં.૫બી.	નં.૬એ	નં.૬બી	નં૭ને૮

આદરજી કાવસજી માસ્તર. દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કર્તા અને કમીશન એજન્ટ. પારસીલહાવ, મુંબઇ.

નવી આવૃત્તિ. વર્નાક્યુલર ફાઈનલ અને નવી આવૃત્તિ.

પ્રાવેશિકનો શિક્ષક.*

જેની અંદર ઉપરની બંને પરીક્ષાઓના સને ૧૯૧૩ની સાલ સુધીના પ્રશ્નો ખુલાસાવાર આપવામાં આવેલા છે. નવી ભૂમિતિના પ્રશ્નો પણ દાખલ કરેલા છે. કિંમત રૂ. ૦–૧૫–૦

* સદરહુ પુસ્તક પરથી નડીઆદના સરસ્વતિ બુકડીપોના માલીક છોટાલાલ રણછોડદાસે ઉતારો કરી "વર્નાક્યુલર ફાઈનલ અને પ્રાવેશિકનો ભોમીઓ" એ નામનું પુસ્તક છપાવી પ્રસિદ્ધ કરેલું હતું પરંતુ અમારી અરજ ઉપરથી તે પુસ્તક મે. અમદાવાદના ડી. જડ્જ સાહેબે તા. ૯–૭–૧૪ને રોજ વેચવાને માટે રદ કર્યું છે

બાર છે. **સરળ મુખગણિત.** આવૃત્તિ બી

ધોરણ ૪થા તથા ૫ માના ઉપયોગ માટે.

જેની અંદર ગુણોત્તરની સમજ તથા તેનો ક્યા કેવી રીતે ઉપયોગ થાય છે, તે સ્પષ્ટ નિયમો આપી ઉદાહરણ સાથે સમજાવેલાં છે; તે ઉપરાંત પુષ્કળ દાખલાનાં મનોયત્ન પણ આપવામાં આવેલાં છે. કિંમત રૂ. ૦–૨–૦

મુંબઈ ઈલાકાની ભૂગોળ.

નવા ધોરણને અનુસરીને રાજકીય ઔદ્યોગિક વગેરે હકીકત ધોરણ ૪થા ના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી છે કિંમત ૩ ૦

કશીભાઈ લખાભાઈ પટેલ
ન્યુ. ગુજરાત બુકડીપો નડિઆદ

શાહેનશાહી મુખગણિત.

બાલ ૦–૧–૦ પે ૦–૧–૦, બી ૦–૨–૦, ત્રી. ૦– આજ સુધીમાં બહાર પડેલ મુખગણિત કરતાં સર્વોત્તમ છે લંડ ઉત્તમચંદની કુ. બુકસેલર રાજકોટ.

REGISTERED No B 43

પુસ્તક ૫૪મું. અંક ૧લો.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જાન્યુઆરી, સને ૧૯૧૫.

અનુક્રમણિકા.

તન્ત્રી (ઑક્ટોબર, ૧૯૧૪થી)-અને
પ્રકાશક-મિ. કૈખુશરૂ અર્દેસર બાલા, બી. એ.,
પ્રિન્સિપલ, પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ--અમદાવાદ.
કેળવણીખાતાના હુકમથી

અમદાવાદ-ભદ્રપાસે શ્રી સત્યનારાયણ પ્રિ. પ્રેસમાં પટેલ મોતીલાલ

ચેતવણી.

રા. રા. જી. એમ. વૈષ્ણવકૃત "ગૃહવ્યવસ્થા" પાકું પૂંઠું કિં. ૦—૧૨—૦. પહેલી તથા બીજી આવૃત્તિના "સોલએજન્ટ" અમે છીએ; તો તે પુસ્તક અમારી પાસેથી નીચેને સરનામે મંગાવી લેવા વિનંતિ છે. બુકસેલરઃ—બેચર મેઘજી. રાજકોટ (કાઠિઆવાડ). અથવા સેંટ્રલ હાઇસ્કૂલ-ગોધરા. એ સરનામાથી કર્તાને લખવાથી પણ મળી શકશે.

નામદાર મુંબાઈ સરકારના ઠરાવ—સન ૧૯૧૪ તા. ૨૪–૯–૧૧ ના મુંબાઈ સરકારી ગેઝીટ ભાગ ૧ ના પાના ૨૧૯૯ ઉપરથી મી. જી. એમ. વૈષ્ણવની બનાવેલી 'ગૃહવ્યવસ્થા' જ પ્રાથમિકશાળાઓમાં 'ટેક્સ્ટ બુક' તરીકે ચલાવવાની મંજુરી મળી છે. આ પુસ્તક સિવાય "ટેક્સ્ટબુક" તરીકે 'ગૃહવ્યવસ્થા' કોઇપણ પુસ્તક મંજુર નથી; તો કેટલાક સ્વાર્થી વેપારીના ભરમાવાથી ભરમાઇ તેમની જાળમાં ફસાશો નહિ.

બુકસેલર બેચર મેઘજી.—રાજકોટ.

મે. ડિરે. સાહેબે તથા વડોદરાના મે. વિદ્યાધિકારી સાહેબે લાઈબ્રેરી બુક તરીકે તથા જુનાગઢ અને ભાવનગર રાજ્યોએ ટેક્સ્ટ બુક તરીકે મંજુર કરેલી. મિ. ના. જ. વણારીઆ, દેવગામ (કાઠિઆવાડ) કૃત

ગુજરાતની સામાન્ય ભૂગોળ.

ઘણા સુધારા વધારા સાથેની બીજી આવૃત્તિ.

જેમાં પ્રાકૃતિક, રાજકીય અને ઔદ્યોગિક સામાન્ય હકીકતો ઉપરાંત ૧૨ સુંદર ચિત્રો અને આ[illegible]ણીઓ છે, તેમાં એક ૭ રંગથી રંગિત છે. તેથી નવા [illegible] નીના પ્રે. આ અતિ ઉપયોગી જણાઈ છે ઘણા શિક્ષણાનુભવી વરીષ્ઠો અને મ્હેતાજીઓએ ઉત્તમ અભિપ્રાયો આપ્યા છે. કિમ્મત બે આના. ગુજરાત ને કાઠિયાવાડના બધા બું. સે. ને ત્યાંથી મળશે. વધારે હકીકત માટે લખો:—

જીવનલાલ અમરશી મહેતા, પીરમશાહ રોડ—અમદાવાદ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૪મું. જાન્યુઆરી, સને ૧૯૧૫. અંક ૧લો.

ગત વર્ષનું પુનરવલોકન.

ગુજરાત 'શાળાપત્ર'નું ૫૩મું વર્ષ પુરૂં થઈ ૫૪ મું બેઠું છે. મનુષ્યના સંબંધમાં આ ઉમર લગભગ વૃદ્ધાવસ્થાની શરૂઆત તરીકે ગણાય છે, પણ માસિકો તથા વર્તમાનપત્રો વગેરેના આયુષ્યની ગણના મનુષ્યની ધોરણે ગણાતી નથી અને ગણાયજ નહિ. ખરૂં જોતાં તો જ્ઞાન ઘરડું થતું હોય, તોજ માસિક પણ ઘરડું થાય; પરન્તુ જ્ઞાન હમેશ યુવાવસ્થાવાળું છે, અને બાલ્યાવસ્થામાંથી પસાર થએલા માસિકની પણ હવે તેજ અવસ્થા કાયમની છે. રા. સા. મહીપતરામને હાથે જેનાં બીજ વવાયાં, રા. સા. નવલરામ તથા માધવલાલભાઈને હાથે જેને પાણી પાઈ ઉછેરવામાં આવ્યું, અને રા. બ. કમળાશંકરભાઈએ તથા અલ્પ સમય સુધી રા. સા. શાસ્ત્રીએ જેને વૃદ્ધિગત કર્યું, તે સુંદર વૃક્ષનાં ફળફૂલાદિનો હવે આપણે ઉપભોગ કરવાનો સમય આવ્યો છે એ જોઈ આનંદ પામવા જેવું છે. મોટાં વૃક્ષનો સ્વભાવજ છે કે વખત જતા તે વધારે ને વધારે વિશાળ બનતું જાય છે, તેની ઘટા વિશેષ ને વિશેષ પ્રસરતી જાય છે, તેમજ ને ફળ પણ અધિક ને અધિક પ્રમાણમાં આપતું જાય છે.

પાછલાં વર્ષોની માફક ગયા વર્ષમાં પણ વિવિધ વિષયો જુદી જુદી દૃષ્ટિબિંદુએ ચર્ચાએલા માલમ પડે છે

શિક્ષણશાસ્ત્ર સંબંધી વિષયો અનુક્રમણ દરેક અંકમાં આવેલા છે, અને તેમાંના 'ભાગ', 'આપણી નિશાળો', 'ભૂતનો અમારો અનુભવ' એ લેખો તરફ અમે શિક્ષકવર્ગનું ખાસ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ, એટલુંજ નહિ પણ દર્શાવેલી રીતનો અનુભવમાં મૂકી બતાવવા આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરીએ છીએ. 'ગણિતશિક્ષણશૈલી' એ વિષય પર જે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તે ગણિતના શિક્ષણમાં બહુ ઉપયોગી છે, ને જો પદ્ધતિએ કામ લેનાર શિક્ષકો આગળ થોડે અંશે વિશેષ અને વળી નવીન રૂપે જાળવી શકશે. મોન્ટેસોરીની શિક્ષણપદ્ધતિનો જે નમુનો આપવામાં

આવ્યો છે તથા જે લાગુ પણ પાડી બતાવવામાં આવ્યો છે તે પ્રશ્ન-પદ્ધતિ પર સારો પ્રકાશ પાડે છે, અને મનન કરવા યોગ્ય છે. અલબત એટલું તો કહેવુંજ જોઈએ કે નમુના દાખલ આપેલા વિષય પર જ્યાં સુધી સારી રીતે વિચાર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેનું રહસ્ય નજ સમજાય, અને રહસ્ય સમજાય નહિ ત્યાં સુધી તેનો ગમે તે વખતે લાભ લેવો જોઈએ તે લઈ ન શકાય. જેમ વિદ્યાર્થીને ગણિતના બસેં ચારસેં દાખલા એક પછી એક કરાવ્યા છતાં પણ મૂળતત્ત્વનું અજ્ઞાન હોય તે આગળ વધી શકતો નથી, તેમ પ્રશ્નપદ્ધતિ કે ગણિતશિક્ષણ વગેરેના ઉમદા દૃષ્ટાંતો અનેક જોયાં છતાં અંદર રહેલાં તત્ત્વો પર મનમાં વિચાર કર્યાં વગર તેમાં ઊંડો પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. આ વિષયો ઉપરાંત 'આદર્શ શિક્ષક કોણ?' એ વિષયમાંથી પણ શિક્ષકને જાણવા જેવું તથા ગ્રાહ્ય કરવા લાયક ઘણું મળી આવશે.

'લેખનશુદ્ધિ' એ મથાળા નીચે લખવાની બાબતમાં જે સૂચનાઓ આપવામાં આવી છે તે અતિ ઉપયોગી છે, અને શિક્ષકોએ પોતે અમલમાં મૂકવા જેવી તથા વિદ્યાર્થીઓ પાસે પણ પળાવવા જેવી છે. શબ્દોના વિભાગ પાડવાની જરૂર પડે ત્યાં એ લેખમાં બતાવેલા ધોરણે ભાગ પાડવાથી લેખનમાં સુંદરતા તથા વાચનમાં સરળતા અવશ્ય આવ્યા વગર રહેશે નહિ.

આજના આગળ વધતા જમાનામાં વિદ્યાના વિષયનું મહત્ત્વ વધારે ને વધારે વધતું જાય છે. વિદ્યા સંબંધી ચમત્કારી શોધોએ આખી દુનીઆના સ્વરૂપમાં તથા વ્યવહારમાં ઘણો મોટો ફેરફાર કરી નાખ્યો છે. એ વિષયો સંબંધી કેટલુંક સામાન્ય જ્ઞાન એટલું બધું જરૂરનું છે કે તે વિના હાલના સમયની કેટલીક સાધારણ બાબતો પણ સમજવી મુશ્કેલ થઈ પડે. એ ખરૂં છે કે [illegible] વિષય [illegible] છે, અને એ સંબંધી વિશેષ જ્ઞાન પુસ્તકમાં કુતુહલી વરીષ્ઠો અને ર.હેતા [illegible] બરાબર થઈ શકે નહિ, પરંતુ [illegible] કામનું થઈ પડે છે. 'વાતાવરણની [illegible] પાડે છે, અને વિદ્યુતનું સ્વરૂપ, [illegible] તથા તે બનતા અટકાવવા માટે [illegible]ટલેક અંશે સમજવામાં મદદ કરે [illegible]ચક્રમાં કેટલી બધી સહાયતા મળી

છે તે સ્પષ્ટ માલમ પડી આવે છે. સીમીટ તથા ચોઝખાણી સંબંધી હકીકતો પણ જાણવા જેવી છે.

ગણિતના વિષયમાં પણ જે જે લેખ અપાયા છે તે એક નહિ તો બીજી રીતે ઉપયોગી થઈ પડે એવા છે. શિક્ષકો તથા વિદ્યાર્થીઓ ક્યાં ભૂલથાપ ખાય છે તે જાણવાના મહેતાજીઓને વિશેષ પ્રસંગ મળે છે, અને એવા કોઈ દોષો સામાન્ય રીતે થતા જોવામાં આવતા હોય તો તે તરફ શિક્ષકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચવા માટે 'શાળાપત્ર' યોગ્ય સાધન છે; પરંતુ એવા લેખ લખી મોકલનારે અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે કોઈક વખત કોઈ એકાદ શિક્ષકે અથવા વિદ્યાર્થીએ કરેલી ભૂલને એટલું બધું વજન આપવા જેવું હોતું નથી. 'વિવિધ પરિમાણોના ગુણાકાર' તથા 'સંયુક્ત અપૂર્ણાંક' સંબંધી બતાવેલા દોષો ઘણા સામાન્ય છે, અને તેનું સવિસ્તર વિવેચન કેટલાકને ઉપયોગી થયા વગર રહેશે નહિ. 'ગણિતશાસ્ત્રના વિનોદ' તથા 'ગણિત ગમ્મત' નામ પ્રમાણે વિનોદનાજ વિષયો છે.

'સિંધીઆની હાર' એ નામનો વિષય ઐતિહાસિક છે, જેનો તે વાચનમાળામાં આપેલો પાઠ સારી રીતે સમજવા તથા સમજાવવામાં કામનો છે; તેમજ 'ગુલામગીરી', 'પૃથ્વી પરનાં આશ્ચર્યકારક સ્થાનો', 'વખત-પ્રમાણ', તથા 'પર્યટન'ના લેખો ભૂગોળનું જ્ઞાન આપવામાં મદદ કરી શકે એવા છે.

સંગીતવિષય આ વરસે પણ અગાઉના વરસો માફક ચાલુજ છે, અને જેઓ લાભ લઈ શકે તેને માટે ખાસ જરૂરનો છે. એટલું તો કે જેમણે એ વિષયમાં બીલકુલ પ્રવેશ કીધો નથી તેમજ જેમને વાજિંત્ર વગેરેની મદદ મળી શકે એમ નથી, તેઓ એનો ઘણો થોડોજ લાભ લઈ શકે છે, પરંતુ મુંબઈ જેવા આગળ પડતાં શહેરમાં [illegible] સંગીતના સ્વરો દરેક મહોલ્લામાં સાંભળવામાં આવે છે, અને જેની લગભગ સઘળી મ્યુનિસિપલ તથા એંગ્લો શાળાઓમાં હાર્મોનિયમ વગેરે વાજિંત્ર લેવામાં આવે છે, ત્યાં આ વિષય ખરેખર આવકારદાયક થઈ પડવો જોઈએ. બીજે સ્થળે જેમને સાધન તથા સગવડ મળેલાં છે તેને પણ એ ઉપયોગી હોવાથી વખતોવખત લેવામાં આવે છે અને એજ મુજબ ચાલુ રાખવામાં આવશે.

અરબી ફારસી શબ્દોનો કોષ પણ ભાષાજ્ઞાનને માટે ઉપયોગી હોવાથી ચાલતો રહ્યો છે અને તેજ પ્રમાણે ચાલુ રહેશે. વાચનમાળાના ખુલાસા પણ ચાલુ રાખવામાં આવશે. આ વર્ષમાં ખુલાસા થોડી વખત લેવામાં આવ્યા છે, પણ તેનો બદલો 'ચર્ચાપત્રો અને તેના ઉત્તરો'-માંથી કંઈક અંશે વળે છે; કેમકે તેમાં પણ કેટલાક એ સંબંધ ખુલાસા આવી જાય છે. યોગ્ય ચર્ચાપત્રો લેવાનો રિવાજ કાયમ રાખવામાં આવશે. ફક્ત ચર્ચાપત્રો તથા ઉત્તર લખનારાઓને એટલી સૂચના કરવી આવશ્યક થઈ પડે છે કે તેઓએ સ્પષ્ટતા જળવાઈ રહે અને જેમ બને તેમ ટુંકાણમાં મુદ્દો આવી જાય એ પ્રમાણે લખવા પ્રયત્ન કરવો. ચર્ચાપત્ર મોકલી આપનારે પણ સાધારણ બાબત સંબંધમાં આસપાસથી કોઈની પાસે ખુલાસો થઈ શકતો હોય તો તે કરવા પ્રયાસ કર્યા પછી જરૂર જેવું લાગેથી ચર્ચાપત્ર મોકલવું જોઈએ.

કસરતના વિષયમાં દેશી તથા અંગ્રેજી રમતોનું ટૂંકટૂંક વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે, તે પણ લાભદાયી છે. જો કે અંગ્રેજી રમતો બધાને રમવાનું બની આવે એવું નથી હોતું, તોપણ તે જોવાના પ્રસંગો ઘણાને આવે છે, તેથી તે સમજવામાં કંઈક મદદ મળી શકશે. આ પ્રસંગે એટલું યાદ દેવડાવવા જેવું છે કે કસરતના ફાયદા અમૂલ્ય છે, અને શરીરને જો યોગ્ય રીતે કસરત આપવામાં આવે, તો તેથી શરીરનેજ લાભ થાય છે એમ નથી પણ મનનો સંબંધ શરીર સાથે હોવાથી મનની સ્થિતિ પણ બેશક સુધરે છે.

આ ઉપરાંત પણ ગયા વર્ષમાં કેટલાક સામાન્ય વિષયો આવી જાય છે, જે **નીતિનું** બંધારણ બાંધવામાં ખપ લાગે એવા છે. એમાં આવતા કેટલાક પ્રસંગો વિદ્યાર્થી [illegible]રસિક વાણીમાં યોગ્ય પ્રસંગે મૂકવાથી આનંદ ઉત્પ[illegible] શકશે તેમજ બોધદાયક થઈ પડશે. પ્રમાણિક નાણાવટી મોજિઝ રૉથ્સચાઇલ્ડનો, ન્યાયાધીશ બનનાર સુથારનો, મિ. મૅકેન્ઝીનો, હેલન કેલરનો વગેરે નમુનારૂપ દૃષ્ટાંતો છે. સોલનનો ઉપદેશ તથા અરસ્તૂનાં બોધવચનો પણ આગળ વધેલા વિદ્યાર્થીઓથી ઘણે અંશે સમજી શકાય એવાં છે.

આ વર્ષે પણ એ મુજબ ભિન્ન ભિન્ન વિષયો ચર્ચવામાં આવશે, ને

જે શિક્ષકો ઉત્તમ લેખો મોકલી આપશે તેને હંમેશની માફક ખુશીથી આ પત્રમાં સ્થાન આપવામાં આવશે.

આપણે સર્વેએ ખુશી થવા જેવું છે કે ગયા માસમાં ચર્ચેલા યુરોપમાં ચાલતા વિગ્રહસંબંધમાં વખત જતાં મિત્ર રાજ્યોના જયની વકી વધારે ને વધારે મજબુત થતી જાય છે, અને આ બેસતા વર્ષની શરૂઆતમાં આપણે સર્વે એજ ઇચ્છીશું કે—

" Then let our hope be fervent,
And Honour be our crest,
And all shall sing the chorus;
" Let the New Year be our best !"

અર્થાત્, આપણી આશા જોસભરી રહો, અને માન આપણો મુગટ થાઓ. આપણે સાથે મળીને એકે અવાજે એજ ગાન કરીશું કે " નવું વર્ષ આપણને સૌથી ઉત્તમ નીવડો."

ગુજરાતી મૂળાક્ષર શીખવવાની રીત.

(રા. રા. ગંગાશંકર મણિશંકર વૈષ્ણવ, બી. એ., બી. એસ સી).

છોકરાંઓને ઝાડની છાયા નીચે સાદડી પાથરી હારબંધ બેસાડવાં. જો છોકરાંની સંખ્યા વધારે હોય અને તે નાનાંમોટાં હોય તો બે હાર કરવી અને નાનાં છોકરાંની હાર પાછળ મોટાં છોકરાંની હાર કરવી. ગોઠવણ એવી રીતે કરવી કે પાછળનાં છોકરાંને શિક્ષકનું કામ જોતાં આગલી હારનાં છોકરાંનાં માથાં આડાં આવે નહિ. છોકરાં વચ્ચેનું અંતર એક સરખું અને કામ કરવામાં પુષ્કળ જગા મળે તેટલું રાખવું.

પહેલું પગથીઉં.

ધારો કે મૂળાક્ષર **ન**, શીખવવો છે. એક નાની નગારી અને તે વગાડવાની એક સોટી પહેલેથીજ હાજર રાખવી. શિક્ષકે નગારી વગાડી પૂછવું કે હું શું વગાડું છું ? પ્રશ્ન બધાં છોકરાંને પૂછવો, પરન્તુ જ્યાં સુધી અમુક એક છોકરા તરફ આંગળી કરી ઉત્તર આપવા કહ્યું ન હોય, ત્યાં સુધી કોઈને ઉત્તર આપવા દેવો નહિ. આમ કરવાથી બધાં છોકરાંને એકી સાથે પ્રશ્નના ઉત્તરનો વિચાર કરવાની અને જવાબ આપવા તૈયાર

થઈ રહેવાની ટેવ પડશે. પ્રશ્ન પૂછ્યા પછી ઘણાં છોકરાં જવાબ તૈયાર હશે, તેમાંથી એક છોકરાને જવાબ આપવા હુકમ કરો. 'નગારી' એ મુજબ ઉત્તર આવે તો સંતોષ માનવો. ઉ... બીજી રીતે પણ પૂછી શકાય;—જેમકે (નગારી વગાડીને) પ્ર. ... વાગે છે? ઉ. નગારી વાગે છે.

બીજું પગથીઉં.

પહેલેથીજ કાળા પાટીઆ પર નગારીનું ચિત્ર અને તેની સામે શબ્દ લખી રાખવો. નગારીનો '**ન**' મોટો લખવો અને તે રંગીન વડે લખાય તો વધારે ઠીક. પહેલું પગથીઉં પુરૂં **થયા પછીજ** પાટીઆ પરના નગારીના ચિત્ર તરફ બાળકોનું લક્ષ ખેંચવું. પાટીઆં લખાણ કંઈક નીચે મુજબ હોવું જોઈએ.

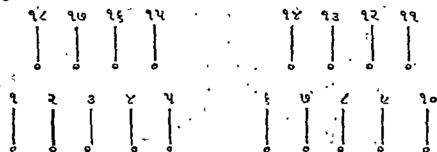
નગારીનું ચિત્ર.........**ન**ગારી. (શબ્દ લખવો).

'આ શાનું ચિત્ર છે,' એ પ્રમાણે સવાલ પૂછો. ઘણું કરી તેનો ઉત્તર મળશે. ન મળે તો શિક્ષકે ઉત્તર કહી દેવો નહિ, પણ ખરી નગારી તરફ બાળકોનું લક્ષ દોરવું અને તે નગારીને ચિત્ર સાથે સરખાવવી. ફરીથી પૂછવું એટલે ખરો ઉત્તર આવશે. આટલું થયા પછી '**નગારી બોલતી વેળા પહેલાં શું બોલાય છે?**' એ મુજબ સવાલ પૂછો. આ સવાલનો જવાબ કદાચ ધાર્યા મુજબ નહિ આવે, તો તેથી ગભરાવું નહિ. નગારી શબ્દના જુદા જુદા અક્ષરને છુટા પાડી બોલાવવા, એટલે દરેક અક્ષર પાસે થોડું થોડું થોભીને નગારીનો ઉચ્ચાર કહેવું:—જેમકે, **ન**...ગા...રી. આટલો વિધિ કર્યા પછી નગારી બોલવામાં પહેલાં શું બોલવું પડે છે એ મુજબ પૂછવાથી '**ન**' એ પ્રમાણે જવાબ આવશે. 'આજે હું તમને નગારીનો "**ન**" કાઢતાં શીખવીશ' એમ કહી, કામ શરૂ કરો.

ત્રીજું પગથીઉં.

છોકરાં ...ની છાયા નીચે બેઠાં હશે કે વરસાદ, તાપ, કે, તેવા બીજા કોઈ કારણને લીધે વર્ગમાં બેઠાં હશે તો બાળકોની ગોઠવણ કે શિક્ષકની જગા સંબંધે કંઈ ફેર પડશે નહિ; પણ બહાર ખુલી જગામાં '**ન**' કાઢવા કઢાવવાનું કામ જમીન પર કરવું પડશે અને વર્ગમાં પતરાંની હલકી ચોરસ રકાબીમાં કરવું પડશે.

ઝાડની છાયામાં જમીન પર કામ કરવું હોય તો શિક્ષકે બાળકોની સામે બેસી પ્રથમ ગોળાકારમાં અગર ચોરસ કે લંબચોરસ આકારમાં ધૂળ કે રેતી સરખી કરવી ને તે મુજબ કરવા બાળકોને કહેવું. બધાં મળીને ધારો કે બાળવર્ગમાં અઢાર છોકરાં છે ને તેઓને ધૂળ કે રેતીમાં જમીન પર '**ન**' શીખવવાનો છે, તો બાળકો અને શિક્ષકની ગોઠવણુ કંઈક નીચે મુજબ કરી શકાય.

શિક્ષક

એકથી અઢાર સુધીના આંકડા બાળકને બેસવાની જગા બતાવે છે. ૧ થી ૧૦ સુધીનાં બાળકની ઉંચાઈ કરતાં ૧૧ થી ૧૮ સુધીનાં બાળકોની ઉંચાઈ સહેજ વધારે છે, માટે તેમને પાછલી હારમાં ગોઠવ્યાં છે, અને તે એવી રીતે કે ૯ અને ૧૦ વચ્ચે ઉપરની બાજુએ જે ખાલી જગા છે તે વચ્ચે ૧૧મું, ૯ અને ૮ વચ્ચેની ઉપરની ખાલી જગામાં ૧૨મું બાળક બેસે. આ મુજબ ૧૮ સુધીના નંબરને પહેલી હારના બબ્બે નંબર વચ્ચેની ખાલી જગામાં ગોઠવવાં.

! આ નિશાની શિક્ષક અને બાળકોએ સાફ કરેલી જમીન માટે છે.

આ ગોળાકારમાં સાફ કરેલી જગા ઉપર 'ન' અક્ષરના ખંડ કાઢીને બાળકો પાસે કઢાવવાના છે.

વર્ગમાં રેતી પાથરેલી રકાબીમાં કામ કરવું હોય તો વર્ગ, શિક્ષક, અને સાધનોની ગોઠવણુ ઉપર મુજબ કરવી. ફેર માત્ર એટલોજ કે જ્યાં ! આવી નિશાની કરી છે, ત્યાં પતરાંની રકાબી આવશે.

પહેલા નંબર પાસે પહેલેથીજ ૧૮ રકાબીઓ મૂકી રાખવી, અને

પહેલો નંબર બીજાને, બીજો ત્રીજાને આપે, એમ છેક છેલ્લા નંબર સુધી એક એક રકાબી અપાવવી. રકાબી મળી ગયા પછી બધાં બાળકને પોતપોતાની સામે તે રકાબી એક હારમાં સરખે અંતરે ગોઠવવા હુકમ આપવો. એક બંગડી અગર કડી બતાવી કહો કે આપણે બધાએ આના જેવો ગોળ આ રેતીમાં (જમીન ઉપર હોય તો જમીન ઉપરની ધૂળ કે રેતીમાં) પાડવાનો છે. મારા સામું બધાં જુઓ અને હું જેમ કરૂં છું, તેમ તમે બધાં કરો. રેતીમાં 'ન' ના ખંડ કે ભાગ કાઢવાનું શીખવતાં પહેલાં કેટલીક ઝીણી પણ અગત્યની બાબતો ઉપર શિક્ષકે ધ્યાન આપવાની જરૂર છે, નહિતો પાઠ નિષ્ફળ થશે અને બધી મહેનત નકામી જશે.

શિક્ષકે 'ન' ના ખંડ એવી રીતે કાઢવા કે બાળકને તે સવળા દેખાય ને શિક્ષકને પોતાને અવળા દેખાય, એટલે કે શિક્ષકે પોતાના સ્થાન ઉપરથી કાઢેલો 'ન' નીચે બતાવ્યા મુજબ દેખાશે.

બાળક.

ʌ

શિક્ષક

બીજી અગત્યની બાબત તરફ પણ લક્ષ આપવાનું છે. તે એ કે બાળકો પોતપોતાનો જમણો અને ડાબો હાથ કયો છે તે બરાબર સમજે છે કે નહિ તેની પ્રથમ ખાત્રી કરી લેવી. આ બે બાબતની ચોકસાઈ કર્યા પછી 'ન' ના ખંડ શીખવવાનું કામ શરૂ કરવું. શિક્ષકે પોતાના જમણા હાથ તરફ બંગડી કે કડીનો ગોળ કાઢવો ને છોકરાંને કહેવું કે તમે બધાં તમારા ડાબા હાથ તરફથી આના જેવોજ ગોળ કાઢો. બધાં બાળકોએ શિક્ષકે જે સ્થાનથી કાઢ્યો હોય તે સ્થાનથી અને જેવડો ગોળ કાઢ્યો છે તેવડો ગોળ કાઢ્યો છે કે નહિ તે તપાસી જોવું, અને જે બાળકોની ભૂલ હોય તેમને મદદ કરી તેમની પાસેજ ગોળ ફરી સુધરાવવો. ત્યારપછી ગોળનો નીચેનો અને ઉપરનો ભાગ કયો તેનો ખ્યાલ આપવો, અને પછી ગોળના ઉપરના ભાગને અડકાડી એક આડી સીધી લીટી કાઢવી ને તે મુજબ કાઢવા બાળકને હુકમ આપવો. (ઉભી અને આડી લીટીનો ખ્યાલ બાળકોને અપાઈ ગયો છે એમ અહીં માની લીધું છે). પછી શિક્ષકે ઉભી સીધી લીટી કાઢી તે મુજબ કાઢવા બાળકને કહેવું.

આડી સીધી લીટીને બરાબર અડકીને ઉભી સીધી લીટી જાય છે એ બાબત તરફ બધાંનું લક્ષ ખેંચવું. છેલ્લે પાંખડું વાળી તે મુજબ કરવા કહેવું. આ બધાં પગથીઆં નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે દેખાશે.

પહેલું પગથીઉં.	બીજું પગથીઉં.	ત્રીજું પગથીઉં.	ચોથું પગથીઉં.
બાળક	બાળક	બાળક	બાળક
(૦	◥	ન	ન)
૦	◢	ન	ન
શિક્ષક	શિક્ષક	શિક્ષક	શિક્ષક

બાળકે કાઢેલું દરેક પગથીઉં સુધારવા ભૂલવું નહિ

ચોથું પગથીઉં.

પુનરાવર્તન કરતી વેળા ઉપર બતાવેલાં સાધનો સિવાય બીજાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવો. બીજી વેળા 'ન' કાઢતી કઢાવતી વેળા કડીનો અને ત્રીજી વેળા રંગીન દોરીનો ઉપયોગ કરવો. કડીના બે તૈયાર ખંડથી 'ન' કાઢી કઢાવી શકાશે. આ બે ખંડ તૈયાર ન હોય તો આ મુજબ તૈયાર કરાવી રાખવા.

◥ પહેલો ખંડ. l બીજો ખંડ.

દોરીના પણ બે કકડાથીજ 'ન' બનાવી શકાશે.

પાંચમું પગથીઉં.

દરેક બાળકને ચાકનો એક એક કકડો આપો. ચાક શી રીતે પકડવો તેની સમજણ પાડવી. પછી શિક્ષકે કાળા પાટીઆ ઉપર 'ન' કાઢવો ને તે મુજબ બાળકને પત્થરપાટીમાં કાઢવા કહેવું. ભૂલ સુધાર્યા વિના જતી કરવી નહિ, પત્થરપાટીની બાજુ બદલી નાખવા હુકમ આપવો, અને ચાકના કકડા પણ એકઠા કરાવી પેટીમાં મૂકી દેવરાવવા. પછી પત્થર-પેન આપવી; (પત્થરપાટી, ચાકના કકડા, પત્થરપેન વગેરે દેવાનું અને એકઠા કરી લેવાનું કામ પદ્ધતિસર અને ઘોંઘાટ વિનો થવું જોઈએ). અને પત્થરપેનથી પત્થરપાટીની બીજી બાજુ પર 'ન' કાઢી લાવવા કહેવું. શિક્ષકે આ વેળા પાટીઆ પરનો 'ન' ભૂંસી-નાંખવો, (બાળકોને પત્થરપેન પકડતાં ન આવડતી હોય તો તે બરાબર પકડતાં શીખવવાનું કામ શિક્ષકનુંજ છે).

છઠ્ઠું પગથીઉં.

'ન' અક્ષર બાળકો બરાબર ઓળખી શકે છે કે કેમ તેને માટે કસોટી કાઢવાની જરૂર છે. જુદા જુદા મૂળાક્ષર લખેલાં પાંચસાત પત્તાંનો સમૂહ દરેક બાળકને આપવો અને તેમાંથી 'ન' શોધી કાઢવા કહેવું. સૌથી પહેલા શોધી લાવનાર બાળકને શાબાશી આપવી. મૂળાક્ષર કાઢેલા પાન ઉપરથી 'ન' બતાવવા કહેવું. મંદ છોકરાં આખું પાનું જોવાનું હોવાથી 'ન' ઓળખવા માટે તસ્દી લેતાં નથી, અને ઘણી વેળા ગમે તે અક્ષર બતાવી આપે છે. આવાં છોકરાંને પહેલાં થોડા મૂળાક્ષર ખુલ્લા રાખી તેમાં 'ન' હોય તો બતાવવા કહેવું, અને એ મુજબ આગળ વધતાં જવું, એટલે જે મૂળાક્ષરો સાથે 'ન' આવતો હશે તેમાંથી તે સહેલથી 'ન' શોધી શકશે. આટલું કર્યા પછી પાંચ સાત છુટાં પાનામાં એએક 'ન' રાખી જેટલા 'ન' હોય તેટલા શોધી કાઢવા કહેવું. આટલા સંસ્કાર થયાં પછી બાળપોથીના પાનામાંથી 'ન' મૂળાક્ષર શોધી કાઢવા કહેવું.

મૂળાક્ષર શીખવવાની આ પદ્ધતિને શરૂઆતમાં બેચાર મૂળાક્ષર શીખવતી વેળા અક્રમ રીતે વળગી રહેવું. એકની એક વાત જુદા જુદા રૂપમાં અને જુદાં જુદાં સાધનો વડે શીખવવાથી બાળકોને રસ પડે છે એ વાત ખરી, પરન્તુ ઉપર મુજબ થોડા મૂળાક્ષર શીખવ્યા પછી વખતના પ્રમાણમાં ઉપરનાં પગથીઆમાંથી જરૂરજોગાં પગથીઆંનોજ ઉપયોગ કરવો.

સને ૧૯૧૪નુ પ્રે. રા. ટ્રે. કૉ. ના વિદ્યાર્થીઓનું આનંદપર્યટન.

ગયાં વર્ષો માફક આ સાલ પણ પ્રે. રા. ટ્રે. કૉ. ના વિદ્યાર્થીઓને કૉલેજના આ[illegible] માસ્તર મિ. પુરુષોત્તમ ગીરજાશંકર પંડયા તથા પ્રૅક્ટિસિંગ સ્કૂલના માસ્તર મિ. માણેકલાલ કાળિદાસ ભટ્ટની દેખરેખ નીચે જયપુર, આગ્રા, મથુરા, દિલ્હી, ઉદેપુર, નાથદ્વારા, ચિતોડ વગેરે સ્થળોનું અવલોકન કરવા મોકલવામાં આવ્યા હતા. મુસાફરી દર્મિઆન જે જે આકર્ષક લાગ્યું તેની નોંધ વિદ્યાર્થીઓએ ધારા મુજબ લીધી હતી, અને તે પરથી તેમની પાસે ઇનામ માટેનો હરિફાઈનો નિબંધ લખાવવામાં

આવ્યો હતો. તે સર્વમાં સ્કૉ. મોહનલાલ નાગરદાસનો નિબંધ ઉત્તમ હોવાથી તેને રિવાજ મુજબ રૂ. ૫) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે, અને તેણે લખેલો નિબંધ નીચે પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે.

આનંદપર્યટન.

(સ્કૉ૦—મોહનલાલ નાગરદાસ મહેતા).

નામદાર બ્રિટિશ સરકારના ઉદાર આશ્રયથી ગયાં બે ત્રણ વર્ષની માફક આ વર્ષે પણ 'આનંદપર્યટન' કરવાનું નિર્ણીત થયું હતું, ને તેને માટે તા. ૩૧–૧૦–૧૪ ને શનિવારનો દિવસ મુકરર થયો હતો. એ આનંદદાયી દિવસના મંગળ પ્રભાતમાં દરરોજના કરતાં વહેલા ઊઠીને સ્નાનભોજનાદિ કર્મથી નિવૃત્ત થઈ અમારી ૨૬ સ્કૉલરોની નાનકડી મંડળી 'આનંદયાત્રા' કરવાને માટે ઉધુક્ત થઈ. મુસાફરીમાં દૃસ્ય વસ્તુઓનું નિદર્શન કરાવવા તથા દેખરેખ રાખવા બે માસ્તર સાહેબો–મહેરબાન પી. જી. પંડયા, તથા મહેરબાન એમ. કે. ભટ્ટ–તથા પર્યટનને અંગે બીજા પણ આવશ્યક માણસો–ચાકર, નોકર અને રસોઈઆ–પણ અમારી સાથે હતા. બધા મળીને અમે ૩૨ માણસો હતા. બરાબર બે વાગતાં મહે૦ માસ્તર સાહેબો અમારે માટે ટ્રેનમાં વ્યવસ્થા કરવાને સ્ટેશન ઉપર ગયા, અને અમે મહેરબાન પ્રિન્સિપલ સાહેબના વંદ્ય વદનનું દર્શન કરવાને ગયા. ત્યાં પાએક કલાક રોકાઈને તેઓશ્રીને મુખેથી આશીર્વચન તથા અન્ય આવશ્યક સૂચનાઓનું ગ્રહણ કરીને અમે પણ સ્ટેશન ઉપર ગયા. ત્યાં ગાડી ઉપડવાને કલાકની વાર હતી, માટે ત્યાં સુધી અન્યોન્ય વાર્તાલાપ ચલાવતા અમે પ્લેટફૉર્મ ઉપર ફરતા રહ્યા. વખત થયો એટલે માસ્તર સાહેબોએ આગળથી રિઝર્વ કરાવી રાખેલા ડબ્બામાં એક પછી એક સરખી ત્વરાથી ચઢી બેઠા. ટ્રેનબાઈ પણ તે દિવસને માટે પોતાને સાથે સજ્જિત થએલો ભાર પીઠ પર ચઢાવીને કર્ણભેદક ચિત્કારથી જવાનું સૂચન કરીને ઇચ્છાનુકૂળ દિશામાં ઉપડવા લાગ્યાં. ગાડીમાં બેઠા બેઠા અમે પણ મુસાફરી સંબંધી વાર્તાવિનોદ કરતા પાર્શ્વસ્થ વસ્તુઓનું અવલોકન કરવા લાગ્યા. આમ મુખ અને અક્ષિનો વ્યાપાર એક કાળે શરૂ થયો, અને તે છેક સૂર્યાસ્ત સુધી પહોંચ્યો. સૂર્ય અસ્ત પામ્યો એટલે અંધકારને લીધે અક્ષિવ્યાપાર બંધ થયો, અને વાર્તાલાપ પણ પૂર્ણ થવા આવ્યો. આથી કેટલાએક પાનાં ખેલવા મંડી ગયા, ને બાકીના ચંદ્રોદયની પ્રતીક્ષા કરતા મૌન-

મણેજ બેસી રહ્યા. ચંદ્રોદય થયો એટલે પાછી અમે અવલોકનની ઇચ્છા કરી. આ વખતે પાલનપુર સ્ટેશન પસાર થઈ ગયું હતું, ને બન્ને બાજુ આબુના તથા આરાસુરના રમણીય ડુંગરો દશ્યમાન થવા લાગ્યા હતા, તેનું મનોહર સૌંદર્ય અમે જોવા લાગ્યા. ' ડુંગરાઓ દૂરથી રળિઆમણા ' એ લોકોક્તિને જો ક્ષણમાત્ર ભૂલી જઈએ તો ' આ ડુંગરાઓનું કંઈક અલૌકિકજ સૌંદર્ય હશે ' એમ કલ્પના થયા સિવાય રહે નહિ. ખીલી નીકળેલા ચંદ્રપ્રકાશમાં ધોળા ધુંમસના ગોટા જેવા દેખાતા ડુંગરાનો દેખાવ ખરેખર અદ્ભુત અને આનંદકારક હતો. પણ અમે આ આનંદનો લાભ ઝાઝી વાર લઈ શક્યા નહિ. બાર બાર કલાકના વિરહથી મળવાને માટે આતુર થએલાં નિદ્રાદેવી અમારી સેવા કરવાને ઉપસ્થિત થતાં જણાવા લાગ્યાં. ચિરપરિચિત એ દેવીનો અમારાથી અનાદર થઈ શક્યો નહિ. અમે તેમના આગમનને શિરોધૂનનની સંજ્ઞાથી અભિનંદીને (ઝોકાં ખાઈને) તેમની સેવા સ્વીકારવાને સત્વર ભોજનકાર્ય આટોપી લઈને તેમને સોડમાં લઈને સુવાય તેટલા વિશાળ આસનની આકાંક્ષા કરવા લાગ્યા, પણ આ વખતે એ અશક્ય હતું; કારણ કે ગાડીનો દરેકે દરેક ડબ્બો માણસોથી એટલો તો ખીચોખીચ ભરેલો હતો, કે બેસવાને માટે પુરતી જગા નહોતી, તો સુવાની વાત તો કરવીજ શી ? અંતે આબુરોડ આવ્યા. એટલે ઘણાખરા ઉતારૂઓ જે અંબાજી જવાના હતા તે ઉતરી પડ્યા, એટલે અમારે અમારી ઇચ્છાને અમલમાં મૂકવાનો વખત મળ્યો. એક પછી એક ડબ્બાઓથી ઉતરીને બીજા ડબ્બાઓમાં જ્યાં જેને શયન કરવા જેટલું સ્થાન મળ્યું, ત્યાં જઈને નિદ્રાદેવીને દઢાલિંગન દઈને સુતા. સુતા તે સુતાજ. છેક સવાર સુધી સુતા. પ્રાતઃકાળ થતાંજ ભગવાન્ સહસ્રકરના કરસ્પર્શથી અમે જાગ્રત્ થયા, ને આંખો ચોળતા પાછા અમારા ડબ્બામાં ભરાઈને બેઠા. અવલોકનને માટે અમે નીકળેલા હતા, ને અવલોકન કરવું એજ અમારો ધર્મ હતો; તેથી ઉઠતાંની સાથેજ પાછા અમે આસપાસ દૃષ્ટિપાત કરવા લાગ્યા, તો રાત્રે નિદ્રાના પાશમાં સપડાવાથી જે ડુંગરાઓની રમ્યતાનું યથેચ્છ અવલોકન ન થવાથી ખિન્ન થયા હતા, તેજ ડુંગરાઓ પાછા પાર્શ્વમાં દેખાવા લાગ્યા. આથી અમને અત્યંત આનંદ થયો. એ આનંદનો અનુભવ લેતા લેતા અમે છ વાગે ' અજમેર ' આવી પહોંચ્યા. ત્યાં થોડી વાર ગાડી થોભવાની હતી, માટે દાતણપાણી કરી લઈને એક

મારવાડી ચાવાળા પાસેથી પવિત્ર મૃણ્મય પાત્રમાં–માટીના વાસણમાં–ચા પી લીધી. પછી ગાડી ઉપડી એટલે તેની પીઠ પર ચઢી બેઠેલા અમે પણ ઉપડ્યા, અને બપોરના ૧૨॥ વાગે 'જયપુર' આવી પહોંચ્યા. જયપુર અમારૂં પ્રથમ વિશ્રામસ્થાન હતું. સ્ટેશન ઉપર અમને તેડવા માટે અમારા માસ્તર સાહેબ મે૦ સાકરલાલ અમૃતલાલ દવેના સંબંધી રા. રા. હિંમતલાલભાઈ તથા તેમના મિત્ર રા. રા. મણિલાલભાઈ આવ્યા હતા. તેમની સાથે અમે સ્ટેશન પાસેની 'ફતેહસિંહ ધર્મશાળા'માં ગયા, ને ત્યાંજ ઉતર્યા. નીચે મોદીની દુકાન હતી, ત્યાંથી ખૂટતો સરસામાન લાવીને રસોઈ તૈયાર કરાવીને જમ્યા; અને પછી સાંજના ૪॥ વાગે જગત્પ્રસિદ્ધ જયપુર શહેરનું સૌંદર્ય નિહાળવાને નીકળી પડ્યા. આ નગરનું અલૌકિક સૌંદર્ય કદાચિત્ બધાના જોવામાં નહિ આવ્યું હોય, પણ તેની પ્રશંસાથી તો બધાના શ્રવણ પરિચિત થયાજ હશે. જયપુર એ હિંદુસ્તાનનું પારિસ ગણાય છે. જેવી રીતે પારિસ આખી દુનીઆમાં પોતાની રમ્યતાને માટે પ્રસિદ્ધ છે, તેવી રીતે જયપુર પણ આખા આર્યાવર્તમાં પોતાની રમ્યતાને માટે પ્રસિદ્ધ છે. મારવાડના સૌંદર્યહીન પ્રદેશમાં સુરપુરના જેવું સુંદર જયપુર શહેર રૂધિરમાં જડેલા કાંચન જેવું લાગે છે. આકાશની સાથે મસ્તક ઘસતા ત્રણ મોટા ડુંગરાઓની મધ્યમાં આ ભવ્ય નગર આવેલું છે તેથી જોનારને દૂરથી તો તેની રમ્યતાનો યથાર્થ ખ્યાલ આવતો નથી, પણ પાસે જઈને જોતાં તો તે ખરેખર અમરનગર જેવુંજ લાગે છે. આવા અદ્વિતીય નગરનું અવલોકન કરવાને ભાગ્યશાળી થયા, માટે અત્યંત આનંદ પામતા અમે ધીમે ધીમે નગર તરફ પ્રયાણ કરવા લાગ્યા. શહેર, અમારા ઉતારાથી લગભગ બે માઇલ દૂર હતું. માર્ગમાં અનેકાનેક રમણીય મકાનો આવેલાં છે, તે પૈકીનાં બે મકાનોનું–યુરોપીઅન હૉટેલ ને હૉસ્પિટલનું–અવલોકન કરતા અમે જયપુરના દરવાજા નજીક આવી પહોંચ્યા. જયપુરનો દરવાજો પણ અનુપમ છે. બન્ને બાજુએ [illegible] મોટા બુરજ છે, ને તે કોટથી બહાર નીકળી આવેલા છે; તેથી તેની અને કોટની વચ્ચે ઉભા રહીને લશ્કરને લડવાની ઠીક અનુકૂળતા પડે તેમ છે. ઉપરના ભાગમાં હારબંધ મોટાં મોટાં છિદ્રો આવી રહેલાં છે, જેમાં થઈને અંદરથી લડતા સૈનિકોની બંદુકોની ગોળીઓ સહેલથી પસાર થઈ શકે તેમ છે. કોટની ઉંચાઈ પણ ઘણીજ છે, ને તે મોટા જંગી પત્થરથી બાંધવામાં આવ્યો

છે. આવા વિલક્ષણ કોટ અને દરવાજાનું સતૃષ્ણ નયને નિરીક્ષણ કરતાં અમે બજારમાં આવી પહોંચ્યા. આવતાંની સાથેજ આદર્શના જેવા નિર્મળ અને વિશાળ રસ્તા, અને શોભામાં સુરાલયને પણ ક્ષણમાત્ર વીસરાવી દે એવાં, ચિત્તાકર્ષક રંગ ને તરી આવતી કારીગરીથી આંખને આંજી નાખતા ભવ્ય ભવનો દેખીને અમે તો દીંગજ થઈ ગયા. રસ્તાઓમાં એટલી તો સ્વચ્છતા છે કે, કોઈ ભાગ્યશાળીના ભવનમાં પણ ભાગ્યેજ તેટલી હશે. દિવસમાં બેચાર વખત વાળીને તે ઉપર એક સરખી રીતે 'જળસિંચન' કરવામાં આવે છે. આપણે અહીંઆં જે રસ્તા સારામાં સારા ગણાય તે રસ્તાઓને પણ દુરસ્ત કરાવવાનો યત્ન ચાલી રહ્યો હતો, તે ઉપરથીજ તેની રમ્યતાનો કંઈક ખ્યાલ આવશે. મકાનો બધાં એક સરખી ઉચાઈનાં ને સામસામી બાજુએ બરાબર સમાન્તર રેખાઓમાં આવી રહેલાં છે. તે જોતાંજ એવો ભાસ થાય છે કે, જાણે આ બધાં મકાનો પ્રથમ તૈયાર કરાવીને પછી તેમાં વસ્તીનો વાસ ન કરાવ્યો હોય! પર્વતીય પ્રદેશમાં, પત્થરની છત હોવાથી દરેક મકાન પત્થરનું બાંધેલું છે, ને છાપરાંને ઠેકાણે પણ પત્થરનાં ધાબાં ચણી લીધેલાં છે. દરેક મકાન ઉપર બારીક નકશીકામ કરવામાં, આદર્શના જેવી અમળ છો લગાડવામાં, ને એક સરખો આછો ગુલાબી રંગ પૂરવામાં કારીગર લોકોએ અનહદ કુશળતા બતાવી છે. દરેક ભવનનો ઉપરનો ભાગ ઘણોજ ભવ્ય છે, ને તેમાં ગૃહસ્થ લોકો રહે છે. નીચેના ભાગમાં કંદોઈ, કાછીઆ, વગેરેની દુકાનો છે. દુકાનોના પ્રમાણમાં માલની જોઈએ તેવી રમ્યતા નથી પણ તેથી કરીને તેની શોભામાં જરા પણ ક્ષતિ થતી નથી. આવી ભીમકરાયની નગરીના જેવી 'जनैर्विदग्धैर्मर्त्यैश्च मुग्धैः पदे पदे विस्मयकल्पवल्लीम्'—કુશળ લોકો ને સુંદર ભવનો વડે પગલે પગલે વિસ્મય ઉત્પન્ન કરનારી નગરીને જોતા જોતા શહેરના મધ્ય ભાગમાં, કે જ્યાં ચાર ચૌટાં ભેગાં થાય છે, ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આ ભાગ ઘણોજ મનોહર છે. ત્યાં ઉભા રહીને ચારે તરફ નજર કરતાં એકજ જાતનાં ચાર બજાર નજરે પડે છે. જે રસ્તેથી આવ્યા તે રસ્તાની દિશાનું જો દૈવયોગે વિસ્મરણ થાય તો અહીંથી બીજી બજારેજ ચઢી જવાય છે. આ રમણીય દૃશ્ય ક્ષણમાત્ર જોઈને અમે 'હવાઈ મહેલ' કે જે પહેલાં રાજમહેલ હતો ત્યાં આવ્યા. ખાસ સૌંદર્યપ્રિય મહારાજાનો મહેલ, એટલે તેની શોભા વિષે તો પૂછવુંજ શું? અનુજ્ઞા સિવાય આખો

મહેલ તો શી રીતે જોવાય? ફક્ત મોખરાનો ભાગજ જોઈ શક્યા. તે પણ ઘણો સુંદર લાગ્યો. તે ઉપર એવું તો સરસ કોતરકામ કર્યું છે કે, તેનું યથાર્થ વર્ણન કરવું અશક્ય છે. અહીંથી અમે ઉતારે ગયા, અને દીર્ઘ અટનના પરિશ્રમથી શ્રાન્ત થએલા નિદ્રાવશ થઈ ગયા.

બીજે દિવસે એટલે તા. ૨-૧૧-૧૪ ને સોમવારે સવારે વહેલા પાંચ વાગ્યે ઉઠીને 'ગલતાતીર્થ'ને નામે પ્રસિદ્ધ, પૂર્વ તરફના ડુંગરામાં આવેલા કુંડમાં સ્નાન કરવાને ગયા. જયપુરમાં આ કુંડનું પાણી ઘણુંજ પવિત્ર-ગંગાજળ જેવું-ગણવામાં આવે છે. એવું કહેવાય છે કે, 'કૃષ્ણદાસ' નામના કોઈ મહાત્માએ અખંડ આરાધના કરીને ગંગાજીને ત્યાં આણેલાં છે. ગમે તેમ હો પણ પાણી છે તો ગંગાજળ જેવું નિર્મળ અને મિષ્ટ. આસોપાલવના ઝાડ આગળથી એક ઝરણુ ઉત્પન્ન થઈને તેનું પાણી કુંડમાં એકઠું થાય છે. કુંડ આગળ જવાને માટે ડુંગર ઉપર કૃત્રિમ રસ્તાઓ કોતરી કાઢ્યા છે, ને ઠેકાણે ઠેકાણે શ્રાન્ત થએલા માણસોને વિશ્રામ લેવા આરામસ્થાન બંધાવેલાં છે. ત્યાં વિશ્રામ લેતા લેતા અમે કુંડની નજીક જઈ પહોંચ્યા. અહીં આગળનો દેખાવ ખરેખર વિસ્મયકારકજ છે. ચારે બાજુએ ગગનાંગણચુંબી પ્રચંડ ડુંગરાઓ, તેમાં ઊગેલી મનોહર નાજુક વનસ્પતિ અને વચમાંથી ઝરતું નિર્મળ ઝરણુ એ બધો કુદરતી દેખાવ અત્યંત આહ્લાદક છે. આવા મનોમોહકકુંડમાં સ્નાન કરીને તથા પાસે આવેલાં કેટલાંક દેવાલયોમાં દેવદર્શન કરીને અમે પાછા ફર્યા. પાછા ફરતાં ઠેક ડુંગરની ટોચ ઉપર આવેલા સૂર્યનારાયણના મંદિરમાં જવાની, ને ત્યાંથી સમગ્ર નગરનું નિરીક્ષણ કરવાની ઇચ્છા થઈ; તેને પૂર્ણ કરીને અમે રા. રાં. મણિલાલભાઈને ઘેર ગયા. ત્યાં થોડી વાર આરામ લઈને પછી તેમની સાથે જયપુરના પ્રસિદ્ધ સ્થળોની નિરીક્ષા કરવાને નીકળી પડ્યા. તેમાં પ્રથમ શ્રીવિશ્વનાથના મંદિરમાં ગયા. ત્યાં મોટા મારવાડી બળદ જેવડી ઉંચી પિત્તળની નંદીની મૂર્તિ અને બે માણસની બાથમાં આવે એવી પ્રચંડ પાષાણમય ગણપતિની પ્રતિમાનું અવલોકન કરીને સાર્વજનિક પુસ્તકશાળામાં ગયા.

જળનિધિને તીરે.*

(મિ. સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુકલ).

મંદ સમીર શીળા વાય છે,
તીરે જળનિધિને;
તાપ સમગ્ર ટળી જાય છે,
તીરે જળનિધિને.

જળચર પ્રાણી જલધિનાં,
સ્વચ્છન્દે વિચરે જળમાં;
ભવ્ય તરંગ અથડાય છે,
તીરે જળનિધિને. મંદ સમીર—

ઉભી દૂર અગ્નિનૌકા,
પંથી લઈ દોડે મછવા;
વ્હાલાં વિયોગે દુઃખી થાય છે,
તીરે જળનિધિને. મંદ સમીર—

મોંઘાં અણમૂલાં મનુજો,
ખોળે અબ્ધિ તુજ તનુજો;
તારી કૃપાથી તરી જાય છે,
તીરે જળનિધિને. મંદ સમીર—

ભાવિક જન ભાવ ધરીને,
ષોડશ વિધિ પૂજન કરીને;
નાહી સલિલે પુનિત થાય છે,
તીરે જળનિધિને. મંદ સમીર—

પશ્ચિમમાં ભાનુ જાણે,
સાગરમાં ડુબકી મારે;
દિવ્ય લીલા વા! નિરખાય છે,
તીરે જળનિધિને. મંદ સમીર—

ગંભીરતા ગુરુતા નિરખી,
આનંદે પ્રણમું ઉદધિ;
હૈયું અતિશે હરખાય છે,
તીરે જળનિધિને. મંદ સમીર—

* માળા જપું છું તમ નામની,
રંગીલા છેલા;—એ રાગ.
(માલતી–માધવ).

યુદ્ધમાં હવાઈ વિમાનોની ઉપયોગિતા.

(મિ. રામજી કુબેરદાસ ગણાત્રા).

' યુદ્ધમાં હવાઈ વિમાનોની ઉપયોગિતા ' એ નામનો લેખ શિક્ષક-વર્ગને સાતમી ચોપડીના ખલૂન વિષેના શિક્ષણમાં ઉપયોગી હોવાથી નીચે લખ્યો છેઃ-

યુદ્ધમાં હવાઈ વિમાનોને ઉપયોગમાં આણવાનો હાલમાં વિમાનીઓને યુરોપમાં પહેલોજ અવસર પ્રાપ્ત થયો છે. જો કે ટ્રિપોલીના યુદ્ધમાં ઇટાલીએ, અને બાલ્કન-યુદ્ધમાં અન્ય દેશોએ વિમાનોથી યુદ્ધક્ષેત્રમાં કામ લીધું હતું, પરન્તુ તેના ગુણદોષની પરીક્ષા તે વખતે બરાબર થઈ શકી નહોતી. આજ યુરોપના મહાસંગ્રામમાં વિમાનોથી યુદ્ધનું કામ ઉભય પક્ષ તરફથી બરાબર રીતે લેવામાં આવે છે; અને તેથી અનુભવવામાં આવે છે, કે તેમાં કયા કયા ગુણદોષ રહેલા છે.

યુદ્ધના સમયમાં હાલ હવાઈ વિમાનોથી અનેક પ્રકારનું કામ લેવામાં આવે છે. એમાંથી મુખ્ય મુખ્ય કામનો ઉલ્લેખ નીચે કરવામાં આવ્યો છે.

(૧) શત્રુઓનો ભેદ લેવોઃ એટલે કે તેની જગાની, સૈન્યસંખ્યા-ની, અને બ્યૂહરચના વગેરેની બરાબર ખબર મેળવવી. (૨) શત્રુનાં હવાઈ વિમાનોનો નાશ કરવો. (૩) શત્રુના સૈન્ય પર, તેના કિલ્લા પર, દારૂખાનાના ભંડાર પર, અને એવી બીજી યુદ્ધોપયોગી સામગ્રી પર હુમલો કરવો.

(૧) શત્રુઓનો ભેદ લેવોઃ-હવાઈ વિમાનો વિના શત્રુઓનો ભેદ લેવો એ ઘણું કઠિન છે; કેમકે આજ એવી એવી બંદૂકો અને તોપોનો આવિષ્કાર થઈ રહ્યો છે, કે જેનાથી જમીન પર રહીને શત્રુનો ભેદ લેવો અને પછી નિર્વિઘ્ન પોતાની છાવણીમાં પાછા [illegible] એ કાર્ય દુષ્કર છે. વળી આજકાલ યુદ્ધમાં સૈનિકોની સંખ્યા એટલી મોટી હોય છે, અને તે એટલા બહોળા વિસ્તાર પર ફેલાએલી હોય છે, કે ભારે ચતુર ભેદુઓ પણ તેની અટકળ બાંધવામાં એક વખત તો ઠગાઈ જાય છે. તેમાં પણ ધુમાડા વિનાના દારૂગોળા વપરાતા હોવાથી કેટલીક વખત અટકળ પણ બાંધી શકાતી નથી, કે શત્રુ-સૈન્યની સ્થિતિ કેવા પ્રકારની છે. આ કારણથી જમીન પરથી શત્રુઓનો ભેદ લેવાનું કામ ભેદુઓને માટે લગભગ

સમાપ્ત થવા આવ્યું છે. આવી પરિસ્થિતિમાં હવાઈ વિમાનીઓ ૫-૬ હજાર ફુટની ઉંચાઈએથી શત્રુઓની સ્થિતિ ઘણી સુગમતા અને શીઘ્રતાથી તપાસી લાવે છે; અને તેથી શત્રુની શક્તિ, તેનો ઇરાદો વગેરે જાણી તેની સામે તૈયાર રહેવામાં ઘણી સરલતા પ્રાપ્ત થાય છે.

યદ્યપિ વિમાનોથી ઉપર પ્રમાણે લાભ લઈ શકાય છે, તોપણ કેટલીક બાબતો એવી છે, કે જે વિમાનોના એ લાભમાં બાધક થઈ પડે છે. એ બાબતોથી વિમાનીઓને સદૈવ સંભાળતા રહેવું પડે છે. એમાંની કેટલીક બાબતો નીચે પ્રમાણે છેઃ—

(क) ઉપર આકાશમાંથી જોઈ બાતમી મેળવવામાં અસાવધાની (ख) વાયુ, વર્ષા, વાદળાં, ધુમસ વગેરેને લીધે પડતી મુશ્કેલી. (ग) વિમાનના સાંચાકામનું બગડી જવું. (घ) જમીન પરથી તોપો અને બંદૂકોના ગોળાગોળીઓનો માર. (च) આકાશમાં યુદ્ધ કરવાની કઠિનતા.

(क) **અસાવધાની**—હવામાં ઊડવાની વિમાનીને જેટલી ચપલતા રાખવી પડે છે, તેના કરતાં ઉંચા આકાશમાંથી પૃથ્વી પરની વસ્તુઓને જોવામાં અને તેનો બરાબર વ્યવસ્થાક્રમ સમજવામાં ઘણી વધારે ચપલતાની જરૂર પડે છે. એ જરૂરનું છે, કે યુદ્ધભૂમિ અને તેની આસપાસની જગાના પ્રત્યેક સ્થાનને સ્મરણમાં રાખી તેનો નકશો સમજવામાં હવાઈ વિમાની ઘણો બાહોશ હોવો જોઈએ. જ્યારે વિમાની શત્રુના દેશમાં ઊડતો હોય ત્યારે તેને એ જ્ઞાન હોવુંજ જોઈએ, કે પોતે કયા સ્થાન પર છે. તે ઉપરાંત તેની દૃષ્ટિ એવી તીવ્ર હોવી જોઈએ, કે તે ઝડપથી જાણી શકે કે અમુક વસ્તુ શત્રુ-સૈન્યની છે, કે નહિ. જો શત્રુ-સૈન્યની એ વસ્તુ હોય, તો વિમાનીએ એકદમ તે સ્થાનક અને વસ્તુને પોતાના નકશા પર ચિહ્નિત કરી લેવાં જોઈએ. આ બધી તપાસ વિમાનીને કેટલીક વાર શીઘ્રગામી વાયુ અને વાદળાં વગેરેની મુશ્કેલી વચ્ચે કરવી પડે છે. તપાસ લીધા પછી વિમાનીને સહીસલામત નીચે ઉતરી સર્વ જોએલી ઘટનાને બરાબર વિચારપૂર્વક લખી તે લખાણ સેનાધિપતિને આપવું પડે છે. આ પ્રમાણે કુદરત તરફથી નડતી મુશ્કેલીઓ, ભૂગોળનું હોવું જોઈતું નિશ્ચિત જ્ઞાન, આકાશના ઉંચા પ્રદેશમાં વિમાનને કાબુમાં રાખી ત્યાં વિચરવામાં જોઈતી કુશળતા, અને તીવ્ર દૃષ્ટિથી નીચે જમીન પરની શત્રુની હીલચાલને સંભાળથી તપાસવામાં રાખવી પડતી બાહોશી, એ વગેરે કારણોને લીધે

કેટલીક વાર વિમાનીઓએ શત્રુઓનો લીધેલો ભેદ ભૂલ ભરેલો–ખોટો–પણ નીકળે છે; કવચિત્ તેથી ઉલટી પોતાનેજ હાનિ થઈ જવાનો સંભવ છે. વળી એ સિવાય શત્રુંઓ પણ વિમાનીઓને છેતરવાને અનેક બાજી રચે છે. એમને છેતરવા માટે શત્રુ પોતાની અધિક સેનાને ઝાડી અને જંગલમાં છુપાવી રાખે છે, અને શેષ થોડા સૈનિકોને ખુલ્લા મેદાનમાં એવી રીતે ગોઠવી ઉભા રાખે છે, કે જેથી ભેદ લેનારા વિમાનીઓ એ મેદાનમાંના સૈનિકોને શત્રુની સર્વ સેના સમજી લે છે. જંગલમાંના મોટા લશ્કરની તેમને મુદ્દલ ખબર રહેતી નથી. આમ થવાથી વિમાનીની બાતમી પ્રમાણે હીલચાલ કરનાર સેનાપતિ કેટલીક વાર ફસાઈ પડી નુકસાનીમાં ઉતરી પડે છે. આ સિવાય એક સેના બીજી શત્રુ–સેનાનો નાશ કરવાને ખાઈઓ ખોદી પોતે અંદર ભરાઈ બેસે છે; અને પછી ખાઈને ઘાસ, પાંદડાં વગેરેથી આછી આછી ઢાંકી નાખે છે. એ ખાઈઓની નજીક બીજી કેટલીક નકલી ખાઈઓ ખોદી તેમાં થોડા સૈનિકો ગોઠવી રાખે છે. ભેદુ વિમાની ઉપરથી નકલી ખાઈઓને જોઈ પોતાના સેનાપતિને તે ખબર આપે છે. આથી એ દૃષ્ટિગમ્ય ખાઈઓ તરફ ધસારો કરતાં સૈન્ય બીજી ગમની ગુપ્ત ખાઈઓમાં ફસાઈ પડે છે. તેજ પ્રમાણે તોપખાનાને સંતાડી રાખી શત્રુઓ વિમાનીને છેતરે છે, અને પછી ધસી આવતાં સૈન્યમાં ભારે ખુવારી નીપજાવે છે. ભેદુ હવાઈ વિમાનીની જરા સરખી અસાવધાનીથી સ્વપક્ષની સેનાને પરાજય મળતાં વાર નથી લાગતી. ભેદુ હવાઈ વિમાનીને એ કારણથી પ્રથમ સારી રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, અને પછી સારો અનુભવ મેળવ્યા બાદ તેને વૈમાનિક ભેદુનું કામ સોંપવામાં આવે છે.

(ख) વાયુ, વર્ષા વગેરે—ભેદુ વિમાનીના કાર્યમાં પ્રકૃતિ કેટલીક વાર શત્રુ રૂપે વર્તે છે. તે વાયુ, વર્ષા, વાદળાં, અંધકાર વગેરે દ્વારા વિમાનીના માર્ગમાં આપત્તિઓ નાખ્યા કરે છે. શીઘ્રગામી વાયુની સામે થવામાં તો વિમાનો કેટલેક અંશે કૃતેહમંદ થવા લાગ્યાં છે. કેમકે [illegible]કના ૬૦–૭૦ માઇલની ઝડપથી ગતિમાન વાયુના વિરુદ્ધ વહનમાં પણ વિમાનો હવે યથેચ્છ ગમન કરી શકે છે. પરન્તુ વર્ષા આગળ વિમાનીનું કંઈ ચાલતું નથી. વર્ષાનાં બુંદ ઊડતા વિમાનીની આંખો આગળ અંધકાર કરી મૂકે છે. જો કે હાલમાં નવીન વિમાનોમાં એક પ્રકારની એવી જાળી ભરી લેવામાં આવે છે, કે જેથી વિમાનીને વર્ષા–બિંદુના અંધકારનો ભય લાગતો નથી.

તથાપિ હજુ એ યુક્તિ પૂર્ણ રીતે સંતોષકારક નીવડી નથી.

૩-૪ હજાર કે તેથી વધારે ફુટની ઉંચાઈ પર ઉત્પન્ન થએલાં વાદળાં વિમાનીના કાર્યમાં બાધક થતાં નથી, પરન્તુ ઉલટા તેના સાધક થાય છે. કેમકે એટલે ઉંચે ઊડનાર વિમાની પર જો નીચેથી દારૂગોળાનો માર શરૂ કરવામાં આવે છે, તો વિમાની વાદળાંની ઘટામાં વિમાનને છુપાવી દે છે. જો વાદળાં એટલી ઉંચાઈ પર ન હોતાં નીચે હોય તો વિમાનીને પણ નીચે આવી કામ કરવું પડે છે. વિમાનને જો ઉંચે રાખવામાં આવે, તો નીચે વાદળાં હોવાને લીધે જમીન પરની હીલચાલ જોઈ શકાય નહિ. આ પ્રમાણે વાદળાં નીચે આવતાં વિમાનીને નીચું ઉતરવું પડતું હોવાથી તે ભૂમિ પરથી છૂટતા દારૂગોળાના મારના સપાટામાં સહેલાઈથી આવી જાય છે. યદિ વિમાન પર મજબુત લોખંડનાં પતરાં ચઢાવેલાં હોય તો કેટલીક વાર તેનું રક્ષણ નીચેના મારથી થઈ શકે છે.

ધુમસ પણ વિમાનીને માટે વિઘ્નકારી છે. એનાથી એટલું અંધારૂં થઈ જાય છે, કે કંઈ પણ દેખી શકાતું નથી. હજી સુધી તેનો કોઈ ઉપાય પણ સુઝ્યો નથી. એ અંધારામાં વિમાનને જમીન પર ઉતારવું ઘણું ભયભરેલું ગણાય છે. કારણ કે નીચેની જમીન ખાડાટેકરાવાળી છે, કે સમતલ છે, તેની કશી ખબર પડતી નથી. વિમાનનાં એંજિનો ઘણાં નાજુક હોવાથી તેને બગડતાં વાર લાગતી નથી; અને તેથી તેને દુરસ્ત કરવાને અચાનક નીચે ઉતરી આવવું પડે છે. જો એંજિન બગડવાના સમયે ધુમસ પડતો હોય તો વિમાનીને કયે સ્થળે ઉતરવું તેનો ભારે વિચાર થઈ પડે છે. કેમકે ખાડાટેકરાવાળી જમીનમાં વિમાનને ઉતારતાં તેના ટુકડે-ટુકડા થઈ જાય છે. સમતલ મેદાનમાં તેને સહીસલામત નીચે ઉતારી શકાય છે. આ કારણથી મજબુત એંજિનોનો જ્યાં સુધી શોધ ન થાય ત્યાં સુધી હવાઈ વિમાનીઓને માટે ધુમસ એ વિઘ્નકર્તા છે.

(ग) સાંચા કામનું બગડી જવું—શાંતિના સમયમાં હવાઈ વિમાની કેટલાક દિવસ સુધી લાગલાગટ વિમાનમાં બેસી મુસાફરી કરે તોપણ વિમાનને ઘણું કરીને નુકસાન થતું નથી, પરન્તુ યુદ્ધના સમયમાં ગમે તે ઋતુમાં, ગમે તે દશામાં ભેદ લેવાને વિમાનીને ઊડવું પડતું હોવાથી તેમજ સારી નઠારી ભૂમિ પર ઉતરવું પડતું હોવાથી વિમાનનું નાજુક સાંચાકામ સહેજમાં બગડવા પામે છે. એ સાંચાકામ એક પ્રકારનું ન હોતાં ઘણા

જુદા જુદા પ્રકારનું હોય છે. એ સાંચાકામને દુરસ્ત કરવાનાં કેટલાંક સાધનો સાથે રાખતા છતાં કેટલીક વાર અમુક સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની અચાનક મુશ્કેલી આવી પડે છે. સેનાની સાથે વિમાનને લઈ જવામાં પણ કેટલીક મુસીબત વેઠવી પડે છેઃ તેને રાખવાને માટે તંબુની જરૂર પડે છે. એ તંબુ દારૂગોળાના લાગવાથી બળી જાય છે.

(ઘ) નીચેથી છોડવામાં આવતા ગોળા અને ગોળીઓ—આજ યુરોપના તમામ દેશોમાં એવી તોપો બનાવવાનો પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે, કે જેના ગોળા વિમાનો પર આબાદ નિશાન લઈ શકે. પરન્તુ હજી સુધી કોઈ દેશમાં એવી તોપો નથી બની, કે જે યુદ્ધભૂમિમાં સેનાની સાથે રહી વિમાનોનો ગમે તેટલી ઉંચાઈએ નાશ કરી શકે. હવાઈ વિમાન ૫-૬ હજાર ફુટની ઉંચાઈ પર સુરક્ષિત રહી શકે છે. કેમકે તોપોના ગોળા અને બંદુકની ગોળીઓ એટલી ઉંચાઈ પર વિમાનને નુકસાન પહોંચાડી શકતાં નથી. અતિ શીઘ્રગામી વિમાનને નુકસાન પહોંચાડવું એ જરા કઠિન કામ છે.

(ચ) આકાશમાં યુદ્ધ—આકાશમાં યુદ્ધ કરવામાં વિમાનીએ ઘણુંજ સાવધ રહેવું પડે છે. પોતાની બાતમી શત્રુના વિમાનીઓ લઈ ન જાય માટે તે પોતાના વિમાનીઓને આકાશમાં ફરતા રાખે છે. તેઓ આકાશમાં યુદ્ધ કરી સંદેશા લઈ જનાર વિમાનીઓનો નાશ કરે છે. યુરોપના વર્તમાન મહાયુદ્ધમાં બ્રિટિશો અને ફ્રેંચોએ પોતાનાં હવાઈ વિમાન આકાશમાં ઊડતાં રાખ્યાં છે; કે જેઓ જર્મન બેદુ વિમાનીઓ સાથે યુદ્ધ કરી તેને જમીન પર પાડી નાખે છે.

(૨) શત્રુના હવાઈ વિમાનોનો સંહાર—યુદ્ધમાં વિમાનોનો બીજો ઉપયોગ શત્રુ-વિમાનોનો નાશ કરવામાં થાય છે. વિમાનો પર નાની નાની તોપો અને બંદુકો સુગમતાથી રાખી તેને શત્રુનાં વિમાનો પર છોડવામાં આવે છે. વળી અતિ ભીષણ બૉંબના ગોળા પણ ફેંકવામાં આવે છે. વિમાનમાં વધારે વજન ભરવાથી તે મંદગતિમાન બની ઘણે ઉંચે જઈ શકતું નથી. આકાશમાં વિમાન-યુદ્ધમાં એજ પક્ષ સરલતાથી વિજય મેળવી શકે છે, કે જે પક્ષનાં વિમાન અતિ શીઘ્રગામી હોઈ ઘણે ઉંચે સુધી ઊડી શકતાં હોય, આ કારણથી વિમાનમાં ભાર વધારે રાખી શકાતો નથી.

(૩) સેના, જહાજ, ઇમારત વગેરે પર આક્રમણ—યુદ્ધમાં વિમાનોનો ત્રીજો ઉપયોગ સેના, જહાજ, ઇમારત, લશ્કરી સામાન વગેરે

પર આક્રમણ કરી તેને નુકસાન પહોંચાડવાનો છે. શત્રુની પ્રજામાં ગભરાટ ફેલાવવાના હેતુથી શહેર પર બૉંબના ગોળા ફેંકવામાં આવે છે. ઍંટવર્પ અને પૅરિસ પર એજ કારણથી શત્રુ તરફથી એવા ગોળા ફેંકવામાં આવ્યા હતા. શત્રુઓ એવા ગોળાં ન ફેંકી શકે માટે પૅરિસવાસીઓએ પોતાના નગરરક્ષક તરીકે એક હવાઈ વિમાનોનો કાફલો ઉભો કીધો છે. કિલ્લામાં ઘેરાએલા લશ્કરના દારૂગોળાના ભંડારમાં બૉંબગોળા નાખી તેને ખાલી કરવા માટે પણ વિમાનોનો ઉપયોગ થાય છે. એથી ગૅરિસન-લશ્કરને એકદમ નિરુપાયે શરણે આવવું પડે છે.

યુદ્ધનાં હવાઈ જહાજના પ્રકાર—યુદ્ધનાં હવાઈ વિમાન મુખ્યતે પાંચ પ્રકારનાં હોય છે. એનાં નામ અનુક્રમે નીચે દર્શાવ્યાં છે.

(૧) શીઘ્રગામી વાયુમાં એકજ માણસને બેસવા યોગ્ય અતિ વેગવાન વિમાન. એ વિમાન પર ગોળા અને ગોળીઓ ફેંકી તેને નુકસાન પહોંચાડવું ઘણું કઠિન કામ છે.

(૨) બે માણસને લઈ ઊડનારૂં વિમાન. એ વિમાન પણ શીઘ્રગામી હોઈ ઘણે ઉંચે જઈ શકે છે. એમાં જમીન પર ઉતર્યા સિવાય શત્રુની બાતમી મોકલવાને માટે વાયર્લેસ ટેલિગ્રાફનું એક નાનું યંત્ર પણ રહે છે. બૉંબના ગોળા ફેંકવાનું કામ બહુધા એ વિમાન પરથી કરવામાં આવે છે.

(૩) ત્રણ માણસને લઈ ઊડનારૂં વિમાન. યુદ્ધના સમયમાં એ વિમાન અધિક ઉંચે જઈ શકતું નથી. પરન્તુ કોઈ પણ સ્થાન પર સુગમતાથી ઉતરી શકે છે. એ વિમાનદ્વારા શત્રુની તોપોની ગોલન્દાજી તપાસવાનું કામ બહુધા કરવામાં આવે છે. એનાથી એમ તપાસી શકાય છે, કે શત્રુ ક્યાંથી, ને કઈ તરફ ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવશે.

(૪) અને (૫). આ બન્ને પ્રકારના વિમાનમાં એક પર ' મશીનગન ', અને બીજા પર હલકી તોપ રાખવામાં આવે છે. એના પરથી શત્રુ ઉપર ગોળાનો વરસાદ વરસાવી શકાય છે. એ વિમાન અધિક ઉંચે જઈ શકતાં નથી. એ કારણથી એને માટે ધાસ્તી રખાય છે, કે કંઈ અચાનક એ નીચેની શત્રુની તોપના ગોળાઓનો શિકાર થઈ પડી ભાંગી ન જાય.

ભવિષ્યમાં વિમાનો દ્વારા યુદ્ધનાં કામ વિશેષ લેવામાં આવશે. એમ પ્રતીત થાય છે, કે જે દેશની પાસે હવાઈ વિમાનોનો કાફલો મોટો અને

મજબુત હશે, તે દેશ સહેલાઈથી વિજય પ્રાપ્ત કરી શકશે. એને માટે વિમાનોમાં ઘણો સુધારો થવા લાગશે. એને બનાવવાના ગંજાવર ખર્ચનો બોજો પ્રજાને ઝીલવો પડશે. સમુદ્ર, પર્વતો, અને દુર્ભેદ્ય દુર્ગો ભવિષ્યમાં આવિષ્કાર પામેલાં હવાઈ વિમાનો પાસે દેશની રક્ષા કરવામાં અસમર્થ નીવડશે. રક્ષણ એજ દેશનું થઈ શકશે, કે જેની પાસે વિસ્તૃત અને બળવાન વિમાનોનો કાફલો હશે. છેવટે સ્વર્ગવાસી મહાત્મા 'સ્ટેડ'ના કથનાનુસાર ભૂમિને બદલે આકાશ એ યુદ્ધનું પ્રધાન રણક્ષેત્ર બની જશે.*

સામાન્ય જ્ઞાન-મોતી.

(મિ. છોટાલાલ કહાનદાસ પટેલ. સુરત મ્યુ. સ્કૂલ નં. ૨).

× × ×

સોનું રૂપું મણિ મુક્તા વિણ સુત સ્ત્રીને નવ ચાલે. પ્રભુ૦

ઉપર પ્રમાણે દયારામ કવિની પેઠે છેક પ્રાચીન સમયથી માંડીને અર્વાચીન સમય સુધીના પૃથ્વીની જુદી જુદી પ્રજાના કવિઓએ શરીરના અલંકાર તરીકે તેમજ ભાષાના અલંકારમાં ઉપમાન તરીકે પોતાના કાવ્યમાં મોતીને સ્થાન આપેલું જણાય છે. એની મોહકતાને દેશ, કાળ, પ્રજા, કશાનો બાધ હજી સુધી નડયો નથી. આથી કરીને એની ઉત્પત્તિનું ખરૂં કારણ જાણવામાં નહોતું આવ્યું, ત્યાં સુધી તે વિષે બહુ રમુજી અનુમાનો થતાં હતાંઃ—સ્વાતિનક્ષત્રમાં માણેકઠારી પૂર્ણિમાની રાતે વરસાદના છાંટા પડે છે, તે વખતે સમુદ્રની સપાટી પર જે છીપો ઉઘાડી તરતી હોય છે, તેમાં તે બિંદુઓ પડવાથી મોતીરૂપ બની જાય છે. આવું અનુમાન તો આપણા લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે છેક પ્રાચીન સમયમાં એમ પણ મનાતું કે દેવલોકના આંસુ વરસાદના બિંદુરૂપે છીપોમાં પડવાથી મોતી થાય છે. યુરોપીઅન લોકો માછલીની છીપમાં ઝાકળનું બિંદુ પડવાથી તેનાં મોતી બની જાય છે એમ પ્રાચીન સમયમાં અનુમાન કરતા હતા. કવિઓની કલ્પના તો આર પ્રકારની હોયજ. આપણા કવિ નર્મદ માણેકઠારી પૂર્ણિમાનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે—

---

* 'સરસ્વતી'ના એક લેખ પરથી.

"આજે માછલિ ચંદની! અમિ પિઈ, મોતી કરે અંગમાં,"

અર્થાત્, માછલી ચાંદનીનું પાન કરીને મોતી બનાવે છે. આ કલ્પનાને હાલના મત સાથે સુસંગત કરવાને કહે છે કે શરદ પૂર્ણિમાની ચાંદનીનું સેવન કરવાથી માછલીને એક પ્રકારનો રોગ થયાથી તેના શરીરમાંથી કેટલોક રસી જેવો માંસરૂપી પદાર્થ રોગમાંથી મુક્ત થવા માટે તે બહાર કાઢે છે. તે પદાર્થમાં છીપનાં મોતી બંધાય છે.

ઉપરનાં અનુમાનો કુદરતી પદાર્થોની બનાવટની વાસ્તવિક શોધ કરવાના હાલના જમાનામાં ખોટાં ઠર્યાં છે, છતાં હજી પણ એની ઉત્પત્તિનું સર્વમાન્ય એક કારણ નક્કી થયું નથી. હાલમાં એક મત એવો છે કે એક પ્રકારનો ઝીણો જંતુ મોતી ઉત્પન્ન કરનાર ઑઇસ્ટર કે કાલુ માછલીની છીપમાં પેસે છે. તેના ઝપાટાથી બચવાને તરતજ માછલી પોતાના શરીરમાંથી કળીચુના જેવો પદાર્થ રસીરૂપે કાઢીને તે વડે પેલા જંતુ પર એક ઉપર એક એમ કેટલાંક સુંદર ગોઠવણભરેલાં પડો બાંધી દઈ તેને ગુંગળાવીને મારી નાખે છે. માછલીની આવી ક્રિયાથી થતો પદાર્થ તેજ મોતી છે. પણ મોતીની ઉત્પત્તિની ખાસ શોધ કરનાર ડાક્તર કેલોરડ કહે છે કે ઑઇસ્ટર માછલીના શરીરમાં એવા પિંડો છે કે તેમાંથી અંડ ઉત્પન્ન થઈ બહાર નીકળે છે, અને તે માછલીના શરીરની ચામડી નીચે આવે છે, પછી તે પર માછલીના શરીરમાંથી નીકળતો ચકચકતો તેજોમય પદાર્થ ઠરે છે, તેજ મોતી છે. ગમે તેમ હો, તોપણ એટલું તો નક્કી છે કે રેશમ જેવું સર્વોત્તમ કાપડનું સાધન એક કીડો કરે છે, તેમ મોતી જેવી એક કિંમતી ને મનોહર વસ્તુ એક ક્ષુદ્ર જંતુ બનાવે છે; અને બુદ્ધિમાન મનુષ્યો જો કે તેની બનાવટની નકલ કરી રહ્યા છે, તોપણ હજી સુધી કુદરતી જેવાં ખરાં મોતી બનાવી શક્યા નથી. એ જાણીને પરમ શક્તિમાન પરમાત્માની ઘટના ન્યારી છે, એમ લાગ્યા વિના રહેતુંજ નથી.

બહેરીન બેટ પાસેના ઇરાની અખાતમાં, અને સિંહલદ્વીપ પાસે મનારના અખાતમાં પુષ્કળ અને પાણીદાર મોતી પાકે છે. ઇરાની અખાતમાં ઑરમઝ અને બેસોરા વચ્ચે એલકાટીફ, કેમેરાન, બેરેન, જુલફાર, કાટીફા, વગેરે મથકો મોતીની ઉત્પત્તિ માટે પ્રસિદ્ધ છે. એ સિવાય ઑસ્ટ્રેલિયાની સ્વૉન નદી, માડાગાસ્કર, મેક્સિકોનો અખાત, અને ઇગ્લાન્ડ

તથા સ્કૉટ્લાન્ડના દરીઆમાં પણ થોડાં મોતી પાકે છે. કુદરતી રીતે પાકતાં મોતી ઉપરાંત જેમ રેશમના કીડાને લોકો પાળીને તેની પાસે યથેચ્છ રેશમ તૈયાર કરાવે છે, તેમ ઑઇસ્ટર માછલીઓ પાસે પહેલાં ચીનાઓ મોતી બનાવરાવતા હતા, અને હાલ પણ કેટલાક લોકો માછલીની છીપો-માં ઝીણો જંતુ કે બીજી કંઈ ઝીણી વસ્તુ યુક્તિથી ઘાલી દે છે, અને તે ઉપર માછલી પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે કળીચુના જેવા તેજોમય પદાર્થના થર પાથરી દે છે, જેથી મોતી તૈયાર થાય છે.

મોતી એ તેજસ્વી, કઠણ, અને ધોળો પદાર્થ છે. એનો આકાર સાધારણ રીતે ગોળ કે લંબગોળ હોય છે, પણ કેટલાંક ચપટાં, રંકવાકાર વગેરે જુદા જુદા આકારનાં પણ હોય છે. નદીમાં થતી છીપોના કરતાં મોતીની છીપો આશરે ત્રણ ચાર ગણી મોટી હોય છે. સાધારણ રીતે દરેક મોટી છીપમાંથી ચારથી દશ સુધી મોતી નીકળે છે. વળી ૭૦થી ૧૫૦ સુધી નાનાં મોતી મોટી છીપોમાંથી જડેલાંનાં પણ ઉદાહરણ છે. પાણીમાંથી કાઢેલી છીપોમાંથી લગભગ $\frac{1}{૫}$ ભાગની છીપોમાંજ મોતી હોય છે. છીપો જે દ્રવ્યની બનેલી છે તેજ દ્રવ્યનાં મોતી બને છે. છીપોની અંદર થર પાતળા હોય છે, પણ મોતીમાંના થર જાડા હોય છે. મોતીની છીપો પોતાના સ્થાનથી અમુક જગ્યા સુધીજ હાલચાલ કરી શકે છે, અને કેટલીક વખતે દરીઆની અંદરના ખડકોના પત્થરને વળગી રહે છે. સાદી છીપો અને મોતીની છીપોમાં આ મુખ્ય ફેર છે. છીપોની અંદર ત્રણ થર હોય છે, તેજ પ્રમાણે મોતીમાં પણ ત્રણ હોય છે. છીપનો સૌથી બહારનો થર કાળાશ પર પડતો પીળા રંગનો હોય છે. વચ્ચેનો થર ચુનાનાં દ્રવ્યોથી ભરેલી નાની નળીઓનો બનેલો હોય છે, અને છેક અંદરનો થર વધારે તેજસ્વી હોય છે. છીપોની અંદરના થરના રંગ પ્રમાણે મોતીનો રંગ હોય છે. મોતી ઉત્પન્ન કરનારી માછલી દરીઆની સપાટીથી ૪૦ કે ૫૦ હાથ ઉંડા પાણીમાં અને કેટલાક ખડકોની લગોલગ હોય છે. કેટલીક વખતે પચીસ ત્રીસ હાથ ઉંડા પાણીમાંથી પણ મોતી નીકળે છે.તે વળી ઉત્તમ પ્રકારનાં હોય છે. જે વરસમાં વરસાદ પુષ્કળ વરસે છે, તે વરસમાં છીપો બહુ જડે છે. જેમ છીપ મોટી તેમ તેમાંનું મોતી પણ મોટું હોય છે. જે મોતી વધારે ગોળાકાર, રંગમાં વધારે સુંદર, કદે મોટું, અને તેજસ્વી હોય, તે ઉત્તમ પ્રકારનું ગણાય છે, અને તેની કિંમત વધારે બેસે છે. અંગ્રેજ લોકો

ધોળા રંગનાં મોતીને વધારે પસંદ કરે છે, અને આપણા લોકો સહેજ પિળાશ પર પસંદગી કરે છે. ધોળા રંગનાં મોતી વીસ પચીસ વર્ષ વાપર્યાથી પીળચટાં થઈ જાય છે. મોતી કદમાં બાજરીના દાણાથી તે કોડી જેવડાં મોટાં પણ નીપજે છે. મોતીની કિંમત તેના પારખુ ઝવેરીઓજ સારી રીતે કરી શકે છે. વિલાયતમાં મોતીનું વજન કયારટથી થાય છે, અને આપણા દેશમાં ચવથી થાય છે. એની કિંમત હીરા પ્રમાણે વજનના વર્ગમાં થાય છે, એટલે કે એક ચવ મોતીની કિંમત ચાર રૂપીઆ હોય, તો ૭ ચવ વજનની કિંમત (વજનના ચવનો વર્ગ× એક ચવ વજનની કિંમત) ૧૪૪ રૂપીઆ થાય છે.

મોતીનું વિશેષ ગુરુત્વ ૨.૭ છે, અર્થાત્ પાણીથી સરખે કદે એ પ્રમાણ જેટલું ભારે છે.

દરીઆમાંથી છીપો કાઢવાનું કામ ઘણુંજ અઘરૂં અને ત્રાસદાયક છે. નાનપણથી એ કામ શીખનાર માછી લોકોજ છીપો કાઢી શકે છે. છીપો કાઢવાનું કામ શરૂ કર્યા પહેલાં કેટલાક દિવસ સુધી માછી લોકો અમુક પ્રકારનું ધાન્ય ખાય છે, અને દરરોજ શરીરે તેલમર્દન કરે છે. પછી મછવામાં બેસીને જે ખડકની પાસે મોતી છે, એવી અજમાયશ પહેલેથી કરેલી હોય છે, ત્યાં મછવાને લઈ જઈ લંગર કરે છે. પછી માછી લોકો કપડાં ઉતારી કાનની અંદર રૂનાં બીનાં પુમડાં ઘાલે છે, અને શીંગડાં-નું બનાવેલું યંત્ર નાક ઉપર ઘાલી તેલમાં બોળેલી વાદળીનો કકડો માથા ઉપર બાંધી લઈ પોતાના ઇષ્ટદેવનું નામ લઈને ડુબકી મારે છે. જલદી તળીએ પહોંચવાને માટે પોતાની કંમરે મોટા પત્થર બાંધે છે, અને છીપો ભરવાને માટે હાથમાં એક જાળું રાખે છે. છીપોવાળા ખડક પાસે ગયા પછી તે પત્થરને કેડેથી છોડી નાખે છે, એટલે મછવામાંના માણસો તે પત્થરને ઉંચે ખેંચી લે છે. ખડકની પાસે રહેલી છીપોને હાથમાં રાખેલાં જાળામાં પેલો માણસ ભરે છે, અને જાળું ભરાય એટલે દોરડું હલાવે છે જેથી મછવા પરના માણસો તેને તરત ઉપર ખેંચી લે છે. ઉપર આવ્યા પછી તે થોડી વાર દમ ખાઈ પત્થર બાંધી પાછો ડુબકી મારે છે. એ પ્રમાણે એક માણસ એક દિવસમાં ચાળીસ પચાસ ડુબકીઓ મારે છે. ખડક પાસે પુષ્કળ છીપો હોય તો એક માણસ એક દિવસમાં ઘણીજ છીપો કાઢે છે. સાધારણ રીતે તેઓ પાણીમાં ૨ થી ૬ મિનિટ સુધી રહી

શકે છે, પણ કેટલાક ડુબકી મારનારાઓ તો આશરે અર્ધો કલાક સુધી પાણીમાં દમ ઘૂંટે છે, પણ તે પહેલાં શ્વાસ ગુંગળાઈ જાય તો કેડે બાંધેલી દોરી હલાવે છે, એટલે ઉપરના માણસો તેને જલદીથી ખેંચી લે છે.

એ લોકો પોતાના શરીર ઉપર રબરના પોશાકનો ઉપયોગ કરતા નથી, પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પોતાના જુનાં ચાલને વળગી રહ્યા છે, છતાં હાલમાં કેટલેક દરજ્જે રબરના પોશાકનો ઉપયોગ થવા માંડ્યો છે. એ પોશાકમાં શ્વાસમાં લેવાને માટે ઑક્સિજન વાયુ મળી શકે, એવી પણ યુક્તિ કરેલી હોય છે, જેથી માછીઓનું કામ કેટલેક દરજ્જે સુગમ થયું છે. શાર્ક વ્હેલ વગેરે માછલીની બીક ડુબકી મારનારને ઘણી હોય છે. જો આવી માછલી પાસે આવે તો ડુબકી મારનાર દોરી હલાવે છે, એટલે ઉપરના માણસો તેને જલદીથી ખેંચી લે છે, પણ તે પહેલાં કેટલાક તો માછલીઓના ભોગ થઈ પડે છે. તેટલા માટે વહેમી માછી લોકો માછલાંનો મંત્ર જાણનાર જાદુગરને મળવામાં રાખે છે, અને તેને અમુક ભાગ આપે છે. આ પ્રમાણે મોતી કાઢનાર હિંદુ, મુસલમાન, અને ખ્રિસ્તી ખારવાઓને મંત્ર ઉપર શ્રદ્ધા હોય છે. એ લોકો પાણીમાં આખો દિવસ કામ કરીને ઘેર આવે છે, ત્યારે થાક પુષ્કળ ચડવાને લીધે તેમનાં નાક અને મોંમાંથી પુષ્કળ લોહી નીકળે છે, તેથી મોતી કાઢનાર વધારે વરસ જીવતા નથી. મજબુત માણસોજ એ કામ કરે છે, અને થોડા દિવસ ધંધો કરી મૂકી દે છે.

બહાર કાઢેલી છીપોને કિનારા પર લાવી રેતીમાં ખાડા ખોદીને દાટે છે. તે કેટલેક વખત અંદર રહેવાથી માંહેની માછલી મરી જાય છે, અને છીપો ગરમીથી પોતાની મેળેજ ઉઘડી જાય છે. પછી તેને બહાર કાઢી ધોઈ નાખી માંહેથી ચીમટા વડે મોતી કાઢી લે છે. બહાર કાઢેલા બેડોળ દાણાને મોતીનીજ ભસ્મમાં ઘસવાથી ગોળ અને ચળકતા થાય છે. પછી નાનાં મોટાં મોતીને જુદા જુદા વેહની ચાળણીઓથી ચાળીને વળ પ્રમાણે જુદાં પાડે છે.

જર્મની અને બીજા કેટલાક દેશોમાં બનાવટી મોતી કુદરતી ખરાં જેવાંજ નીચેની રીતે બનાવવામાં આવે છે:-કાચના પોલા મણકાને અંદરની બાજુએથી મોતીના રસનું આચ્છાદન કરે છે. મોતીની છીપોને પાણીમાં ઉકાળવાથી તેની ચળકાટીનો ભૂકો પાણીને તળીએ બેસે છે, તેનું આચ્છાદન

કરવાથી કાચનો મણકો મોતીના જેવુંજ આબેહૂબ તેજ મારે છે. તેની અંદરની બાજુએ પહેલાં તો મીણ ભરતા હતા, પણ હાલમાં મીણને બદલે પીગળી ન જાય એવો પદાર્થ ભરે છે. આટલી ક્રિયા થયા પછી કાચને ખાઇ જનાર હાઇડ્રોક્લૉરિક ઍસિડની મણકાને આંચ દેવામાં આવે છે, જેથી મણકાનું કાચવાળું પડ નાશ પામે છે, અને મોતીનું આચ્છાદન સપાટીરૂપ બને છે. આ કૃત્રિમ મોતીને તે લોકો કુદરતી ખરાં મોતીને ઠામે વેચે છે, અને સાધારણ ઝવેરીઓ પણ તેને પારખવામાં ભૂલથાપ ખાય છે.

અલંકાર સિવાય મોતી બીજા કંઈ ખપમાં બહુ આવતાં નથી. જો કે યુનાની તેમજ આર્ય ઔષધોમાં તેનો ઉપયોગ સુરમો બનાવવામાં તેમજ ક્ષયના વ્યાધિ વગેરે માટે વર્ણવ્યો છે, પરંતુ યુરોપીઅન વૈદકનો મત એવો છે કે તે ઔષધ તરીકે બહુ ઉપયોગી નથી. મોતીની છીપોનાં તો કેટલાંક રમકડાં, બટન, ચપ્પુના હાથા, રકાબીઓ વગેરે સુંદર ચીજો બનાવાય છે.

આપણામાં કહેવત છે કે "મોતીની મા રોતી." અર્થાત્ ગમે તેવું કિંમતી મોતી હોય, તોપણ લાંબી મુદત વાપર્યાથી તેનું પાણી ઉતરી જાય અથવા ભાંગી જાય, તો તેની કિંમત ઘણીજ ઓછી કે બીલકુલ નહિ જેવી થઈ જાય છે, માટે ગરીબ કે સાધારણ સ્થિતિના માણસોને મોતીના દાગીના કરાવતાં તેના આ હાનિકારક ગુણનો વિચાર કરવો પડે છે.

મોતી અને તેને ઉત્પન્ન કરનાર માછલી, એ બેના યોગ ઉપરથી ર સંબંધી નીચેનો અસરકારક ઉત્તમ બોધ ઉપજાવે છે.

૯ ગીતિ.

"ધનનો મદ નવ ધરવો, કરીએ ઉપયોગ તો તો શ્રીમંતાઈ;
મોતી માછલી પકવે, તેથી તેને ધનિક ગણે કાંઈ!"

પંચાંગ. ઈસ્વી સન ૧૯૧૫. સંવત્-૧૯૭૧-૭૨.

તારીખ.	જાન્યુઆરી.		ફેબ્રુઆરી		માર્ચ.		એપ્રિલ.		મે.		જુન.	
	પોષ-માહ.		માહ-ફાગણ.		ફાગણ-ચૈત્ર.		ચૈત્ર-અધિક વૈશાખ.		અધિક વૈશાખ દ્વિતીય વૈશાખ		દ્વિતીય વૈશાખ જેઠ.	
	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.
૧	૧૫	શુ.	૧	સો.	૧૫	સો.	૧	ગુ.	૨	શ.	૪	મં.
૨	૧	શ.	૨	મં.	૧	મં.	૨	શુ.	૩	ર.	૫	બુ.
૩	૨	ર.	૩	બુ.	૨	બુ.	૪	શ.	૪	સો.	૬	ગુ.
૪	૩	સો.	૫	ગુ.	૩	ગુ.	૫	ર.	૫	મં.	૭	શુ.
૫	૪	મં.	૬	શુ.	૪	શુ.	૬	સો.	૬	બુ.	૮	શ.
૬	૫	બુ.	૭	શ.	૫	શ.	૭	મં.	૮	ગુ.	૯	ર.
૭	૬	ગુ.	૮	ર.	૬	ર.	૮	બુ.	૯	શુ.	૧૦	સો.
૮	૭	શુ.	૯	સો.	૭	સો.	૯	ગુ.	૧૦	શ.	૧૧	મં.
૯	૮	શ.	૧૦	મં.	૮	મં.	૧૦	શુ.	૧૧	ર.	૧૨	બુ.
૧૦	૯	ર.	૧૧	બુ.	૧૦	બુ.	૧૧	શ.	૧૨	સો.	૧૩	ગુ.
૧૧	૧૧	સો.	૧૨	ગુ.	૧૧	ગુ.	૧૨	ર.	૧૩	મં.	૧૪	શુ.
૧૨	૧૨	મં.	૧૩	શુ.	૧૨	શુ.	૧૩	સો.	૧૪	બુ.	૩૦	શ.
૧૩	૧૩	બુ.	૧૪	શ.	૧૩	શ.	૧૪	મં.	૧૪	ગુ.	૧	ર.
૧૪	૧૪	ગુ.	૩૦	ર.	૧૪	ર.	૩૦	બુ.	૩૦	શુ.	૨	સો.
૧૫	૩૦	શુ.	૧	સો.	૩૦	સો.	૧	ગુ.	૧	શ.	૩	મં.
૧૬	૧	શ.	૨	મં.	૧	મં.	૨	શુ.	૨	ર.	૪	બુ.
૧૭	૨	ર.	૩	બુ.	૨	બુ.	૩	શ.	૩	સો.	૫	ગુ.
૧૮	૩	સો.	૪	ગુ.	૩	ગુ.	૪	ર.	૪	મં.	૬	શુ.
૧૯	૪	મં.	૫	શુ.	૪	શુ.	૫	સો.	૫	બુ.	૭	શ.
૨૦	૫	બુ.	૬	શ.	૫	શ.	૬	મં.	૬	ગુ.	૮	ર.
૨૧	૬	ગુ.	૭	ર.	૫	ર.	૭	બુ.	૭	શુ.	૯	સો.
૨૨	૭	શુ.	૮	સો.	૬	સો.	૮	ગુ.	૮	શ.	૧૦	મં.
૨૩	૮	શ.	૯	મં.	૭	મં.	૯	શુ.	૯	ર.	૧૧	બુ.
૨૪	૯	ર.	૧૦	બુ.	૮	બુ.	૧૦	શ.	૧૦	સો.	૧૨	ગુ.
૨૫	૧૦	સો.	૧૧	ગુ.	૯	ગુ.	૧૧	ર.	૧૧	મં.	૧૩	શુ.
૨૬	૧૧	મં.	૧૨	શુ.	૧૦	શુ.	૧૨	સો.	૧૨	બુ.	૧૪	શ.
૨૭	૧૨	બુ.	૧૩	શ.	૧૧	શ.	૧૩	મં.	૧૩	ગુ.	૧૫	ર.
૨૮	૧૨	ગુ.	૧૪	ર.	૧૨	ર.	૧૪	બુ.	૧૫	શુ.	૧	સો.
૨૯	૧૩	શુ.			૧૩	સો.	૧૫	ગુ.	૧	શ.	૨	મં.
૩૦	૧૪	શ.			૧૪	મં.	૧	શુ.	૨	ર.	૪	બુ.
૩૧	૧૫	ર.			૧૫	બુ.			૩	સો.		

પંચાંગ. શક ૧૮૩૬-૩૭.

તારીખ.	જુલાઇ. જેઠ-અસાડ. તિથિ.	વાર.	ઑગસ્ટ. અસાડ-શ્રાવણ. તિથિ.	વાર.	સપ્ટેમ્બર. શ્રાવણ-ભાદરવો. તિથિ.	વાર.	ઑક્ટોબર. ભાદરવો-આસો. તિથિ.	વાર.	નવેમ્બર. આસો-કાર્તિક. તિથિ.	વાર.	ડીસેમ્બર. કાર્તિક-માગશર. તિથિ.	વાર.
૧	૫	ગુ.	૬	ર.	૭	બુ.	૮	શુ.	૯	સો.	૯	બુ.
૨	૬	શુ.	૭	સો.	૮	ગુ.	૯	શ.	૧૦	મં.	૧૦	ગુ.
૩	૭	શ.	૮	મં.	૯	શુ.	૧૦	ર.	૧૧	બુ.	૧૧	શુ.
૪	૮	ર.	૯	બુ.	૧૦	શ.	૧૧	સો.	૧૨	ગુ.	૧૩	શ.
૫	૯	સો.	૧૦	ગુ.	૧૧	ર.	૧૨	મં.	૧૩	શુ.	૧૪	ર.
૬	૧૦	મં.	૧૧	શુ.	૧૨	સો.	૧૩	બુ.	૧૪	શ.	૩૦	સો.
૭	૧૧	બુ.	૧૨	શ.	૧૩	મં.	૧૪	ગુ.	૩૦	ર.	૧	મં.
૮	૧૧	ગુ.	૧૩	ર.	૧૪	બુ.	૩૦	શુ.	૧	સો.	૨	બુ.
૯	૧૨	શુ.	૧૪	સો.	૩૦	ગુ.	૧	શ.	૨	મં.	૩	ગુ.
૧૦	૧૩	શ.	૩૦	મં.	૧	શુ.	૨	ર.	૪	બુ.	૪	શુ.
૧૧	૧૪	ર.	૧	બુ.	૨	શ.	૩	સો.	૫	ગુ.	૫	શ.
૧૨	૩૦	સો.	૨	ગુ.	૩	ર.	૪	મં.	૬	શુ.	૬	ર.
૧૩	૧	મં.	૩	શુ.	૪	સો.	૫	બુ.	૭	શ.	૭	સો.
૧૪	૨	બુ.	૪	શ.	૫	મં.	૬	ગુ.	૮	ર.	૮	મં.
૧૫	૩	ગુ.	૫	ર.	૭	બુ.	૭	શુ.	૯	સો.	૯	બુ.
૧૬	૪	શુ.	૬	સો.	૮	ગુ.	૮	શ.	૧૦	મં.	૧૦	ગુ.
૧૭	૫	શ.	૭	મં.	૯	શુ.	૯	ર.	૧૧	બુ.	૧૧	શુ.
૧૮	૬	ર.	૮	બુ.	૧૦	શ.	૧૧	સો.	૧૨	ગુ.	૧૨	શ.
૧૯	૭	સો.	૯	ગુ.	૧૧	ર.	૧૨	મં.	૧૩	શુ.	૧૩	ર.
૨૦	૮	મં.	૧૦	શુ.	૧૨	સો.	૧૩	બુ.	૧૪	શ.	૧૪	સો.
૨૧	૯	બુ.	૧૧	શ.	૧૩	મં.	૧૪	ગુ.	૧૫	ર.	૧૫	મં.
૨૨	૧૧	ગુ.	૧૨	ર.	૧૪	બુ.	૧૫	શુ.	૧	સો.	૧	બુ.
૨૩	૧૨	શુ.	૧૪	સો.	૧૫	ગુ.	૧	શ.	૨	મં.	૨	ગુ.
૨૪	૧૩	શ.	૧૫	મં.	૧	શુ.	૨	ર.	૩	બુ.	૩	શુ.
૨૫	૧૪	ર.	૧	બુ.	૨	શ.	૨	સો.	૪	ગુ.	૪	શ.
૨૬	૧૫	સો.	૨	ગુ.	૩	ર.	૩	મં.	૫	શુ.	૫	ર.
૨૭	૧	મં.	૩	શુ.	૪	સો.	૪	બુ.	૫	શ.	૬	સો.
૨૮	૨	બુ.	૪	શ.	૫	મં.	૫	ગુ.	૬	ર.	૭	મં
૨૯	૩	ગુ.	૫	ર.	૬	બુ.	૬	શુ.	૭	સો.	૮	બુ
૩૦	૪	શુ.	૬	સો.	૭	ગુ.	૭	શ.	૮	મં.	૯	ગુ.
૩૧	૫	શ.	૭	મં.			૮	ર.			૧૦	શુ

ગ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજની સને ૧૯૧૪ની વાર્ષિક પરીક્ષામાં અપાએલાં ઇનામો તથા મેડલો વગેરે.

નીચેના ત્રીજા વર્ષમાં પાસ થએલા સીનિઅર સ્કૉલરો રૂ. ૨૫ની ગ્રેડમાં પાસ થયા છેઃ—

ગોપાળજી દુર્લભભાઈ દેસાઈ.
છોટાલાલ શાલિગ્રામ ભટ.
મોહનલાલ નાગરદાસ મહેતા.
નરોત્તમ બાપુજી મજમુદાર.
પુરુષોત્તમ જીવણભાઈ ઠક્કર.
મકનજી મોરારજી મહેતા.
વસનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ.
છગનલાલ ઘેલાભાઈ ઘાંચી.

શિક્ષણ માટેના હોપ મેડલો.

૧. મોહનલાલ નાગરદાસ મહેતા. (રૂપાનો).
૨. ગોપાળજી દુર્લભભાઈ દેસાઈ. (કાંસાનો).

ગુજરાતી ભાષા માટેનો મહીપતરામ મેડલ.

મોહનલાલ નાગરદાસ મહેતા.

રૂ. ૬૫નું ચૅટફીલ્ડ પ્રાઈઝ.

(પહેલે નંબરે પાસ થનાર માટેનું).
ગોપાળજી દુર્લભભાઈ દેસાઈ.

રૂ. ૧૨નું ડ્રૉઇંગ માટેનું જ્યુબિલી પ્રાઇઝ.

જટાશંકર કેશવલાલ રાવળ.

રૂ. ૯નું સંગીત માટેનું જ્યુબિલી પ્રાઇઝ.

ગુલાબભાઈ શંકરજી નાયક.

બીજા વર્ષના સ્કૉલર દલસુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી તથા પહેલા વર્ષના સ્કૉલર ચુનીલાલ ત્રિભુવન જાની એ દરેકને અનુક્રમે રૂ. ૬નું તથા રૂ. ૫નું સંગીતનું બીજું તથા ત્રીજું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

કસરતનાં ઇનામો.

સ્કૉલર.	વર્ષ.	રૂ.
વીસાભાઈ હઠીભાઈ સોલંકી.	૩	૧૫. (મેડલ).*

આ મેડલ ઉપરાંત રૂ. ૪૫) નાં બીજાં ઇનામો જુદા જુદા સ્કૉલરોને આપવામાં આવ્યાં છે.

* આ મેડલ રા. સા. જે. જી. શાસ્ત્રી તરફથી આપવામાં આવ્યો છે.

ચર્ચાપત્રો.

(મિ. પોપટલાલ કેવળચંદ શાહ).

૧. એક અંગ્રેજ અધિકારીને ગુજરાતી અંકો વાંચતા શીખવતાં ૧૯, ૨૯, ૩૯ ૪૦ અંકના ઉચ્ચારણનો અર્થ સમજાવતાં, વીશમાં એક ઓછા તે ઓગણીશ, ત્રીશમાં એક ઓછા તે ઓગણત્રીશ, એમ જ્યાં જ્યાં દશકો પુરો થાય ત્યાં તેની પહેલાંની સંખ્યા તે દશકના નામ પહેલાં એ ઊન-એોન-ઓગણ શબ્દ મૂકીને-બોલવી એમ શીખવ્યું. ૭૯ સુધી તો બરાબર ચાલ્યું, પણ ૮૯ વાંચતાં તેણે ૯૦ કેમ વંચાય તે પૂછી લઈ ઓગણ નેવું વાંચી બતાવ્યું ને તેવીજ ગમ્મત ૯૯ માં પણ થઈ. ૮૯ તથા ૯૯ના ઉચ્ચારણની સમજણ પાડી; પણ તેમણે કહ્યું કે ૧૯, ૨૯, ૩૯, ૪૯, ૫૯, ૬૯, ૭૯ એ જેમ બોલાય છે તેમ શા માટે ઓગણ નેવું કે ઓગણ સો ન બોલાય ? કૃપા કરી આ બાબત યોગ્ય ખુલાસો ફરમાવશો.

૨. આશ્ચર્ય, પશ્ચિમ વગેરે શબ્દોમાં ગુજરાતી ચ્ શા માટે લખવામાં આવતો નથી. ગુજરાતી લખતી વખતે હું તો એવા શબ્દોમાં ગુજરાતી ચ્ લખું છું તો તે ખોટું તો નથી ને ?

(મિ. જગજીવન કાળિદાસ પાઠક).

નીચેની શંકાનું સમાધાન થવાને કૃપા થશે.

૩. " આજે ઝીણાભાઇને શામજીને મળવું હતું પણ મળાયું નહિ."

આ વાક્યમાં જે બે નામોને 'ને' પ્રત્યય લાગ્યો છે તે કઈ વિભક્તિનો હોઈ શા અર્થ દર્શાવે છે ? વળી એ વાક્યમાં મળવા ઇચ્છનાર વાસ્તવિક રીતે કોણ સમજી શકાય ? ને તે શી રીતે ?

૪. " મેં ચમનને શાંતિલાલને મારતાં જોયો. "

આ વાક્યમાં પણ કોઈ મારનાર તરીકે ચમનને સમજે છે તો કોઈ શાંતિલાલને સમજે છે. તો વાસ્તવિક રીતે મારનાર કોણ ને માર ખાનાર કોણ ? વળી આ વાક્યમાં પણ જે બે નામોને 'ને' પ્રત્યય લાગ્યો છે તે કઈ વિભક્તિનો છે ? ને તે શા અર્થમાં છે ? એ સમજાવવાને પ્રાર્થના છે. વળી લોકોમાં બોલાતાં આ વાક્યો શુદ્ધ છે કે કેમ તે પણ ચર્ચવાને વિનતિ છે.

(મિ. નાગરદાસ જે. રાવળ).

૫. ગુજરાતી ચોથી ચોપડીનો પાઠ ૫૭, વર્ષાઋતુનાં ચિહ્ન.

૪ થે શ્લોક, ૩૭ લીટી.

"દૂર થકી સંભળાએ વાગતા ઘંટ ઠાલા"

વર્ષાઋતુના એક ચિહ્ન તરીકે આ કડી યોજનેલી છે. તો વર્ષાઋતુમાં ક્યા ઠાલા ઘંટ વાગતા દૂરથી સંભળાય છે, અને અહીં 'ઠાલા' શબ્દનો અર્થ શું લેવો ?

જો "દૂરથી વાગતા ઘંટ ઠાલા સંભળાય છે'. એમ અન્વય કરી ઠાલાનો અર્થ 'બોદા' લઈએ તો એમ ભાવ નીકળે છે કે વર્ષાઋતુની હવામાં કંઈ એવો ગુણ છે કે જેને લીધે દૂરનો અવાજ ચોક્ખો સંભળાતો નથી, પણ બોદો સંભળાય છે.

પરન્તુ ઠાલાનો અર્થ 'બોદા' લેવામાં અર્થને મરડી મચરડીને બેસાડીએ છીએ એમ લાગે છે. અને ભિન્ન ભિન્ન અવાજોને ઘંટ કહેવાનું કારણ પણ સમજાતું નથી. તો સરળ અર્થ શું હશે ?

(મિ. ભાણજી અભેચંદ.)

૬. સાતમી ચોપડીના પાઠ ૪૪માની ગઝલની આઠમી લીટીમાં લખાયું છે કેઃ-"ન સારા કે નઠારાની જરાએ સંગતે રહેજે" તેનો અર્થ સારા કે નઠારાની જરા પણ સંગતમાં રહીશ નહિ. આમ અર્થ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓ શંકા કરેછે કે સારાની સંગતે કેમ ન રહેવું ? તો તેનો વાસ્તવિક અર્થ અને શંકાનું સમાધાન કરવા કૃપા કરશોજી.

૭. ભૂગોળ ભાગ ૨જામાં પૃષ્ઠ ૧૬૬મે મેક્સિકોમાં મુખ્ય નિકાસ વેનીલા છે તે શું છે, તેમજ પૃષ્ઠ ૧૭૯મે વેસ્ટ.ઇન્ડીઝના ટાપુઓમાં મુખ્ય પેદાશ કેકાઉ છે તે પણ શી જાત છે તે જણાવવા કૃપા કરશોજી.

(મિ. ભવાનીશંકર કેશવલાલ).

૮. ગઈ તા. ૧૦-૪-૧૪ને રોજ હું દેવકી ઉનાઈના કુંડે નહાવા ગયો હતો. તે પ્રસંગે મને નીચેની શંકાઓ થઈ હતી, તો તે શંકાઓનું નિરાકરણ થવા તાબેદાર ઉત્કંઠા ધરાવે છે.

૧. કુંડનું પાણી હંમેશાં સખત ઉનું રહે છે, પણ દર વર્ષે ચૈત્ર સુદ ૧૪-૧૫ ને દિવસે નહાવા જેવું સાધારણ થાય છે. તેનું શું કારણ?

૨. પાણી ઉનું રહેવાના નિયમ જોતાં તેની નજીકના આસપાસના કુવાઓનું પાણી ઠંડુ હોય છે, તેનું શું કારણ?

૩. લોક અફવાથી એમ કહેવાય છે કે ઉપર જણાવેલા દિવસો-એ પણ આ કુંડમાં નાહી શકાતું નથી. જો આ વાત ખરી હોય તો તેનું શું કારણ?

(મિ. રણછોડલાલ છગનલાલ ત્રિપાઠી.)

૯. મે. રા. બા. કમળાશંકરભાઈ પોતાની બનાવેલી સંસ્કૃત શિક્ષિકાના પાઠ ૧૭ પૃષ્ઠ ૫૧મે લખે છે કેઃ—

"भद्रं कृतं कृतं मौनं कोकिलैर्जलदागमे".

વળી ગુજરાતી વાચનમાળાની નવી આવૃત્તિની સાતમી ચોપડીના પાઠ ૨૪મે ચોમાસાના વર્ણનમાં લખે છે કેઃ—

"આંબા ડાળે કરતી ટહુકા ખૂબ કોયલડી તે"

એ બે વાક્યોના ભાવાર્થમાં શંકા છે તો ખુલાસો કરશોજી.

જાહેર ખબર સને ૧૯૧૪ની નં. ૮૩૫૩.

મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ. સાહેબના તા. ૨૮મી નવેંબર ૧૯૧૪ ના હુકમ નં. ૮૩૫૫ ઉપરથી.

અમદાવાદ, તા. ૨૮મી નવેંબર ૧૯૧૪.

કરાડ જીલ્લે સતારાની મ્યુનિસિપલ ઈંગ્લિશ સ્કૂલના પહેલાંના શિષ્ય કૃષ્ણાજી વામન જોશી નામના વિદ્યાર્થીને સદરહુ સ્કૂલનાં હેડ માસ્તર તરફથી મળેલા લીવિંગ સર્ટિફિકેટમાં વગર સત્તાએ ફેરફાર કરવા માટે કેળવણી-ખાતાના ડિરેક્ટર સાહેબના તા. ૨૩-૧૧-૧૯૧૪ના હુકમ નં. ૧૧૪૭૦ ની રૂઈએ સ્વીકારાએલી શાળામાં આવતી તા. ૧લી જુન સુધી દાખલ કરવાની મનાઈ કરવામાં આવે છે.

Sd/ J. G. Shastri,

જાહેર ખબર.

મે. ઉ. બા. ના એ. ઇ. સાહેબના તા. ૨૨ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪ ના હુકમ નં. ૬૧૮૫ ઉપરથી.

જોઈએ છે.

પંચમહાલ જિલ્લાની લોકલબોર્ડ નિશાળો માટે.

૧ ૧ લા વર્ષની શિક્ષિત સ્ત્રીશિક્ષકો અને ધોરણ ૬ કે ૫ ઉત્તીર્ણ થએલી બાઈઓ. તેમના ધણી કે ભાઈને માટે લાયકાત મુજબ ગોઠવણ કરવામાં આવશે.

૨ વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પાસ થએલા શિક્ષકો.

રેવાકાંઠા એજન્સિનાં રાજ્યોની નિશાળો માટે.

૧ ૧લા વર્ષની શિક્ષિત સ્ત્રીશિક્ષકો અને ધોરણ ૬ કે ૫ ઉત્તીર્ણ થએલી બાઈઓ. તેમના ધણી કે ભાઈને માટે લાયકાત મુજબ ગોઠવણ કરવામાં આવશે.

૨ ૧લા વર્ષના શિક્ષિત પુરુષશિક્ષકો.

૩ વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પાસ થએલા શિક્ષકો.

૪ મૅટ્રિક્યુલેશન કે સ્કૂલ ફાઇનલ પસાર થએલા શિક્ષકો.

ટીપઃ—રાજ્યોની શાળાઓના નોકરોને જિલ્લા માફક રજા; પેન્શન, ગ્રેચ્યુઈટી વગેરે સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સ મુજબ આપવામાં આવે છે.

સૂચનાઃ—અરજદારે પોતાનું આખું નામ, ઠેકાણું, ટપાલનું ગામ, જ્ઞાતિ, ઉંમર, પસાર કરેલી પરીક્ષા, કોઈ જગાએ નોકરી કરી હોયે તો તે શાથી છોડી વગેરે જણાવવું, અને અરજી સાથે કળવણીની છેલ્લી સંસ્થાનું અભ્યાસ, કામ, અને વર્તણૂક માટેનું પ્રમાણપત્ર કે તેની નકલ મોકલવી. બની શકે તો રૂબરૂમાં મળી જવું કે પગાર વગેરેનો પુરતો ખુલાસો થઈ શકે.

ગોધરા, B. N. Desai,

તા. ૧૯મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૪. ડે. એ. ઇ. પં. રેવાકાંઠા.

જાહેર ખબર.

ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૧૮ મી ઑકટોબર ૧૯૧૪ ના હુકમ નં. ૭૯૧૪ ઉપરથી.

પ્રાથમિક શાળાઓને માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકોની નીચલી યાદી સર્વની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છેઃ—

નંબર.	પુસ્તકનું નામ.	જે ભાષામાં પુસ્તક છપાયું હોય તેનું નામ.	શા માટે મંજુર કરવામાં આવ્યું છે તે.	કિંમત.	વિશેષ હકીકત.
૧	ઓટાદકર, ડી. કે. લેખેની, ખોટાદ થઈને (કાઠિઆવાડ). “ કુસુમાલિની.”	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રરી માટે.	૦—૮—૦	
૨	દાતાર આર. એન., વી. એન., અને જી. એન., પૂના શહેર— “પ્રાણીઓના પ્રમાણ સહિત ચિત્રપાઠ.	,,	ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓના ઉપયોગ માટે.	૧—૪—૦	
૩	“ પુત્રધર્મ.”	,,	ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રરી માટે.	૦—૧૦—૦	
૪	ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટિ, અમદાવાદ,— ‘અકબર’ યુ. કે. ત્રિવેદી, બી. એ. એસ. એલ. બી. નું..	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રરી માટે.	૦—૮—૦	
૫	‘કરકસર અને ઉદારતા.’ ભવાનીશંકર ...ન્નિરામનું.	,,	ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રરી માટે.	૦—૧—૦	

૬	'લૅન્ડોરના કાલ્પનિક સંવાદો'—એમ. પી. દવે, એમ. એ. એલ. એલ. બી. નું.	,,	,,	૦—૪—૦
૭	'મલેરીઆ'—એમ. વી. દેસાઇનું.	,,	,,	૦—૧—૦
૮	'સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ'—ડી. એલ. પટેલનું.	,,	,,	૦—૧૨—૦
૯	ગુંદ બી. બી, અહમદનગર—'રિલીફ મૅપ ઑવ્ ઇન્ડિઆ' (હિંદુસ્તાનની જમીનનું ઉંચાણ નીચાણ વગેરે દેખાડનાર નકશો.)	,,	ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓના ઉપયોગ માટે.	૧૦—૦—૦
૧૦	જોશી કે. એન. અમરેલી—'માર્ગદર્શિકા ભાગ ત્રીજો.'	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમાં લાઇબ્રરી માટે.	૦—૬—૦
૧૧	મૅકમિલન અને કંપની, મુંબઈ—"ગુજરાતી કૉપીબુક નં. ૬"	,,	ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓના ઉપયોગ માટે.	૦—૦—૬
૧૨	,, ,, નં. ૭	,,	,,	૦—૦—૬
૧૩	પંડયા જે. એમ., માંડવી, મુંબઈ—'સુંદરી સુબોધમાલા'—મિસિઝ દયાગારીનું.	,,	ગુજરાતી કન્યાશાળાઓમાં ઇનામ માટે.	૧—૦—૦

૧૪	વૈષ્ણવ જી. એમ., અમદાવાદ. ' ગૃહવ્યવસ્થા '	,,	ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓનાં ઉપલા ધોરણોમાં ઉપયોગ માટે., સ્ત્રીઓ માટેની ટ્રેનિંગ કૉલેજના શિક્ષકો માટે તથા ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રેરી માટે.	૦—૧૨—૦
૧૫	વ્યાસ બી. એમ., સુરત— ' સુશીલ યાને બાલસદ્બોધ '.	ગુજરાતી.	ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રેરી માટે.	૦—૬—૦
૧૬	અહમદઅલીખાન, ગ્વાલિઅર— 'અતાલીકે નિસ્વાત' ભા. ૧. ગણિત.	ઉર્દુ	ઉર્દુ કન્યાશાળાઓમાં ઇનામ માટે.	૦—૮—૦
૧૭	,, ,, ૨. પાકશાસ્ત્ર.	,,	,,	૦—૧૧—૦
૧૮	,, ,, ૩. વેતરવાનું તથા સીવવાનું.	,,	,,	૦—૮—૦
૧૯	,, ,, ૪ પત્રલેખન તથા નિબંધ.	,,	,,	૦—૬—૦
૨૦	,, ,, ૫ ફ્રી હૅન્ડ ડ્રૉઇંગ.	,,	,,	૦—૬—૦
૨૧	,, ,, ૬ લુગડાં રંગવાનું.	,,	,,	૦—૪—૦
૨૨	,, ,, ૭ સોનેરી લેસ વગેરે લગાડવાનું.	,,	,,	૦—૫—૦
૨૩	,, ,, ૮ ઉન તથા રેશમનું ભરતકામ.	,,	,,	[illegible]

૨૪	" " ૯ શારીરક શાસ્ત્ર.	"	"	૦—૧૦—૦	
૨૫	'અતાલીકે નિસ્વાન ભા. ૧૦. ગૃહ-વ્યવસ્થા.' ફિરોઝઉદ્દીન. એમ ઍન્ડ સન્સ, લાહોર	ઉર્દુ	ઉર્દુ કન્યાશાળાઓમાં ઇનામ માટે.	૦—૧૨—૦	
૨૬	'તુહ્ફતો તાજ્રે હિંદ' ફૈઝી એડ. બી. રાહત—	"	ઉર્દુ શાળાઓમાં ઇનામ માટે.	૨—૦—૦	
૨૭	'સૈરે-એ-યુરપ.' ગુંદ બી. બી. અહમદનગર—	"	ઉર્દુ શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રરી માટે.	૩—૦—૦ ૨—૮—૦	જુદા જુદા વળનાં.
૨૮	'રીલીફ મૅપ ઑવ્ ઇન્ડિઆ' (હિંદુસ્તાનની જમીનનું ઉંચાણ નીચાણ વગેરે દેખાડનાર નકશો.) ખાનબહાદુર અકાઉલ્લાહ શમશુલ ઉલ્મા મહોમદ—	"	ઉર્દુ શાળાઓના ઉપયોગ માટે	૧૦—૦—૦	
૨૯	'આઇને કૈસરી'	"	ઉર્દુ શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રરી માટે.	૧—૦—૦	
૩૦	'કર્ઝનનામાં'	"	"	૧—૦—૦	
૩૧	'મહારેબાતે અઝીમ'	ઉર્દુ	ઉર્દુ શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રરી માટે.	૦—૪—૦	
૩૨	'સવાનેહ ઉમરી'	"			

		,,	,,	૨—૮—૦	
	જિસ્શે હિદ ખ્ અહદે શહેનશાહે હઝરત ઉલીઆ મલિકે માઝ ઝમા વિક્ટોરિઆ કેસરે હિંદ ખ અશકાબાહુ' લિંદ ”				
૩૪	,,	,,	,,	૩—૦—૦	
૩૫	'તારીખે ઉરૂજે સલતનતે ઇંગ્લિશિઆ એ હિંદ ફખ્સ–અઝ–અહદે સલતનતે હઝરત ઉલીઆ મલિકે માઝ ઝમા કેસરે હિંદ' નાનકપ્રસાદ, કાનપોર–	,,	,,	૦—૮—૦	
૩૬	'ઉર્દુ નિબંધ ભાગ ૧. રાયબહાદુર પંડિત નથુરામ, મહીલપુર, હોશિઆરપુર.	,,	,,	૦—૮—૦	
૩૭	બાગ બાની વ ઝિરાઅતકા રિસાલા. તયબ કે. એમ. અને તાહીર એચ. એમ. ભીવંડી, થાણા–	ઉર્દુ	ઉર્દુ શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રેરી માટે.	૧—૦—૦	
૩૮	"ઉર્દુમાં કૉપિબુક નં. ૧–૭" ધિ ઑનરબલ ખાન બહાદુર મીર અસદ અલી અસદ મ્યુઝીલ વેપર્ગ, મદ્રાસ–	,,	ઉર્દુ શાળાઓના ઉપયોગ માટે.	૦—૧—૦	દરેકનો
૩૯	'મુઆ શિરાત'	,,	ઉર્દુ શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રેરી માટે	૨—૦—૦	

ઑફિસ ઑફ્ ધિ ડિરેક્ટર ઑફ્ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન
પૂના, ૧૮મી સપ્ટેમ્બર ૧૯—

સૂચના.

પત્રસંબંધી લખાણ—એડિટર તરફ મોકલવું. છાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચોકખે અક્ષરે લખવું. છાપવા યોગ્ય લાગશે તો છપાશે. નહિ પસંદ કરેલો લેખ ટિકિટ મોકલી હશે તો પાછો મોકલવામાં આવશે.

મનિ ઑર્ડર—કૂપન પર ગામ કે શહેરનું ઠેકાણું સ્પષ્ટ લખવું, તેમજ જ્યાં એકથી વધારે નિશાળો હોય તો નિશાળનો નંબર તથા શાળાપત્ર ઑફિસ તરફથી અપાએલા સરનામાની લેબલ ઉપરનો નંબર લખવો.

લવાજમ—વરસ એકનો રૂ ૧-૦-૦ ટપાલ સાથે દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કૉલરો પાસે ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦ લેવામાં આવશે

લેખકને ઉત્તેજન—વિષયો લખી મોકલનારની પૈસા લેવાની ખુશી હશે તો દર છાપેલે પાને યોગ્યતા પ્રમાણે રૂા. ૧ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્ર માટે કંઈ આપવામાં નહિ આવે.

જાહેર ખબરના ભાવ.

રૂપીઆ એકની ૩ લીટી પ્રમાણે-દસથી વધારે લીટીઓ માટે રૂ. ૧) ની લીટીઓ ચાર પ્રમાણે. બાર માસ લગી લાગલાગટ હશે તો પહેલે મહીને પૂરો ચાર્જ અને પછી અગીઆર માસ લગી દર માસે ¼ ચાર્જ. પડશે. છ માસ માટે પહેલે મહીને પૂરો ચાર્જ, અને પછી દરેક માસે ½ ચાર્જ લેવાશે. ત્રણ માસ માટે પહેલે મહીને પૂરો ચાર્જ, અને પછી દરેક માસે ¾ ચાર્જ લેવાશે.

આ પત્ર સાથે કોઈ પણ હૅંડબિલ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

REGISTERED No. B. 48.

પુસ્તક ૫૪મું. અંક ૨જો.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ફેબ્રુઆરી, સને ૧૯૧૫.

વિષય. અનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ.

તંત્રી (ઑકટોબર, ૧૯૧૪થી)—અને
એક્ટીંગ—મિ. કેખુશરૂ અરદેશર બાલા, બી. એ.,
પ્રિન્સિપલ, ગે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ—અમદાવાદ.
કેળવણીખાતાના હુકમથી.

અમદાવાદ—અટપામે શ્રી સત્યનારાયણ પ્રિ. પ્રેસમાં પરેશ મોતીલાલ કાળીદાસે છાપ્યું.

મંજુર થએલી — એક આના

ગુજરાતી કાપિબુક.

નંબર ૧ થી ૪ સુધી.

અત્યાર સુધી છપાએલી બીજી કાપિબુકોમાં નમુના રૂપ નવાં ધોરણોને અનુસરી સારાં મરોડદાર અક્ષરમાં, સુંદર કવર સાથે બનાવવામાં આવી છે. તેની સાથે લોકોપયોગી થવા સારૂ કિંમત પણ ન્યૂજ રાખવામાં આવી છે. એક વાર વાપરી જોવાથી બીજી કોઈપણ કાપિબુક વાપરવાનું મન થશે નહિ.

આ કાપિબુકો કેળવણીખાતા તરફથી મુંબઈ ઈલાકાની ગુજરાતી શાળાઓમાં ચલાવવાને મંજુર થએલી છે.

ખરીદનારને સારૂં કમિશન આપવામાં આવશે.

સરળ ડ્રૉઈંગબુક.

નં. ૧ થી ૪.

સને ૧૯૧૧ના હુકમ નંબર ૧૧૯૫ ઉપરથી સને ૧૯૧૨ના ફેબ્રુઆરી માસના શાળાપત્રના પાને ૬૭ મે ફરમાવેલા ચિત્રોવાળી ડ્રૉઈંગ બુકો તૈયાર કરવામાં આવી છે. કિંમત ઘણી સસ્તી છે તેમજ સર્વને અનુકૂળ પડે તેવી છે. શુમારે બે માસમાં બહાર પડશે. સારૂં કમિશન આપવામાં આવશે. તમામ બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

ઠેકાણું—ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુકડીપો—અમદાવાદ.

માં હાલની ...નોરંજક સુબોધક ગ્રંથો.

ઉપરાંત સ્વતંત્ર લેખો,

તાજા લડાઈના અને બીજા ...સચિત્ર) રૂ. ૧। વશીકરણ વિદ્યા અથવા

પોસ્ટેજ સહિત હિંદુસ્તાનના રૂ. ...). સુખરૂપ-ઓ-સંસાર (સચીત્ર)

અંક એક આનાની ટીકીટ બીડેથી (૮ રમુજી વાતો) રૂ. ૧॥.

ધી ઇંડિ. વાર્તાસાઈ ...—રાજકોટ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૪મું. ફેબ્રુઆરી, સને ૧૯૧૫. અંક ૨જો.

કેળવણી.

'કેળવણી' એ શબ્દ એટલો તો સામાન્ય થઈ પડ્યો છે કે એ સંબંધી કંઈ પણ વિવેચન કરવા જતાં કદાચ પ્રથમ વિચારે કોઈને એમજ લાગે કે એમાં પિષ્ટપેષણ સિવાય બીજું શું હશે ? એ વાત ખરી છે કે એ શબ્દનો ઉચ્ચાર બાળકથી લઈને પુખ્ત વયનાં દરેક નાના મોટા સ્ત્રીપુરૂષના મુખમાંથી નીકળતો આપણે સાંભળતા આવ્યા છીએ ને સાંભળીએ છીએ. અને તે પરથી એટલું પણ આપણે નિઃશંક અનુમાન કરી શકીએ કે દરેકને કેળવણી સંબંધમાં કંઈ ને કંઈ તો ખ્યાલ હોવોજ જોઈએ, કેમકે તે વિના એ શબ્દનો પ્રયોગ સંભવતોજ નથી. એમ છતાં અમારે કહેવું જોઈએ કે કોઈ પણ શબ્દના વિશેષ વપરાશ ઉપરથી એમ સર્વથા નથી ઠરતું કે તેનો વાસ્તવિક ખ્યાલ દરેકના મનમાં ઉતરેલો હશે. ભાષામાં એવા સેંકડો શબ્દો વપરાયા જાય છે છતાં તેનો પુરેપુરો ખ્યાલ ઘણા થોડાઓનેજ હોય છે. આપણે જોતા આવ્યા છીએ કે રાજનીતિ તથા ધર્મ જેવી વિશાળ ને ઉંડી બાબતમાં દરેકને-પક્વ અથવા અપક્વ બુદ્ધિના-દરેકને કંઈ ને કંઈ અભિપ્રાય આપવાનો હોય છે. કેળવણી પણ એવોજ બલ્કે વધારે વિશાળ વિષય છે, અને તેમાં પણ સર્વનું લાગતું વળગતું હોય એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. પરંતુ એક સામાન્ય નિયમ તરીકે આપણે કહીએ તો ચાલે કે જેમ વિષય અઘરો તેમ તે સંબંધી નિશ્ચિત જ્ઞાન પણ ઓછું. અને જ્યારે એ નિયમ સત્યજ છે ત્યારે તો આપણે એવી બાબતોને વધારે પરિચયને લીધે હલકા સ્વરૂપમાં ગ્રહણ ન કરી લેતાં તે પર વારંવાર વિચાર કરતા રહેવો જોઈએ, જેથી તે સંબંધી આપણું જ્ઞાન વધારે નિશ્ચિત અને દૃઢ થતું જાય. માટે આ ચર્ચાને પિષ્ટપેષણ ગણવા કરતાં મનનના સાધનરૂપ ગણવી વધારે યોગ્ય ગણાશે.

કેળવણી એ શબ્દમાં કઈ કઈ અને કેટલી વસ્તુનો સમાવેશ થાય છે એ વિષે અનેક વિદ્વાનોએ વિવિધ વિચારો જુદે જુદે સમયે દર્શાવ્યા છે.

કેળવણીની અનેક વ્યાખ્યાઓ પણ આપવામાં આવી છે, અને તેનો વિસ્તાર પણ અનેક રીતે કરી બતાવવામાં આવ્યો છે. એ સઘળા પર વિચાર કરતાં માલમ પડે છે કે વિદ્વાનો એ શબ્દને બે અર્થમાં વાપરે છે. એક અર્થ તો એટલો બધો બહોળો છે કે તેમાં કુદરતના કાર્યનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. મનુષ્ય બાલ્યાવસ્થામાંથી છેક વૃદ્ધ થતાં સુધી જે જે ફેરફારો તેની સ્થિતિમાં થાય છે તે સઘળાને, તેમજ આસપાસના સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય, તથા ધાર્મિક વાતાવરણની જે જે અસર તેના પર થાય છે, તે સર્વને એ દૃષ્ટિએ કેળવણીનું પરિણામ ગણી શકાય. જૉન સ્ટુઅર્ટ મિલ* કહે છે કે એમાં આપણે આપણી જાતે જે કંઈ કરીએ છીએ તેનો સમાવેશ થાય છે એટલુંજ નહિ, પણ આપણા સ્વભાવને ઉન્નતિની ટોચની વધારે ને વધારે નજીક લાવવાના ખાસ ઇરાદાથી બીજાઓ આપણે માટે જે કંઈ કરે છે તે પણ એમાંજ આવી જાય છે. એથી પણ આગળ જઈએ તો સૌથી બહોળામાં બહોળો અર્થ લેતાં તદ્દન જુદીજ ધારણાને લઈને કરવામાં આવેલી વસ્તુ વડે ચારિત્ર્ય પર તથા શક્તિઓ ઉપર જે આડકતરી અસરો થાય છે તે પણ એમાંજ સમાઈ જાય છે. કાયદાની, રાજ્યપદ્ધતિની, કળા હુનરની, સામા-

---

* "Not only does it include whatever we do for ourselves, and whatever is done for us by others, for the express purpose of bringing us somewhat nearer to the perfection of our nature; it does more: in its largest acceptation, it comprehends even the indirect effects produced on character and on the human faculties, by things of which the direct purposes are quite different; by laws, by forms of government, by the industrial arts, by modes of social life; nay, even by physical facts, not dependent on human will; by climate, soil, and local position. Whatever helps to shape the human being; to make the individual what he is, or hinders him from being what he is not—is part of education."

કે જે જીવનની, રીતભાતની, અરે એ તો શું, પણ મનુષ્યની ઇચ્છા પર આધાર નહિ રાખનાર કુદરતી બનાવોની, આબોહવાની, જમીનની, અને સ્થાનિક વાતાવરણની અસરો પણ એમાંજ ગણાય. મનુષ્યનું સ્વરૂપ બનાવવામાં એટલે કે જેવો તે છે તેવો બનાવવામાં જે કંઈ મદદ કરનાર હોય, અને જેવો તે નથી તેવો થવામાં મતલબ કે થવો જોઈએ તેવો ન થવા દેવામાં જે કંઈ વિઘ્નરૂપ થઈ પડે છે—તે સઘળું તેની કેળવણીનો એક વિભાગ છે. પરંતુ વિશેષે કરીને આપણે કેળવણીને એવા વિસ્તૃત અર્થમાં વાપરતા નથી. આપણા કાર્યને માટે તો આપણે એક સંકુચિત અર્થજ લેવો જરૂરનો છે, અને બને તેટલો એક ચોક્કસ આદર્શ કલ્પી તેને અનુસરી બાળકની શક્તિઓનો વિકાસ કરવા માટે જે જે પગલાંઓ ભરવાની જરૂર લાગે તેનોજ તેમાં સમાવેશ કરવો ઘટે છે.

કેળવણીનો ઉંચામાં ઉંચો આદર્શ કયો છે અને ત્યાંસુધી પહોંચવા માટે શું શું કરવું જરૂરનું છે તેનો કંઈક ખ્યાલ આપવા પ્રયત્ન કરતાં પહેલાં સામાન્ય જનસમૂહમાં જુદા જુદા પુરુષો એ સંબંધમાં કેવો અપૂર્ણ ખ્યાલ ધરાવે છે તે એક બે દૃષ્ટાંતો લઈ તપાસવું જોઈએ.

'બાળકને કેળવણી આપવી જોઈએ' એનો અર્થ ઘણાખરા માબાપો શું કરે છે તે પર આપણે પ્રથમ દૃષ્ટિ ફેરવીએ. માબાપોને મન કેળવણી એક આજીવિકાના સાધનરૂપજ છે, એટલે કોઈ પણ નોકરી અથવા ધંધાને માટે લાયકાત મેળવી એટલે કેળવણી સંપૂર્ણ થઈ એમ તેમના સમજવામાં હોય છે. કેળવણીનું એક ફળ એ હોવુંજ જોઈએ એની કોઈથી ના પાડી શકાશે નહિ, પણ નોકરી કે ધંધા માટેની લાયકાત એજ જો કેળવણીનું પુરેપુરૂં ફળ માનવામાં આવતું હોય તો એના જેવી ગંભીર ભૂલ બીજી એક નથી. કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવાની શક્તિ આવી એટલે બાળક કૃતકૃત્ય થઈ ગયું એમ માની લેનાર માતાપિતાનો આદર્શ ઘણોજ નીચો છે એમ કહ્યા વગર ચાલશે નહિ. દુનીઆમાં મનુષ્યને એક નહિ પણ અનેક ફરજો બજાવવાની છે, અને તે સઘળામાં સૌથી નાની અને બીજાના પ્રમાણમાં ઘણી નજીવી પોતાના કુટુંબનાજ ભરણપોષણની છે. કેળવણીને અંગે આ જીવિકા ચલાવવાની શક્તિ તો આવવીજ જોઈએ એમાં સંશય નથી, કેમકે 'ઘરનાં છોકરાં ઘંટી ચાટે ને ઉપાધ્યાયને આટો' એવો ઉપદેશ કોઈ અમજ્ઞ માણસ સર્વથા નહિ કરે; પણ એ શક્તિ ઉપરાંત બીજી ઘણી

શક્તિઓ આવે તોજ કેળવણીનું સાફલ્ય ગણાય. જેને આપણે સંપૂર્ણ જીવન કહીએ છીએ તેવું જીવન ગાળવાને જે સમર્થ થયો તેજ કેળવણી પામ્યો એમ કહેવાય.

હવે આપણે સાધારણ શિક્ષક તરફથી કેળવણીનો કેવો અર્થ કરવામાં આવે છે તે જોઈએ, કેળવણી આપવી એટલે ભણાવવું એજ તેમની સમજ હોય છે, અને પોતાના હાથ નીચે મૂકવામાં આવેલા બાળકના મગજમાં બની શકે તેટલું જ્ઞાન ભરવું એજ તેનો મુખ્ય મુદ્દો હોય છે. તેની દૃષ્ટિમર્યાદા વર્ષ આખરે થતી પરીક્ષાથી જરા પણ આગળ વિસ્તાર પામતી નથી, અને પરીક્ષામાં બાળકોએ પાસ થવા માટે જોઈતા માર્ક મેળવવ જેટલા ઉત્તર આપ્યા એટલે તેના જેવો ભાગ્યશાળી બીજો કોઈ ભાગ્યેજ હશે એમ તે માની લે છે. ત્રણુસેં ને સાઠ દિવસમાંથી એક દિવસ એવો નથી જતો કે પરીક્ષાનો ખ્યાલ તેની નજર ચૂકવી શકે, અને જેટલું જેટલું કહેવા કરવામાં આવે છે તે સઘળું એ અણીનો વખત સાચવી લેવાની ખાતરજ. પણ એ તો સાધારણ માણસ પણ સમજી શકે એવું છે કે એકલા જ્ઞાનથી ભરેલો ચંચળ બુદ્ધિવાળો છોકરો પણ બીજા વિશેષ કીમતી ગુણોને અભાવે અપૂર્ણજ લેખાય. તેમ છતાં આવો હલકો આદર્શ શિક્ષકના મન પર સંપૂર્ણ કાબુ ધરાવી બેઠો છે, અને તેનું એક ખાસ કારણ છે. પરીક્ષાઓની પદ્ધતિ તથા તેને લગતાં ઇનામો વગેરેનું બંધારણ, શિક્ષકને ઉપલા વમળમાં ફેંકી દીધા વગર રહેતાં નથી. પણ એટલા ઉપરથી એમ કહેવું દુરસ્ત નથી કે જે થાય છે તે ઠીકજ થાય છે. કેળવણીનો હેતુ સફળ કરવો હોય તો શિક્ષકે આવા હલકા આદર્શોને તિલાંજલિ આપવી જોઈએ, અને પરીક્ષકે પણ જ્ઞાનની પરીક્ષા કરવામાંજ કૃતાર્થતા ન માનતાં શિક્ષકને આગળ વધવાની ફરજ પડે એવો માર્ગ સ્વીકારવો જોઈએ. અલબત ન્યાયની ખાતર એટલું તો કહેવુંજ જોઈએ કે એ દિશામાં ફેરફાર કંઈક અંશે શરૂ થઈ ચૂક્યો છે, અને પરીક્ષાની તથા તપાસણીની પદ્ધતિ ધીમે ધીમે બદલાતી જાય છે, પણ હજી સંતોષકારક પરિણામ લાવવા માટે શિક્ષક તથા પરીક્ષક બંનેને કરવાનું બહુ બાકી છે.

અપૂર્ણ.

તમારે શિક્ષકનો ધંધો કરવો છે ?

(રા. રા. છ. એમ. વૈષ્ણવ, બી. એ., બી. એસ સી.).

ઘણાખરા માણસો અને કેટલાએક શિક્ષકો પણ એવું માને છે કે શિક્ષક થવામાં માત્ર અમુક વિષયના જ્ઞાનની, છોકરાંઓ ઉપર કાબુ રાખવાની શક્તિની, અને થોડા ઘણા ધૈર્યની જરૂર છે; અને જો કોઈ પણ માણસમાં આવા ગુણ હોય તો તે શિક્ષક થવાને લાયક છે. જ્યાંસુધી જનસમૂહનું અગર જનસમૂહના મોટા ભાગનું આવું માનવું હોય, ત્યાંસુધી શિક્ષકનો ધંધો કરનારની યોગ્ય કદર ન થાય, તેને યોગ્ય-તેના પવિત્ર અને જોખમદાર ધંધાને છાજતું-માન ન મળે, અને તેને બીજા ધંધાના પ્રમાણમાં ઘણો થોડો પગાર મળે તો તેમાં બહુ નવાઈ પામવા જેવું નથી. ડાક્ટર અને વકીલનો ધંધો ઘણો માનવાળો છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમાં કમાણી પણ સારી થાય છે, એ વાત ખરી છે; પરન્તુ આમ હોવાનું શું કારણ છે એ આપણે તપાસીએ. ડાક્ટર અને વકીલ પોતાના ધંધાને લગતી કેળવણી લે છે; અને એ કેળવણી મેળવવા પાછળ જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં વખત અને પૈસાનો ભોગ આપે છે. શિક્ષકનો ધંધો સ્વીકારનારનો મોટો ભાગ કેવો છે તેના તરફ જરા નજર કરીએ. આ ધંધામાં કેવા પ્રકારના માણસો દાખલ થયા છે તેનું વર્ગીકરણ કરવા બેસીશું, તો પણ ઘણું જાણવા જેવું મળશે એટલુંજ નહિ, પણ તેની સાથે હાસ્ય, ખેદ, અને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયા વિના રહેશે નહિ.

કેટલાક શિક્ષક-તેઓને માત્ર નામનાજ શિક્ષક કહી શકાય-શિક્ષક તરીકેનો ધંધો કરે છે, કારણ કે તેઓ બીજા ધંધાને માટે લાયક હોતા નથી. કેટલાકે આ ધંધો માત્ર કામચલાઉ ધંધા તરીકેજ સ્વીકારેલો હોય છે. બીજા કોઈ ધંધા માટેની જરૂરજોગી કેળવણી મેળવવામાં વખત મળે, અને શિક્ષક તરીકેના કામચલાઉ ધંધામાંથી મળતા પગાર વડે થોડો વખત ભરણપોષણ થઈ શકે એટલા માટે તેઓ શિક્ષક બની જાય છે. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોજ આવા દોષને પાત્ર છે એમ નથી, હાઇ સ્કૂલોમાં પણ આવા શિક્ષક નથી મળી આવતા એમ નથી. આ પ્રસંગે સાથે સાથે કહી દેવું જોઈએ કે સરકારી હાઇ સ્કૂલોમાં શિક્ષિત શિક્ષકને અને શિક્ષકના ધંધાની કેળવણી લીધેલા માણસોને ઘણે ભાગે હવે દાખલ કરવામાં આવે છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં પણ સ્થિતિ કેટલેક દરજ્જે સુધરી છે, અને સુધરતી

જાય છે; જોકે ત્યાં સુધારાનો હજું ઘણો અવકાશ છે, એની કોઈથી ના નહિજ કહેવાય. જ્યાંસુધી કોઈ પણ શિક્ષક, શિક્ષકના ધંધાને લગતી કેળવણી લેવામાં યોગ્ય શ્રમ લે નહિ, જોઈએ તેટલાં વખત, ધન, વગેરેનો ભોગ આપે નહિ, ત્યાંસુધી તેવા નામધારી શિક્ષકને બબડવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. ડાકટર કે વકીલ જેટલી પ્રતિષ્ઠા મેળવવાની ઇચ્છા હોય, સુખસામગ્રી એકઠી કરવાની અભિલાષા હોય, તો તમારે એટલું બતાવી આપવાની જરૂર છે કે શિક્ષકનો પણ એક 'ધંધો' છે, અને તે શીખવામાં ડાકટર કે વકીલના 'ધંધા' કરતાં ઓછી બુદ્ધિ, ઓછા શ્રમ, કે ઓછાં સાધનથી ચાલે એમ નથી. જ્યારે લોકમત આ મુજબ કેળવાશે-અગર એમ કહોને કે જ્યારે તમે ધીમે ધીમે લોકમત આ મુજબ કેળવશો, ત્યારેજ તમને તમારા ધંધાને યોગ્ય માન અને પગાર પણ મળશે.

આટલું કર્યા ઉપરાંત શિક્ષકને એક બીજી બાબત પણ સમજવાની છે, અને તે એ છે કે શિક્ષકનો "ધંધો" ઘણો પવિત્ર અને મોભાદાર છે. મુખ્યત્વે કરીને ડાકટરને 'શરીર' સાથે અને 'વકીલને' મીલકત' ની સાથે કામ લેવાનું હોય છે, પણ શિક્ષકને તો 'શરીર' અને 'મન' એ બંને સાથે કામ લેવાનું હોય છે.

જોઈએ તેવી અને જોઈએ તેટલી કસરતથી શરીરનો વિકાસ કરવો, સારાં વલણોને ખીલવી નઠારાં વલણો દાબી દેવાં, બુદ્ધિ અને લાગણીને યોગ્ય કાળે યોગ્ય પ્રમાણમાં ખીલવવાં, અને ' ચારિત્ર્ય ' કે ' વર્તન ' ઘડવું એ અને એવી અનેક ઉપયોગી બાબતો "શિક્ષકના ધંધા"ને લગતી છે. જ્યારે શિક્ષકો આ બાબતો સમજી, પોતાની પવિત્ર ફરજો અદા કરતાં થશે, ત્યારે એમની મેળેજ લોકો તેમના મોભાને છાજતું માન આપ્યા વિના રહેશે નહિ; પછી શિક્ષકવર્ગને અસંતુષ્ટ રહેવાનું, કે જનસમૂહને તે વર્ગને 'પંતુજી' કે 'બડા પંડયા' કે 'વેદીઆં ઢોર' કહેવાનું કારણ રહેશે નહિ.

જેમ રોગોનાં કારણ, ચિહ્ન, અને તેના ઉપાયના, તેમજ વાઢકાપના જ્ઞાન સિવાય ડાકટર થવાય નહિ, જેમ કાયદાના જ્ઞાન વિના વકીલ થવાય નહિ, તેમજ શિક્ષણપદ્ધતિના જ્ઞાન અને તેને અનુભવમાં મૂકવાની આવડત સિવાય ખરા શિક્ષક થઈ શકાય નહિ. તેમ છતાં કેટલાક, શિક્ષક તરીકેનો ધંધો લઈ બેઠા છે, તેનાં પણ એક બે કારણ છે. પોતે જે શિક્ષક નીચે શીખ્યા છે, તે શિક્ષકની પદ્ધતિનું અનુકરણ કરવાથી શિક્ષણ આપી શકાય

એમ તેઓ માની બેઠા છે. પોતાના શિક્ષકની પદ્ધતિ યોગ્ય હતી કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવા માટે તેની યોગ્યતા હોતી નથી, અને આ મુજબ હોવાથી અમુક પદ્ધતિ-પછી તે સાચી હોય કે ખોટી-તેના તે રૂપમાં ચાલી આવે છે. અણઘડ સુથારને હાથે ઘડાએલો ઘાટ બગડે છે અને તેથી આપણને નાખુશી ઉપજે છે, અણઘડ ડાક્ટરને હાથે દરદ સુધરતું નથી, એટલુંજ નહિ પણ ભયંકર રૂપ પકડે છે, અને અણઘડ વકીલને સોંપેલો 'કેસ' માર્યો જાય છે, તેવીજ રીતે અણઘડ મહેતાજીને સોંપેલાં બાળકોનાં તન-મન બગડે છે અને અનહદ નુકસાન થાય છે.

સદ્‌ભાગ્યે સ્વાભાવિક રીતે જેનામાં શિક્ષણ આપવાની આવડત હોય છે તેવા શિક્ષકના હાથ નીચે કેળવણી મળેલી હોય છે તો વસ્તુસ્થિતિ ઉપર કહ્યા જેટલી દુઃખદ જોવામાં આવતી નથી. કુદરતી બક્ષીસવાળા શિક્ષકની પદ્ધતિ મુજબ કામ કરવામાં પરિણામ ઉપર બતાવ્યું તેવું ભયંકર નીપજતું નથી એ ખરી વાત છે, પરન્તુ તે પદ્ધતિનું અનુકરણ કરનારને જે મુશ્કેલી નડે છે તે એ છે કે અનુકરણ કરેલી પદ્ધતિ શિક્ષણશાસ્ત્રનાં કયાં મૂળતત્ત્વોને અવલંબીને રહેલી છે, તે મૂળતત્ત્વો અનુકરણ કરનાર શિક્ષક સમજી શકતા નથી. જો આવા શિક્ષક ઉત્સાહી અને કાળજીપૂર્વક કામ કરનારા ન હોય તો તેઓ થોડાજ સમયમાં અનિષ્ટ પદ્ધતિના ભોગ થઈ પડે છે, અને ક્રમે ક્રમે સુધરવાને બદલે પોતાના ધંધાને ઉતારી પાડવાના કારણરૂપ થાય છે.

કોઈ એમ દલીલ કરશે કે ઉત્સાહી અને મહેનતુ શિક્ષક કાળક્રમે અનુભવથી ઉત્તમ પદ્ધતિનું જ્ઞાન પોતાની મેળેજ મેળવી શકે છે, તો પછી પદ્ધતિના શિક્ષણની શી જરૂર છે ? ધારો કે શિક્ષણના કામ માટે થોડી ઘણી કુદરતી બક્ષીસવાળો એક માણસ આ મતને અનુસરી કામ કરવા મંડે છે. સાથે એટલું પણ માની લઈએ કે આવો શિક્ષક લાંબા વખતના અનુભવ પછી સંતોષકારક રીતે કામ પણ કરી શકે છે પરન્તુ આ સઘળું ફળ કેટકેટલો ભોગ અપાયા પછી મળે છે તેનો વિચાર કરવાની અગત્ય ભૂલી જવી જોઈતી નથી. સારો ઘાટ બને તેવા ઇરાદાથી આપણે લાકડા જેવી નિર્જીવ વસ્તુ પણ હોશિઆર સુથાર કે કારીગરને આપીએ છીએ અને અણઘડ કારીગરને સોંપતા નથી, તો પછી કુમળાં બાળકો જેની યોગ્ય કેળવણી ઉપર તેના ભવિષ્યના સુખનો આધાર છે-તેવાં

બાળકને, એક અધકચરા અને પારકાં બાળકો ઉપર પ્રયોગ અજમાવી પદ્ધતિનું જ્ઞાન મેળવવાની ઉમેદ રાખનાર ઉમેદવારને સોંપવાં એ ડહાપણ-ભરેલું લાગશે?

ડાક્ટર કે વૈદ્યનો ધંધો કરવા માટે તે તે ધંધાને લગતી ખાસ તાલીમ લેવાની જરૂર છે એ તો ઘણાં વર્ષથી સ્વીકારાએલું છે, પણ શિક્ષક થવામાં પણ ખાસ તાલીમની જરૂર છે, એ વાત થોડાં વર્ષ પહેલાંજ સ્વીકારાએલી જણાય છે. મુંબઈ ઇલાકામાં પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો તૈયાર કરવા માટેની સંસ્થાઓને સ્થપાયાં પચાસેક વર્ષ થયાં છે, અને હાઇસ્કૂલોમાં શિક્ષણ આપવા માટે શિક્ષકો તૈયાર કરવા માટેની મુંબઈમાં સ્થપાએલી* એક સંસ્થાને સ્થપાયે તો હજુ પુરાં દસ વર્ષ પણ થયાં નથી. જમાનો કેટલેક દરજ્જે પલટાયો છે ને હજુ વિશેષ પલટાતો જાય છે. નામદાર સરકારનું કેળવણી, તેની અગત્ય, અને તેને માટે જોઈતાં યોગ્ય સાધનો પુરાં પાડવાની જરૂરીઆત તરફ સારી રીતે લક્ષ ખેંચાયું છે, અને લોકોની પણ આંખો ઉઘડવા લાગી છે, અને તેઓ પણ ધીમે ધીમે 'કેળવણી'ની કિંમત સમજવા અને સમજાવવા લાગ્યા છે. આ બંને ચિહ્નો મંગલસૂચક છે, અને જનસમૂહની ઉન્નતિનાં ઉજમાળાં અને આશાભર્યાં પગલાં છે. મુંબઈ ઇલાકામાં કાઠિઆ-વાડમાં રાજકોટમાં, ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળા માટે યોગ્ય સ્ત્રી તેમજ પુરુષ શિક્ષકો તૈયાર કરવા ટ્રેનિંગ કૉલેજો છે, અમદાવાદમાં પણ તેવી નમુનેદાર બે સંસ્થાની હયાતી છે. તેજ મુંબઈમાં પણ તે દિશામાં પ્રયાસ થતો જણવામાં છે. આ ઉપરાંત જુદાં જુદાં 'મિશનો' તરફથી પણ સ્તુત્ય પ્રયાસો ચાલુજ છે, અને અમદાવાદ, ગોધરા વગેરે સ્થળોએ 'શિક્ષણના વર્ગો' (નૉર્મલ ક્લાસિસ) ખોલવામાં આવ્યા છે. નામદાર ગાયકવાડ સરકારના રાજ્યમાં શિક્ષકો તૈયાર કરવા માટેની સંસ્થાઓનો અહીં સમાવેશ કર્યો નથી. આટલી સંસ્થાઓ હયાતીમાં હોવા છતાં મુંબઈ ઇલાકા જેવા મોટા ઇલાકાની ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમાં શિક્ષિત

---

* નામદાર મુંબઈ સરકાર તરફથી આવી એક બીજી સંસ્થા સિંધમાં સ્થપાવાની છે, અને તેવીજ ત્રીજી સંસ્થા પણ મુંબઈ ઇલાકામાં અમુક સ્થળે સ્થાપવા માટે ગોઠવણ થઈ ગઈ છે.

અને ખાસ કરીને ત્રીજા વર્ષમાં પાસ થઈ નીકળેલા 'સીનિઅર' મહેતાજીઓની તાણ રહે છે.

ટુંકામાં જેમ ડાક્ટરના ધંધાની તાલીમ લેવાની જરૂર છે તેમ શિક્ષકના ધંધાને લગતી તાલીમ લેવાની જરૂર છે. તાલીમ લીધા વિનાના વૈદ્યને આપણે 'ઊંટવૈદ્ય' કહી તેના તરફ જેવો અણગમો બતાવીએ છીએ તેવો ને તે કરતાં વિશેષ અભાવ અશિક્ષિત શિક્ષક તરફ લોકો બતાવે તો તેમાં ચાલુ જમાનામાં બહુ નવાઈ પામવા જેવું નથી. શિક્ષક પણ એક હોશિઆર કારીગર છે, અને ખરૂં કહીએ તો તે સર્વે કારીગરનો પણ કારીગર છે. સાધારણ કારીગરને-ધારો કે સુથારને-જેમ લાકડાની જાત ઓળખવાની જરૂર છે, તેમ 'કારીગરના કારીગરે'—'શિક્ષકે' છોકરાંના સ્વભાવ જાણવાની જરૂર છે; મતલબ કે બાળસ્વભાવ અને માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસની દરેક શિક્ષકને જરૂર છે. જેમ લાકડામાંથી ઘાટ ઉતારવાને કયાં સાધનોની જરૂર પડશે એ સુથારને જાણવાની જરૂર છે, તેમ કયાં સાધનો વડે-બુદ્ધિ, લાગણી, અને ઇચ્છાનો યોગ્ય વિકાસ કરી શકાશે તે સઘળાં સાધનો જાણવાની જરૂર છે; અને તેટલાજ માટે શિક્ષણશાસ્ત્ર અને શિક્ષણની કળા જાણવાની દરેક શિક્ષકની ફરજ છે.

આટલા વિવેચન ઉપરથી સમજી શકાશે કે જો તમારે શિક્ષક—ખરા અને નમુનેદાર શિક્ષક-થવું હોય તો તમારે એક વાત કદી ભૂલી જવી જોઈએ નહિ. આ વાત શી? **"જો તમારે શિક્ષકનો ધંધો કરવો હોય, તો તે ધંધાને માટે જોઈતી તાલીમ લીધા વિના, તે ધંધો કરવાની ખોટી અને હાનિકારક હિંમત ધરશો નહિ".**

જર્મની વિષે કંઈક.

(મિ. રામજી કુબેરદાસ ગણાત્રા).

'ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ' એવો જે હાલ યુરોપમાં યુદ્ધનો ઉગ્ર અને પ્રચંડ અગ્નિ પ્રકટી નીકળેલો છે, અને જેમાં જગતને ઉપયોગી એવા લાખો વીરવરોની જે આહુતિ અપાઈ રહેલી છે, તે હત્યાકાંડની ઉત્પત્તિનું સૂક્ષ્મ નિદાન કારણ જર્મની છે. એ જર્મની પ્રતિપક્ષમાં નાયક રૂપે હોવાથી તેની કેટલીક હકીકતો હાલ પ્રજામાં ઉલટભેર વાંચવામાં આવે છે. આ

કારણથી જર્મનીની કેટલીક અન્તર્વ્યવસ્થા સંબંધી નીચે કંઈક લખવામાં આવ્યું છે, તે શિક્ષકને પણ ઇતિહાસ તથા ભૂગોળના શિક્ષણમાં અમુક અંશે ઉપયોગી થશે.

જર્મન સામ્રાજ્યની સ્થાપના—ઇ. સ. ૧૮૧૫માં વૉટર્લૂના યુદ્ધમાં નેપોલીઅન બોનાપાર્ટની આશાલતા સર્વદાને માટે કરમાઈ ગઈ. એ બોનાપાર્ટે જર્મનીને ઘણું કષ્ટ આપ્યું હતું. જર્મની એ વખતે આજની પેઠે એકસંતાત્મક રાજ્ય નહોતું. તે વખતે દરેક જર્મન પ્રાંત જુદો જુદો સ્વતંત્ર હતો. કોઈક નાનો જર્મન પ્રાંત મોટા જર્મન પ્રાંતને અધીન પણ હતો. ઑસ્ટ્રિઆ પણ તે વખતે એક મોટા જર્મન પ્રાંત તરીકે ગણાતો હતો. નેપોલીઅનના અસ્ત પછી જર્મન પ્રાંતોની અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગએલી પ્રજામાં પરસ્પર એકતાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. એ પ્રજાની આન્તરભાવના એ હતી, કે જર્મન ભાષા બોલનાર સર્વ મનુષ્ય એકજ આધિપત્યમાં રહે; પરન્તુ એ ભાવના અમુક વર્ષ પર્યંત સફળ થઈ શકી નહિ.

ઇ. સ. ૧૮૧૫ પછી સર્વની સમ્મતિથી ઑસ્ટ્રિઆના રાજાને જર્મન રાજ્યોનો પ્રેસિડેન્ટ બનાવવામાં આવ્યો. પ્રશીઆ કે જે ઑસ્ટ્રિઆનું હરીફ હતું, તે એ કામથી રાજી ન થયું. ધીમે ધીમે કેટલોક જર્મન વિભાગ ઑસ્ટ્રિઆથી અસંતુષ્ટ બનવા લાગ્યો. એ કારણથી ઇ. સ. ૧૮૪૮માં જર્મન દેશના મુખ્ય મુખ્ય નેતાઓની અને રાજ્યાધિકારીઓની એક મોટી સભા ભેગી થઈ. એમાં એ સંબંધી વિચાર કરવામાં આવ્યો, કે જર્મનીની શાસનપ્રણાલી કેવી રીતે સુધારવી. એમાં ઘણો વાદવિવાદ થયા પછી છેવટે એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું, કે ઑસ્ટ્રિઆને જર્મન સમ્મેલનથી પૃથક્ કરી પછી જર્મન સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરવું. એ સામ્રાજ્યના પ્રથમ અધિકારી તરીકે પ્રશીઆના રાજા ચોથા ફ્રેડરિક વિલિઅમને ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યો; પરન્તુ તેણે એ પદનો અસ્વીકાર કર્યો. એ ન સ્વીકારવાનું કારણ એ હતું, કે ખુદ્ પ્રશીઆમાંજ કંઈક ગડબડાટ મચ્યો હતો. જોકે એ રાજાએ પોતાને મળતા સર્વોત્તમ પદનો અસ્વીકાર કર્યો હતો, તોપણ તેણે જર્મન રાજ્યોની શાસનપ્રણાલી નક્કી કરવાને બર્લિનમાં એક સભા ભેગી કરી. એ સભામાં ઑસ્ટ્રિઆ, બવેરીઆ, સૅક્સની, અને હૅનોવર રાજ્યે ભાગ લીધો નહિ. તથાપિ ભેગી થએલી સભામાં ઉત્તર જર્મનીની એક સમ્મિલિત શાસનપ્રણાલિ પ્રશીઆના અધ્યક્ષપણા નીચે સ્થાપવામાં આવી. ઑસ્ટ્રિઆએ પ્રશીઆની એ યુક્તિના જવાબમાં

પોતાના અધ્યક્ષપણા નીચે દક્ષિણ જર્મનીની એક બીજી સમ્મિલિત શાસન-પ્રણાલી સ્થાપી. આમ ચડસાચડસીમાં રૂશીઆની મદદથી ઑસ્ટ્રિઆ પહેલી વાર પોતાની બાજીમાં ફાવ્યું, અને પ્રશીઆ કંઈક નીચું પડ્યું. ડેન્માર્ક પાસેથી ઑસ્ટ્રિઆએ છીનવી લીધેલા 'સેલસ્વઇન' અને 'હલ્સ્ટીન' નામનાં બે સ્થાન માટે પ્રશીઆને ઇ. સ. ૧૮૬૬માં ઑસ્ટ્રિઆ જોડે યુદ્ધ થયું. એ યુદ્ધમાં ઑસ્ટ્રિઆનો પુરો પરાજય થયો; અને ત્યારથી એ પ્રશીઆનું હરીફ મટી ગયું.

વાણિજ્યમાં આખું જર્મની ઇ. સ. ૧૮૩૪-૩૫માં એકતાથી જોડાઈ ગયું હતું, એટલે એક પ્રાંતમાંથી બીજા પ્રાંતમાં માલ લાવવા લઈ જવા પરના કર વગેરેની વ્યવસ્થા એકસરખી થઈ ગઈ હતી. રાજકીય સંબંધમાં પ્રશીઆએ ઇ. સ. ૧૮૬૬માં ઑસ્ટ્રિઆ સાથે જીત મેળવ્યા પછી ઉત્તર જર્મનીનાં કેટલાંક નાનાં સંસ્થાન પોતાનામાં મેળવી દીધાં, અને મોટાં સંસ્થાનોને પણ તેમણે ઑસ્ટ્રિઆને લડાઈમાં મદદ કરેલી હોવાથી થોડી વારમાં પોતાનામાં મેળવી દીધાં. દક્ષિણ જર્મનીનાં બવેરીઆ વગેરે મોટાં રાજ્યોની સાથે પ્રશીઆએ ઘણી મિત્રતાથી વ્યવહાર ચલાવવા માંડ્યો; અને એ રાજકર્તાઓનાં મન પોતાના તરફ સહેલાઈથી ખેંચી લીધાં. આ પ્રમાણે બલબુદ્ધિથી પ્રશીઆ આખા જર્મનીમાં લગભગ સર્વોપરિ જેવું બની ગયું. એ બધા તંત્રનો વ્યવસ્થાપક મહાન્ રાજ્યનીતિનિષ્ણાત પ્રિન્સ બિસ્માર્ક પ્રશીઆનો પ્રધાન હતો. જો એ વખતે બિસ્માર્ક ન હોત, તો આજ જર્મની આ સ્વરૂપમાં હોત કે નહિ એ કહી શકવું મુશ્કેલ છે.

ઇ. સ. ૧૮૭૦માં ફ્રૅંકોપ્રશીઅન યુદ્ધમાં પ્રશીઆ પૂર્ણ વિજયી નીવડ્યાથી આખા યુરોપમાં તે એક બલવાન રાજ્યની પ્રથમ પંક્તિમાં ગણાવા લાગ્યું. ત્યારથી તેનો ભાગ્યરથ ઉન્નતિને ચીલે ચડી શીઘ્રગામી બન્યો. બિસ્માર્કે પ્રશીઆના એ યશઃકાળનો લાભ લઈ જર્મનીના દક્ષિણ પ્રાંતના અને બીજા ભાગના રાજાઓને પોતાના ભારે બુદ્ધિકૌશલ્યથી એમ સમજાવ્યું, કે આખા જર્મનીની રાજ્યવ્યવસ્થા એક સત્તાત્મક હોવી જોઈએ. પ્રાંતના રાજાઓ પોતાના પ્રાંતમાં ભલે સ્વતંત્રપણે અમલ ચલાવે, પરન્તુ અમુક અમુક બાબતમાં આખા જર્મનીની સત્તા પ્રશીઆના રાજાના હાથમાં હોવી જોઈએ. જર્મનીના પ્રાંતિક રાજાઓ બિસ્માર્કની એ જાળમાં આવ્યા. તેમણે પ્રશીઆના રાજાને આખા જર્મનીનો શહેનશાહ સ્વીકાર્યો;

અને ત્યારથી જર્મન સામ્રાજ્યની સ્થાપના થઈ.

જર્મનીની શાસનવ્યવસ્થા—સન ૧૮૭૧–૭૨માં જર્મન સામ્રાજ્ય સ્થપાયા પછી પ્રશીઆના રાજાને એ સામ્રાજ્યના શહેનશાહ તરીકે ગણવામાં આવે છે. ત્યારથી તેને 'કૈસર'ની પદવી મળે છે. પ્રશીઆના પાટવી કુમારને 'હિઝ ઇમ્પીરિઅલ અને રૉયલ હાઇનેસ' કહેવામાં આવે છે. ત્યાં 'બુન્ડેસ્રેટ', અને 'રેસટાગ' નામની બે મહાસભાઓ છે. એ સભાઓની સમ્મતિથી દેશશાસન અને પરદેશો સાથે યુદ્ધ, સન્ધિ વગેરે કરવામાં આવે છે. બુન્ડેસ્રેટમાં પ્રત્યેક જર્મન પ્રાંતના રાજાઓના પ્રતિનિધિઓ હોય છે. એ સભાનું મહત્ત્વ ઘણું છે. તેની સમ્મતિ વિના સ્વતંત્રપણે શહેનશાહને યુદ્ધ જેવાં ભારે કામ કરવાનો અધિકાર ઓછો છે. રેસટાગમાં જર્મન સામ્રાજ્યના સર્વ લોક પોતાના પ્રતિનિધિઓ ચૂંટી કાઢી મોકલે છે. એમાં ૩૯૭ પ્રતિનિધિઓ હોય છે. કાયદાઓ એ બન્ને સભાદ્વારા ઘડવામાં આવે છે. બુન્ડેસ્રેટના મેમ્બરો રેસટાગમાં પણ જઈ શકે છે. બુન્ડેસ્રેટના પ્રેસિડેન્ટને ઇમ્પીરિઅલ ચૅન્સેલર કહેવામાં આવે છે. એ ચૅન્સેલર જર્મન સામ્રાજ્યનો વડો પ્રધાન છે. હાલના ઇમ્પીરિઅલ ચૅન્સેલરનું નામ ડૉક્ટર વૉન 'બેથમેન હાલ્વેગ' છે. રેસટાગનો પ્રેસિડેન્ટ ડૉક્ટર 'કૅમ્ફ' છે. જર્મન સામ્રાજ્યમાં નાના મોટા છવ્વીસ પ્રાંતો છે. તેઓ દરેક પોતાનો રાજ્યકાર્યભાર સ્વતંત્રપણે ચલાવે છે. કેવલ જલસ્થલની સૈન્યવ્યવસ્થા, ફોજદારી અને દિવાની કાનૂનો, ટપાલ અને તાર, નૌકાવ્યાપાર, તોલમાપ, સિક્કા પાડવા, અને પોલિસ ખાતું એ વગેરે કામ આખા જર્મન સામ્રાજ્યમાં એકજ નિયમે ચાલે છે; અને તેની કુલ વ્યવસ્થાની સત્તા જર્મન કૈસરના હાથમાં હોય છે. સર્વથી મોટી દિવાની અદાલતને 'રાઈગેરિટ' કહેવામાં આવે છે. બુન્ડેસ્રેટની અનુમતિથી કૈસર રાઈગેરિટને માટે સો જજ નિયત કરી શકે છે. હાલના રાઈગેરિટના વડા જજનું નામ ડૉક્ટર વૉન 'સૅકેન્ડોર્ફ' છે. સર્વથી મોટી ફોજદારી અદાલતને 'એમ્પ્ટગેરિટ' કહેવામાં આવે છે. જર્મનીના હાલના સ્થલ–સૈન્યના વડાનું નામ જનરલ 'ફાલ્કેનહેન' છે. જલ–સૈન્યના વડાનું નામ એડ્મિરલ વૉન 'ટિર્પિટ્ઝ' છે.

જર્મન સામ્રાજ્યના છવ્વીસ પ્રાંતોમાંથી ચાર પ્રાંત સૌથી મોટા છે. ૧. પ્રશીઆઃ એની વસ્તી ચાર કરોડની છે. એના રાજા

નામ દ્વિતીય 'વિલિઅમ' છે. ૨. બવેરીઆઃ એની વસ્તી સીત્તેર લાખની છે. એના રાજાનું નામ તૃતીય 'લેડ્‌વિગ' છે. ૩. સૅક્સનીઃ એની વસ્તી પચાસ લાખની છે. એના રાજાનું નામ તૃતીય 'ફ્રેડરિક ઑગસ્ટસ' છે. ૪. વર્ટેમ્બર્ગઃ એની વસ્તી પચીસ લાખની છે. એના રાજાનું નામ દ્વિતીય 'વિલિઅમ' છે. જર્મનીમાં પ્રાયઃ આઠ પ્રકારના પક્ષ રાજનિતિમાં છે. જેમાં કૉન્ઝરવેટિવ, લિબરલ, નૅશનલ, ક્લેરિકલ, સેન્ટર, અને સોશિઅલ ડિમોક્રૅટ્‌સ એ પક્ષ મુખ્ય છે.

હાલનું જર્મન રાજકુટુંબ—હાલના જર્મન કૈસર વિલિઅમ બીજાનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૬૦માં થયો હતો. તેનું લગ્ન સને ૧૮૮૨માં શાહજાદી વિક્ટોરિઆ ઑગસ્ટાની સાથે થયું હતું. તેને ઇ. સ. ૧૮૮૯માં પોતાના પિતાની ગાદી મળી. કૈસર વિલિઅમને હાલ સાત સંતતિ છે. તેમાં ૭ પુત્ર અને એક પુત્રી છે. વડા પુત્રનું નામ વિલિઅમ છે. તેની ઉમ્મર હાલ એકત્રીશ વર્ષની છે. તેનું લગ્ન 'મેક્‌લેનબર્ગ' પ્રાંતની શાહજાદી 'સેસીલ'ની સાથે થએલું છે. પાટવીકુમાર વિલિઅમને હાલ ચાર પુત્રસંતતિ છે. કૈસર વિલિઅમની કન્યા શાહજાદી 'વિક્ટોરિઆ લુઈસા'નું લગ્ન 'બ્રન્સવિક'ના ડ્યૂક 'અર્નેસ્ટ ઑગસ્ટસ'ની સાથે ઇ. સ. ૧૯૧૩માં થયું છે. સમ્રાટ્ વિલિઅમના ભાઈનું નામ 'હેનરી' છે. એ હેનરીને બે પુત્ર છે.

જર્મનીની શિક્ષણવ્યવસ્થા—જર્મનીની શિક્ષણવ્યવસ્થા ઘણી ઉચ્ચ છે. સિપાઈઓમાં પણ સેંકડે ૯૮ ટકા શિક્ષિત સૈનિકો છે. પ્રજાવર્ગમાં સેંકડે ૯૯થી કંઈક અધિક શિક્ષિતસમૂહ છે. આખા જર્મન સામ્રાજ્યમાં એકજ નિયમાનુસારે કેળવણી આપવામાં આવે છે. ત્યાં કેળવણી ફરજિઆત છે. મજુરોને માટે રાત્રિશાળાઓની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. યુનિવર્સિટીનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવામાં નવ વર્ષ વ્યતીત થાય છે. જર્મનીમાં ૨૧ વિશ્વવિદ્યાલયો છે, અને ૫ બીજાં બનવાનાં છે.

સામ્રાજ્યરક્ષા—યુદ્ધના સમયમાં સમસ્ત જર્મન પ્રાંતોની સેનાઓનો અધિપતિ જર્મન કૈસર છે. શાંતિના સમયમાં બવેરીઆ, સેક્સની, અને વર્ટેમ્બર્ગના રાજાઓ પોતપોતાની સેનાના અધિપતિ રહે છે. જલસૈન્યને માટે તો કોઈ પણ સમયમાં ફૂલ સત્તા કૈસરનીજ હોય છે. ૧૭થી ૪૫ વર્ષ સુધીના પ્રત્યેક જર્મનને ફરજિઆત લશ્કરી નોકરી કરવી પડે છે.

શાંતિના સમયમાં જર્મન સ્થલ-સૈન્ય લગભગ ૮ લાખ સુધી હોય છે; અને યુદ્ધના સમયમાં તે સૈન્ય ૫૦ લાખ સુધી હોય છે. જલ-સૈન્યમાં સૈનિકો વિશેષે કરીને કિનારા પરના રહેવાસીઓ હોય છે. એમને પણ ફરજિઆત લસ્કરી નોકરી કરવી પડે છે. પ્રતિવર્ષ જર્મની જલ-સૈન્ય માટે પ્રાયઃ ૩૦ કરોડ રૂપીઆનો ખર્ચ કરે છે. શાંતિના સમયમાં જલ-સૈન્યની સંખ્યા લગભગ ૭૫૦૦૦ની હોય છે, પરંતુ યુદ્ધસમયમાં તે વધીને લગભગ ૧,૫૦૦૦૦ સુધી થાય છે. જર્મન કાફલો બધો મળી લગભગ ૨૪૦ નાનાં મોટાં વહાણોનો બનેલો છે. વળી ૮૦૦ નાનાં મોટાં વિમાનોનો એક બલવાન હવાઈ કાફલો પણ જર્મની રાખે છે. સૈન્ય-વિભાગમાં જર્મની જેટલો પ્રતિવર્ષ શારીરી ખર્ચ કરે છે, તેટલો ખર્ચ ભાગ્યેજ દુનીઆનો કોઈ પણ દેશ કરતો હશે. પ્રિય વાંચનાર! જેને માટે ગંજાવર ખર્ચ કરવામાં આવે છે, એવી અપાર જર્મન સેનાને તેના સામ્રાજ્યની રક્ષકસેના કહેવાય, કે બીજાં નાનાં અને નિર્બલ પરરાજ્યોની ભક્ષકસેના કહેવાય?! ખરેખર, જર્મન કૈસરને લૉર્ડ કર્ઝને 'લડાઈનો લૉર્ડ' કહ્યો છે, તે જરા પણ ખોટું નથી.

બીજી હકીકત—જર્મનીમાં વધારે લોકો પ્રૉટેસ્ટંટ મતના છે. તે દેશની મુખ્ય ભાષા જર્મન છે. ફ્રેંચ ભાષા બોલનારાઓની પણ સંખ્યા આસરે બે લાખની છે. ૩૪૦૦૦ માઇલ લંબાઈની રેલ્વે જર્મનીમાં પથરાએલી છે. લગભગ વેપારી કંપનીઓની ૪૫૦૦ સ્ટીમરો સમુદ્રમાં વ્યાપાર ખેડે છે. જર્મનીમાં ચાલતા મુખ્ય સિક્કાનું નામ 'માર્ક' છે. એની કિંમત દશ અને બાર આના વચ્ચે રહે છે.*

આનંદપર્યટન.

(રૉ. મોહનલાલ નાગરદાસ મહેતા).

(ચાલુ:—પુ. ૫૪, પૃષ્ઠ ૧૫ થી).

પુસ્તકશાળાનું મકાન ઘણુંજ પ્રૌઢ છે, ને તેને બહારથી આછા રાતા રંગથી અને અંદરથી આછા વાદળી રંગથી રંગીને આકર્ષક બનાવવામાં આવ્યું છે. ત્રણ ખંડમાં વિભક્ત થએલા આ મકાનમાં અનુક્રમે

---

* કેટલાક હિંદી લેખોમાંથી થોડા ફેરફાર સાથે.

સંસ્કૃત, ઇંગ્લિશ ને ઉર્દુ પુસ્તકો ભરી દીધાં છે, ને વાચકવર્ગની અનુકૂળતા માટે વેત્રાસન અને નીલ વસ્ત્રથી આચ્છાદિત કરેલી પુસ્તકપીઠિકાઓ–મેજ પણ ગોઠવી દીધેલાં છે. ત્યાં થોડી વાર બેસીને અમે જગત્પ્રસિદ્ધ જયપુરનું સંગ્રહસ્થાન જોવાને માટે 'રામનિવાસ' બાગમાં ગયા. જયપુરનાં પ્રસિદ્ધ સ્થળોમાં રામનિવાસ બાગ એ મુખ્ય છે. ચાર લાખ રૂપીઆના ખર્ચથી બનાવેલા, ૭૦ એકરના વિસ્તારવાળા આ બાગનો દરેકે દરેક ભાગ જુદી જુદી વનસ્પતિથી ભરાઈ રહેલો છે. બાગમાં પ્રવેશ કરતાંજ પ્રથમ મહારાજા રામસિંહજીએ તા. ૮મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૭૨ને રોજ ઉભું કરેલું હિંદના માજી વાઇસરૉય અને પોતાના મિત્ર લૉર્ડ મેયોસાહેબનું પ્રચંડ પૂતળું આવે છે, ને તેની પાસેજ ઇ. સ. ૧૮૭૦માં બંધાવેલી 'મેયો હૉસ્પિટલ' આવે છે. ત્યાંથી થોડે દૂર જતાં આખા જયપુર શહેરમાં 'અજાયબઘર'ના નામથી ઓળખાતું એ સંગ્રહસ્થાન આવી રહેલું છે. સંગ્રહસ્થાન રમ્યતાની બાબતમાં ફક્ત રાજમહેલથીજ કંઈક ઉતરતું છે. આખું મકાન ધોળા ચકચકિત આરસથી બાંધેલું છે. આ મકાનની શરૂઆત મહારાજા રામસિંહજીના વખતમાં તા. ૬–૨–૧૮૭૬ને રોજ માજી શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડ જેઓ પોતાનાં માતુશ્રીની કારકીર્દિમાં હિંદમાં પધાર્યા હતા તેમને હાથે થઈ હતી, ને તે મહારાજા માધવસિંહજીના વખતમાં તા. ૨૧–૪–૧૮૮૭ને રોજ પરિપૂર્ણ અવસ્થાને પામ્યું હતું. પૂર્ણ થતા સુધીમાં કુલ ખર્ચ રૂ. ૪૯૪૫૫૪) જેટલું ગણવામાં આવે છે. આવા અસાધારણ ખર્ચે બાંધેલા મકાનમાં પ્રવેશ કરતાં એક ઉંચા ઘુમટમાં જયપુરના ભૂતપૂર્વ ૧૪ મહારાજાઓની મનોમોહક કાચખચિત પ્રતિમાઓ દૃશ્યમાન થાય છે. આ પ્રતિમાઓ એટલી બધી સુંદર છે કે તે જોતાંજ સ્વર્ગસ્થ કવિ દલપતરામની 'જુઓ ચિત્ર જયપુર'. એ કડી યથાર્થ લાગ્યા સિવાય રહેતી નથી. ઘુમટમાંથી નીકળીને અંદર પ્રવેશ કરતાં દિવાલની નજીક ગોઠવી દીધેલાં દેશદેશના લોકોનાં માટીનાં મૉડલ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ મકાનને ત્રણ માળ છે; દરેક માળમાં જુદા જુદા ખંડ છે, ને દરેક ખંડમાં નાનાં મોટાં, કાચનાં બારણાંવાળાં, વિવિધ વસ્તુઓથી ભરી દીધેલાં અનેક કબાટ ગોઠવી દીધાં છે. કોઈક કબાટમાં જુદાં જુદાં પ્રાચીન ને અર્વાચીન અસ્ત્રશસ્ત્રો, કોઈકમાં જુદી જુદી જાતના મારવાડી અલંકારો; કોઈકમાં જુદી જુદી જાતનો ઉદ્યોગ દર્શાવતાં તત્રત્ય લોકોનાં મૃણ્મય

પૂતળાં; કોઇકમાં જગદ્વિખ્યાત તાજમહાલ વગેરે પ્રસિદ્ધ સ્થળોના પાષાણ-મય નમુનાઓ, કોઇકમાં અદષ્ટપૂર્વ વિદેશીય વિલક્ષણ પ્રાણીઓનાં મનોહર ડલો; કોઇકમાં વિધવિધ રાસાયનિક યંત્રો; કોઇકમાં સેંકડો વર્ષથી ાચવી રાખેલાં માણસનાં મુડદાં; કોઇકમાં ભિન્ન ભિન્ન જાતના જયપુરમાં નતા હુન્નરી કામોના સરસ નમુનાઓ વગેરે વગેરે આવી રહેલાં છે. મ્રહસ્થાનનું સંપૂર્ણ વર્ણન અત્ર આપી શકાય તેમ નથી; કારણ કે જે જોવાને માટે ઓછામાં ઓછો દોઢ માસ લાગે તે જોવાને માટે અમારે ફક્ત દોઢ કલાકજ હતો, અને જેનું વર્ણન કરતાં ઓછામાં ઓછું એક પુસ્તક ભરાય તેનું વર્ણન અમારે ફક્ત એક પૃષ્ઠમાંજ કરવાનું છે. શું જોવું ને શું ન જોવું એ તો અહીં સવાલજ ન હતો. બધુંજ જોવા જેવું હતું; પણ સમય થોડો ને બીજું જોવાનું ઘણું હતું, તેથી ઇચ્છા ન છતાં પણ અમે ત્યાંથી પાછા ફર્યા, ને પ્રસિદ્ધ 'વેધશાળા'માં ગયા. જ્યપુરની વેધ-શાળા ખરેખર જોવા લાયક છે. મહારાજા રામસિંહજીએ ભગીરથ પ્રયત્ન કરીને મોટા મોટા ખગોળશાસ્ત્રીઓની સહાયતાથી તે બંધાવેલી છે. આખા હિન્દુસ્તાનમાં જયપુર, દિલ્હી, ને કાશી એ ત્રણ સ્થળેજ આવી વેધશાળા-ઓ છે, ને તે ત્રણે તેજ વિદ્યાવિનોદી મહારાજાએ બંધાવેલી છે. તેમાં પત્થરથી ચણી લીધેલાં આડાં ને અવળાં મોટાં યંત્રો આવી રહેલાં છે. તેમની મદદથી સૂર્ય ને ચંદ્રની ગતિઓની ઠીક સમજણ પડે છે. મહેરબાન પંડ્યા માસ્તરની સહાયતાથી અમે આ વિષયમાં કંઇક સમજ્યા ને તેથી સંતોષ પામ્યા. અહીંથી અમે 'રાજમહેલ' જોવા ગયા. આખા જયપુર શહેરમાં સૌન્દર્યમાં પ્રથમ નંબરે આવેલો આ મહેલ બરાબર શહેરના મધ્ય ભાગમાં આવેલો છે, તેનો આગળનો ભાગ ઘણોજ ઉંચો છે, ને તેમાં સાત માળ છે. મહેલને ફરતો એક સુંદર બાગ આવી રહેલો છે. બાગ ને મહેલ મળીને આસરે ાા માઇલના વિસ્તારમાં છે. મહેલની અંદર જનાન-ખાનું હોવાથી કોઇને પ્રવેશ કરવાની અનુજ્ઞા મળતી નથી, તેથી અમે બહારથીજ તેનું નિરીક્ષણ કરીને આખા દિવસના પર્યટનથી શ્રાન્ત થઇ ગએલા ઉતારે આવ્યા.

તા. ૨૭ ને મંગળવારે સવારે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ 'આમેરનો કિલ્લો' જોવાને તૈયાર થયા. આ કિલ્લો અમારા ઉતારાથી ૭ માઇલ દૂર હતો, માટે ત્યાં જવાને ગાડીઓની આવશ્યકતા હતી, તેથી અમે 'ઝવેરી ચોક'

આગળ આવીને ઘોડાગાડીઓની તપાસ કરી. થોડીએક ગાડીઓ મળી, ને બાકીનીને માટે કલાકેક રોકાવું પડયું. અહીંની ગાડીઓ છેક નાની હોય છે, ને તેમાં બે માણસ પીઠ અડકાડીને અને એક ગાડી હાંકનારની પાસે એમ ત્રણ માણસો બેસી શકે છે. આ ગાડીઓને 'ટમટમ' કહેવામાં આવે છે. આવી દસેક ટમટમમાં બેસીને અમે આમ્બુર તરફ પ્રયાણ કર્યું. અનેક આડાઅવળા, નીચા ઉંચા ને વાંકાચુંકા રસ્તા પસાર કરીને એ કિલ્લા આગળ આવી પહોંચ્યા. આ કિલ્લો ઘણોજ ઉંચો ને સંગીન છે, ને તે છેક ડુંગરની ટોચ ઉપર બાંધેલો છે. તેના ઉપર પ્રચંડ તોપો ગોઠવી દીધેલી છે, ને પાંચ ૭ હજાર માણસનું લશ્કર પણ ત્યાં રાખવામાં આવ્યું છે. કિલ્લો અંદર જઈને જોવાની સખ્ત મના છે. આ કિલ્લો 'મીણા' નામના લોકોના કબજામાં છે. એ લોકો જયપુરની ગાદીના ભૂતપૂર્વ વારસ હતા. તેમની પાસેથી જયપુરના મહારાજાના પૂર્વજોએ છતી લીધો છે. આવા વિશાળ ને દૃઢ કિલ્લાની અંદર 'આમેર' નગર આવેલું છે. આમેર એ પ્રાચીન કાળમાં ઘણુંજ પ્રસિદ્ધ શહેર હતું. મહારાજા જયસિંહવર્માએ સત્તરમી સદીમાં હાલનું જયપુર વસાવ્યું ત્યાંસુધી રાજધાનીનું સ્થળ પણ તેજ હતું. હાલ તો તેનો ઘણોખરો ભાગ ભાંગીતૂટીને જમીનદોસ્ત થઈ ગયો છે. જે થોડો ઘણો ભાગ સુરક્ષિત રહેલો છે, તેમાં વ્યાપારી લોકો રહે છે. આ ભાગમાં 'નિઝામત કચેરી', 'શૈલજા માતાનું મંદિર', ને 'રાણીમહેલ' એ ત્રણ મકાનો ઘણાંજ જોવા લાયક છે. નિઝામત કચેરીમાં અદ્યાપિપર્યંત બધું ઇન્સાફી કામ થાય છે. અહીં એક 'કાચી જેલનું' મકાન છે. ત્યાં આગળ કેદીઓને થોડી મુદત રાખીને તેમના ગુનાની પૂર્ણ પ્રતીતિ થયે શહેરની મધ્યમાં આવેલી પાકી જેલમાં મોકલી દેવામાં આવે છે. શૈલજા માતાનું મંદિર આખા નગરમાં નામીચું છે. આ દેવીને વિષે એવી કિંવદન્તી છે કે, કાબુલ છતવા નીકળેલા મહારાજા માનસિંહજીને પંજાબની સરહદમાંથી તેની પ્રતિમા મળી આવેલી છે, ને તેના રાજ્યમાં પ્રતિષ્ઠિત થવાની તથા દરરોજ એક માણસનું બળિદાન લેવાની શરતે રાજાને તેણે યુદ્ધમાં સહાયતા કરેલી, માટે રાજાએ તેની અહીંઆ સ્થાપના કરેલી છે. થોડાં ઘણાં વર્ષ સુધી મનુષ્યનું બળિદાન અપાયા પછી જ્યારે લોકો સુધરતા ગયા ને ધર્મને બહાને આ કુકર્મ થાય છે, એમ સમજતા ગયા ત્યારથી એ દુષ્ટ કૃત્ય લુપ્તપ્રાય થયું છે. હાલમાં એક બકરાનું બળિદાન આપવામાં આવે છે. ઈશ્વરની કૃપા હશે, તો ભવિષ્યમાં આ ઘાતકી કર્મ

પણ બંધ થશે. અસ્તુ. બળિદાન દેવાનું કામ 'ગૌડ' જાતના બંગાળી બ્રાહ્મણો કરે છે, ને તેનું માંસ પણ તેજ નરરાક્ષસો ખાય છે. હવે રહ્યો રાણી-મહેલ. બહારથી તો આ મહેલનો દેખાવ બહુ મનોહર લાગતો નથી, પણ અંદરથી જોતાં તો એ એટલો સુશોભિત લાગે છે કે જોનાર ક્ષણમાત્ર તો ભ્રમમાંજ પડી જાય છે કે હું આ મહેલમાં ઉભો છું કે મહેન્દ્રાલયમાં. આ મહેલમાં 'ભોજનશાળા', 'શયનસ્થાન', 'ક્રીડાસ્થાન' વગેરે ભાગો તો રમણીય જ, પરંતુ જે બે ભાગો 'જશમહેલ' ને 'સુહાગમહેલ' ને નામે ઓળખાય છે તે તો ઘણાજ સુંદર છે—રે! સુંદરતમ છે. બન્ને ભાગો સર્વોતમ રાયગઢી આરસથી બાંધેલા છે, ને તેમની દરેકે દરેક બારી ઉપર એવું સરસ કોતરકામ કર્યું છે, તથા દરેકે દરેક દિવાલ ઉપર, કમાન ઉપર, ને થાંભલા ઉપર અભરખ ને મોતીની છીપોનું એવું તો હૃદયંગમ જડાવ-કામ કર્યું છે, કે તે જોતાં ચકિતજ થઈ જવાય છે. મનુષ્યનું મગજ કેટલું કામ કરી શકે છે, તેનો અહીંજ ખ્યાલ આવે છે; સૌંદર્ય એ શી ચીજ છે, તે અહીંજ સમજાય છે; ને ભારતનો ભૂતકાળનો વૈભવ કેટલો હતો, તેનું અહીંજ ભાન થાય છે. આ મહેલ એકલો રમણીય છે, એટલુંજ નહિ, પણ તે સર્વ પ્રકારનાં સુખોપભોગનાં સાધનોથી પણ ભરપૂર છે. દિગંબર થઈને સ્નાન કરવાને માટે એક મોટું હમામખાનું ને ગ્રીષ્મઋતુમાં જળ-શયન કરવાને માટે સુખેથી શયન કરી શકાય એટલી લાંબી ને પહોળી છાબંધ નીકો પણ અંદર તૈયાર કરવામાં આવી છે. વળી સંકટના સમયમાં રાણીઓને ભરાઈ રહેવા માટે એક ભૂમિગૃહ—ભોંયરૂં પણ બનાવવામાં આવ્યું છે. આ મહેલની પાસે પ્રાચીન રાજમહેલનાં ખંડિએર છે. જુની રાજ-ગાદીનું માન સાચવવાને માટે હાલ પણ નવા રાજાને ત્યાંજ રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવે છે. રાજમહેલની પાસે એક નાનકડું નરસિંહજીનું મંદિર છે. ત્યાં નવપરિણીત રાજદંપતીનાં મંગળસૂત્ર છોડવામાં આવે છે. આવાં આવાં સ્વર્ગીય ભુવનોનું સંપૂર્ણ અવલોકન કરીને અમે તેજ ગાડીઓમાં બેસીને પાછા વળી નીકળ્યા, ને ક્ષણમાત્રમાં ઝવેરી બજાર આગળ આવીને ઉભા રહ્યા. અહીંથી અમે જગત્પ્રસિદ્ધ જયપુરની હુન્નરશાળા—સ્કૂલ ઑવ્ આર્ટ્સ—જોવાને ગયા. અહીંઆં જયપુરમાં બનતાં હુન્નરી કામોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. માટીના, પત્થરના, ધાતુના, ને કચરેલા કાગળના બનાવેલા અનેક વસ્તુઓના ઉત્તમોત્તમ નમુનાઓ ત્યાં સંઘરી રાખવામાં આવ્યા છે, ને તે યોગ્ય કિંમતે વેચવામાં આવે છે. આ સિવાય અહીં

કોફીને કરેલી ઉપસેલી કારીગરીવાળાં ત્રાંબાપિત્તળનાં વાસણો; વાળ જેવા પાતળા સોના રૂપાના તાર ચોંટાડીને બનાવેલી મીનાકારીવાળાં સુવર્ણનાં નાજુક પાત્રો, ને પ્રાચીન સમયમાં રજપૂત લોકોમાં વપરાતાં આયુધો પણ ત્યાં સંઘરી રાખેલાં છે. આમાંથી કેટલીક વસ્તુઓ દરરોજ વેચાતી જાય છે, ને ત્યાંજ પાછી નવી તૈયાર થતી જાય છે. વળી આ બધાં કામો શીખવાડવાને માટે અહીં શાળા પણ ઉઘાડવામાં આવી છે. તેમાં પદ્ધતિસર શિક્ષણ આપીને થોડાજ સમયમાં કુશળ કારીગર લોકો તૈયાર કરવામાં આવે છે. શિક્ષણપદ્ધતિ થોડી વાર જોઈને અમે મુકામ ઉપર આવ્યા.

આવા સુરપુર જેવા સુંદર જયપુર નગરનું અમે ત્રણ દિવસ સુધી દરરોજ દસ દસ કલાક ફરીને અવલોકન કર્યું ને આનંદ અનુભવ્યો. જયપુરના જેવી રમ્યતા તો આર્યાવર્તમાં અન્યત્ર છેજ નહિ, પણ ખેદની વાત એ છે કે, આવા અનન્ય નગરમાં વસવાને માટે જોઈએ તેવી વસ્તી ઉજળી નથી. લોકો કંઈક અંશે રંગે શામળા છે, ને પુરાણો કઢંગો પોશાક પહેરે છે. મરદાની પોશાક તો જરા ઠીક છે, પણ જનાની પોશાક તો છેકજ ખરાબ છે. પુરુષો કચ્છ મારીને ઢીંચણ સુધીના પનાનાં ટુંકાં ધોતીઆં અથવા સુરવાળ અને અંગરખાના જેવી ઘેરવાળીચાળવાળા છાતી સુધી બટન બીડવાના કોટ પહેરે છે, ને માથે વળ દઈને ગુંથેલી પાઘડીઓ મૂકે છે. સ્ત્રીઓ લગભગ ૫૦ હાથના ઘેરવાળા ઘાઘરા ને કાંડા સુધીની બાંયવાળી કબજીઓ પહેરે છે, ને માથે રંગબેરંગી નાનાં ઓઢણાં ઓઢે છે. અભ્રમાં છવાઈ ગએલી ચંદ્રલેખાની પેઠે ગમે તેવી રમણીય રામાની રમ્યતા પણ આવા વિચિત્ર વેશથી લુપ્ત થઈ જાય છે. ઘરેણાં પહેરવાનો અહીં ઘણોજ પ્રચાર છે. ગૃહસ્થના ઘરેણાંથીજ જણાવવામાં આવે છે. જે વધારે ગૃહસ્થ તે વધારે અલંકાર પહેરે. આ રીતે આ લોકોનો બાહ્ય દેખાવ ઘણોજ બેડોળ ને મલિન છે, પણ તેમનાં અંતઃકરણ તેવાં મલિન નથી. લોકો ઘણાજ માયાળુ ને આસ્તિક છે. ગમે તેવા અપરિચિતની સાથે પણ ક્ષણિક વાર્તાલાપથી પરિચય કરી લે છે. દરરોજ હજારો ભાવિક લોકો ગલતાતીર્થમાં સ્નાન કરીને રામનામની ગર્જના કરતા આવતા દૃશ્યમાન થાય છે. વળી જયપુર એ સંસ્કૃત વિદ્યાનું મોટું સ્થાન છે. આધુનિક સમયમાં પણ છેક 'મહામહોપાધ્યાય'ની પદવી સુધી પહોંચેલા અનેક પંડિતો ને મહાકવિઓ ત્યાં વિદ્યમાન છે. અપૂર્ણ.

સંગીતવિષય.

(ચાલુ પુ. ૫૩, પૃ. ૨૧૯ થી).

(રા. રા. લ. આ. વ્યાસ.)

षड्ज स्वर रचना. પાંચમી ચોપડી નં. ૧.

मात्रा ४
विलंबित
मध्य गति.

અ ધિ ક | હે સાં | ભ ળ ન ર | પ તિ ,
| ऽ | | ऽ ऽ | | | | | | | |
स सा रि | म प | -नि -नि प प | म प .. ,

સું | દા મે | દી ઠી | દ વા રા | મ તિ ,
| | ऽ ऽ | ऽ ऽ | | | | | | ऽ
रि | म म | प प | प म रि स | नि, सा .. ,

ક ન ક કો | .. ટ ચ ળ | કા રા | ક રે ,
| | | | | | | | | ऽ ऽ | | ऽ
रि रि रि म | .. म प प | -नी प | म प .. ,

ભ ણી મ યં | ર ત . રે .
| | | | | ऽ |

ડુ ગેં | ધ જા ધં | ણી ફ ર | ફ રે , |
ऽ ऽ | । ऽ । | ऽ । । | । ऽ ~ |
रे म | प प नि | -नी सं सं | नि सां , |

ડું ડુ ભી | ઢો લ | સાં ગ ડ | ગ ડે , |
ऽ । । | ऽ । | ऽ । । | । ऽ ~ |
रें नि नि़ | सां सं | -नी प म | म प , |

ત્યાં તો | ગો મ તિ | સં ગ મ | થા ય , |
ऽ ऽ | ऽ । । | ऽ । । | ऽ । । |
री म | प म प | -नी प म | प प , |

ત્યા રે | વ ર્ણું ત્યાં | આ વી | ન્હા ય , ||
ऽ ऽ | ऽ । । | ऽ ऽ | ऽ । । ||
म पम | री म प | री सरि, | सा .. , ||

---

* । = ૧ માત્રા ; ऽ = ૨ માત્રા ; ऽ' = ૩ માત્રા વર્ણું શબ્દ બીજા સ્તંભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર ; -ग = કોમળ ग ; = મન્દ नी : ॥ = ગીત પૂરૂં: ⌣ = અર્ધમાત્રા; ✓ = સૂક્ષ્મવિરામ. = ઓછા બળથી, સ્પષ્ટ = બળથી. ઘન = વધારે બળથી.

પાંચમી ચોપડી નં. ૨.

मध्यम स्वर रचना.

माત્રા ७ (४+३) मध्य द्रुतगति.

પે ધું અ ક રીં	કે રું બા ળ,	વિ ખુ ડું મા ડીં	થી આ કો ળ;
ऽ ऽ | | |	ऽ ऽ ऽ |	| | ऽ ऽ |	ऽ ऽ ऽ |
सध, सरिग ग ग	गा धा प प	ग ग रिग सा रि	सरि गरि सा स
ળ ભું ઊ ચ	ગિ રિ ને શું ગ	કો ઈ નાં હિ	એ ની સં ગ.
` ` ऽ ऽ |	| | ऽ ऽ |	ऽ ऽ ऽ |	ऽ ऽ ऽ |
गा रि गा प प	प ध सा' धा प	गरि रिग सा रि	गरि सनि, धा, प,
પે ધું બ ક રીં	કે રું બા ળ	વિ ખુ ડું મા ડીં	થી આ કો ળ.
ऽ ऽ | | |	ऽ ऽ ऽ |	| | ऽ ऽ |	ऽ ऽ ऽ |
सध, सरिग ग ग	गा धा प प	ग ग री सा रि	गा री सा स.

સ્વેચ્છા

* । = ૧ માત્રા; ऽ = ૨ માત્રા; ऽ̇ = ૩ માત્રા; ⌈ = સ્વર, વર્ણ કે શબ્દ બીજા સ્તંભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર; ગા = કોમળ ગા. ની, = મન્દ્ર ની : ॥ = ગીત પૂરું : ` = અર્ધમાત્રા; ✓ = મૂહૂર્તવિરામ. મંદ = ઓછા બળથી, સ્પષ્ટ = બળથી. ઘન = વધારે બળથી.

માત્રા ૪ દ્રુત ગતિ.

વ ળ તો	દિ વ સ થ	ચો કે	મા ગે	નાં ણું	રે ,
| | ઽ .	| | | |	ઽ ઽ	ઽ ઽ	ઽ ઽ	ઽ ઽ
પ, પ, -નિ,પ	-નિ, -નિ, સ નિ,	સા રે	રિમ મ	પ -નિપ	પમ રિસ

ફૂ લ ગુ	ઝ ...	ફૂ લ ગુ	ઝ, આ
ઽ | |	ઽ ઽ	ઽ | |	ઽ ઽ
રિમ મ મ	રિમ પમ	-ગરિ સ નિ.	સા સા

સહેજ વધારે દ્રુત.

નાં ણું	નાં તો	ન મ જે	કં ઈ ક	કાં ણું	રે મા રા.
ઽ . ઽ	ઽ ઽ	| | ઽ	| | ઽ	ઽ ઽ	ઽ ˋ ˋ
પ, ની,	સરિ સા	સ રિ મ	રિ મ પધ	-ની ધા	પ પ પ

મૂળ પ્રમાણે ફરીને ધીમી ગતિથી મંદ અવાજ. Ad lib સ્વેચ્છાથી.

ફૂ લ ગુ	ઝ ...	ફૂ લ ગુ	ઝ .. ,
ઽ | |	ઽ ઽ	ઽ | |	ઽ | |
રિમ મ મ	રિમ પમ	-ગરિ સ નિ,	સા સ .

*। = ૧ માત્રા ; ॥ = ૨ માત્રા ; ઽ = ૩ માત્રા ; ⌈ = સ્વર, વર્ણ કે શબ્દ બીજા સ્તંભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર ; -ગા = કોમળ ગા; ની, = મન્દ્ર ની : ॥ = ગીત પૂરૂં: ˋ = અર્ધમાત્રા; ✓ = સૂક્ષ્મવિરામ. મંદ = ઓછા બળથી, સ્પષ્ટ = બળથી. ઘન = વધારે બળથી.

સમતા.

(સૌ. માણેકબાઈ કહાનજી કવિ-રાજકોટ).

સમતા એટલે સહુ પ્રત્યે સમદષ્ટિ રાખવી તે. સમતા એ મોટામાં મોટો સદ્‌ગુણ છે. જેમ જેમ માણસ જ્ઞાનમાં વધતું જાય તેમ તેમ એ મહાન ગુણ તેનામાં આવતો જાય છે. સમતાથીજ માણસનું જીવન સફળ થાય છે. હાથીના પગમાં જેમ બધાં પ્રાણીના પગ સમાઈ જાય છે, તેમ સમતા ગુણમાં બધા ગુણોનો સમાવેશ થાય છે, તેથી સમતાવાળો માણસ "સર્વગુણસંપન્ન" ગણાય છે, ને તે સર્વને પ્રિય થઈ પડે છે. રાગદ્વેષરૂપી અનેક દુર્ગુણોવાળા માણસોમાં પણ ઈશ્વરકૃપાએ જ્યારે સમતા આવવા માંડે છે, ત્યારે તે સર્વ દુર્ગુણો જતા રહે છે. વિદ્વાનો કહે છે કે જ્યારે જ્ઞાનરૂપી વરસાદ વરસે છે ત્યારે સમતાં નદીનું પૂર આવી વિકારવૃક્ષોને તે સમૂળાં ઉખેડી પાડે છે. જ્ઞાનનું ફળજ સમતા છે અને એ સમતારૂપી ફળના આહાર વડે જ્ઞાનીજન સદા આનંદમગ્ન રહે છે.

અજ્ઞાની જનો પોતાનેજ ગમતી વસ્તુ પ્રત્યે રાગ અને અણગમતી વસ્તુનો દ્વેષ રાખે છે, અને પોતે જેને પસંદ કરેલું તેનેજ શ્રેષ્ઠ માને છે. વળી જે ગમતું બોલે તેજ તેને ગમે છે એટલે ખુશામતીઆઓ તેને ખરાબ માર્ગે દોરી હાનિ પહોંચાડે છે. તે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા અનેક પ્રપંચ રચે છે અને પોતાને પ્રાપ્ત થએલી બુદ્ધિનો પણ દુરુપયોગ કરવા ચૂકતા નથી. કોઈ વેળા જો એવા ઘણા માણસો એકઠા થઈ જાય તો ગરીબોને ઉપદ્રવ કરી ઉચાટમાં નાખે છે. એ રાગદ્વેષને નરકદ્વાર જાણી, સજ્જનોએ જેમ બને તેમ સમતા ગુણ પ્રાપ્ત કરવો. સહુને જે સમતાથીજ જોય છે, તેને મન તો કોઈ પ્રિય અપ્રિય કંઈ છેજ નહિ. જેમ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં આ મહાન ગુણની આવશ્યકતા છે, તેમ સર્વ મનુષ્યોને વિષે રાજા સર્વેપરિ હોવાથી તેનામાં એની વિશેષ અગત્ય છે. જેનામાં સમતા હોય તેનું મન - ધનાદિકના લોભે લુટાતું નથી, તે કોઈ કાળે ગર્વ કરતો નથી, ને તેના મુખમાંથી અન્યાય અથવા અસત્યનાં વચનો નીકળતાં નથી એટલે કોઈનું પણ તેનાથી અનિષ્ટ થતું નથી.

પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરે સૌને નિર્વાહ ગોગ્ય બુદ્ધિ આપી છે અને એ બુદ્ધિમાં એક જે મોટામાં મોટો પવિત્ર ગુણ મૂક્યો છે, તે ગુણનું નામ

ધર્મ. માણુસો એથી પોતાના આત્માને તારવાના ઉપાય કરી શકે છે. પણ જ્યારે એ બુદ્ધિમાં **"તમસ્"** કહેતાં અજ્ઞાન ભરાઈ જાય છે, ત્યારે તે અધર્મી થઈ અયોગ્ય એટલે નહિ કરવાનાં કૃત્ય કરવા માંડે છે. પરંતુ સમતા હોય તો અજ્ઞાન આવતું નથી, અધર્મ થતો નથી, ને મનુષ્ય ધર્મશીલ રહી નિરંતર આનંદમાંજ પોતાનું જીવન ગાળે છે.

દેહધારી માત્ર સ્વાર્થને માટે ઉદ્યમ કરે છે. જો સ્વાર્થ ન હોત તો કોઈ ઉદ્યોગ થાત નહિ. જો અન્ન વસ્ત્ર વગેરે સંબંધી દેહના ધર્મોની અગત્ય ન હોત તો સર્વ નિરંકુશ રહી ફાવે તેમ વર્તત અને સંસારના સર્વ વ્યવહાર બંધ પડત; અર્થાત્ સ્વાર્થને લીધેજ સર્વ ઉદ્યમ કરે છે એટલે સ્વાર્થ એજ ઉદ્યોગનો હેતુ છે. પરંતુ દરેક બાબતની જેમ સારી નરસી બે બાજુ હોય છે, તેમ સ્વાર્થને માટે પણ સમજવું. સમજુ માણુસ કે જેને કંઈ પણ બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે તે ધર્મને અનુસરતો સ્વાર્થ સાધે છે અને ચોરાદિક જે નઠારા માણસો હોય છે તે ધર્મ—અધર્મની પરવા કર્યા વગર ગમે તે માર્ગે પોતાનો સ્વાર્થ સાધી મિત્રતા છોડી દે છે. તેમને પારકાં દુઃખની લાગણી હોતી નથી તેમ પરમેશ્વરની પણ બીક હોતી નથી ! એ પ્રમાણે સ્વાર્થમાં પણ ઘણો તફાવત છે. ધર્મયુક્ત સ્વાર્થથી પાપ લાગતું નથી ને કોઈને દુઃખ થતું નથી માટે તે શ્રેષ્ઠ છે. પણ અધર્મી સ્વાર્થથી દુઃખ ઉપજે છે, માટે તે નિંદ્ય છે. એવા અધર્મી—સ્વાર્થીનું આ લોકમાં અને પરલોકમાં અશ્રેય થાય છે, અને તેનું મૂળ સમતાનો અભાવ એજ છે. તેમનામાં સમતાનો જો લેશ પણ વિચાર હોય તો કદી પાપકર્મ તે કરે નહિ. માટે સત્પુરુષો કે જેમની બુદ્ધિમાં નિરંતર સમતા અને સદ્ધર્મ નિવાસ કરી રહ્યાં છે ને જેઓ ધર્મને અનુસરતો સ્વાર્થ સાધે છે, તેમની માફક કોઈને કશી પણ હાનિ પહોંચે નહિ તે રીતે આપણે આપણો વ્યવહાર ચલાવવો.

આપણે મનુષ્યોમાં અનેક પ્રકારની ભિન્નતા માની બેઠા છીએ, પણ જ્ઞાનીજનો રૂપરંગ, રીતભાત, વગેરેથી જુદાં જણાતાં માણસમાત્રમાં એકજ આત્મા હોવાથી સર્વને સમતાપૂર્વક જોય છે; એટલુંજ નહિ પણ એથી આગળ વધી પશુ, પક્ષી, કીટ, પતંગ, વૃક્ષ, પાષાણ સર્વને સરખાં ગણે છે, તેનું કારણ એજ કે આત્મભાવમાં સગાઈ નથી, જાત નથી, વતન નથી, દેશ નથી, ને ભેદ પણ નથી. વ્યવહારને લીધે ભેદ જણાય એ

જુદી વાત છે, પણ પરમાર્થ દષ્ટિએ જોતાં સર્વમાં એકતાજ છે, તો આપણે પણ સમાનતાથી અન્યોન્યમાં પ્રેમ રાખતાં શીખવું જોઈએ, કેમકે સમાનતા અથવા સમતા એજ અભેદ, એજ આત્મભાવ અને એનું નામજ પુણ્ય છે.*

દોહરો.

સમતા સદ્‌ગુણ એક છે, સદ્‌વિદ્યાનો સાર;
ન્યાય, દયા ને ધર્મમાં, સમતા તત્ત્વવિચાર.

નિત્ય દિવાળી.

(મિ. કહાનજી ધર્મસિંહ—રાજકોટ.)

(વસંતતિલકા).

નિત્યે નિરોગિ વપુ વિત્ત વળી વધારે, સ્વાધીન પ્રેમિ પ્રમદા સુવિચાર ધારે;
પુત્ર પ્રજા સુશીલ સદ્‌ગુણ સ્નેહશાળી, છે નિત્ય તેહ નરને સદને દિવાળી. ૧
સન્મિત્ર બંધુ સહુ આપ્ત સમાજ પાસે, ધાર્યું બને સુગમ સર્વ વિના પ્રયાસે;
વિદ્યા વિનોદ દિન રેન ન એક ખાલી, છે નિત્ય તેહ નરને સદને દિવાળી. ૨
જાતે કળા કુશળ કાર્ય બનાવિ જાણે, ઝાઝું કમાય કસથી નવ ખોટ આણે;
વાદે વદે ન વ્યવહાર વસુ ઉછાળી, છે નિત્ય તેહ નરને સદને દિવાળી. ૩
જારી જુગારી છળ ચોરી તણું ન નામ, જ્ઞાને ગુમાન નહિ કામિ છતાં અકામ;
ચૈ વિશ્વમિત્ર પરપીડ દિયે પ્રજાળી, છે નિત્ય તેહ નરને સદને દિવાળી. ૪
કોઠાર ધાન્ય ઘૃતના ઘરમાં ભર્યાં છે, કોકિલ ગાય શુક ગાન કરી રહ્યાં છે;
ખેતી વિશાળ શુભ મેઘ થવાથી ફાળી, છે નિત્ય તેહ નરને સદને દિવાળી. ૫
કાવ્યાદિ જ્ઞાન દીપ જ્યોતિ હરે તિમિર, પાખંડ વ્હેમ ભય ન્હોય હદે અધીર;
સદ્‌ભાવ ભક્તિ અનુરક્તિ સદૈવ ભાળી, છે નિત્ય તેહ નરને સદને દિવાળી. ૬
ભાવે જનો ઘર દુકાન મકાન ઝાડે, જિજ્ઞાસુઓ નિયમથી કુવિચાર છાંડે;
દે દાન દીન જનને પ્રતિ નિત્ય પાળી, છે નિત્ય તેહ નરને સદને દિવાળી. ૭
ફુટી ધડાધડ અવાજ કરે ફટાકા, ફર્કે વિશાળ ગગને યશની પતાકા;
ધર્મે કહાન નિજ વૃત્તિ સદૈવ વાળી, છે નિત્ય તેહ નરને સદને દિવાળી. ૮

---

* રાજકોટ શ્રી સુબોધિની સભામાં આપેલું ભાષણ.

પ્રયત્ન.

(સ્ટૉ. મહમદહુસેન ગુલાબભાઈ શેખ).

(રાહનુમાએ તાલીમ નામના ઉર્દુ માસિક ઉપરથી થોડા ફેરફાર સાથે).

" વોહ કોનસા ઉકધ્યૂહ હે, જો વા હો નહિ સકતા?
હિંમત કરે ઇન્સાન તો, ક્યા હો નહિ સકતા ? "

અર્થાત્:—એવી કઈ ગાંઠ છે કે જે છૂટી શકતી નથી ? કારણ કે-માણસ જો હિંમત કરે તો શું ન થઈ શકે? એટલે કે " કાળા માથાનો માનવી શું ન કરે ? "

પ્રયત્ન એક એવી ઉત્તમ શક્તિ છે કે તેનાથી મનુષ્ય પોતાની ઉચી ભાવનાઓને પહોંચી વળી સંસારનાં સઘળાં સુખોનો ભોક્તા થઈ શકે છે, અને પોતાનાં સગાંસ્નેહીને પણ દરેક રીતે મદદગાર થઈ પડે છે. જુઓ, કે અબુલફ્જલ કે જે એક ગરીબનો છોકરો હતો, તેણે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાં એટલો ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો, કે રાત્રિના શાન્ત સમયે અન્ય જનોના શ્રાન્ત તનમન વિશ્રાન્તિ લેતાં હતાં, ત્યારે આ હીનભાગી પણ પાછળથી પ્રયત્ને બનાવેલો અહોભાગી, દીવાના અજવાળે પોતાના અભ્યાસમાં મશગુલ રહેતો. એ મહેનત-પ્રયત્નનું મીઠું ફળ એવું મળ્યું, કે તે આગળ જતાં મહાન અકબર બાદશાહનો જમણો હાથ અને મોગલ શહેનશાહતની ભવ્ય ઇમારતનો મજબુત સ્તંભ થઈ પડયો; તેમજ ભવિષ્યની પ્રજામાં ગ્રંથકાર તરીકે પોતાનું નામ મૂકતો ગયો.

સારૂં કામ કરવામાં આરંભમાં અનેક અડચણો આવે છે, પણ ધારેલા દષ્ટિબિંદુએ પહોંચ્યા પછી પડેલી વિપત્તિઓ વિસરી જવાય છે, માટે મનુષ્યમાત્રે જાણવું જોઈએ કે જ્યાંસુધી ધારેલા શિખર ઉપર ન ચઢાય ત્યાંસુધી ઘણાજ દઢ રહી પ્રયત્ન જારી રાખવો જોઈએ. ●

હમેશાં પ્રયત્ન કરો અને એવા સ્વપ્ને પણ ન સુવો, કે કરેલો શ્રમ નિષ્ફળ જશે. જુઓ, કે કૃષિકાર જમીન ખેડે છે, બીજ વાવે છે, અને તૈયાર થવાની ઋતુ સુધી અનેકાનેક પ્રયત્ન કરે છે, સારેજ યથાબંધ અનાજ મેળવી શકે છે. એક હિંદી કવિ કહે છે, કેઃ—

દુઃખ પીછે સુખ હોત હે, ડર મત દેખી દુઃખ;
જીતનો દુઃખ હે તાપકો, ઈતનો વૃષ્ટિ સુખ.

એમ સુખ પહેલાં દુઃખ અને ફાયદા પહેલાં નુકસાન તો હોયજ, પણ જે દૃઢ અને ટેકી પુરુષો છે, તેજ ફક્ત આરંભેલા કાર્યમાં અનેક વિઘ્નો આવ્યા છતાં હિંમત હારતા નથી.

એક લેખક લખે છે, કે રાણો રાજસિંહ ઘણો હિંમતવાન હતો. ગમે તેવી દુઃખદ સ્થિતિમાં પણ પોતાનાથી બનતો પ્રયત્ન કરવા ચૂકતો નહોતો, અને કરેલો પ્રયત્ન સફળ ન થતો ત્યાંસુધી સંસારનાં સુખ-વૈભવનો વિચાર પણ ન કરતો. એમ કહેવાય છે, કે ઔરંગઝેબ બાદશાહે રૂપનગરના રાજાની કુંવરી ઉપર મોહિત થઈ તેને પોતાના જનાનખાનામાં દાખલ કરવા વિચાર કર્યો ત્યારે તે રાજકુમારીએ રાણા રાજસિંહને એક પત્ર લખી જણાવ્યું, કે " જો તમે એક અનાથ બાળાને બાદશાહના પંજામાંથી નહિ છોડાવો તો હું જરૂર ઝેર ખાઈને મરીશ, અને તે સ્ત્રીહત્યાનું પાપ તમારે શીર રહેશે ". રાણાએ આ પત્ર વાંચી કહ્યું કે " જો કે બાદશાહ પાસે વિશેષ ફોજ છે છતાં હું પ્રયત્ન કરીશ અને આ અબળાને છોડાવવા માટે એક પળ પણ ગુમાવીશ નહિ ". બાદશાહના સવારો જ્યારે રાજકુમારિકાને કેદ કરીને દિલ્હી લઈ જતા હતા ત્યારે રાણાએ પુરી તૈયારી કરી તેમના ઉપર છાપો માર્યો, અને જોતજોતામાં રાજકુમારીને છોડાવી ઉદેપુર લઈ ગયો.

યાદ રાખો કે નિરાશ થએલાને આશાને કિનારે લાવવો, ગરીબાઈની કેદમાંથી છોડાવી ગૃહસ્થાશ્રમની ગાદીએ બેસાડવો, પાકામાં પાકા દુશ્મનને ત્રાહ ત્રાહ પોકરાવી જેર કરવો, દોલત અને અમીરીમાં પોતાના સાથીઓથી આગળ વધી જવું, નબાપા અને નમાયાં બાળકોને સંકટમાંથી મુક્ત કરવાં, નિરાશ થએલા અને નિરાશ્રિતોને હાથ આપવો, સમાજસુધારાના અને આકર્ષક વિષયોને કલમની અણી પર લાવવા, અને પોતે પોતાને પાયમાલ કરી બ્રહ્મમાં ભળવું-એ વગેરે સઘળા ચમત્કાર પ્રયત્નથીજ થાય છે.

ગમે એટલી સખત મુસાફરી હોય પણ નિષ્ફળતાની બીકને મનમ જરા પણ પ્રવેશ ન કરવા દેવો, પણ દીવાની જ્યોતની પેઠે માથું કપાવવ પણ તૈયાર થવું કે પરિણામે પોતે સુખી થઈ બીજાના મદદગાર થવાય.

"સરે શમઅ સાલ કટાએ પર દમ ન મારીએ,
મંઝિલ હઝાર સખ્ત હો હિંમત ન હારીએ."

જુવાનીઆઓ! તમે કદી વિચાર પણ કર્યો છે, કે દુનીઆમાં કેટલાક લોકો કીમતી વસ્ત્ર પહેરે છે, ઉત્તમ રસોઈ જમે છે, ભવ્ય મહેલોમાં નરમ નરમ બિછાનાંમાં સુઈ આરામ લે છે, સદાવ્રતો આપે છે, વ્રતધારીઓનાં વ્રત પુરાં કરે છે, નિરાશ્રિતોને મદદ કરે છે, દુનીઆદારીના આરામ-સુખ માટે કુવા, તળાવ, ધર્મશાળા વગેરે બંધાવે છે, મંદિરો, દેવળો, મસ્જિદો વગેરે પવિત્ર મકાનો પાછળ હજારો રૂપીઆ ખર્ચે છે, એ બધું ખર્ચ ક્યાંથી લાવે છે? શું તેમને છુપા ખજાના મળે છે, કે આકાશ-માંથી તેમને માટે નાણાંની વૃષ્ટિ થાય છે? નહિ, એ માંહેલું કાંઈજ નહિ, પણ એ સઘળા પ્રયત્નનાજ પ્રતાપ છે. તેઓ પ્રયત્ન કરે છે, લક્ષ્મી મેળવે છે, અને બીજાને મદદ કરે છે. એવીજ રીતે જે વિદ્યાર્થીઓ પ્રયત્ન કરે છે તેઓ સુખથી જિંદગી ગાળે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ એવા હોય છે, કે પ્રયત્ન કરવોજ જાણતા નથી અને જોગજોગે નાપાસ થાય છે તો એક વર્ષની નાઉમેદીના કારણથી (જોકે પોતાનીજ ભૂલથી થાય છે તોપણ) અભ્યાસ મૂકી દે છે અને "ધોબીનો કુતરો નહિ ઘરનો કે નહિ ઘાટનો" એ રીતે બધું ખુએ છે. ધારો કે એક છોકરો સાતમા ધોરણમાં નાપાસ થયો, તો તેણે અભ્યાસ છોડી દેવાને બદલે જારી રાખવો જોઈએ, કેમકે "કુવા ઉપરના ફકેણ જે પાકા કાળા પાણ; દોરડીએ છેદાય છે, એ લેવું એંધાણ." એ પ્રમાણે ખંતથી પ્રયત્ન કરવાથી અઘરૂં કામ પણ સહેલું થાય છે, પણ તરતની નિરાશાને તાબે થઈ પ્રયત્ન કરતાં ગી જવું એના જેવી બેવકુફાઈ બીજી એક પણ નથી.

આપણે જોઈએ છીએ કે કીડી એક નાનું સરખું પ્રાણી છે, પણ તે એટલો મહાન પ્રયત્ન કરે છે કે પોતાના ગજા ઉપરાંત પણ ભાર વહે છે. પોતાનું ઘર કેવું સુંદર બનાવે છે? ભવિષ્યનો વિચાર કરી પ્રયત્નથી ખોરાકનો સંગ્રહ કરે છે, એ વગેરે ઘણી ઝીણી ઝીણી ગણાતી પણ મોટાં પરિણામ આણનારી અનેક બાબતોનું જ્ઞાન તે આપણને આપે છે. તો મનુષ્ય કે જે પ્રાણિવર્ગમાં વિચારશક્તિના પ્રભાવે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે તે ધારે તો શું ન કરે? કદાપિ પહેલો પ્રયત્ન સફળ ન થાય તો "ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરી ગણો," એ ન્યાયે ફરી કમર કસવી જોઈએ. કેમકેઃ—

બહર કારી કે હિંમત બસ્તે ગરદદ,
અગર ખારી ગુલ્દ ગુલદસ્તે ગરદદ.

અર્થાત્:–દરેક કામ હિંમતથીજ થાય છે અને કાંટા પણ ફૂલ થાય છે, એટલે કે જે રસ્તો કાંટાવાળો હોય તે પણ હિંમત અને પ્રયત્નથી ફૂલ જેવો થાય છે.

"કરોળિઆનો તાર સો વાર તૂટશે તો તે સો વાર સાંધશે." રૉબર્ટ બ્રુસના ચરિત્રથી સૌ વાકેફ છે, કે જેણે કરોળિઆને પોતાના તૂટેલા તારને ૭ વખત ફરી ફરીથી પ્રયત્ન કરી સાંધતો અને નિષ્ફળ થતો જોયો, પણ જ્યારે સાતમી વખત કરોળિઆને ફતેહમંદ થએલો જોયો ત્યારે તેને પણ સાતમી વખતની નવી હિંમત આવી અને પ્રયત્ન કરી ગુમાવેલું સુખ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયો.

દુનીઆમાં કોઈ પણ કામ પ્રયત્ન કર્યા વિના થયું નથી, થતું નથી, અને થશે પણ નહિ. સાંપ્રત સમયમાં જેટલી આશ્ચર્યજનક વસ્તુઓ અને શોધો આપણી નજર આગળ તરે છે તે સૌ પ્રયત્નથીજ પ્રત્યક્ષ થયાં છે. દાખલા તરીકે સ્ટીવન્સન વરાળને જોઈને પ્રયત્ન ન કરત, તો આજે આગગાડીનું અસ્તિત્વ ક્યાંથી હોત! જો એડીસન પ્રયત્ન ન કરત તો આજે અમે અમારે ઘેર બેઠાં દૂર દૂર વસતા નામાંકિત ગવૈયાના ગાયનો ન સાંભળી શકત, કે જે હાલમાં ગ્રામોફોનની મદદથી સાંભળીએ છીએ. જો કોલમ્બસ પ્રયત્ન ન કરત તો નવી ભૂમિ (અમેરિકા) કદાચ આજદિન સુધી અંધારામાંજ રહેત. દરેક કામ પ્રયત્નથીજ પુરૂં થાય છે. ખરૂં તો એજ છે કે જ્ઞાનીઓએ પ્રયત્ન ન કર્યો હોત તો આજે હવાઈ વિમાનો, બલુનો, તાર, રેલ્વે વગેરે સુખસામગ્રી તેમજ માર્ગદર્શક ગ્રંથો ઉત્પન્ન ન હોત. આથી નક્કીજ છે કે દરેક કામ અને હુન્નરમાં પ્રયત્નની જરૂર છે, મતલબ કે જિંદગીને અરોગ અને કાયમ રાખવામાં પણ તેની જરૂર છે. કદાચ આપણે બધા સંપીને પ્રયત્ન કરીએ તો આજકાલ દુનીઆમાં વખણાઈ ગએલા જાપાનની સાથે સ્પર્ધામાં હિંદુસ્તાન શ્રેષ્ઠ નીકળે ખરૂં.

"હૈ દુનિયામેં કોશીશ સે જો કામ કરતે;
ઝમાનેમેં રોશન હૈ વોહ નામ કરતે."

કબીરવડ.

(મિ. હરગોવિન્દ કહાનજી ભટ્ટ).

"પ્રેમશૌર્ય" ના મુદ્રાલેખવાળા, કેવળ રસવાહિનીનેજ પોતાની જિંદગી અર્પણ કરનાર, "જયજય ગરવી ગુજરાત" નું અત્યુત્તમ કાવ્ય લખી પોતે લખેલો નર્મકોષનો અમૂલ્ય ગ્રન્થ દેશને અર્પણ કરનાર, સાહિત્યની ઉન્નતિ ચાહનાર, લીરહાક વગાડનાર, કુદરતી કાવ્યો રચવાનું પ્રથમ માન ધરાવનાર, કવિ નર્મદાશંકરનું રચેલું આ કાવ્ય છે. આ આખું કાવ્ય અલંકારયુક્ત છે, અને તેમાં પણ પ્રાધાન્યપણે ઉપમા અલંકાર છે.

આ નાનકડા કાવ્ય ઉપર હૃદયોદ્ગાર કાઢવા એ સિવાય આ નિવેચનનો અન્ય હેતુ નથી. આ કાવ્ય સંબંધી કંઈ લખ્યા પહેલાં કબીરવડની મૂળ હકીકત આપવી ઉચિત છે. મૂળ વાત આમ છે કે, કબીરભક્ત યાત્રાટન કરતા કરતા એક વખત શુક્લતીર્થ આવેલા. કેટલાક જેમ બાવળ કે લીમડાનું દાતણ કરે છે, તેમ કબીરભક્ત વડનું દાતણ કરતા. એક વખત સવારમાં કબીરે દાતણ કરી, ચીરો નાખેલી. જે સ્થળે ચીરો પડેલી તે સ્થળે ચીરો પાણી પી પીને વૃક્ષ થયું. કાળે કરીને મોટું થતાં કબીરવડના નામે પ્રખ્યાતિ પામ્યું.

કબીરવડ છેટેથી ધુમસવાળા પહાડ જેવો ભુરા રંગનો દેખાય છે. ત્યાંથી આ કાવ્યની શરૂઆત છે. લાગણીના વિચારોનું કાવ્ય છે છતાં કબીરવડને યોદ્ધો કહી લખે છે કે

> દિસ્યો હાયેં યોદ્ધો હરિતણું હદે ધ્યાન ધરતો,

સત્સંગી ભક્તમાં કબીર પવિત્ર મનાય છે, અને તેથી નામયાદીનો કબીરવડ અદ્યાપિ પર્યંત પવિત્ર મનાય છે. ત્યાં કબીરવડ તળે સાધુસંત વિશેષ રહેતા હોઈ જનાર યાત્રાળુ ભક્તોને સત્સંગ થયા કરે, એ કબીરવડ પવિત્ર માનવાનું બીજું કારણ છે. કવિની લાગણી એટલી હદ સુધી જાય છે કે કબીરવડ ચિરંજીવ રહેવાનો.

> પ્રજાની વૃદ્ધિએ નિત અમર કે'વાય નવ કાં?
> ફુટી ડાળોમાંથી પ્રથમ તરુ કેરી નીકળતા,
> ખૂંચે તેવા તંતુ વધી જઈ નીચે તે લટકતા.

કારણ ઝાડની ડાળોમાંથી વડવાઈ ઉત્પન્ન થઈ, અને પાછા એવા તંતુ થયા કે જમીનમાં ખૂંચે, અને પાછા નવા વડ ઉત્પન્ન થાય. પ્રજાની વૃદ્ધિ આમજ થાય, અને તેને લીધેજ કબીરવડને "નિત અમર કે'વાય નર કાં?"

જટાની શોભાથી અતિશ શરમાઈ શીવ ઊઠયા;
જટાને સંકેલી વડ તજી ગિરિએ જઈ રહ્યા;

કબીરવડની જટા જેવી શોભાથી પોતાની જટા માટે શંકરને શરમ થઈ, અને વડનો ત્યાગ કરી ગિરિવાસ કર્યો. કવિની કલ્પના કંઈક અતિશયોક્તિ જેવી તો છે. પરંતુ શંકર તે વખતે ક્યાં હતા? એ પ્રશ્નનો ખુલાસો પ્રથમ થવા જરૂર છે. આપણા હિંદુશાસ્ત્રાનુસાર શંકર પરમાત્માનું નિવાસસ્થાન વડ અને કૈલાસ છે. કૈલાસ પ્રત્યે શંકર ગમન કરે છે ત્યારે વડ ઉપર થઈને જાય છે. કોઈ કાળે શંકર ફરતા ફરતા જઈ ચઢતાં, કબીરવડને નિવાસસ્થાન કરવા વૃત્તિ થઈ આવતાં, આનંદના ઉભરામાં પોતાની જટાને છૂટી મૂકી સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવા લાગ્યા હોય, તે વખતે વડવાઈઓ રૂપી કબીરવડની જટા સાથે પોતાની જટાને સરખાવતાં, શરમ થતાં પોતાની જટા સંકેલી વડ તજી ગિરિએ જઈ રહ્યા. આ હેતુ સંભવિત છે. પછી કૈલાસ ન જતાં ગિરિ જઈ રહ્યા. ગિરિ તે મોરટક્કાના ડુંગર: હાલ જ્યાં ૐકારેશ્વર નામાભિધાનથી સાક્ષાત્ શંકર પરમાત્મા નર્મદાના તીર ઉપર વિદ્યમાન છે. તે સ્થળે ઇંદોરથી જવાય છે, અને દ્વાદશજ્યોતિર્લિંગમાંનું તે એક ગણાય છે.

કબીરવડને એવી ઉંચી ઘટા છે કે ગરમીના દિવસોમાં જન શીતળ છાયાનું સુખ લે છે. વળી બાજુમાંથી પવન આવીને પણ જગ્યા ચોકખી કરી આપે છે. ઘણા જંતુ અને પક્ષીઓ આ સ્થાનમાં સુખ પામે છે. ઘણા યાત્રાળુઓ પુણ્ય સમજીને અહીં ઉતરે છે. વળી ઘણા શિકારીઓ પણ આ સ્થાનમાં ગમ્મત કરતા ફરે છે. હજારો માણસોને એક સાથે વાસ કરવો હોય તો સમાસ થવામાં લેશ પણ અડચણ પડે નહિ. નર્મદા નદી પૂર જોરે વહે છે તે અહીંથી જોવાય છે. આ બેટ ઉપર પશુ પક્ષી ફરે છે તે પણ જોવાય છે. ઘટ્ટ ઘાળાં થઈ જવાને લીધે ગલીકુંચીમાં ફરવાનો અનેરો આનંદ મળે છે. લીલાં અને તાજાં પત્રોથી કબીરવડ અનુપમ દેખાય છે. પત્ર ઠસોઠસ છે; વળી લીલાં અને કુમળાં

છે; જેથી વડ દીપે-શોભે છે. ટેટા પણ રાતા થયા છે. લીલાં ને કુમળાં પત્ર અને રાતા ટેટાથી પૂર્ણ શોભાયુક્ત થયું. તેમાં પણ બહુ જીવો— અનેક નવરંગી પક્ષીઓ બેઠાં હોય, ટેટા ખાતાં હોય, એ શોભામાં ઓર વધારો કરે. નીચે પડેલાં ઠારનાં બિંદુઓ બરફનાં જેવાં હોઈ તડકાથી ચળકે છે. આ બધું કવિએ એવી સરસ રીતે કહ્યું છે કે, એ કાવ્યથી વાંચનારના હૃદય ઉપર સુંદર છાપ પડ્યા વિના રહેતી નથી.

મહાબળેશ્વરની ટેકરીથી પણ ઉચ્ચ આ સ્થાનને લેખી કવિ કહે છે કે

> ઘટા ભારે જોવી શબ્દ સૂણવા કોઈ ખગના
> ઝીલે વાયુ સેવો, સુખ નવ હીણા લે કરમના.

કરમહીણા હોય તે આવું સુખ લેતા નથી. ઝીલે વાયુ સેવો, ઘટા ભારે જોવી, અને શબ્દ સુણવા કોઈ ખગના........કબીરવડ જઈને આવું સુખ લેતા નથી તે કરમહીણાજ છે. ધની હો, વિદ્વાન હો, મૂર્ખ હો, કે ગમે તે હો, હો તે હો, પણ કરમહીણાજ.

આ વર્ણનમાં કાલ્પનિક વર્ણન કરતાં અનુભવવર્ણન અગ્ર સ્થાને છે. પ્રભાતમાંજ ઠારનાં બિંદુઓ જોયાં, અને પછી

> દિસ્યો ભાનુ પૂર્વે અરુણરથનો સારથી રહ્યો,
> કસુંબાને રંગે સકળ સ્થળમાં રંગ ભરતો;
> શશી તારા ઝાંખા ઝરણુ પીગળે છે શિખરનાં,
> દિસે છે સૌ જ્યાં ત્યાં જડ પણ અતિ મોદ કરતાં.

× × × ×

કવિ ત્યાં સવારમાં ગયા પછી મધ્યાહ્ન સુધી કે સંધ્યાસમય સુધી. અથવા એકાદ બે રાત્રિ ત્યાં રહ્યા હશે ખરા, કારણ

> " ઉનાળાનો ભાનુ અતિ શ્રમથી બેદી નવ શકે."

આ લીટીઓ અનુભવયુક્ત લખાઈ છે.

આ કાવ્ય આ રમણીય સ્થાન ઉપર સારો પ્રકાશ પાડે છે. કદાચ વાંચનારને આ કાવ્ય અતિશયોક્તિ જેવું લાગે તો કવીશ્વર દલપતરામે " બાપાની પીપર " ને ક્યાં ઓછી વખાણી છે. કાગનો વાઘ કરનારા, ને કાંકરીનો મેરુપર્વત કરી માહાત્મ્ય લખનારા બીજા કવિઓ કરતાં નર્મદા-

ચંકરે જેટલું લખ્યું છે તેટલું સત્ય છે, સુંદર છે, ભાવયુક્ત, અને ભક્તિપૂર્વક લખ્યું છે, ને તેથીજ લાગણીથી હૃદયના ઉભરા બહાર નીકળ્યા છે:—

"ફરી મારી આંખો કબીરવડ તુંને નીરખીને,
ખરી પાપી બુદ્ધિ ખરીજ રૂડી જાત્રા થઈ મને;
વિશેષે શોભે છે ગભીર વડ તુંથી નરમદા,
કૃતાર્થી મોરો હું દરશનવડે શું નરમદા."

આ આખું વર્ણન અંગ્રેજી શૈલીને અનુસરતું છે, અને કુદરતી શોભા પર કાવ્યોદ્ગાર કઢાયા છે. પરંતુ એમ તો ખરૂં કે, કવિ નર્મદનાં કુદરતી વર્ણનનાં કાવ્યો કરતાં વીરરસના કાવ્યોમાં ભભક ભરી ઝમક દીપી નીકળે છે. તોપણ, કીટ્સના કહેવા પ્રમાણેઃ—

A thing of beauty is Joy for ever. સુંદર વસ્તુ હંમેશાં આનંદજનક હોય છે.

ચર્ચાપત્ર.

(મિ. મોતીલાલ વિશ્વનાથ જોશી).

૧૦. નીચેની બાબત ભાષાજ્ઞાનમાં ઉપયોગી હોવાથી, અને તેનો યોગ્ય ખુલાસો ન મળવાથી, આપના શાળાપત્રમાં ચર્ચાપત્રદ્વારા ખુલાસો થવા નમ્ર વિજ્ઞપ્તિ છે. આપણી ગુર્જરી ગિરામાં 'હા' શબ્દ સર્વમાન્ય છે, અને એ ગુર્જરી ગિરા સંસ્કૃતમાંથી ઉદ્ભવેલી પ્રાકૃતની પુત્રી છે; તો એ 'હા' શબ્દ સંસ્કૃતમાંથી ઉતરી આવ્યો હશે? મારા યત્કિંચિત્ જ્ઞાન પ્રમાણે 'હા' શબ્દ સંસ્કૃતમાંથી ઉતરી આવ્યો હોય, એમ મને ભાસતું નથી; કારણ કે ગુજરાતી ભાષામાં 'તમે મારૂં કામ કરશો?' આ પ્રશ્નના જવાબમાં 'હા' કે 'ના' અવ્યયો વપરાય છે, પણ સંસ્કૃતમાં એજ પ્રશ્ન માટે એટલે 'यूयं मे कार्यं किं करिष्यथ ।' આવા પ્રશ્નોના જવાબમાં, ગુજરાતીમાં વપરાતા 'હા' અવ્યય જેવો કોઈ અવ્યય વપરાતો જણાયો નથી, પણ करिष्यामि । એમ ક્રિયાપદજ વપરાતું માલમ પડે છે; જ્યારે ગુજરાતીમાં વપરાતા 'ના' અવ્યય માટે સંસ્કૃતમાં પણ 'न' અવ્યય વાપરી શકાય છે.

વળી ભિન્ન ભિન્ન પ્રજાઓના સહવાસથી તેમની ભાષાઓમાંથી ટેબલ, સ્ટેશન (અં); નજીક, નમુનો (ફા); નસીબ, નવાબ (અ);

વગેરે તત્સમ કે સાધિત શબ્દો આપણી ભાષામાં પ્રચલિત થઈ ગયા છે, તો 'દા' શબ્દ કયી ભાષાના કયા શબ્દ પરથી ઉતરી આવ્યો છે, તે જણાવવાની જરૂર છે.

(મિ. નૌતમલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતા).

"વણિકમાં વપરાતો" જુહાર શબ્દ.

૧૧. મનુષ્યજાતિમાં માનવાચક શબ્દો જેવા કે રામરામ, જય શ્રીકૃષ્ણ, જય અંબે, નમસ્કાર, સલામ વગેરે વગેરે પોતપોતાની જ્ઞાતિના રિવાજ પ્રમાણે વપરાય છે, તેમ વણિક કોમની અમુક જાતમાં "જુહાર" શબ્દ વપરાય છે. હવે ઉપલામાંના ઘણાખરા શબ્દોના અર્થ તથા કારણો સમજાય છે, પણ ઉપરના "જુહાર" શબ્દનો અર્થ એટલે તે શા પ્રસંગ ઉપરથી ઉદ્દભવ્યો હશે તે ખુલ્લી રીતે સમજી શકાતો નથી, તે સ્પષ્ટ સમજાવવા નમ્ર વિનતિ છે. આ માટે કોઈ શખ્સો નીચે પ્રમાણે બોલે છે કે,

(૧) "જજામાં જુગદીશ હે, હહામાં હરિ સાર;
રરો રામચંદ્રનો, ત્રણે મળી "જુહાર".

બીજું.

(૨) જજે જૈન ધર્મનો, વવો વિવેક સાર;
રરો ઋષભદેવનો, ત્રણે મળી "જુવાર"

(મિ. લજ્જાશંકર ગણપતરામ).

૧૨. ગુ. પાંચમી ચોપડીના પાઠ ૫૮નો છેલ્લો પેરેગ્રાફ.

"બુદ્ધનો ઉપદેશ—(૧) કોઈ પણ તરેહની હિંસા કરવી નહિ.
(૫) માદક પદાર્થથી દૂર રહેવું."

પણ ગુ. છઠ્ઠી ચોપડીના પાઠ ૭૫માં.

"ચીના લોકો બોધ મતના છે. તેઓ ઉંદર કે કીડાને પણ મૂકતા નથી".

ચીના લોકો ઉંદર અને કીડાનો ભક્ષ કરે છે તો તેમને બૌદ્ધ મતના કેવી રીતે માની શકાય? માંસાહાર, એ બૌદ્ધમતથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે.

૧૩. છઠ્ઠી ચોપડીના પાઠ ૧૧, પૃષ્ઠ ૨૭, પેરેગ્રાફ ૪ ને ૫.

"જરાક આંખ મીંચાઈ, તેણે ગંભીરતાથી જવાબ આપ્યો. આસ્થા".
"ડોસાની આંખ બીજી તરફ વળી. ભાઈ તમારું? આશા".

"ડોસાએ ગભરાઈ ત્રીજા તરફ જોયું ને પૂછયું, અને તમારૂં ? દાન".

પરમાર્થી ત્રણ છોકરાએ સારંગી વગાડી ગાયન ગાઈ પૈસા મેળવીને ડોસાને આપ્યા એટલે ડોસાએ જ્યારે તેમનાં નામ પૂછ્યાં તો આસ્થા, આશા ને દાન એ પ્રમાણે છોકરાઓએ કહેવાનું શું કારણ હશે ?

(મિ. કંથડજી જોગીભાઈ વશી).

૧૪. નીચેની ગણિતની શંકાઓનો ખુલાસો રીત સહિત જણાવવા મહેરબાની કરશોજી.

(૧) ચાર ભાગીદારોનો એક આંબો છે. તેના ફળની વહેંચણી તે લોકોએ નીચે પ્રમાણે કરી.

પ્રથમ એક ભાગીદારે જઈ જેટલાં ફળો હતા તેના ચાર સરખા ભાગ કર્યા. ચાર સરખા ભાગ કરતાં એક ફળ વધ્યું તે આંબાના રક્ષકને આપ્યું ને પોતાનો ભાગ લઈ ગયો. એજ પ્રમાણે બીજાએ કર્યું તે વખતે પણ એક ફળ વધ્યું તે રક્ષકને આપી પોતે પોતાનો ભાગ લઈ ગયો. ઉપર પ્રમાણે ચારે ભાગીદારોએ કર્યું. પછી ચારે ભાગીદારોએ સાથે આવી બાકી રહેલાં ફળ વહેંચી લીધાં તો દરેકને ભાગ સરખાં આવ્યાં તો પ્રથમ આંબા પર કેટલાં ફળ હતાં ?

૧૫. (૨) સીત્તેર પત્થર છે. તેને એવી રીતે ગોઠવ્યા છે કે પ્રથમ એક પત્થર, તેના પછી એક ફુટને અંતરે બીજો પત્થર, પછી ત્રણ ફુટને અંતરે ત્રીજો પત્થર, પછી પાંચ ફુટને અંતરે ચોથો પત્થર, એ પ્રમાણે બબે ફુટને ચઢતા અંતરે દરેક પત્થર ગોઠવ્યો છે; તો પહેલા પત્થરની પાસે એક એક પત્થર લાવી મૂકવાને કેટલું ચાલવું પડશે ?

(મિ. ભગવાનદાસ ભુખણદાસ પટેલ).

૧૬. આર્ષ, જાંબ્વાસવ, ગયેંદ્ર, પંચકલ્યાણ, ગોતીત, નીરૂપ, ભૂમા, આ શબ્દોના અર્થનું સ્પષ્ટીકરણ કરશો.

૧૭. અગોપ, અઘોર, અજીઠું, અલૂસ, અમથું (અમિથ્યા ?), અલોપ આ શબ્દોમાંના આદિ અનો અર્થ શો થાય છે તે જણાવશો.

૧૮. કમાણી, કસ્લાં, ચાંદલો, પગડું, પગડો, નવમરૂં, પંચોડી, પગાર, હાંસલું, હૈયારખી, આ શબ્દો કઈ ભાષામાંથી આવેલા છે, તેનાં મૂળ દર્શાવશો.

૧૯. હિંદના દેશાજનમાં સિરમુર તથા મલેર કોટલાનાં દેશી રાજ્યો સંભળ્યાં છે તે હિંદનાં કયા વિભાગમાં છે ને તેના રાજકર્તા કોણ છે ?

૨૦. સવાર ને સાંજનો કલાક સમજવા સારૂ અંગ્રેજીમાં પી. એમ. તથા એ. એમ. ની સંજ્ઞા લખાય છે તે શા આધારે ઠરી હશે?

૨૧. કોઈ પુસ્તકની વચગાળેની આવૃત્તિ એટલે શું અને એ સંજ્ઞા ક્યારે લગાડી શકાય છે?

(મિ. કેશવલાલ મહાશંકર ત્રવાડી).

૨૨. દોઢ અને અઢીની વ્યુત્પત્તિ શી હશે?

૨૩. પાયમાલમાં પાય + માલ ભાગ છે કે નહિ, હોય તો માલનો અર્થ તથા આખા શબ્દનો શબ્દાર્થ શો થાય?

૨૪. પાંચમી ચોપડીના પાઠ ૩૩ના બીજા પેરેગ્રાફમાં લખ્યું છે કે નાકમાંનું પાણી વાયુની ગરમીથી હવા થઈ ઉડી જાય છે. આમાં હવાને બદલે વરાળ જોઈએ એમ મારૂં ધારવું છે તે ખરૂં કે નહિ?

૨૫. પાંચમી ચોપડીના પાઠ ૨૪ની આબુ પર્વતની કવિતામાં 'તહાં તેર ગાઉ તણો તો તળાવે' લખેલું છે. તળાવ એવડું મોટું નથી એમ શાળાપત્રમાંજ આવેલા લખાણ ઉપરથી માલમ પડે છે તો એવું લખવાનું કારણ ઘણું મોટું જણાવવા તથા ત (તહાં તેર, તણો, તળાવે) વધારે લાવવા લખેલું જણાય છે કે કેમ?

૨૬. એજ ચોપડીના પાઠ ૩૫માં એક જમીનદારને ત્યાં એક વિદ્વાન પંડિત આવ્યો એમ લખ્યું છે તે પુનરુક્તિ થઈ છે કે કેમ?

૨૭. પાંચમી ચોપડીના પાઠ ૩૪ માની કવિતામાં 'એક અમારી આશ' એ લીટીમાં અમારીને બદલે તમારી મૂકવાથી અર્થ સારો થાય છે. મૂળમાં શી કડી છે તે જણાવવા મહેરબાની કરશો. અત્રે કાવ્યદોહનમાં જોતાં માલમ પડતું નથી.

૨૮. 'જુ' લખવામાં જ્લે હ્રસ્વ ઉની નિશાની ન કરતાં કાનો કરી તે નિશાની કરવાથી શરૂઆતમાં શીખનાર બાળકો ગુંચવાય છે. આવી રીતે લખવાનો વહીવટ શાથી પડ્યો હશે?

૨૯. છઠ્ઠી ચોપડીના પાઠ ૨માં લખે છે કે દિલ્લીથી કુતુબ મિનાર જતાં શાહજહાંની બેટીની કબર તથા તે ઉપરનો હૃદયભેદક લેખ જોવા લાયક છે; તો સદરહુ લેખ શી બાબતનો તથા શો છે તે જાણવાની સ્વાભાવિક રીતે જિજ્ઞાસા થાય છે, માટે તે જણાવવા મહેરબાની કરશો.

૩૦. બાળવર્ગમાં શબ્દ લખવાનો વિષય રાખ્યો છે તે ચોપડીમાં જોઈને કે જોયા વગર લખાવીએ તે જાણવાની જરૂર રહે છે.

જાહેર ખબર.

મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ. સાહેબના તા. ૨૨ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪ ના હુકમ નં. ૬૨૮૫ ઉપરથી.

જોઇએ છે.

પંચમહાલ જિલ્લાની લોકલબોર્ડ નિશાળો માટે.

૧ ૧ લા વર્ષની શિક્ષિત સ્ત્રીશિક્ષકો અને ધોરણ ૬ કે ૫ ઉત્તીર્ણ થએલી બાઈઓ. તેમના ધણી કે ભાઈને માટે લાયકાત મુજબ ગોઠવણ કરવામાં આવશે.

૨ વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પાસ થએલા શિક્ષકો.

રેવાકાંઠા એજન્સિનાં રાજ્યોની નિશાળો માટે.

૧ ૧ લા વર્ષની શિક્ષિત સ્ત્રીશિક્ષકો અને ધોરણ ૬ કે ૫ ઉત્તીર્ણ થએલી બાઈઓ. તેમના ધણી કે ભાઈને માટે લાયકાત મુજબ ગોઠવણ કરવામાં આવશે.

૨ ૧ લા વર્ષના શિક્ષિત પુરુષશિક્ષકો.

૩ વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પાસ થએલા શિક્ષકો.

૪ મૅટ્રિક્યુલેશન કે સ્કૂલ ફાઇનલ પસાર થએલા શિક્ષકો.

ટીપઃ—રાજ્યોની શાળાઓના નોકરોને જિલ્લા માફક રજા, પેન્શન, ગ્રેચ્યુઇટી વગેરે સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સ મુજબ આપવામાં આવે છે.

સૂચનાઃ—અરજદારે પોતાનું આખું નામ, ઠેકાણું, ટપાલનું ગામ, જાતિ, ઉંમર, પસાર કરેલી પરીક્ષા, કોઈ જગાએ નોકરી કરી હોય તો તે શાથી છોડી વગેરે જણાવવું, અને અરજી સાથે કેળવણીની છેલ્લી સંસ્થાનું અભ્યાસ, કામ, અને વર્તણુંક બાબતનું પ્રમાણપત્ર કે તેની નકલ મોકલવી. બની શકે તો રૂબરૂમાં મળી જવું કે પગાર વગેરેનો પુરતો ખુલાસો થઈ શકે.

ગોધરા. B. N. Desai,
તા. ૧૯મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૪. ડે. એ. ઇ. પં. રેવાકાંઠા.

કેળવણીખાતાની જાહેર ખબર.

નીચેનાં ચોપાનીઆં, પુસ્તકો વગેરે નામદાર ગવર્નરજનરલ-ઇન્-કાઉન્સિલના હુકમથી જપ્ત થએલાં જાહેર કરવામાં આવ્યાં છે, કેમકે સદરહુ પુસ્તકો, ચોપાનીઆં વગેરેમાં નામદાર શહેનશાહ તરફ કે હિંદમાં કાયદેસર સ્થપાએલી બ્રિટિશ સરકાર તરફ સીધી યા આડકતરી રીતે અસંતોષ, ધિક્કાર, કે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ રહે એવું લખાણ કરવામાં આવ્યું છે.

પુસ્તક, ચોપાનીઆં વગેરેનું નામ.	વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ નં. તથા તારીખ.
'ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલેનું ચરિત્ર, ભાગ પહેલો'.	અમદાવાદમાં ખાડીઆમાં સત્યપ્રકાશ પ્રેસમાં ગુજરાતી ભાષામાં છપાએલું, અને અમદાવાદ, રીચીરોડના પાંડુરાવ જીવણલાલ દેસાઈએ પ્રસિદ્ધ કરેલું.	જ્યુડિસ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૭૩૬૮. કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૨મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૪.
'રેવોલ્યુશનરિ ઍલ્મૅનક, ૧૯૧૪'.	ન્યુયૉર્કમાં અંગ્રેજીમાં છપાએલું.	જ્યુડિસ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૭૫૪૪. કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૬મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૪.
'અખબારે-હિંદુસ્તાન (હિંદુસ્તાનની ખબરો). ખળવો'.	તા. ૨૧મી જુલાઈ ૧૯૧૪નું સાન ફ્રાન્સિસ્કોમાં ઉર્દુ, ગુર્મુખી, ગુજરાતી, અથવા હિંદીમાં પ્રસિદ્ધ થએલું પાનીઉં; 'લડાઈ જાહેર થઈ છે' એ શબ્દોથી શરૂ થતું ને 'વંદે માતરમ્'થી સમાપ્ત થતું.	જ્યુડિસ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૭૫૪૫. કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૬મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૪.
'સ્વાતંત્ર્ય-અંક ૪થા'	૧લી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪ એ તારીખનું 'અરે	જ્યુડિશિયલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૭૧૬૬. કિલ્લે મુંબઈ,

	હિંદુસ્તાન, તું કયો રસ્તો લેવા માંગે છે ? સ્વોન્નતિનો કે ગુલામગીરીનો ?' એ મથાળાનું પાનીઉં.	તા. ૨૭મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૪.
' બાળ ગંગાધર તિલકની રિહાઈ '	અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટસમાંના કૅલિફૉર્નિઆમાં આવેલા સાન ફ્રાન્સિસ્કોમાં યુગાંતર આશ્રમે પ્રસિદ્ધ કરેલું પાનીઉં.	જ્યુડિસ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૮૨૦૨. કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૬ઠ્ઠી નવંબર ૧૯૧૪.
' આમ બંદે માતરમ સ્વાધીન ભારત ' એ મથાળાનું પાનીઉં.	' કવિ ગણચિંતસે ' (કવિએ ગાયું છે) એ શબ્દોથી શરૂ થતું.	જ્યુડિશિયલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૮૨૦૭. કિલ્લે મુંબઈ. તા. ૬ઠ્ઠી નવેંબર ૧૯૧૪.
' એડલેના ઇસ્ટર્ન પેગોડા હિલના શિખર પર નાટ (nats) ના રાજાએ નાખેલું સોનેરી તાડનું પાન '.	એજ શબ્દોથી શરૂ થતું, અને ' મોટી વિપત્તિ આવશે, ધ્યાન રાખજો ' એ શબ્દોથી સમાપ્ત થતું બર્મીઝ ભાષાનું પાનીઉં.	જ્યુડિશિયલ ડિપાર્ટમેન્ટ. નં. ૮૨૫૭. કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૧મી નવેંબર ૧૯૧૪.
' તુર્કો-બાલ્કન લડાઈ-ભાગ પહેલો '.	નવસારીના મુનશી મુસ્તફા સૈયદ અલીએ લખેલી, તા. ૨૧મી નવેંબર ૧૯૧૨ના નં. ૮૯૦૪ના સરકારી ઠરાવથી જપ્ત થએલા 'જંગે-બાલ્કન' એ નામના પુસ્તકની સુધારેલી આવૃત્તિ. સુધારેલા ભાગો સુરતના રાંદેર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છપાયા છે.	જ્યુડિસ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૮૭૬૨. કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૩મી નવેંબર, ૧૯૧૪.

ચેતવણી.

રા. રા. જી. એમ વૈષ્ણવકૃત "ગૃહવ્યવસ્થા" પાકું પુઠું કિં. ૦-૧૨-૦. પહેલી તથા બીજી આવૃત્તિના "સોલએજન્ટ" અમે છીએ; તો તે પુસ્તક અમારી પાસેથી નીચેને સરનામે મગાવી લેવા વિનતિ છે. બુકસેલર—ગેબર મેઘજી રાજકોટ (કાઠિઆવાડ). અથવા તેલંગ હાઇસ્કૂલ-ગોધરા. એ સરનામાથી કર્તાને લખવાથી પણ મળી શકશે.

નામદાર મુંબઈ સરકારના ઠરાવ—સન ૧૯૧૪ તા. ૨૪-૯-૧૧ ના મુંબઈ સરકારી ગેઝીટ ભાગ ૧ ના પાના ૨૧૯૯ ઉપરથી મી. જી. એમ. વૈષ્ણવની બનાવેલી 'ગૃહવ્યવસ્થા' જ **પ્રાથમિકશાળામાં 'ટેક્સ્ટ બુક'** તરીકે ચલાવવાની મંજુરી મળી છે. આ પુસ્તક સિવાય 'ટેક્સ્ટબુક' તરીકે 'ગૃહવ્યવસ્થા' નામનું પુસ્તક મંજુર નથી, તો કેટલાક સ્વાર્થી વેપારીના ભરમાવાથી ભરમાઇ તેઓની જાળમાં ફસાશો નહિ.

બુકસેલર ગેબર મેઘજી.—રાજકોટ

"શિક્ષણસાહિત્યો"

અમારાં કારખાનામાં સૂર્યમાળા, ટીલ્યુરીયમ, ઋતુભેદ, ચંદ્રની ક્ષયવૃદ્ધિ, ગ્રહમંડળ, પૃથ્વીના નાના મોટા ગોળા, ઉચ્ચાલન, ગરગડી, રેંટ ફેર, ફાયર,-ઢોળાવ, જોવાના તથા ચિતરવાના નકશા, જમીનના ખાડા-ટેકરી-નદી-નાળાં વગેરે બતાવનાર દરેક દેશના નકશા,-રંગાકારની પેટીઓ, કિન્ડરગાર્ટન, ફુવારા, પરાવર્તન, વક્રિભવન, ગુરૂત્વમધ્યબિંદુદર્શક, સાઇફન, થર્મોમીટર(?), જળચક્રી, જલચાપ, બેટરીના સાહિત્યો, વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરવાનાં સાધનો, કોથ વ્યાસ યંત્ર, ધાતુ તપાવવાથી ફુલે છે, તે બતાવનાર ગોળો ને રીંગ, ખેતી, લડાઈ, ખલાસી, વગેરે તેર ધંધાનાં હથિયારોના નમૂના, સંગ્રહસ્થાનના ધોરણવાર બોર્ડ, મૂળાક્ષરના ખંડના ધાતુના નમૂના, ખીસકોલી પીસવાનો કોઠ વગેરે વાંચનમાળાના પાઠોના તમામ સાહિત્યો, રમતની પેટીઓ, પઝલબોક્ષો, રસાયનિક ચીજો, કસરત, કવાયત, ભૂગોળ, ખગોળ, પદાર્થ વિજ્ઞાન વગેરેનાં તમામ સાહિત્યો નીચેને સરનામે મળશે.

કાશિભાઇ છગનદાસ પટેલ,
મેનેજર—શિક્ષણસાહિત્ય કાર્યાલય,
નાંડે.લ. અમદાવાદ—ગાંધીજ બેઠકે.

જાહેર ખબર.

૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને કયાં મોકલવો તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઇ જવાનો ખર્ચ મંગાવનારને શિર સમજવો.

૫. હુંડી મોકલાવનારે બરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા બુકસેલરોને વિનતિપૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોની સાથ અમોએ બીજી કોઇપણ ગૂજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેંકડે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની ગોઠવણ કરી છે. એકવખત કામ પાડી જોયાથી ખાત્રી થશે. પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું. નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોનાજ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને બંધ બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લાન્ડથી મ્હોટે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડભરેલી છે. દરેક બોકસમાં ડઝન-૬. કિમ્મત રૂ. ના, એકીવખતે ઓછામાં ઓછા ૮ બોકસ મંગાવનારને ૬॥ ટકા કમીશન મળશે. તે ૨૪ ઓછામાં ઓછા ૮ બોકસ મંગાવનારને ૬॥ ટકા કમીશન મળશે. વેલ્યુપેબલથી ૧ થી ૬ મા તેથી-વધુ બોકસ લેનારને ૧૨॥ ટકા મળશે. વેલ્યુપેબલથી ૧ થી ૬ બોકસ મંગાવનારને ખર્ચના ૦॥ વધારે લાગશે એ ભુલી જતા નહી, અને પૈસાપહેલાંથી મોકલાવનારને બાકસના ખર્ચના બે આના લાગશે.

નમુના
આદરજી કાવસજી માસ્તરની
દસ્કત શિક્ષક કોપી બુકોની
સ્ટીલ પેનોના

નં.૨ને૩.	નં૩.	નં.૪.	નં.૫એ.	નં.૫બી.	નં.૬એ.	નં.૬બી.	નં૭ને૮

આદરજી કાવસજી માસ્તર. દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો તથા સ્ટીલ પેનોના પ્રગટ કર્તા અને કમીશન એજન્ટ. ગોળીનલાન, મુમ્બઇ

૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને ક્યાં મોકલવો તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઇ જવાનો ખર્ચ મંગાવનારને શિર સમજવો.

૫. હુંડી મોકલાવનારે બરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા બુકસેલરોને વિનતિપૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોની સાથ, અમોએ બીજી કોઇપણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેંકડે ૧ એક ટકાના કમીશનથી કલી આપવાની ગોઠવણ કરી છે. એકવખત કામ પાડી જોયાથી ખાત્રી શ. પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની મરજી હોય તેઓએ ાયરે સરનામે લખવું. નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોનાજ દરેક ભાગના જુદા જુદા દરના અક્ષરો તેજ બંધ બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લાન્ડથી મ્હોટે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડભરેલી છે. દરેક બોકસમાં ડઝન-૬. કિમ્મત રૂ. ૦|| ઓછામાં ઓછા ૮ બોકસ મંગાવનારને ૬ા ટકા કમીશન મળશે. ને ૨૫ મા તેથી વધુ બોકસ લેનારને ૧૨|| ટકા મળશે. વેલ્યુપેબલથી ૧ થી ૧ બોકસ મંગાવનારને ખર્ચના બાર વધારે લાગશે એ ભુલી જતા નહી, અને પૈસા પહેલાંથી મોકલાવનારને બાક્સનાં ખર્ચના બે આના લાગશે.

નમુના
આદરજી કાવસજી માસ્તરની
દસ્કત શિક્ષક કોપી બુકોની
સ્ટીલ પેનો ના

નં.૧નં.૨.	નં ૩.	નં.૪.	નં.૫એ.	નં.૫બી.	નં.૬એ	નં.૬બી	નં.૭-૮

આદરજી કાવસજી માસ્તર. દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો તથા સ્ટી ... ગોપીતલાવ. સુરત
... અને કમીશન એજન્ટ.

૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને કયાં મોકલવો તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઇ જવાનો ખર્ચ મંગાવનારને શિર સમજવો.

૫. હુંડી મોકલાવનારે બરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા બુકસેલરોને વિનતિપૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોની સાથ, અમોએ બીજી કોઇપણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેંકડે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની ગોઠવણ કરી છે. એકવખત કામ પાડી જોયાથી ખાત્રી થશે. પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું. નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોનાજ દરેક ભાગના જુદા જુદા દરના અક્ષરો તેજ બંધ બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લાન્ડથી મ્હારે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડભરેલી છે. દરેક બોકસમાં ડઝન-૬. કિમ્મત રૂ. ... ઓછામાં ઓછા ૮ બોકસ મંગાવનારને ૬। ટકા કમીશન મળશે. વેલ્યુપેબલથી ૧ થી ... મા તેથી વધુ બોકસ લેનારને ૧૨॥ ટકા મળશે. ... બોકસ મંગાવનારને ખર્ચના વાજ વધારે લાગશે એ ભુલી જતા નહી, અને પૈસા પહેલાથી મોકલાવનારને બાકસના ખર્ચના બે આના લાગશે.

નમુના
આદરજી કાવસજી માસ્તરની
દસ્કત શિક્ષક કોપી બુકોની
સ્ટીલપેનોના
નં.૨૨૩

REGISTERED No B 43

પુસ્તક ૫૪મું. અંક ૩જો.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

માર્ચ, સને ૧૯૧૫.

તન્ત્રી (ઑક્ટોબર, ૧૯૧૪થી)—અને
પ્રકાશક—મિ. કેખુશરૂ અરદેસર બાલા, બી. એ.,
પ્રિન્સિપલ, પ્ર. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ—અમદાવાદ.
કેળવણીખાતાના હુકમથી.

અમદાવાદ—ઘીકાંટા સિવિલ હૉસ્પિટલ સામે પન્નાભાઈની વાડીમાં
ધી "સત્યનારાયણ" પ્રિ. પ્રેસમાં પટેલ મોતીલાલ શામળદાસે છાપ્યું

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૪મું.　　માર્ચ, સને ૧૯૧૫.　　અંક ૩જો.

કેળવણી.

(ચાલુ પુ. ૫૪ પૃ. ૪૪ થી.)

ગયા અંકમાં આપણે જોયું કે માબાપો તથા સાધારણ શિક્ષકો કેળવણીના એક દેશનેજ સંપૂર્ણ કેળવણી માની લેવાની ગંભીર ભૂલ કરે છે. હવે પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે કેળવણીનો વાસ્તવિક અર્થ શો હશે? એક વિદ્વાન લખે છે કે 'કેળવણીx એટલે ભરવું નહિ, પણ બહાર કાઢવું; ઊગતા મનની બિડાએલી શક્તિઓને ઉકેલવી, વિચારશક્તિને મજબુત કરવી, અને આસપાસ દેખાઈ રહેલા વિશ્વમાં રસ ઉત્પન્ન કરવો; ટુંકાણમાં, જ્ઞાન પર પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવી અને તે મેળવવાનાં સાધન પુરાં પાડવાં.' આ વચનો પર વિચાર ચલાવતાં શું સૂઝી આવે છે? એજ કે શિષ્યમાં અવલોકનશક્તિ, યાદશક્તિ, વિચારશક્તિ, તર્કશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ, ઇચ્છાશક્તિ વગેરે જે જે શક્તિઓ બીજરૂપે રહેલી છે તે સર્વનો એવી રીતે વિકાસ કરવો કે તેને આ વિચિત્ર જગત્ સંબંધી જ્ઞાન મેળવવાની ચાહના થાય એટલુંજ નહિ પણ તેમાં તે રસથી ભાગ લેવા તૈયાર થાય. કેળવણીને માટે અંગ્રેજી ભાષામાં 'એડ્યુકેશન' શબ્દ છે ને વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે તેનો અર્થ 'બહાર કાઢવું' એમ થાય છે. ગુજરાતી ભાષામાં જો કે 'કેળવણી' શબ્દ એવી ઉઘાડી સૂચના કરતો નથી, તોપણ એ શબ્દ જ્યાં જ્યાં

---

x "Education is to draw out, not to cram in; to unfold the capacities of the growing mind, strengthen the reasoning faculty, create an interest in the surrounding universe; in a word to excite a love of knowledge, and impart the means of aquiring it".

વપરાય છે ત્યાં ત્યાં કેવો ભાસ ઉત્પન્ન કરે છે તે જોવું સમુજી ને બોધદાયક
થઈ પડશે. 'કણેક સારી રીતે કેળવી હોય તો રોટલી સુંદર થાય' એવું
ઘણી વાર સાંભળીએ છીએ. અહીં કેળવવાનો અર્થ શું આટામાં જળ
રેડવું તે છે? અથવા તો કણેક કેળવી એટલે શું તે મોંમાં મૂકવા માટે
તૈયાર થઈ? સર્વથા નહિ. 'કેળવવી' એનું તાત્પર્ય તો એટલુંજ છે કે
આટામાં જોઈતું જળ મેળવી કણેકને યોગ્ય રીતે મસળી એવી રીતે એકરસ
કરવી કે શેકાતાં તે પેટ ભરવાનાજ કામની નહિ પણ મધુર સ્વાદ આપનારી
તથા સહેજેતલસી લાગે. આ રીતે જોતાં જોઈતું જળ મેળવવાનું (નહિ કે
રેડવાનું) અને તે એના કણે કણમાં પ્રસરાવી આટામાં રહેલા ગુપ્ત ગુણો
બહાર કાઢી પુષ્ટિ તથા તુષ્ટિ આપવા માટે લાયક બનાવવાનું કામ કેળવણી
કરે છે. એનો એજ અર્થ પાત્રભેદને લીધે જેટલો ફેરફાર કરવા જોઈ
હોય તેટલો કરીને શિષ્યના સંબંધમાં લાગુ પાડીએ તો બરાબર પડી શકશે.
આટામાં જળ રેડયાજ જઈએ ને તેને કણેકણ સાથે મિશ્ર થવા દઈએ
નહિ, તો સારી રોટલી બને નહિ; તેમજ શિષ્યમાં જ્ઞાનરૂપી જળ ભર્યા
જઈએ ને તેને એકમેક થવાનો પ્રસંગજ ન લાવીએ, તો શિષ્યની લાયકાત
વધે નહિ. એ પણ યાદ દેવડાવવું જરૂરનું છે કે એક વખત જળનું મિશ્રણ
કર્યા પછી થોડો વખત કણેકને જળ પીને તૃપ્ત થવા દેવાની જરૂર રહે છે
શિષ્યના સંબંધમાં પણ આપેલું જ્ઞાન પચી શકે એટલો વખત અવસર
આપવો જોઈએ. કદાચ કોઈને શંકા થશે કે કણેકને જેવી મસળવા-
ક્રિયા કરવામાં આવે છે, તેવી ક્રિયા શિષ્યના સંબંધમાં કઈ હશે? મસ-
વાનો અર્થ હાડકાં ઢીલાં કરવાં એવો તો નહિ થતો હોય? ના, ના, હા-
ઢીલાં કરીએ તો કણેકના દાણે દાણા છુટા કરવા જેવું થયું, પણ ...
શું રોટલી થઈ શકશે? એમ કરવાથી તો થતી હોય તે પણ નહિ થાય.
શિષ્યના સંબંધમાં મસળવાની ક્રિયા એજ કે તેને સૂચક તથા પરીક્ષક પ્રશ્નો
વગેરે પૂછી કઠ્ઠી મનને કસરત આપી રેડેલું જ્ઞાન એકરસ થાય એવું કરવું
આમ થવાથી તે જ્યારે નોકરીધંધાના તાપ પર શેકાશે ત્યારે જેમ રોટલી-
કણેકણ ખીલી તે ફૂલીને દડા જેવી થાય છે, તેમ તેની વિકસેલી શક્તિ
બહાર ખીલી નીકળશે અને તે જગતમાં આનંદથી મસ્ત થઈ વિચરશે
આટલો લાભ તો શિષ્યને પોતાને થશે, પણ બીજાને એનાથી શો લાભ.
જેમ રોટલીથી ખાનાર તૃપ્ત થશે અને આનંદ અનુભવશે, તેમ આવા

શિષ્યના સંબંધમાં આવનાર પણ તેની પાસે ધારેલું કામ કરાવી શકશે, સંતોષ પામશે, અને કૃતકૃત્ય થશે.

અપૂર્ણ.

વર્ષ આખરે વર્ગ ચઢાવવા વિષે.

આપણા દેશ કરતાં યુરોપના આગળ પડતા દેશોમાં શિક્ષક તરફ પૂજ્ય ભાવથી જોવામાં આવે છે તથા તેના દરજ્જાને ઉચ્ચ સ્થળ આપવામાં આવે છે તેનું એક મુખ્ય કારણ એ છે, કે ત્યાંના લોકો આપણા કરતાં પોતાનાં છોકરાંને અપાતી કેળવણી ઉપર સારૂં લક્ષ આપે છે અને તેમના અભ્યાસ, આચરણ, સોબત વગેરેની માહીતી શિક્ષકો તરફથી મેળવવાની વારંવાર આકાંક્ષા રાખે છે; ખરૂં કહીએ તો શિક્ષકવર્ગને ત્યાંના કેળવાએલા લોકોની ટીકાની કસોટીમાંથી પસાર થવું પડે છે અને અંતે બંને પક્ષને ફાયદોજ થાય છે.

આપણા દેશમાં એક શાળાના વડા શિક્ષક તેમજ તેના તાબાના શિક્ષકોને કેટલીક કસોટીઓમાંથી પસાર થવું પડે છે, તેમાંની સૌથી ભારી કસોટી વર્ષની આખરે જ્યારે વર્ગ ચઢાવવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારેજ થાય છે. આખું વર્ષ માબાપ પોતાનાં છોકરાં કેવો અભ્યાસ કરે છે, શાળામાં નિયમિત હાજરી આપે છે કે નહિ, તેમનું વર્તન કેવું છે, વગેરે તેમના ગુણ-દોષની લેશમાત્ર પણ ખબર ન કાઢે, અને વર્ષને છેડે વર્ગની ગોઠવણ વખતે ઉપલા ધોરણમાં તેમને ન ચઢાવાય ત્યારે વડા શિક્ષક અથવા વર્ગના શિક્ષક પાસે માબાપ દોડયાં જાય છે અને જાણે કંઈ અન્યાય અથવા જુલમ થયો હોય તેમ દયામણું મોં કરીને કકળે છે—એવા બનાવોથી કોઈ શાળા ભાગ્યેજ અજાણ હશે. આપણે ત્યાં ઘણે અંશે માબાપના મનમાં એવોજ ખ્યાલ છે કે આપણે તો શાળાની ફી નિયમિત ભરીએ છીએ એટલે આપણું કર્તવ્ય પુરૂં થાય છે અને છોકરો શાળામાં નિષ્ફળ નીવડે તો તેમાં શિક્ષકનોજ દોષ કહેવાય. આ ખ્યાલ કેટલો ભૂલભરેલો છે તેની ખાતરી કરવાનું કામ આપણા શિક્ષકોના હાથમાંજ છે.

છોકરાંની જે જે ખામીઓ શિક્ષકોના લક્ષમાં આવતી જાય તે

વારેવારે જાતે મેળાપ કરીને અથવા લખીને માબાપના કાન ઉપર જો તેઓ લાવતા હોય તો તે દૂર કરવાને માબાપ મદદ કરી શકે, તેમજ વર્ષની આખરે જો છોકરાં તેજ વર્ગમાં રહી જાય તો તેમને બડબડવાને ઝાઝું કારણ પણ ન રહે.

વર્ગમાં છોકરો કાચો હોય અને ઉપલા ધોરણમાં ચાલવાની તેની શક્તિ ન હોય તે છતાં તેને ચઢાવ્યો હોય તો એવા છોકરા જેટલી હાનિ શાળાની વ્યવસ્થાને કરે છે તેટલી બીજા કોઈ કારણથી ભાગ્યેજ થતી હશે. એવાં છોકરાં પોતાને નુકસાન કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમની અસર તેમના વર્ગનાં બીજાં છોકરાંઓ ઉપર પણ અચૂક થાય છે. શિક્ષણ ગમે એવું સારૂં હોય તોપણ તે વ્યર્થ જાય છે, કારણ કે તેના સચોટ સંસ્કાર એવા છોકરા પર નજ પડે એ સ્વાભાવિક છે, તથા શિક્ષકનો શીખવવાનો ઉત્સાહ પણ મંદ પડી જાય છે. વર્ગ ચઢાવતી વખતે શાળાના વડા શિક્ષક તેમજ તેના આસિસ્ટંટો જેટલી સંભાળ રાખે એટલી ઓછી છે. પુખ્ત વિચાર કર્યા પછીજ પગલું ભરવું અને પાછળથી માબાપ ગમે તેવો લાગવગ ચલાવે અથવા દબાણ કરે—કે જેમ ઘણી વેળા બને છે—તોપણ દઢતા રાખીને તેને વશ ન થવું એમાંજ શાળાની સલામતી છે. આશ્રિત તથા ખાનગી શાળાઓમાં આ દોષ વિશેષ માલમ પડે છે અને તેનાં કારણો શોધવાં પડે એમ નથી.

વર્ગ ચઢાવવાને વાર્ષિક પરીક્ષા એકલીજ કસોટી છે એમ પણ ન સમજવું. છોકરો પરીક્ષા વખતે માંદો હોય અથવા ચોક્કસ સંજોગોને લીધે તેમાં સારો દેખાવ ન કરે, તો તેનો આખા વર્ષનો અભ્યાસ કેવો હતો, વર્ષમાં લેવાએલી જુદી જુદી બીજી પરીક્ષાઓમાં તે કેવો નીવડયો હતો, વગેરે તજવીજ કરીને યોગ્ય લાગે તેમ કરવું.

માબાપનું લક્ષ છોકરાંના ગુણદોષ તરફ વારેવારે આકર્ષાય અને વર્ગ ચઢાવતી વખતે શિક્ષકને પણ મુશ્કેલી ન પડે તેનો ઉપાય એ છે કે દરેક વિદ્યાર્થી પાસે એક 'હોમ રજિસ્ટર'–ઘરને માટેનું રજિસ્ટર–રખાવવું જોઈએ, જેમાં શિક્ષકે તેનાં અભ્યાસ, આચરણ, સંગત, નિયમિત હાજરી ઇત્યાદિ વિષે વખતે વખતે ટીકા કરીને માબાપના વાંચવામાં આવે એવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ. વર્ષની આખરે ઇનામ આપવાના જે ભવ્ય મેળા-

વડાઓ ભારે ખર્ચે કરીને કરવામાં આવે છે તેનો મૂળ હેતુ જોઈએ તો એજ છે કે માબાપ અથવા વાલીઓ અને શિક્ષકો એક બીજાના સમાગમમાં આવે, અને શાળામાં કેવી રીતે કામ થાય છે તેની માબાપ અથવા વાલીઓને કંઈક માહીતી મળે; તેને બદલે હાલમાં તો ઉલટોજ મામલો આપણી દષ્ટિએ પડે છે. એક લાંબા રચેલા સૂચીપત્ર પ્રમાણે ખાસ શ્રમ લઈ તૈયાર કરેલા ગદ્ય અને પદ્યના લાંબા ફકરાઓ અથવા સંવાદો બોલી જવામાં અને અતિશયોક્તિભરેલાં ભાષણો કરવામાંજ આવા મેળાવડાઓની મર્યાદા ઘણુંખરૂં બાંધી લેવામાં આવી હોય છે. ઉક્ત ગદ્ય અને પદ્યની લીટીઓ મોઢે કરવા પાછળ શિક્ષકનો તેમજ શિષ્યોનો કેટલો કાળક્ષેપ થાય છે તેનું ભાન તો બહારનાને ક્યાંથી હોય ? કેટલાંક અઠવાડીઆં સુધી તેની તૈયારી કરવી પડે છે. તેટલો વખત વર્ગનું કામ અટકે છે અને અવ્યવસ્થિત થઈ જાય છે. ખરૂં જોતાં તો આવા સમયે શાળામાં નિયમિત શિક્ષણ કેવું અને શી રીતે અપાય છે, શિક્ષકો પાઠ આપવામાં કેવી તૈયારી કરે છે, શિષ્યોએ જુદા જુદા વિષયો કેવી રીતે ગ્રહણ કર્યા છે, શાળાની અવસ્થા કેવી છે, વગેરેનો માત્ર ભાસ આપવાનો છે. ટુંકામાં કહીએ તો માબાપના મન પર એવી છાપ બેસવી જોઈએ કે શાળાનું હિત તેજ છોકરાનું હિત છે કે જેથી કરીને તેઓ શિક્ષકોના કામમાં મુશ્કેલીઓ નાખવાને બદલે મદદ કરવાને વધારે ઉત્સુક રહે.

મુસલમાનોને ઉર્દુ માર્ફતે શિક્ષણ આપવા વિષે.*

(મિ. એમ. આઈ. ફારૂકી).

એ વાત સર્વમાન્ય છે કે મુસલમાન લોકો કેળવણીમાં સામાન્ય રીતે અને ઉંચી (અંગ્રેજી) કેળવણીમાં વિશેષ કરીને પછાત છે. આની

* મુસલમાન બાળકોને પ્રાથમિક કેળવણી ઉર્દુ ભાષા કે તેમની પ્રાન્તિક ભાષા દ્વારા આપવામાં તેમનું હિત વધારે સમાએલું છે તે વિષે કેળવણીના અનુભવીઓ તથા બહારના વહેવારૂ ડહાપણ ધરાવનારા પુરુષોમાં મતભેદ છે. છતાં મિ૦ ફારૂકી જેવા એક કેળવાએલા મુસલમાન ગૃહસ્થની દૃષ્ટિથી આ બાબત જોવાને બની આવે તેટલા માટે આ લેખ પ્રકટ કર્યો છે.

અધિપતિ.

કોમ કેળવણીમાં પછાત હોવાનાં કારણો અને કેળવણીને ઉત્તેજન આપવાના ઉપાયો અનેક વખત વર્તમાનપત્રો દ્વારા અવારનવાર પ્રગટ થયાં કરે છે. છતાં આ લેખની પણ જરૂર છે તેની વાચકવર્ગને વાંચ્યા પછી ખાતરી થશે.

બાળક જન્મ્યા પછી આશરે દોઢથી અઢી વર્ષે બોલવા માંડે છે અને ચારથી પાંચ વર્ષની ઉંમર સુધીમાં પોતાને જરૂર જેટલું બોલતાં શીખી રહે છે. હવે આ વખતથી એટલે પાંચ વર્ષ પછી તેને શિક્ષણ આપવાનું કેળવાએલા માબાપો શરૂ કરે છે. મતલબ કે જે ભાષા બોલતાં તે શીખ્યું હોય તેજ ભાષા દ્વારા તેની ઉંમરને લાયક શિક્ષણ અપાય છે. સર્વ જાણે છે કે માબાપની જે ભાષા તેજ ઉછરતા બાળકની પણ હોય છે. જો તેજ ભાષા દ્વારા કેળવણી શરૂ થાય અને તે બાળક પ્રત્યેક વર્ષે પાસ થતું જાય તો ૧૬, ૧૭ વર્ષે મૅટ્રિક્યુલેશન પરીક્ષામાં પાસ થવાને લાયક થાય છે, તે સ્વાભાવિકજ છે. પણ જે બાળકો શરૂઆતમાં અમુક ભાષા બોલતાં શીખ્યાં હોય, અને કેળવણી લેવાની લાયક ઉંમરે જો તેમનાં માબાપ તેમને સ્કૂલોમાં દાખલ કરે, પણ જો ત્યાં અન્ય ભાષા દ્વારા શિક્ષણ મળતું હોય, તો તે બાળક એક ગુજરાતી કહેવત પ્રમાણે "હંસ અને કાગડા" બન્નેની ચાલ ચૂકે છે. આવી સ્થિતિ મુસલમાન બાળકો કે જેમની માતૃભાષા ઉર્દુ છે તેમની થાય છે. બાળકનું મન અસ્થિર હોય છે, તેથી જે બાબતમાં તેને રસ પડતો નથી તે બાબતમાં તરત કંટાળે છે. આ કંટાળો લાંબી મુદ્દત પહોંચવાથી મુસલમાન બાળકો ઘેરથી સ્કૂલને બહાને નીકળી ભટકતાં શીખે છે, અને તે પ્રમાણે બેકાળજી, બેદરકાર, વગેરે વિશેષણોને પાત્ર થાય છે; અર્થાત્ માબાપો તેમને યોગ્ય ઉંમરે સ્કૂલમાં બેસાડે છે, છતાં તેમને જોઈતો લાભ મળી શકતો નથી.

હવે જે માબાપો ધર્મની કેળવણીને વિશેષ અગત્યની ધારે છે, તેઓ બાળકોને લાયક ઉંમરે કુરાન શરીફ તથા ઉર્દુ વગેરે ભણાવવામાં ત્રણ ચાર વર્ષ રોકે છે તેથી તે બાળક નવ દશ વર્ષે સ્કૂલમાં દાખલ થાય છે. આથી તે બાળક પોતાની સાથેના પાંચ છ વર્ષનાં નાનાં છોકરાં સાથે ભણતાં શરમાય છે, પરંતુ વિના ઉપાયે ભણવું જારી રાખે છે. આ પ્રમાણે તે ચૌદ પંદર વર્ષે ગુજરાતી ચોથું પાંચમું ધોરણ પૂર્ણ કરી અંગ્રેજીમાં

જવાને લાયક થાય છે. અંગ્રેજીમાં જો તે પ્રત્યેક વર્ષે પાસ થતો જાય, તો તે વીસ એકવીસ વર્ષની વયે મૅટ્રિક્યુલેશન પસાર કરે છે, અને આ દર્મિઆન જો ઘરસંસારમાં પડે તો પછી તેની કેળવણીનો અંતજ આવે છે. આ પ્રમાણે ઉંચી કેળવણીમાં મુસલમાનો અદ્યપર્યંત ઘણાજ પછાત રહેલા છે.

રાજદરબારમાં ઉંચી પદ્વી મેળવવા માટે રાજભાષા શીખવી અવશ્ય છે. મુસલમાનો હાલ ઉંચી નોકરીઓમાં ઘણાજ ઓછા નજરે પડે છે, તેનું કારણ તેમની અંગ્રેજી શીખવાની અગવડ છે. ઉંચી પદ્વી પ્રાપ્ત કરવા ઉપર કહ્યું તેમ રાજભાષા શીખવાની જરૂર છે. મહાન્ અકબરના સમયમાં ટોડરમલે પોતાની કોમને રાજભાષા શીખવાની અજબ રીતે ફરજ પાડી હતી તે ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે.

અકબરના વખત સુધી નીચલી કોર્ટોના દફતરો, હિસાબો વગેરે હિંદી ભાષામાં રાખવામાં આવતાં. હિંદી ભાષા હિંદુઓની માતૃ–ભાષા હોવાથી તેઓ તે ભાષા શીખી દફતરી અને હિસાબી કામમાં હલકા પગારે નોકર રહી જતા, અને રાજભાષા અરબી, ફારસી હોવાથી તેઓ ઉંચી પદ્વીઓ ભાગ્યેજ મેળવી શકતા. આ વાત ટોડરમલના ધ્યાન-માં આવવાથી તેણે નીચલી કોર્ટોના દફતરો તથા હિસાબી દફતરો ફારસી ભાષામાં કરી નાખ્યાં. આમ થવાથી હિન્દુઓને ફારસી ભણવાની જરૂર પડી. આથી તેઓ ઉંચી પદ્વીઓ પર આવવા લાગ્યા, માટે મુસલમાનો પણ જ્યાં સુધી સહેલાઈથી રાજભાષા શીખી શકશે નહિ ત્યાં સુધી રાજ-દરબારમાં જોઈએ તેટલો લાભ મેળવી શકશે નહિ.

ઉર્દુ ભાષા ગુજરાતી અને મરાઠી ભાષાઓને મુકાબલે જુની અને સંસ્કારી છે તે નીચેની હકીકતથી જણાશે.

ઉર્દુ ભાષાની ઉન્નતિ અને પ્રચાર ઉત્તર હિંદમાં દિલ્હી, લખનૌમાં થયાં તેની પણ પહેલાં ઔરંગજેબના સમયથી તે મહમદશાહના સમય સુધી-માં દક્ષિણમાં થએલાં છે. આજે તે કાળને લગભગ ૧।। સૈકા જેટલો વખત ગુજરી ગયો છે. સન ૧૮૪૬માં હિંદમાં પહેલવહેલું ન્યુસપેપર ઉર્દુ ભાષામાં નીકળ્યું. ત્યારબાદ મુંબઈમાં ૧૮૭૫માં ઉર્દુ પેપરની શરૂઆત થઈ, અને સને

કોમ કેળવણીમાં પછાત હોવાનાં કારણો અને કેળવણીને ઉત્તેજન આપવાના ઉપાયો અનેક વખત વર્ત્તમાનપત્રો દ્વારા અવારનવાર અંગટ થયાં કરે છે. છતાં આ લેખની પણ જરૂર છે તેની વાચકવર્ગને વાંચ્યા પછી ખાતરી થશે.

બાળક જન્મ્યા પછી આશરે દોઢથી અઢી વર્ષે બોલવા માંડે છે અને ચારથી પાંચ વર્ષની ઉમર સુધીમાં પોતાને જરૂર જેટલું બોલતાં શીખી રહે છે. હવે આ વખતથી એટલે પાંચ વર્ષ પછી તેને શિક્ષણ આપવાનું કેળવાએલા માબાપો શરૂ કરે છે. મતલબ કે જે ભાષા બોલતાં તે શીખ્યું હોય તેજ ભાષા દ્વારા તેની ઉમરને લાયક શિક્ષણ અપાય છે. સર્વ જાણે છે કે માબાપની જે ભાષા તેજ ઉછરતા બાળકની પણ હોય છે. જો તેજ ભાષા દ્વારા કેળવણી શરૂ થાય અને તે બાળક પ્રત્યેક વર્ષે પાસ થતું જાય તો ૧૬, ૧૭ વર્ષે મૅટ્રિક્યુલેશન પરીક્ષામાં પાસ થવાને લાયક થાય છે, તે સ્વાભાવિકજ છે. પણ જે બાળકો શરૂઆતમાં અમુક ભાષા બોલતાં શીખ્યાં હોય, અને કેળવણી લેવાની લાયક ઉમરે જો તેમનાં માબાપ તેમને સ્કૂલોમાં દાખલ કરે, પણ જો ત્યાં અન્ય ભાષા દ્વારા શિક્ષણ મળતું હોય, તો તે બાળક એક ગુજરાતી કહેવત પ્રમાણે "હંસ અને કાગડા" બન્નેની ચાલ ચૂકે છે. આવી સ્થિતિ મુસલમાન બાળકો કે જેમની માતૃભાષા ઉર્દૂ છે તેમની થાય છે. બાળકનું મન અસ્થિર હોય છે, તેથી જે બાબતમાં તેને રસ પડતો નથી તે બાબતમાં તરત કંટાળે છે. આ કંટાળો લાંબી મુદત પહોંચવાથી મુસલમાન બાળકો ઘેરથી સ્કૂલને બહાને નીકળી ભટકતાં શીખે છે, અને તે પ્રમાણે બેફાળજી, બેદરકાર, વગેરે વિશેષણોને પાત્ર થાય છે; અર્થાત્ માબાપો તેમને યોગ્ય ઉમરે સ્કૂલમાં બેસાડે છે, છતાં તેમને જોઈતો લાભ મળી શકતો નથી.

હવે જે માબાપો ધર્મની કેળવણીને વિશેષ અગત્યની ધારે છે, તેઓ બાળકોને લાયક ઉમરે કુરાન શરીફ તથા ઉર્દૂ વગેરે ભણાવવામાં ત્રણ ચાર વર્ષ રોકે છે તેથી તે બાળક નવ દશ વર્ષે સ્કૂલમાં દાખલ થાય છે. આથી તે બાળક પોતાની સાથેના પાંચ છ વર્ષનાં નાનાં છોકરાં સાથે ભણતાં શરમાય છે, પરંતુ વિના ઉપાયે ભણવું જારી રાખે છે. આ પ્રમાણે તે ચૌદ પંદર વર્ષે ગુજરાતી ચોથું પાંચમું ધોરણ પૂર્ણ કરી અંગ્રેજીમાં

ઇચ્છા નહિ હોય અને જેને અંગ્રેજી શિક્ષણ લેવું હશે તેમને ગુજરાતી કે મરાઠી શીખવુંજ જોઈએ એવી ફરજ પડશે નહિ.

વળી છેલ્લાં પચીસ વર્ષમાં ઉર્દૂ સ્કૂલોમાં જ્યારે ગુજરાતી દ્વારા શિક્ષણ અપાતું હતું ત્યારે સેંકડે ૫ ટકા કરતાં વિશેષ દફતરી નોકરીના ઉમેદવારો બહાર પડેલા નથી. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે, કે ઉર્દૂ ધોરણોથી દફતરી નોકરીમાં કોઈ જાતનો અંતરાય પડવાનો ભય રહેતો નથી.

૨. " જે મુસલમાનો હિંદુઓ સાથે વેપારરોજગારમાં જોડાએલા છે અથવા પ્રસંગોપાત્ત ભવિષ્યમાં જોડાવાના હશે તેમને હિંદુઓ સાથેના અન્ય સંબંધો વધારવાની મુસીબત પડશે. " આ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર કેટલેક અંશે પ્રથમના પૂર્વપક્ષના ઉત્તરમાં આવી જાય છે. વિશેષમાં જે કોમો વેપારી છે, અને જેમનો ઘણોખરો વ્યવહાર હિંદુઓ સાથે ગુજરાતી કે મરાઠી ભાષાઓમાં ચાલે છે તેમનાં બાળકોને ઉર્દૂ સ્કૂલોમાં ગુજરાતી અગર મરાઠી શીખવવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત તેઓ તે ભાષા ઉત્તમ રીતે શીખવા ચાહે, તો તેમને માટે સરકારી ગુજરાતી કે મરાઠી સ્કૂલો હાજર છે. પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે શીખી પોતાનું કામ કરવામાં કોઈ અંતરાય નાખતું નથી.

હવે મુસલમાનો અને હિંદુઓનો સંબંધ વધારવાની વાતનો વિચાર કરીએ:—આ સંબંધો બે જાતના છે. એક 'સોશિઅલ' અને બીજો 'પોલિટિકલ.' પોલિટિકલ સંબંધમાં તો અંગ્રેજીની જરૂર છે; પરંતુ સોશિઅલ સંબંધ માટે સાધારણ રીતે નહિ ભણેલા કે ઉર્દૂ શીખેલા માણસો પણ પોતે મરાઠી કે ગુજરાતી બોલી પોતાનું કામ ચલાવી લે છે. વળી જાણવામાં છે કે હિંદુઓની એક મોટી સંખ્યા (મધ્ય વિભાગમાં) પણ ઉર્દુજ બોલે છે. તે અમુક પ્રાંત કે ભાગમાં નહિ, પણ જુદા જુદા વિભાગોમાં જોવામાં આવે છે. વળી જે જગાએ જુદા જુદા વિભાગના લોકો પોતાની જુદી જુદી ભાષાને લીધે અગવડ ભોગવે છે તે જગાએ પણ ઉર્દૂ માર્ફતે વાતચીત કરવાથી બન્ને જણાઓની અગવડ દૂર થઈ જાય છે.

તેમજ મુસલમાન કોમના આગેવાનો જેવા કે મર્હૂમ હાજી સાદ્દુદીન-ખાન દિવાન વડોદરા, જસ્ટિસ બદરૂદીન તૈયબજી, હાજી ગુલામમહમદ મુન્શી, ઑ૦ રહમતુલ્લા સયાણી—એ લોકોએ પણ ૧૮૮૦ના કમિશનને ઉર્દૂ

ભાષા મારફતે કેળવણી આપવાની મજબુત ભલામણ કરેલી છે, અને હાલના અગ્રેસરો પણ એનીજ માગણી કરે છે. જસ્ટિસ બદરૂદ્દીન સાહેબના પ્રયાસથી મુંબઈમાં વીસ વર્ષથી કોરપોરેશન તરફથી મુસલમાનોને ઉર્દુ મારફતેજ કેળવણી અપાય છે. જો કે ઘણાખરા મુસલમાનોની ઉર્દુ સિવાય બીજી માતૃભાષા છે, તોપણ તે લોકો ઉર્દુનો પુરો લાભ લે છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે ઉર્દુ દ્વારા કેળવણી મળવાથી મુસલમાનોને જરા પણ હરકત આવશે નહિ, તેમજ કોઈ પણ પ્રકારે સોસવું પડશે નહિ, બલકે એથી સારો લાભ થશે. અલબત પ્રાંતિક ભાષાને તદ્દન છોડી દેવામાં આવી હોત, તો તે નહિ ઇચ્છવા જોવું થાત.

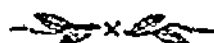
વિશેષમાં એ પણ રજુ કરી શકાશે કે અંગ્રેજી રાજ્યમાં પ્રાઇમરિ સ્કૂલો નીકળી તે પહેલાં કોઈ પણ સમયે મુસલમાનોને મરાઠી કે ગુજરાતી ભાષાનું શિક્ષણ લેવાની જરૂર પડીજ નથી, બલ્કે હિંદુઓ મુસલમાનોની ભાષા શીખતા હતા. આની સાબીતી એ છે કે આજે પણ અંગ્રેજ સરકારના જિલ્લાઓ કે જે ના૦ નિઝામ સરકારની સરહદ પર આવેલા છે તેમાં જ્યારે મુસલમાનોને મરાઠી શીખવું પડે છે ત્યારે નિઝામ સરકારના રાજ્યમાં હિંદુઓને ઉર્દુ શીખવું પડે છે, અને તેઓ વાતચીત પણ ઉર્દુમાંજ કરે છે. આ ઉપરથી અમારૂં માનવું એવું છે કે મુસલમાનોને ગુજરાતી કે મરાઠી શીખવાની ફરજ પાડવાની જરૂર નથી. જો અંગ્રેજી શીખવાની ફરજ પાડવામાં આવશે, તો તેમાં કોઈ જાતનો વાંધો નથી.

૩. " મુસલમાન બાળકો હાઇ સ્કૂલોમાં જશે ત્યારે તેઓને મુશ્કેલી નડશે. " આ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર એવી ઉત્તમ રીતે આપી શકાય કે તમામ ઉર્દુ સ્કૂલોમાં સાત ધોરણ ગુજરાતી તથા મરાઠીની માફક ચલાવવાં. તેમાં વિશેષતા એટલી કરવી કે પાંચમાથી સાતમા ધોરણ સુધીમાં ' મિડલ સ્કૂલોનો કોર્સ ચલાવવો. ' એવું થવાથી મુશ્કેલી દૂર થઈ જશે. હાઇ સ્કૂલોને માટે કંઈ કરવા જોવું નથી; કારણ કે હાઇ સ્કૂલોમાં બધા વિષયો અંગ્રેજીમાં શીખવવામાં આવે છે. જો ફેરફાર કરવો પડશે તે એટલોજ કે માત્ર વર્નાક્યુલર ગુજરાતી કે મરાઠીની જગાએ ઉર્દુ રહેશે. તે શીખવવા માટે ઉર્દુ શિક્ષકો રાખવાથી મુશ્કેલી દૂર થઈ જશે.

હાલની સ્થિતિ વિષે વિચાર કરતાં એમ અનુભવવામાં આવ્યું છે કે

મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓને કે જેમની માતૃભાષા ઉર્દુ છે તેમને ગુજરાતી વા મરાઠી વર્નાક્યુલરનો બોજો એવો તો ભારે થઈ પડે છે, કે—માત્ર એજ વિષય એટલો ફટકો આપે છે કે—ઘણા વિદ્યાર્થીઓ મૅટ્રિક્યુલેશન સુધી પહોંચ્યા પછી કે તે પહેલાં ઉક્ત કારણને લીધે સ્કૂલ તજી દે છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જે યુક્તિ બતાવી સમાધાન કરવામાં આવ્યું છે તે પરિપૂર્ણ જણાય છે.

વિશેષમાં હવે ઘણા નામદાર સરકાર તરફથી એટલી આશા રાખે છે કે જેવી રીતે ગુજરાતી, મરાઠી, અને કેનેરીઝ ભાષાઓની પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં ગ્રામ્ય શાળાઓ અને મુખ્ય શાળાઓ એમ બે વિભાગ છે તેવી રીતે ઉર્દુ સ્કૂલોના પણ બે વિભાગ થાય તો સારૂં; પણ આ બાબતમાં આપણને થોડી ધીરજ રાખવાની જરૂર છે, કારણ કે વખત આવે સર્વે બરાબર થઈ રહેશે. બધું કામ એકજ વખતે થતું નથી.

સ્ત્રીકેળવણી-એક સંવાદ.

(રા. રા. પ્રહ્‌લાદજી મણિશંકર દવે, મહેતાજી, કાંઝ.)

સવૈયા.

પુરૂષ—પુત્રી આપણી ગુણવંતીને, જરૂર મૂકજે જઈ નિશાળ,
ભણતરથી બહુ લાભ પમાશે, શક્તિ વધી જાશે વિશાળ:
આજકાલ બહુ સુધરી ચાલે, સ્ત્રીકેળવણી ગુજ પ્રચાર;
સરકારે અતિ લક્ષ ખેંચીને, લાભ કીધા જે અપરંપાર. ૧

સ્ત્રી—બગડું જરા વિચારી બોલો; વાત તોલ કરીને તન,
છોડીને ક્યાં રઝળવા જાવું, જુઓ વિચારી બુદ્ધિ મન;
અક્કડ ફક્કડ થઈને ચાલે, જરા નમાવે નહિ નિજ અંગ,
ધણી કહ્યું નવ ધ્યાન ધરે તે, કેળવણીનો દેખો રંગ. ૨

પુ૦—એક પુરૂષ સરખા છે સ્ત્રીને, બુદ્ધિ ઉચ્ચ રહે બહુ નાર,
કુન્તી, ગાર્ગી, ભાડજા, સીતા, નિપુણ બની સહુ શાસ્ત્રો પાર;

હોય કદાપિ કુલટા નારી, સર્વે નારીને નવ દે દોષ,
જીવન તેનું રસમય કરવા, કેળવણીનો નવ કર શોષ. ૩

સ્ત્રી૦—જુઓ ભણેલી કાન્તા ગૌરી, ધણી સાથ ફરવાને જાય,
અર્ધું માથું કરી ઉઘાડું, ભર ચૌટે મુખથી મલકાય;
શરમ તજી મર્યાદા મૂકી, માત તાતનું બોળ્યું નામ,
ચાકર, નોકર, રાખી પોતે, સોંપી દીધું સર્વે કામ. ૪

પુ૦—જાણ્યું જાણ્યું ડા'પણ તારૂં, જરા નથી અક્કલનો અંશ,
ઘુંઘટ તાણી ઘરમાં બેસે, જન્મારાને દેતી ડંશ;
કુદરતનું જે સામ્ય દિસે છે, જરા જુએ નહિ જે ઘરનાર,
પ્રીતિમાં પૂળી મૂકાશે, વણશે તેનો આ સંસાર. ૫

સ્ત્રી૦—ભણી ગણી મન મોજે વર્તે, પિતા માતનું દુભે અંગ,
બહુ કહીએ તો નથી પરણવું, બોલ કરી દેશે સહુ ભંગ;
મન ગમતો પતિ મેળવવાને, નીચ ઉંચ નવ ધરશે મન,
માત તાતનું વચન ઉલંઘી, પતિ સાથ ફરશે જઈ વન. ૬

પુ૦—સુધારકમાં એમ થવાનો, દોષ ઉરે નવ ધરતા જાણ,
આપણ ભળતા નથી સુધારે, પછી વ્યર્થ વદે તું વાણ;
ઘણી ઘણી ભણેલી મહિલા, નહિ વગોવાતી કો ઠામ,
કેળવણીનું પાત્ર બનીને, પતિ મદદ થાતી શુભ કામ. ૭

સ્ત્રી૦—છાના પત્રો ચિઠ્ઠી લખતી, પ્રેમરંગની વાંચે વાત,
નારી લક્ષણ સર્વ જાણીને, પતિ નચાવે જમણા હાથ;
મીઠું મીઠું મુખથી બોલે, કપટ રમે જુગતે જઈ બાર,
ભોળી ભોળી અભણ મહિલા, પતિ એજ મોટો ભરથાર.

પુ૦—ક,દ,ક,દ કરતી વાંચે, જરા વિચાર કરે નહિ ઉર,
તેવી નારી બને ધુતારી, વ્યથા કરે ભણતરનું નૂર;
નીતિ રીતિ ધર્મ સાથની, કેળવણીમાં ઠારે મન,
તે મહિલાથી દેશ ઉન્નતિ, પતિ દુઃખમાં ગાળે તન. ૯

સ્ત્રી૦—મડમ બનીને ફરવા ચાલે, કામકાજ નોકરને શીર,
રસોઈ માટે જન્મી પોતે, છતાં ભરે નવ લોટો નીર:

સાડીમાં બાળકને તેડી, ફરવામાં લજ્જાને જોય,
ધાવણ નવ ધવરાવે કે'તી, થાય રસ્ત માતાનું 'तौप', ૧૦

પુ૦—નફ્ફટ બનેલી નિર્લજ નારી, હદ જાદે ભીડે બહુ કામ,
તાત ગૃહે કેળવણી હોયે, તેમ ચલાવે ઘરનું કામ;
કેળવણીના ઉંધે રસ્તે, દોરાયે તન ભૂલી ભાન,
તે માટે શું ભણતર ભૂંડું ? નથી જરા અક્કલનું નામ. ૧૧

સ્ત્રી૦—રમતાં શીખે ભણતરથી તે, ધણી તણી ગરજુ નવ હોય,
સ્હેજ સ્હેજમાં રિસાઈ જાતાં, બોલી શકે તેને નવ કોય;
પુત્રી માહરી ગુણવંતી જે, શાન્ત સ્વભાવ અને ગુણ સાર,
ભણતરથી જો ભ્રષ્ટ બને તો, કદી મળે નહિ પિયુ રસાળ. ૧૨

પુ૦—દૂધ ગળ્યું કુદરતથી હોતું, છતાં મળે કદીં શર્કર સાર,
તે રીતે ગુણવંતી સાથે, ભણતર શોભે અપરંપાર;
અંતરના પડદામાં રે'તી, કુસુમ કળી સમ છે જે બુદ્ધ,
ખીલે ભણતર પાન કરીને, કેળવણી તે કરતી શુદ્ધ. ૧૩

સ્ત્રી૦—અંગ આભૂષણ કદી ધરે નહિ, નજર થકી એ રંક જણાય,
ઘરમાં લક્ષ્મી વાસ વસે પણ, કંજુસમાં તે નામ ગણાય;
લગ્ન કરે નહિ પુત્રી કેરૂં, સોળ વર્ષની બનતી જાણ,
જગ બત્રીશી કરતી નિંદા, ધરે નહિ કંઈ મનમાં હાણ. ૧૪

પુ૦—રાચરચીલું વેચી સારી, કરે આભૂષણ પે'રે અંગ,
ઘરમાં ખાવા અન્ન મળે નહિ, અભણ તણો દેખો ને ઢંગ;
મેલાં વસ્ત્રો અંગે ધરતી, ઉપર આભૂષણ સોહાય,
છિદ્રો દ્વારા મેલ ભરાતો, રોગ કષ્ટથી તે પિડાય. ૧૫

પુ૦—અંગ અલંકૃત કરે સુવર્ણે, ફુવડમાં તે નાર ગણાય,
કેળવણી પામેલી નારી, સુઘડ શરીરે સૌખ્ય જણાય;
સોળ વર્ષની બાળા* પરણવી, શાસ્ત્ર તણું તે શુદ્ધ પ્રમાણ,
પુત્રાદિક જે તેનાં થાયે, બુદ્ધિ શૌર્યમાં અદકાં જાણ. ૧૬

સ્ત્રી૦—તમે વધા તે ઠીક બધું પણ, વ્યવહારે નડતી તે નાર,
પિતૃપોષા, ભૂત પ્રેતનો, કદી કરે નહિ તે સ્વીકાર;

રોવા કુટવા કદી ભજે નહિ, ગયો યુવાનીમાં મરનાર,
પુનર્લગ્ન કરવા મન ખાંતે; કદી મરે જો તે વરનાર. ૧૭

પુ૦—કેળવણી દુર્ગુણને હાંકે, કદી કરે નહિ તે નુકસાન,
હાણ થતી જો કેળવણીથી, પુરુષ ગ્રહે કેમ થઈ એકતાન;
પુરુષ થકી મન-કોમળ સ્ત્રીનું, બાળપણે પડતી જે છાપ,
ભણતર નીતિ સાથ ભણેલું, કદી કરે નહિ તે સંતાપ. ૧૮

વશીકરણ જાદુ બહુ કરતી, મૂર્ખ સ્ત્રીઓ પતિને વશ માટ,
ખવરાવે વશ કરવા પોતે, જુએ ન વાળી પાછી વાટ;
પુત્રપ્રાપ્તિના અર્થે સેવે, વૈદ્ય સોયાણી જોગી જોષ,
કેળવણી નહિ પામી નારી, કદી કરે નહિ તેમાં શોધ. ૧૯

કેળવણી પામેલી નારી, વશ કરતી પતિને ગુણ સાર,
સુઘડતા ચતુરાઈ રૂપી તે, મોહિનીનો દેતી માર;
સર્વ માર્ગમાં નિપુણ બનતી, ભૂલી નવ પડતી કો ઠામ,
રસ્તે જે જે સંકટ આવે, અળગાં કરીને કરતી કામ. ૨૦

નીતિ ધર્મનાં પુસ્તક વાંચી, વર્તે સંપ થકી ઘરબાર,
થાંક્યા પાક્યા સ્વામી આગળ, કજીઓ નવ કરતી. તે નાર;
બાળકને કેળવણી આપે, બચપણમાં શિખવે ગુણસાર,
ઉદ્યોગી થઈ નામો કરવા, બાળકને કરતી તૈયાર. ૨૧

સ્ત્રી૦—હા, હા, હું તો હાવાં સમજી, કેળવણીનો શુભ પ્રતાપ,
ભરતર નીતિ ગૃહ કેળવણી, અર્પે ગૃહમાં જેની માત;
તે કન્યાનું ભાગ્ય ખીલેલું, સૂર્યોદય થાશે તે વાર,
સ્વામી મારા કરગરી કહું છું, અભણ નારીનો ધિક્ અવતાર. ૨

---

* आपोडयाद्‌वाला.

આનંદપર્યટન.

(રૅકૉ૦—મોહનલાલ નાગરદાસ મહેતા).

(ચાલુ પુ૦ ૫૪ પૃ૦ ૫૯ થી).

આગળ વધવાના ઉમંગમાં જયપુરના પરિત્યાગથી ઉત્પન્ન થતો ખેદ કંઈક શિથિલ કરીને તા. ૪-૧૧-૧૪ ને બુધવારે અમે ભરતપુર તરફ પ્રયાણ કર્યું. ૧૦॥ વાગે સ્ટેશન ઉપર આવીને જે ગાડીમાં બેસીને અમદાવાદથી ત્યાં આવ્યા હતા તેજ ગાડીમાં બેઠા. ભરતપુર જતાં માર્ગમાં 'બાંદીકુઈ' જંક્શન આવે છે ને ત્યાં આગળ ટ્રેન બદલવી પડે છે. બે વાગે બાંદીકુઈ આવ્યા, ને ત્યાંથી બીજી ગાડીમાં બેસીને સાંજે ૬॥ વાગે ભરતપુર ઉતર્યાં. ત્યાં સ્ટેશન પાસેની 'કીશનશાળા' ને નામે ઓળખાતા ધર્મશાળામાં ઉતારો કર્યો. બીજે દિવસે સવારમાં વહેલા ઊઠીને લૉર્ડ લેક જેવા સબળ સૈનિકને હંફાવનાર ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ભરતપુરને અભેદ્ય દુર્ગ જોવાને ગયા. આ દુર્ગ-ગઢ ઇતિહાસમાં 'અજિતગઢ'ના નામથી ઓળખાય છે. કેવળ માટીથી બાંધેલો છતાં આ ગઢ ઘણોજ સંગીન અને ઉંચો છે. પ્રતિવર્ષ વરસાદના પાણીથી તેનો ઉપરનો ભાગ ધોવાઈ ગયાથી તેની પ્રાચીન મહત્તા હાલમાં દૃશ્યમાન થતી નથી. સંગ્રામના સમયમાં આ ગઢને જળપ્લાવિત કરી દેવામાં આવતો, કે જેથી શત્રુપક્ષના તોપના ગોળા તેમાં ચોંટી જાય. ગઢની આસપાસ એક વિશાળ પરિખા છે, ને તેમાં અદ્યાપિ પાણી ભરેલુંજ રહે છે. દુશ્મનોને પ્રવેશ કરતા અટકાવવાને માટે આ બે સાધનોજ બસ છે; છતાં પણ 'अधिकस्याधिकं बलम्' એ ન્યાયે રાજમંદિર ફરતો એક પાષાણમય પ્રૌઢ કોટ છે. ઇતિહાસના અભ્યાસકોને આ ગઢની મહત્તા સમજાવવી પડે તેમ નથી. ગઢ ઘણોજ ઉંચો ને મજબુત છે, ને તેની આસપાસ પણ બે વાંસ ઉંડા પાણીથી ભરેલી પરિખા કટિમેખળાની પેઠે વિંટાઈ રહી છે. ગઢના પ્રમાણમાં દ્વાર પણ અત્યંત દૃઢ છે, ને તે મહારાજા સુરજમલે ઇ. સ. ૧૭૬૧ની પાણિપતની લડાઈના સમયમાં પ્રવર્તેલી અંધાધુંધીનો લાભ લઈ દિલ્હીથી આણેલાં છે. આવા દુર્ભેદ્ય દુર્ગની અંદર મહારાજાનો મનોહર મહેલ આવેલો છે. પ્રાચીન કાળમાં આજ મહેલમાં રાજાનો નિવાસ હતો, પણ હાલ તો તેનો 'ખાનગી મીટિંગ રૂમ' તરીકેજ ઉપયોગ થાય છે. મહેલનો બાહ્ય દેખાવ બહુ મનોહર નથી, પણ અંદર

યોગ્ય પ્રમાણમાં વિધવિધ ફરનિચર ગોઠવીને દિવાલો પર તત્રત્ય મહારાજાઓની મનોહર પ્રતિમાઓ ટાંગીને તેને સુશોભિત બનાવવામાં આવ્યો છે. અંદર બે અખંડ આરસના ચાંકડા છે, તે ઘણાજ દર્શનીય છે. એ પણ એજ રાજાએ દિલ્હીથી આણેલા છે. ભરતપુરમાં જાટલોકોનું રાજ્ય છે. એ જાટલોકો જુના વખતથીજ આર્યપ્રજામાં શૂરવીરતાને લીધે જાણીતા છે. હાલના મહારાજાનું નામ 'કૃષ્ણસિંહજી' છે. તેમના પિતા રામસિંહજી મેંડ બનવાથી દેવલીમાં નજરકેદ રાખવામાં આવ્યા છે. ભરતપુર શહેરનો અંદરનો દેખાવ બહુ રમ્ય નથી. બજાર જરા ઠીક છે. મકાનોની બાંધણી લગભગ જયપુરને મળતી છે, ને લોકો પણ જયપુરના જેવાજ છે. ભરતપુરનાં ચામર—ચમર ઘણાંજ વખણાય છે, ને તેની ખાસ ખુબી તો એ છે કે તેમાં વાળને ઠેકાણે વાળ જેવી પાતળી હાથીદાંતની ચીપો બાંધેલી હોય છે.

ભરતપુરથી સાંજે ૬। વાગે ઉપડતી ટ્રેનમાં સ્ટેશન માસ્તરે રિઝર્વ કરી આપેલા ડબ્બામાં બેસીને અમે આગ્રા તરફ પ્રયાણ કર્યું. બે કલાકની અલ્પ મુસાફરી કરીને ૮ વાગે આગ્રે આવી પહોંચ્યા. જયપુરની પેઠે અહીં પણ અમારા માસ્તર સાહેબોના સમર્થ પ્રયત્નથી રા. કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા અમને લેવા માટે આવ્યા હતા. તેમની સાથે અમે સિટિસ્ટેશન પાસે આવેલી 'વિશ્વંભર ધર્મશાળા'માં ગયા, ને ત્યાં તેઓશ્રીએ અમારે ઉતરવા માટે આગળથીજ લઈ રાખેલી ઓરડીઓમાં ઉતારો કર્યો. આ ધર્મશાળા આગ્રામાં આવેલી બીજી ધર્મશાળાઓ કરતાં સગવડમાં સારી છે, તેથી અમને અન્ય સ્થળ કરતાં ત્યાં રહેવાની ઠીક મજા પડી. આગ્રા એ મોગલાઈ વખતમાં રાજધાનીનું નગર હોઈ પૂર્ણ જાહોજલાલીએ પહોંચ્યું હતું. તે સમયમાં તો તેની શોભા પણ અપૂર્વ હશે. હાલ તો આ સુધરેલા જમાનામાં તેના કરતાં સૌંદર્યમાં ઘણાંજ આગળ પડતાં અનેકાનેક નગરો રચપાયાથી તેમની આગળ તેની શોભા છેકજ લુપ્ત થઈ ગઈ છે. ફક્ત બાદશાહી વખતની નીચેનાં બે ચારેક મકાનો જોવા લાયક છે.

ઇતિમાદદૌલાનો રોજો:—આગ્રામાં આવેલાં પ્રસિદ્ધ સ્થળોમાં ફક્ત તાજથીજ ઉતરતું આ મકાન છે. ત્યાં જવાને માટે યમુનાનો એક દુહેરો પૂલ પસાર કરવો પડે છે. આ પૂલ પણ જોવા યોગ્ય છે. તેના ઉપરના ભાગમાં થઈને ટ્રેન ચાલી જાય છે, ને નીચે માણસો તથા ગાડીઓને

ચાલવાને માટે યોજના કરેલી છે. આ પૂલથી લગભગ એક માઇલને છેટે આ રોજો આવેલો છે. રોજાની ચારે બાજુએ સુંદર ગઢ આવેલો છે, ને તે ગઢને ચાર તરફ ચાર દરવાજા છે. દરવાજા ને રોજાની વચ્ચે પત્થરથી બાંધેલા વિશાળ રસ્તા આવેલા છે. દરેક રસ્તાની મધ્યમાં પાણીની સુંદર નીકો કોરી કાઢેલી છે. રોજાનું મકાન કાચના જેવા નિર્મળ સફેદ સંગેમરમરથી બાંધેલું છે, ને તેમાં જુદા જુદા ખંડ છે. વચલા ખંડમાં ઇતિમાદદૌલાની–જહાંગીરના સસરાની પીળા આરસની પ્રચંડ કબર છે, ને તે ઉપર કુરાનનાં પવિત્ર હૃદયંગમ વચનો કોતરી કાઢેલાં છે. પાસેના ખંડોમાં તેના પુત્રની, સ્નુષાની–પુત્રવધૂની, ને પુત્રીની કબરો આવેલી છે. તે બધી સફેદ આરસની છે. આ મકાનનો ઘુમટ વગેરે ઘણોખરો ભાગ ભરતપુરના સૂરજમલે બાળીને વિરૂપ બનાવી દીધો છે, પણ દિવાલ ઉપરનું કામ હજી જેવું ને તેવુંજ છે. આરસને કોતરીને તેમાં 'આબિ' નામના છાપેલી છીંટના જેવા પત્થરની તકતીઓ પૅટર્નના આકારમાં એવી તો સરસ રીતે ગોઠવેલી છે, કે તે જોતાં દીલ પ્રફુલ્લિત થઈ જાય છે. વચલા ઘુમટની આસપાસ ચાર મિનારા છે. તે ઉપર ચઢીને આખા આગ્રા શહેરનું સુખેથી નિરીક્ષણ થઈ શકે છે.

ચીનીનો રોજોઃ—ઇતિમાદના રોજાથી ૦॥ માઇલને છેટે આ મકાન આવેલું છે. પ્રાચીન કાળમાં તેની ગમે તેટલી રમ્યતા હોય, પણ હાલ તો તેનું નામનિશાન પણ નથી. અમારી આખી મુસાફરીમાં કોઈ પણ સ્થળે ગયા પછી નિરાશા ઉત્પન્ન થઈ હોય તો તે અહીંજ ગયા પછી. ચિનાઈ માટીનું તેના ઉપર રંગકામ કરેલું હોવાથી તે 'ચીનીના રોજા' ને નામે ઓળખાય છે. 'ઘુમટમાં અત્યંત ભાર ન થાય' એ ઉદ્દેશથી તેમાં ચુનાની અંદર માટલાં ચણી લીધેલાં છે. અહીં આગળ એક નાનું ઉદ્યાન છે, અને તેની આગળ થઈને યમુનાનો નિર્મળ પ્રવાહ મંદગતિમાં ચાલ્યો જાય છે.

રામબાગઃ—રામબાગ પણ ચીનીના રોજાથી લગભગ ૦॥ માઇલ દૂર છે. આ બાગ બાદશાહી વખતનો છે, ને તે વખતે તો તેનું નામ 'આરામ બાગ' હશે. આરામ બાગ ખરેખર આરામ લેવા લાયકજ છે. યમુના નદીના પવિત્ર પુલિન ઉપર આવેલા આ ઉદ્યાનના છેડા ઉપર આરસની સુંદર બેઠકો બનાવવામાં આવી છે. તે ઉપર બેસીને યમુનાના શીતળ

જળમાં અને ઉદ્યાનની અંદર આવેલી સપુષ્પ વનસ્પતિમાં થઈને આવતો શીત, મંદ, ને સુરભિ પવનનો સુખેથી ઉપભોગ લેવાય છે. બાગની અંદર બીજાં ઘણાં ઘણાં નવીન જાતનાં વૃક્ષ જોવા લાયક છે, પણ એક 'સિલ્વર વેલ' નામની જે વેલ છે, તે તો ઘણીજ દર્શનીય છે. તેનાં નાજુક ને નિર્મળ પુષ્પો જાણે ધોળા રૂપેરી પતરીઓથી ન બનેલાં હોય તેવાં દેખાય છે, ને તેથી તે વેલને 'સિલ્વર વેલ-રૂપાની વેલ' એવું જે નામ મળ્યું છે તે યથાર્થજ છે એમ પ્રતીતિ થયા વગર રહેતી નથી.

તાજમહાલઃ—રામબાગમાંથી નીકળીને યમુનાના પવિત્ર જળથી દેહને પવિત્ર કરીને અમે 'તાજમહાલ' જોવાને ચાલ્યા. તાજમહાલ એ એકલા આગ્રામાંજ નહિ પણ આખા આર્યાવર્તમાં અપ્રતિમ મકાન છે. અત્યારસુધીના પર્યટનથી અમે શ્રાન્ત થઈ ગયા હતા; છતાં પણ તાજ જોવાની અપૂર્વ ઉત્કંઠાને લીધે શ્રમને ન લેખવતાં અમે ત્વરિત પગલે તે તરફ પ્રયાણ કર્યું, ને અર્ધો કલાક પણ પુરો ન થયો એટલામાં તો બે માઇલની મુસાફરી કરીને એ સ્વર્ગીય ભવનની સમીપ આવીને ઊભા રહ્યા. અમારી ઉત્તર હિંદની મુસાફરીના લક્ષ્યબિંદુરૂપ એ અનુપમ ભવનનું અદ્દભુત સૌંદર્ય નિહાળીને આકસ્મિક રીતેજ મારા મુખમાંથી નીચેના ઉદ્દગાર નીકળી પડ્યાઃ—

વસંતતિલકા વૃત્ત.

શું તેજ આ ભવન તાજમહાલ નામે?
પ્રખ્યાતિ જેની જગમાં સહુ ઠામઠામે;
જે ભારતાધિપતિ શાહજહાન ભૂપે,
બંધાવીયું કબર કાજ પ્રિયાની હેતે. ૧

સૌંદર્ય જેનું સહુ વાસ વિષે વિશેષ,
ઇચ્છે નિવાસ કરવા સુર જ્યાં અશેષ;
જેનીજ ખ્યાતિ થકી ભારતવર્ષ આજે,
સ્પર્ધા કરે ગરવથી સુરલોક સાથે. ૨

જેની મનોહર પ્રકાશિત ભવ્ય મૂર્તિ,
જેની દિગન્ત સુધી દિવ્ય ગવાય કીર્તિ;
જેની અખંડ શરદિન્દુ સમાન કાંતિ,
આશ્ચર્યકારી દસે દિશી રહી છે દીપાવી. ૩

જ્યાં માનવીતણી જણાય અગાધ મત્ય,
જ્યાં ચારુતાનું સમજાય સ્વરૂપ સત્ય;
જ્યાં ભૂત એ વિભવ ભારતનો જણાય,
જ્યાં રાજ્ઞીનું અમિત પુણ્ય વિદિત થાય. ૪

જ્યાં પત્નીપ્રેમની પ્રતીતિ યથાર્થ થાય,
જ્યાં રૂપલોપિ બળ કાળનું ના જણાય;
જ્યાં બાદશાહી કીરતિ કરતી વિલાસ,
પ્રીતે સદૈવ રહી છે કરીને નિવાસ. ૫

મંદાક્રાન્તા.

જેની ધોળી રજત સરખી કાન્તિ ભાળી ઘણાઓ,
ચિત્તે લાવે ગિરિશગિરિના શૃંગની કલ્પનાઓ;
જેને જોતાં સહૃદય દીલે ઉપજે ખૂબ વા'લ,
હા! હા! ખાઈ શુભ ભવન છે તેજ આ તાજમા'લ. ૬

વસંતતિલકા.

રે તાજ, રમ્ય શિરતાજ તને નિહાળી,
યાત્રા થઈ સફળ આજ બધી અમારી;
આનંદપર્યટન આજ બન્યું યથાર્થ,
આજે અમે પ્રિય થયા સઘળા કૃતાર્થ. ૭

મંદાક્રાન્તા.

વ્હાલા મારા અવિચળ જગે તું રહે તાજ નિત્ય,
તારે લીધે ભરત ભૂમિનું મોટું લેખાય ભાગ્ય;
રક્ષા તારી પ્રતિદિન કરે વિઘ્નથી વિશ્વનાથ,
આપું એવી હૃદયથી તને હું શુભાશિષ આજ. ૮

બસ. સૌંદર્યની સીમા આવી રહી. અલૌકિકતાનો અવધિ રહ્યો, ને અનન્તતાનો અન્ત આવી ગયો.

તાજ તે તાજજ છે. તાજનું વર્ણન કરવું એ મનુષ્યની શક્તિમ બહાર છે. તેને માટે મનુષ્યમાં મેધા નથી; સાહિત્યમાં શબ્દો નથી. ઘણા જો કે સ્વશક્ત્યનુસાર તેનું વર્ણન કરેલું છે, પણ તે તેની રચનાનું

સૌદર્યનું વર્ણન તો અવર્ણ્યજ છે. આ સ્થળે એ રચનાનું સહજ સૂચન કરવાની ઇચ્છા હતી, પણ તે એક કરતાં અનેક સ્થળે વાચકવૃન્દને સહેલથી મળી શકશે એમ ધારીને કર્યું નથી. જેમને જિજ્ઞાસા થાય તેમણે સાતમી ચોપડીનો તાજ વિષેનો પાઠ જોઈ લેવો. તાજની સ્વર્ગીય શોભા નિહાળીને અપૂર્વ આનંદ પામતા અમે આશ્રમે આવ્યા.

અપૂર્ણ.

હાલની લડાઈમાં વપરાતાં કેટલાંક અસ્ત્રશસ્ત્રનું ટુંકમાં વર્ણન.

(રા. રા. હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ બી. એ.).

હમણાં યુરોપખંડમાં જે ભારી જંગ મચી રહ્યો છે તેમાં અનેક પ્રકારના અસ્ત્રશસ્ત્ર વપરાય છે, ને જ્યારે અમુક શું છે એમ કોઈ પૂછે ત્યારે 'વળી એ એક જાતની તોપ' કે એવો બીજો મનને સંતોષ ન મળે એવો ઉડાઉ જવાબ મળે છે. જે શિક્ષકોને આ બાબતની પૂર્ણ માહીતી ન હોય કે હોય તો બહુજ ઓછી હોય તેમનાજ લાભાર્થે આ લેખ છે, ને જેઓને પૂર્ણ માહીતી હોય તેમને આ લેખ શુષ્ક લાગશે એમ માની તેમની માફી ચાહું છું.

આ લડાઈ જમીન પર ને દરીઆ પર એ બેજ ઠેકાણે ચાલે છે એટલુંજ નહિ, પણ ઝડપબંધ ઊડતા વિમાનોમાં બેસી વિમાનીઓ હવામાં પણ લડે છે. પહેલાં બે સ્થળોનાં આયુધોનું વર્ણન આ લેખમાં આવશે ને શિક્ષકવર્ગને તે પસંદ પડશે તો અવકાશે વિમાનો વગેરેનું હવે પછીના લેખમાં અપાશે.

જમીન ઉપર-હાલમાં નાની મોટી અનેક જાતની તોપો, મશીન ગન્સ ને રાઇફલ્સ વાપરવામાં આવે છે; ને તે ઉપરાંત જુના હથીઆર તરવાર ને સંગીનનો પણ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. નાની તોપમાંથી ૩ ઇંચ વ્યાસના ગોળા છુટે છે ત્યારે મોટામાં મોટી તોપોમાંથી ૧૬ ને ૧૭ ઇંચ વ્યાસના ગોળા છુટે છે. જેમ તોપના ગોળાનો વ્યાસ મોટો તેમ તેની

લંબાઈ પણ વધુ, ને તેજ પ્રમાણે તેનું વજન પણ ભારે હોય છે. નાના ગોળા છૂટતી વખતે તેનો પ્રત્યાઘાત થોડો, પણ જ્યારે મોટા ગોળા છૂટે ત્યારે પ્રત્યાઘાત પણ વધારે હોય છે. જ્યારે આવો પ્રત્યાઘાત થાય ત્યારે જો તોપો છૂટી હોય તો તે ઘણે દૂર પાછી હઠી જાય ને વળી પાછી ઠેકાણે લાવીને તાકવામાં મુશીબત નડે. જો ફક્ત જડેલીજ તોપ હોય તો વળી ઉથલીને પણ જડેલી જગ્યાએથી છૂટી થઈ જાય. આ ધ્યાનમાં લઈને આ તોપોને ઘણાજ નાજુક સંચાકામ ઉપર ગોઠવેલી હોય છે ,જેથી તેને જ્યારે ફોડવામાં . આવે . ત્યારે તેનો પાછળ આચકો આવે તેનું બળ કમી થાય, ને વળી તોપની નળીને એવી ગોઠવી હોય છે કે તે સહેજ પાછી ખસે ને તેની પાછળ મૂકેલા લટ્ટા સાથે ટેકવાઈ અટકી પડે. આ લટ્ટા આગગાડીના ડબ્બાની આગળ બે ડબ્બાને અથડાતા અટકાવવાને રાખેલા કમાનવાળા લટ્ટા હોય છે તેવા હોય છે.

દરેક લશ્કરમાં મોટી તોપો હોય છે, પણ તે જેમ મોટી તેમ તેનો ભાર પણ વધારે ને તેને ફેરવવીએ ભારે. વળી તેના ગોળા મોટા ને ભારે, તેથી તે ઘણા ઓછા પ્રમાણમાં રાખી શકાય. જર્મનીની ભારે તોપ ૧૧·૮ ઇંચની છે એટલે તેમાંથી જે ગોળા છૂટે છે. તેનો વ્યાસ ૧૧·૮ ઇંચ હોય છે, પણ તે ફક્ત કિલ્લેબંધીને તોડવાજ વાપરી શકાય છે ને વ્યૂહરચના કરવી હોય ત્યારે તે નકામી થઈ પડે છે. રસ્તા ખરાબ હોય, કાદવકીચડ થએલો હોય, કે ડુંગરાની લડાઈ હોય તો આવી તોપ તદ્દન નકામી થઈ પડે છે. આવી ભારે તોપોમાંથી ૨૫૦૦ રતલનો ગોળો છૂટે છે.

પણ લડાઈમાં ઘણો ખરો ભાગ તો ૬"ની તોપ ભજવે છે. ઘેરો વખતે તે મોટી તોપોને બાજુ પર મૂકીએ, તો નીચે આપેલી તોપો વધુ પ્રમાણમાં વાપરવામાં આવે છે.

દેશનું નામ.	તોપનું માપ. ઇંચ.	ગાડી ને તોપનું વજન.
ઇંગ્લાંડ	૯·૪	૨૦ ટન
જર્મની	૧૧·૨	૨૮ ,,
ફ્રાન્સ	૧૦	૨૨ ,,
રશીઆ	૧૨	

દરેક જાતની તોપ સાથે તેમાં વાપરવામાં આવતા ગોળાઓનું ગાડું ભરેલું હોય છે. આ ગોળાઓને ગોઠવીને રાખેલા હોય છે., જેમ તોપ મોટી તેમ ઓછા ગોળા જોડે રાખી શકાય છે. તોપની આગળ એક ભારે લોખંડનું પતરૂં હોય છે જેને ઓથે રહીને તોપચી લડે છે. વળી દુશ્મનોને છેતરવા તોપોનાં મોંઢા આગળ ઝાડની ડાળીઓ વગેરે ગોઠવવામાં આવે છે.

આ ગોળાઓ નક્કર લોઢાના કે સીસાના નથી હોતા પણ પોલા બનાવેલા હોય છે, ને તેમાં જાત જાતના દારૂ ભરેલા હોય છે. મોટી તોપનો ગોળો ૫ ફુ. ૬ ઇંચ ઉંચા માણસને ખભે અડકે એવો મોટો હોય છે ને તેમાં આશરે ૩૦૦ રતલ દારૂ ભરેલો હોય છે, ને તે એક સેકન્ડમાં ૧૦૦૦ ફુટની ઝડપે જાય છે. તેની અંદર જે દારૂ ભરેલો હોય છે તે એવી રીતે રાખ્યો હોય છે કે તે ગોળો તોપના મોંઢામાંથી છુટે કે અમુક વખતે ફુટે. આ દારૂ ફુટે એટલે તેના જોરે કરી ઉપરનું લોઢાનું પડ ફાટે ને નાની નાની કરચો સર્વ દિશામાં ઊડી પાસે આવેલા માણસોનો કચ્ચરઘાણ વાળી નાખે. આ ગોળાઓને 'શેલ' કહે છે. સુડાનની લડાઈમાં સાધારણ શેલના ફાટવાથી ૧૨૦ માણસો પૈકી ૧૨ માણસજ બચી ગયા હતા. ચીન ને જાપાન વચ્ચેની લડાઈમાં જાપાનના વહાણ પર એક શેલ પડી હતી જેથી અનેક માણસો ઘાયલ થયા કે મરી ગયા ને એક તોપ નાસ પામી ને બીજી તોપ ઉથલી પડી. આ શેલો ઘર, કિલ્લા વગેરેને પણ તોડી નાખે છે. આ શેલ છોડનારી તોપ જેમ લાંબી તેમ તેના ગોળા મોટા, પણ બહુ લાંબી તોપ રાખવી ને ફેરવવી એ કઠણ હોવાથી ટુંકી પણ તેટલુંજ કામ કરનારી હોવીટ્ઝર નામની તોપ બનાવવામાં આવી છે, જે નાની ને બેઠા ઘાટની હોય છે. તેટલાજ માપની ને તેટલાજ કદની બીજી જાતની તોપનો ગોળો તેના ગોળા કરતાં ઓછો દૂર જાય છે. દાખલા તરીકે ૬ ઇંચના માપની હોવીટ્ઝરનો ગોળો ૭૨૦૦ વાર દૂર જાય છે ત્યારે તેવીજ બીજી તોપનો ગોળો ૬૦૦૦ વારજ દૂર જઈ શકે છે. લશ્કરના દરેક વિભાગની સાથે ૫૪ ફીલ્ડગન એટલે લાંબી નળીની તોપો ને ૧૮ હોવીટ્ઝરો હોય છે.

આ ઉપરાંત ખાઈઓ ખોદી પડેલું લશ્કર સામા લશ્કર પર શ્રૅપનેલ નામના ગોળા છોડે છે. આ શ્રૅપનેલનું પડ પાતળું હોય છે ને માંહે દારૂ ... ની ગોળીઓ ભરેલી હોય છે. કેટલીકમાં ૨૭૦ ગોળીઓ

હોય છે ને વધુમાં વધુ ૩૦૦ ગોળીઓવાળી શ્રૅપનેલો વાપરવામાં આવે છે. જ્યારે આવી શ્રૅપનેલ સપાટાબંધ છૂટતી હોય ને જ્યારે તે સામાવાળાની ખાંઈઓ ઉપર આવી ફડાફડ ફાટતી હોય ત્યારે ગોળીઓનો વરસાદ ચોમેર વરસતો હોય એમ લાગે છે. આ શ્રૅપનેલ માણસોનેજ ઈજા કરી શકે છે પણ કિલ્લેબંધી સામે તે નકામી છે.

આ ઉપરાંત દરેક વિભાગ સાથે મશીનગન્સ હોય છે. આ તોપ નથી પણ રાઇફલ જાતની બંદુકમાંથી છૂટતી ગોળીઓને સપાટાબંધ છોડી શકાય એવી કરામતવાળી સંચાકામથી ચાલતી એક બંદુક છે. ફક્ત તફાવત એટલોજ છે કે બંદુકમાં એક પછી એક ગોળી મુકાય કે પાંચ સાત સાથે મૂકી તે થઈ રહે એટલે બીજી ફરીથી ભરવી પડે તેમ આમાં નથી કરવાનું. એક પછી એક ગોળી ઠેકાણાસર પોતાની મેળે આવી ફૂટી બીજી ગોળીની જગ્યા કરી મૂકે એવી કરામત આમાં હોય છે. તે બંદુકના ફોડનારને તો ફક્ત નેમ તાકવાની હોય છે. એક લાંબી પટીમાં અનેક ગોળીઓ ગોઠવેલી હોય છે ને તે પટીનો એક છેડો તે બંદુકનો ફોડનાર બરાબર ઠેકાણે મૂકી બંદુકનો ઘોડો ચઢાવી ફોડે કે તેથી થતા પ્રત્યાઘાતના બળે કરીને ખાલી ટોટી બહાર નીકળી જાય, પટી ખેંચાઈ બીજી ગોળી ઠેકાણાસર આવી જાય ને તે ફૂટી જાય. આથી વળી પ્રત્યાઘાત થાય ને ઉપર પ્રમાણે ક્રિયા પાછી થાય. આવી મશીનગન્સ મિનિટમાં ૬૦૦ ગોળીઓ સહેજમાં છોડી શકે છે. દરેક મશીનગન પાસે ઓછામાં ઓછા ત્રણ માણસો જોઈએ. એક માણસ દુરબીન વડે જોઈ બંદુક કઈ તરફ તાકવી તેની સૂચના કરે, બીજો માણસ ગોળીવાળી પટીઓ એક પછી એક લાવી રજુ કરે ને ત્રીજો તે બંદુક ફોડે. મશીનગન્સ મુખ્યત્વે કરીને ત્રણ પ્રકારની હોય છે. ગેટલીંગ, મેક્સીમ ને હોચકીસ. દર હજાર માણસના પાયદળ સાથે બે મશીનગન્સ હોય છે. ઉપર જે મશીનગન્સનું વર્ણન કર્યું તે મેક્સીમ જાતની ગન્સનું છે. ગેટલીંગ ગન્સ સહેજ જુદી જાતની હોય છે. તેમાં દશ નળીઓ હોય છે ને તે સઘળી એક મધ્યબિંદુની આસપાસ ફરે એમ ગોઠવેલી હોય છે. એકાદ નળીનું મ્હોં બરાબર ગોળી આગળ લાવી પહેલી ગોળી છોડવામાં આવે છે કે ઉપર માફકજ તેનું કામ શરૂ થાય છે પણ આમાં પ્રત્યાઘાતના બળે કરીને પેલી દશે નળીઓ ચક્કર ફરવા લાગે છે. એક નળી દૂર ગઈ કે બીજી નળી ને બીજી ગોળી ઠેકાણાસર

આવી જઈ બીજો બહાર થાય છે. પણ આ જાતની મશીનગન મેક્સીમ જેવી સારી નથી તેથી તે બહુ વપરાશમાં આવતી નથી. હાલમાં વળી તે મશીનગનમાંથી મિનિટની ૬૦૦ ગોળીઓ છૂટે ત્યારે ઘણો અવાજ થવાથી તે બંદુકનો ફોડનાર હેરાન થાય ને તેની પાસે ઊભેલા દુરબીનવાળા સૂચના આપનારની સૂચના બંદુકના અવાજમાં દબાઈ જાય એ ધ્યાનમાં આવવાથી હાલમાં તેના અવાજને શાંત પાડનાર એક સાઇલન્સર (ચુપ કરનાર) ખોળવામાં આવ્યું છે, જેથી તેનો અવાજ તદ્દન નરમ થઈ જાય છે ને કામ ઘણું સરળ થઈ પડયું છે. નાનામાં નાનું ને સાદું હવે એક હથી આર રહ્યું, તેને રાઇફલ કહે છે. તે ફક્ત બંદુકજ છે પણ તેની નળી સાફ સીધી નહિ હોતાં તેમાં સાદા પેચ જેવું કરવામાં આવે છે જેથી બહાર નીકળતી ગોળી ચક્કર ફરતી નીકળે છે. આ બધા ગોળાગોળીઓ સિગા-રની ચીરૂટના આકારે હોય છે. લડાઈમાં સામા લશ્કરના માણસો મરી કે ઘવાઈ લડવાને નકામા થાય એ હેતુ તેના બનાવનારે રાખેલો હોય છે, પણ ઘાયલ થએલા માણસના શરીરમાં ગયા પછી ફાટે ને તે થવો જોઈએ તેથી વધુ હેરાન થાય એવી ' ડમ ડમ ' નામની ગોળીઓ આ લડાઈમાં વાપર-વામાં આવે છે કે તરતજ પોકાર ઊઠી રહે છે.

ઉપર જણાવેલા ગોળાગોળીઓમાં અસલનો સુરાખાર, ગંધક ને કોલસાનો દારૂ ભરવામાં નથી આવતો. એ તો જુના જમાનાનો જુનો દારૂ આ રસાયનકળામાં આગળ વધેલા જમાનામાં કામે લાગતો નથી ને લીડાઇટ, કોરડાઇટ, ડાઇનેમાઇટ, મેલીનાઇટ વગેરે જુદી જુદી જાતના દારૂ વપરાય છે. રસાયનશાસ્ત્રીઓની અક્કલ હોશિઆરીના દુરુપયોગના આ નમુના છે. મેલીનાઇટ ખાસ ફ્રાન્સમાં વપરાય છે ને તેની બનાવટ ખાનગી રાખેલી છે. કારબોલિક અને નાઇટ્રિક એસિડના રસાયનિક સંયોગથી ઉત્પન્ન થતા પીક્રીક એસીડમાંથી લીડાઇટ દારૂ થાય છે. તે દારૂ રાક્ષસી કદની તોપોમાંથી છૂટતી શેલોમાં ભરવામાં આવે છે. તે ઘણો સખત છે ને તેનો ઉપયોગ અંગ્રેજો ઘણો કરે છે. તેને સંભાળીને રાખવો પડે છે, તેના કાર-ખાનામાં પણ ઘણી સાવચેતી રાખવી પડે છે, ને જો તે દારૂમાં કંઈ જોરથી અફળાય કે તે દારૂથી ભરેલું વાસણ ઉંચેથી પડી જાય તો મોટા ધડાકા સાથે તે ફાટી બધું ચુરેચુરા કરી નાખે છે. કોરડાઇટ દારૂ બના-વતાં, રાખતાં, કે ગોળામાં ભરતાં લીડાઇટ દારૂ જેટલો ભય રાખવો પડતો

નથી. તેને દોરડી જેવા આકારમાં બનાવવામાં આવે છે ને તેથી તેને (કૉર્ડ=દોરડું) કોરડાઇટ કહે છે. આ દારૂની દોરડીઓને પ્રથમ ફ્લમ્બેગો કે જેની લખવાની કાળી સીસાપેનો બનાવવામાં આવે છે તેના ભુકામાં રગદોળે છે, તેથી તેમાં કદાચ તણખો પડે તો એ એકદમ સળગી ઊઠતો નથી. તેને ગોળામાં ભરતી વખતે હથોડા વતી ઠોકી ઠોકીને ભરવામાં આવે છે. તે ધુમાડા વગરનો દારૂ છે એટલે જ્યારે તે સળગે છે કે તેથી ભરેલો ગોળો ફાટે છે ત્યારે તેમાંથી ધુમાડો નથી નીકળતો પણ તે વખતે ફક્ત ફિક્કા જાંબુડીઆ રંગનો ભડકો થાય છે જે ઘણે દૂર સુધી દેખાતો નથી. ઉપર જણાવેલી ચીન ને જાપાનની લડાઈમાં જે ગોળાએ જાપાનના વહાણ ઉપર સીતમ ગુજારેલો તેમાં કોરડાઇટ ભરેલો હતો. નાઇટ્રોગ્લિસરીન એ મિઠાશવાળો આછા પીળા રંગનો દારૂ હોય છે. સલફ્યુરિક એસિડ (ગંધકનો તેજાબ), નાઇટ્રિક એસિડ (સુરાખારનો તેજાબ) તથા ગ્લિસરીન આ ત્રણ દવાઓને એકઠી કરી આ દારૂ બનાવવામાં આવે છે. આ દારૂના કારખાનામાં ઠંડક ઘણી રાખવી પડે છે ને તેમાં કારીગરો રોજ નવાં કપડાં પહેરી કામ કરે છે. તેમના પાટલુનની ચોંયને બેવડી વાળવા દેવામાં આવતી નથી ને તેમના જોડા કેનવાસના હોય છે. સહેજ પણ અવાજ ન થાય એવી સંભાળ રાખવામાં આવે છે. ખાણોમાં સુરંગો ફોડવામાં તેને જ્યારે કામે લેવામાં આવે છે ત્યારે તે ઘણો શક્તિવાળો મિત્ર નીવડે છે પણ લડાઈમાં તે સેનાની દુશ્મનની ગરજ સારે છે.

આવા બળવાન શસ્ત્ર સામે જુના જમાનાના ઈંટ, મરોડી, કે ચુનાના કોટ કિલ્લા ટકી શકે એમ નથી તેથી હાલના નવા કિલ્લાઓ સીમેન્ટ ને રેતી ઉપરાંત લોઢાનો ભુકો ભેળી કરેલા ગારા વડે કરવામાં આવે છે, ને તેના બુરજોમાં એવું સંચાકામ હોય છે કે તે આખો નીચો ઉંચો થઈ શકે છે ને ફરી શકે છે. વળી તે બુરજોના ઉપર તેવા ગોળાઓ સામે ટક્કર ઝીલે એવાં લોઢાનાં છાપરાં હોય છે. તે છાપરાં ૧૨ ઇંચની તોપ સામે ટક્કર ઝીલી શકે છે પણ ૧૬ ને ૧૭ ઇંચની નવી તોપ સામે તે પણ લાચાર છે.

સંપૂર્ણ.

દુનીઆના સાત ચમત્કાર.

(અંગ્રેજી ઉપરથી).

(રા. રા. ગોપાલ જગન્નાથ દવે, લુણાવાડા).

આ ભવ્ય દુનીઆમાં સાત કરતાં વધુ ચમત્કાર છે, અને આપણને જો સાત કરતાં વધારે ચમત્કારોનાં નામ આપવાનું પૂછવામાં આવે તો જુના સાતમાંથી એકેના નામનો તેમાં સમાવેશ ન થાય એ શક્ય છે. આપણે જે યથાર્થ રીતે જોએલુંજ હોય તેથી આપણે એકતરફી અભિપ્રાય આપવા દોરાઈએ. ઉદાહરણ તરીકે, બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ અને ટે નદી ઉપરના પૂલનો આ સાતમાં સમાવેશ કરવાનું આપણને ગમશે, ત્યારે બીજા કેટલાક આની ગણતરી નહિ કરતાં, જે આપણે કદી જોયા પણ ન હોય અને જે વિષે કદી સાંભળ્યું પણ ન હોય તેવા ચમત્કારો વર્ણવી બતાવશે. સાત મહાન્ ચમત્કૃતિઓ કોને કહેવી એવું ૨૦ છોકરાઓના વર્ગને આપણે પૂછીશું તો દુનીઆની અદ્ભુત ચમત્કૃતિઓની એક શીખવા લાયક યાદી આપણને તેમની પાસેથી મળશે. અસ્તિત્વમાં આવતા ચમત્કારોની વધતી જતી સંખ્યા સાથે સરખાવતાં ' સાત ચમત્કારો ' એ શબ્દ, માત્ર ' કોઈ જુના જમાનાની અલ્પ દુનીઆ ' એવું સૂચન કરનાર થઈ પડશે; કારણ કે મહાન્ અલેક્ઝાન્ડરના સમયમાં મનાતી દુનીઆ ઘણીજ અલ્પ હતી, અને તેના પ્રાચીનત્વ સાથે સરખાવતાં અલેક્ઝાન્ડર મહાન્ પદધારી હતો ખરો, પરંતુ આ સાત ચમત્કારોનો માત્ર ભૂમધ્ય સમુદ્રના પ્રાન્ત દેશોમાંજ સમાવેશ થતો હતો. એ સાત પૈકી કેટલાકની એંધાણી સરખી પણ દષ્ટિગોચર થતી નથી. તે સાત ચમત્કૃતિઓ કઈ હતી તેનો સંપૂર્ણ નિર્ણય થઈ શકેયો નથી. ઈજીપ્તમાં ' ફૅરૉસ 'ની દિવાદાંડી હતી પણ તે માત્ર નામનીજ રહી છે. ' ફૅરૉસ ' એક વાર અલેક્ઝાન્ડ્રિયા શહેરથી એક માઇલ છેટે આવેલો એક બેટ હતો, પણ હાલમાં તે મુખ્યભૂમિ (Mainland) સાથે જોડાએલો છે. અલેક્ઝાન્ડરે આ બેટને મુખ્યભૂમિ સાથે એક કૃત્રિમ બંધ વડે જોડી દઈ, તે ખાડીમાં બે બંદરો બનાવ્યાં હતાં. તે બેટ ઉપર ટૉલેમી બીજા (Ptolemy II)એ એક દિવાદાંડી બાંધી તેના મથાળા ઉપર ભયસૂચન કરનાર એક આકાશદીપ (Beacon) મૂક્યો હતો. કેટલાક કહે છે કે તે દિવાદાંડી ૪૦૦ ફુટ ઉંચી હતી. પરંતુ આ પ્રસિદ્ધ દરિઆઈ

પહેરેગીરની બધી નિશાનીઓ હવે નષ્ટ થઈ ગઈ છે. તોપણ ત્યારપછીથી 'ફૅરૉસ' શબ્દ દિવાદાંડીના અર્થમાં વ્યવહારાય છે, અને તે સાત ચમત્કારોમાં અગ્રસ્થાન ભોગવે છે.

૨. પિરામિડના સંબંધમાં તો અલબત આપણને એધાણી કરતાં વધુ પુરાવો મળી શકે તેમ છે. દશ હજાર વર્ષથી જેની અડગતાથી તેઓ ઊભા રહ્યા છે તે ઉપરથી આપણને પૌરાણિક જમાનાનો પરિચય થાય છે. બીજા ૭ ચમત્કારોના કિંચિત્ અથવા સંપૂર્ણ નાશ ઉપરથી, પૂર્વકાલમાં થએલાં દારુણ યુદ્ધોના અને કાળના નિર્દય શ્લેષવિશ્લેષાદિના પરિણામોનું આપણને ભાન થાય છે.

૩. 'હેલિયૉસ' અથવા સૂર્યદેવનું પુતળું, જેને 'કૉલોસસ ઑવ્ રૂહોડ્ઝ' (Colossus of Rhodes) કહે છે તેના સંબંધમાં આપણને થોડીજ માહીતી મળી શકે તેમ છે. તે રાક્ષસી પુતળાના વર્ણન ઉપરથી આપણને શેક્સપીયર કૃત 'જુલિયસ સીઝર' માંનો એક ફકરો યાદ આવશે.

દંતકથા એવી ચાલે છે કે તે ગંજાવર પુતળું રૂહોડ્ઝ બંદર ઉપર બરાબર આડું મૂકેલું હતું, અને તે ૧૨૦ ફુટ ઉચું હતું, તેથી હરકોઈ વહાણ તેની નીચે થઈ હંકારી જતું. આ જંગી પ્રતિમા કાંસાની બનાવેલી હતી, અને જ્યારે શત્રુઓએ રૂહોડ્ઝ ઉપર આક્રમણ કરી તેને તાબે કર્યું ત્યારે લુટતાં તેને પડતું મૂકી ગએલા હોવાથી તે ત્યાંજ રહ્યું હતું. રૂહોડ્ઝમાં ૫૬ વર્ષ જેટલી લાંબી મુદત સુધી ઊભું રહ્યા બાદ આ પોકળ પુતળું, એક ધરતીકંપના જબર આચકાથી ભાંગી ચૂર્ણ થઈ ગયું હતું, અને ૧૦૦૦ વર્ષ વીત્યા બાદ તેના અવશેષોને એક યાહુદીએ ખરીદી બેશક તેનો સારો ઉપયોગ કર્યો હતો.

૪. ઍપૉલો—સૂર્યદેવ-વિષે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. તેની ભગિની 'આર્ટેમિસ્'—ગ્રીક દેવીઓમાંની એક મહાન્ દેવતા હતી. તે ધનુષ્ બાણ વાપરતી અને ઢોરો તેમજ ઘેટાંનાં યૂથની ખાસ રક્ષક દેવતા ગણાતી હતી. તેનું નામ 'ડાયાના' દેવીને અનુરૂપ હતું. એશીઆ માઈનોરની પશ્ચિમે દરીઆ કિનારે આવેલા 'એફિસસ્' નામે એક ગામડામાં, આ ડાયાના દેવીની પ્રતિમા ઉપર એક મંદિર બાંધવામાં આવ્યું હતું, અને તે એક વાર ઘણુંજ ભવ્ય અને રોનકદાર લેખાતું હતું. 'ઍમેઝૉન' સંજ્ઞક એક કાલ્પનિક સ્ત્રીઓની જાતિ (જેમના સમાજમાં પુરુષો હતાજ નહિ, એવી

લડાયક સ્ત્રી જાતિ) એ, પોતે ડાયાના દેવીની પ્રથમ પુજારીઓ હોવાને લીધે, એફિસસ્ ગામ વસાવ્યું હોય એવો ઉલ્લેખ છે. એકજ સ્થાન ઉપર બાંધેલાં કેટલાંક દેવળોનો આ એકજ દેવળમાં સમાવેશ થતો હતો. આ દેવળોમાંના એકનાં પણ ખંડિએરો જોકે હાલ દેખાતાં નથી તોપણ તે દેવળની મુખ્ય જગા તો એજ છે એ નિર્વિવાદ છે. મહાન્ અલેક્ઝાન્ડરનો જન્મ થયો તેજ રાત્રે આમાંનું એક દેવળ તો બળી ગયું હતું, પણ તેજ જગોએ એક નવી ઇમારત તુરતજ ઊભી કરવામાં આવી હતી. જીસસ ક્રાઈસ્ટની પછી ત્રીજા સેકામાં જ્યારે ગૉથ લોકોએ રોમન મહારાજ્યને ઉથલાવી નાખ્યું ત્યારે આ દેવળનો નાશ કર્યો એટલુંજ નહિ પણ 'એફિ-સસ્' ગામને ઉજડ કર્યું. આ પછી તે સ્થાનની જાહોજલાલી કદી પણ પૂર્વસ્થિતિ ઉપર આવી શકી નથી.

૫. પાંચમી ચમત્કૃતિ—" ઓલિમ્પિઆ " ની જ્યુપિટરની પ્રતિમા—૨૪૦૦ વર્ષ ઉપર બનેલી હતી, અને તેની કારીગીરીનું માન 'ફિડિયાસ' નામના મહાન્ શિલ્પશાસ્ત્રીને ઘટે છે. 'જ્યુપિટર' નો શબ્દાર્થ 'દિવસનો પિતા—બનાવનાર—એવો થાય છે. તે રોમનો પ્રમુખ અને સમર્થ દેવ ગણાતો હતો, અને ગ્રીક લોકો ઝ્યુસને જેમ માનતા હતા તેમ રોમન લોકો જ્યુપિટરને આરાધ્ય દેવ ગણતા હતા. ઓલિમ્પિઆમાં પ્રતિ વર્ષે રમાતી રમતો ઝ્યુસ દેવને નિવેદન કરવામાં આવતી હતી. ઇતિહાસ કહે છે કે જ્યુપિટરની આ પ્રતિમા ૨૫૦ ફુટ ઉંચી હતી. તેનું માથું શુદ્ધ સુવર્ણ-નું બનેલું હતું. આ પ્રતિમા બન્યા પછી ૫૦૦ વર્ષે રોમના વિષયાંધ રાજા કેલિગ્યુલાએ તે પ્રતિમાને રોમમાં લાવવા ભગીરથ પ્રયત્ન કરેલો પરંતુ કેટલાંક અજ્ઞાત કારણોને લીધે તેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ થયો હતો.

૬. હેલિકારનેસસ્ આગળની મેન્સોલસની કબરનાં માનનીય અવશેષો બ્રિટિશ મ્યુઝિયમમાં હજી મૌજુદ છે. કેરિયા પ્રાન્તનું પાટનગર હેલિકાર-નેસસ્, હિરોડોટસ્‌ની જન્મભૂમિ હતું, અને જ્યારે ત્યાંનો રાજા મેન્સોલસ મરી ગયો ત્યારે તેની પતિપરાયણ પત્ની આર્ટેમિસિયાએ તેના મૃતદેહ ઉપર આ ભવ્ય સ્મારક બંધાવ્યું હતું. આવીજ પ્રેમની પરાકાષ્ઠા તાજ મહાલના સંબંધમાં પણ બતાવવામાં આવેલી છે; ફેર માત્ર એટલોજ છે કે તાજ મહાલ પોતાની પત્નીના સ્મારક ચિહ્ન તરીકે પતિએ બંધાવેલો છે. ઊલટી વાત એવી ચાલે છે કે પોતાનો પ્રિયતમ પોતાના હૃદયથી દૂરજ ન

થાય તેવા ઉદ્દેશથી આર્ટેમિસિયા તેના મૃત દેહની રાખોડીને મદિરાના પ્યાલામાં નાખી પી ગઈ હતી.

૭. છેલ્લો અને સાતમો ચમત્કાર આપણને બાબીલનની યાદગીરી આપે છે. શાલ્ડિયન નામના પહાડી લોકોના રાજા નેબુકનેઝરે બાબીલન જીતી લીધું એટલુંજ નહિ, પણ ભૂમધ્ય સમુદ્ર સુધી વિસ્તાર પામેલાં પ્રબળ મહારાજ્યોને પણ હસ્તગત કર્યાં હતાં. નેબુકનેઝરે બાબીલન શહેર ફરીથી વસાવ્યું હતું. ઘણા વિદ્વાન્ પ્રવાસીઓએ નવા વસેલા શહેરને નજરોનજર જોઈ કરેલા વર્ણનની પરંપરા હાલમાં ઘણી જગોએ વાંચવા અથવા સાંભળવામાં આવે છે. તે શહેર બરાબર સમચોરસ હોઈ તેની દરેક બાજુ ૧૫ માઇલ લાંબી હતી, અને તેને ફરતો કોટ હતો. તેમાં ૧૦૦ સુશોભિત દરવાજા મૂકેલા હતા. રસ્તાઓ એક બીજાને કાટખુણે આવેલા હોઈ, દરેક દરવાજામાં થઈ શહેર બહાર જઈ શકાતું હતું. આખા શહેરની રચના સંપૂર્ણ રીતે નિયમિત હતી. કોટ ૩૦૦ ફુટ ઉંચો હતો અને એટલો પહોળો હતો કે એકી સાથે કેટલાક રથ તેના ઉપર શરત દોડી શકે. થાંભલાઓ ઉપર બાંધેલી વિશાળ અગાસીઓ ઉપર મોટા બગીચા બનાવેલા હોઈ દૂરથી જાણે આકાશમાં લટકતાં ઉદ્યાનો હોય તેવી શોભા આપી રહ્યા હતા. આ ઉદ્યાનોમાં આવેલાં ઝાડો, તાડો, પૂર્વ દેશોમાં ઉત્પન્ન થતાં પક્ષીઓ તથા પ્રાણીઓ અને જળાશયોનું સૌન્દર્ય કલ્પનામાં પણ આવી શકે તેમ નથી.

ઉપર મુજબ સાત ચમત્કારોની ગણના કરેલી છે. માડ્રિડ પાસે આવેલા એસ્કયુરિયલની આઠમા ચમત્કારમાં ગણના કરી શકાય; પરંતુ અસલથી મનાએલા સાત ચમત્કારોની સંખ્યામાં વધારો ન થાય તેટલા માટે તેને પડતું મૂકવામાં આવ્યું છે. અત્રે એસ્કયુરિયલ સંબંધે થોડુંક જણાવવું જરૂરનું છે. તે અસલના વખતમાં એક મઠ હતો. પણ પાછળથી તેનો રાજમહાલય તરીકે અને ત્યારપછી કબ્રસ્તાન તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. તેના ઘુમટ અને શિખરને રંગવા માટે સ્પેનના રાજા ફિલિપ બીજાએ એક કારીગરને બહુ દ્રવ્ય આપ્યું હતું. આ કાર્ય પુરૂં તો થયું પણ તે બિચારા કારીગરને ઘણી કઢંગી સ્થિતિમાં શરીર રાખીને કામ કરવું પડેલું હોવાથી તેના પરિશ્રમથી તેનું મરણ થયું હતું.

ગુલાબ.

(મિ. શકરાભાઈ હ. શાહ-સરખેજ).

ગુલાબ એ એક સુંદર ફુલ છે. બીજાં ફુલ મધુર વાસ આપે છે ખરાં પણ ગુલાબના જેવી તો નહિજ. ગુલાબના જેવું સુંદર અને મધુર ફુલ દુનીઆમાં બીજું એકે નથી એમ કહીએ તોપણ ચાલે અને તેથીજ તે ફુલની રાણી કહેવાય છે.

દુનીઆના ઘણાખરા ભાગમાં જંગલી ગુલાબ ઊગે છે પણ તે ઘણું મોટાં અને સુંદર હોતાં નથી, તેમ વાડીનાં ગુલાબ જેવી મધુર વાસ પણ આપતાં નથી; તેથી તેમને વાડીઓમાં ઉછેરવામાં આવે છે. ઈંગ્લાંડની કોઈ પણ વાડી એવી નહિ હોય કે જેમાં આ મધુર ફુલ જોવામાં આવતું નહિ હોય; કારણ કે તેના વિના બીજાં ગમે તેવાં ફુલ હોવા છતાં વાડી પૂર્ણ કહેવાતી નથી.

ગુલાબ જુદા જુદા રંગનાં હોય છે. કેટલાંક ધોળા, કેટલાંક રાતા અને કેટલાંક પીળા વગેરે રંગનાં હોય છે.

ગુલાબ આટલું બધું સુંદર અને મધુર છે છતાં તે કાંટાવાળું હોવાથી એક કવિ કહે છે કેઃ—

ગુલાબ કેરૂં ફુલ મધુરૂં, કીધું શ્રૃંગાધારઃ
કસ્તુરી કાળી કરી, કેવો તું કિરતાર !

ગુલાબનું ફુલ અતિ સુંદર અને મધુર વાસવાળું હોવાથી તે દિલ્હીના જહાંગીર પાદશાહને અતિ પ્રિય હતું. તે વારંવાર ગુલાબથી ભરેલા સુગંધદાર પાણીથીજ સ્નાન કરતો. એક વાર ગુલાબનાં ફુલ બે ત્રણ દિવસ સુધી પાણીમાં પડી રહ્યા પછી નુરજહાને તે તરફ જોયું તો તે પર એક જાતનું તેલ તરતું દેખાયું. તેથી તેણે તે તેલને પોતાનો રૂમાલ અડકાડ્યો તેથી તેની ખાતરી થઈ કે તેમાં મધુર સુગંધ છે. આથી તેણે તેને જહાંગીરની સુગંધ અથવા જહાંગીરનું અત્તર નામ આપ્યું. હાલમાં હિંદુસ્તાનમાં તે સરસમાં સરસ સુગંધ ગણાય છે અને યુરોપમાં તે Otto of roses કહેવાય છે.

ગુલાબમાંથી અત્તર નીકળે છે તે અતિ કીમતી હોવાથી કાશ્મીર તુર્કસ્તાન, અને ઈરાનની વાડીઓમાં તે પુષ્કળ ઉગાડવામાં આવે છે.

ગુલાબજળ:—બંધ વાસણમાં થોડા પાણીમાં તાજાં ચૂંટેલાં પુષ્કળ ફૂલ નાખીને તે વાસણને ગરમ કરવામાં આવે છે. ગરમ કરવાથી જે વરાળ પેદા થાય છે તે એક ભૂંગળીમાં થઈને એક બીજા વાસણમાં જાય છે. ત્યાં તેને ઠંડી પાડવાથી પાણીનું રૂપ ધારણ કરે છે તે ગુલાબજળ કહેવાય છે.

અત્તર:—ગુલાબજળમાંથી ગુલાબનું અત્તર બને છે. મોટી છાછરી કઢાઈઓમાં ગુલાબજળ રેડવામાં આવે છે અને પછી તેને કેટલાક દિવસ સુધી હવામાં બહાર રાખી મૂકવામાં આવે છે. આથી રાત્રે પાણી ઉપર તેલ પેદા થાય છે. તેને પીંછાથી સંભાળપૂર્વક ઉતારી લેવામાં આવે છે. તે તેલ ગુલાબનું અત્તર કહેવાય છે, ને ઘણું કીમતી છે. ઉત્તમમાં ઉત્તમ અત્તરના એક તોલાના સો રૂપીઆ જેટલી કિંમત બેસે છે. આવું એક રૂપીઆભાર અત્તર બનાવવા સારૂ એક લાખ ગુલાબનાં ફૂલ જોઈએ.

અભ્યાસક્રમસંબંધી શંકાસમાધાન.

શંકા.

મિ. રવજી શામજી પોપટ—આપ સાહેબ તરફથી આવતા માહે નવેંબર-ડીસેંબર ૧૯૧૩ ના શાળાપત્રમાં છપાએલાં નવાં ધોરણોમાં ધોરણ પહેલા તથા બીજાને આંક કેટ કેટલા શીખવવા તે નિશ્ચિત થતું નથી માટે ખુલાસો થવા વિનતિ છે.

ઉત્તર.

આ બાબતનો ખુલાસો સને ૧૯૧૪ના શાળાપત્રના પૃષ્ઠ ૨૩૨-૨૩૩ તથા ૩૫૧-૩૫૨ પર આપેલો છે તે તરફ શિક્ષકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

શંકા.

મિ. છગનલાલ ઘેલાભાઈ—ઈ. સ. ૧૯૧૩ નાં શાળાપત્રના પૃષ્ઠ ૭૬મે ધોરણ બીજાના વિષય પહેલામાં લખ્યું છે કે 'દેશી પદ્ધતિની ભાંજણી અને ચાર સંયુક્ત રીતો'. વળી એજ શાળાપત્રના પૃષ્ઠ ૪૪૩મે લખ્યું છે કે " અંગ્રેજી પદ્ધતિ પ્રમાણે ભાંજણીના અને વિવિધ પરિમાણના સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, અને ભાગાકારના દાખલા દેશી

ગુલાબ.

(મિ. શકરાભાઈ હ. શાહ–સરખેજ).

ગુલાબ એ એક સુંદર ફૂલ છે. બીજાં ફૂલ મધુર વાસ આપે છે ખરાં પણ ગુલાબના જેવી તો નહિજ. ગુલાબના જેવું સુંદર અને મધુર ફૂલ દુનીઆમાં બીજું એકે નથી એમ કહીએ તોપણ ચાલે અને તેથીજ તે ફૂલની રાણી કહેવાય છે.

દુનીઆના ઘણાખરા ભાગમાં જંગલી ગુલાબ ઊગે છે પણ તે ઘણાં મોટાં અને સુંદર હોતાં નથી, તેમ વાડીનાં ગુલાબ જેવી મધુર વાસ પણ આપતાં નથી; તેથી તેમને વાડીઓમાં ઉછેરવામાં આવે છે. ઇંગ્લાંડની કોઈ પણ વાડી એવી નહિ હોય કે જેમાં આ મધુર ફૂલ જોવામાં આવતું નહિ હોય; કારણ કે તેના વિના બીજાં ગમે તેવાં ફૂલ હોવા છતાં વાડી પૂર્ણ કહેવાતી નથી.

ગુલાબ જુદા જુદા રંગનાં હોય છે. કેટલાંક ધોળા, કેટલાંક રાતા અને કેટલાંક પીળા વગેરે રંગનાં હોય છે.

ગુલાબ આટલું બધું સુંદર અને મધુર છે છતાં તે કાંટાવાળું હોવાથી એક કવિ કહે છે કે:—

ગુલાબ કેરૂં ફૂલ મધુરૂં, કીધું શૂળોધાર;
કસ્તુરી કાળી કરી, કેવો તું કિરતાર !

ગુલાબનું ફૂલ અતિ સુંદર અને મધુર વાસવાળું હોવાથી તે દિલ્હીના જહાંગીર પાદશાહને અતિ પ્રિય હતું. તે વારંવાર ગુલાબથી ભરેલા સુગંધદાર પાણીથીજ સ્નાન કરતો. એક વાર ગુલાબનાં ફૂલ બે ત્રણ દિવસ સુધી પાણીમાં પડી રહ્યા પછી નૂરજહાને તે તરફ જોયું તો તે પર એક જાતનું તેલ તરતું દેખાયું. તેથી તેણે તે તેલને પોતાનો રૂમાલ અડકાડયો તેથી તેની ખાતરી થઈ કે તેમાં મધુર સુગંધ છે. આથી તેણે તેને જહાંગીરની સુગંધ અથવા જહાંગીરનું અત્તર નામ આપ્યું. હાલમાં હિંદુસ્તાનમાં તે સરસમાં સરસ સુગંધ ગણાય છે અને યુરોપમાં તે Otto of roses કહેવાય છે.

ગુલાબમાંથી અત્તર નીકળે છે તે અતિ કીમતી હોવાથી કાશ્મીર, તુર્કસ્તાન, અને ઈરાનની વાડીઓમાં તે પુષ્કળ ઉગાડવામાં આવે છે.

મેલેરીઅલ તાવની બિમારી પ્રસંગે નિશાળની હાજરી સારી રાખવા માટે શું કરવું ?

(મિ. લક્ષ્મણ પુરુષોત્તમ ઠક્કર).

મેલેરીઅલ તાવના વ્યાધિ પ્રસંગે નિશાળોની હાજરી ઘટી જાય છે. કેટલીક નિશાળોમાં દશ પંદરની હાજરી માંડમાંડ રહી શકે છે. ભાદરવો, આસો, અને કારતક માસ તાવના ઘોરી માસ ગણાય છે. આ તાવની ભયંકર મોસમમાં કેટલીક નાની નિશાળો પડું પડું જેવી બની જાય છે. આ પ્રસંગે સારી હાજરી જાળવવા સારૂ જે ઉપાય કારગત થઈ પડયો છે, અને જેનો મને લાંબી મુદ્દતનો અનુભવ છે, તે બધી નિશાળોના લાભ માટે નીચે લખું છું. તે પ્રકટ કરવા કૃપા કરશો, તો મોટો ઉપકાર થશે.

હાલ હિંદુસ્તાનમાં હજારે ૩૪ મરણ થાય છે. સૌથી વધુ મરણ તાવથી થાય છે. આ બિમારીનું બહુ જોર ચોમાસું પુરૂં થતાં વરસાદ વરસી રહ્યા પછી વીસ દહાડે દેખાય છે. સં. ૧૯૭૦માં આસો માસના પહેલા અઠવાડીઆ સુધી વરસાદ ચાલુ રહ્યો હતો, તેથી એ સાલમાં તાવનું બહુ જોર ભાદરવા—આસોમાં દેખાયું નહોતું, પણ ચાલુ વિક્રમ સંવત્ શરૂ થતાંજ એ જોર પ્રબળપણે દેખાયું હતું. આનું મુખ્ય કારણ એ છે કે ચોમાસાનો છેલ્લો વરસાદ આવી ગયા પછી સખ્ત તાપને લીધે ગામના ઉકરડા અને ગંદું પાણી ભરાઈ રહેલું હોય, એવી જગામાંથી ખરાબ વાસ નીકળે છે, તે મેલેરીઆના નામથી ઓળખાય છે. આ મેલેરીઆની સાથે ગામની હવા મિશ્રિત થાય છે, તેથી ગામની હવા બગડી જાય છે. આ ઋતુમાં મે-જૂનની પેઠે પવનના સપાટા ચાલુ રહેતા નથી, તેથી ખરાબ હવા સામે પુરતું રક્ષણ મળી શકતું નથી. મેલેરીઆના જંતુઓ દૂધ ઉપર લાગુ થાય છે, આથી ઉનું કરીને ન વાપરવામાં આવે તો દૂધ મારફતે પણ એ મેલેરીઅલ તાવ લાગુ થાય છે. ઉકરડા અને ભીની જગામાંના ઝેરી મચ્છરો કરડી કરડીને શરીરના લોહીમાં મેલેરીઆના જંતુ દાખલ કરે છે. ચોમાસાની વનસ્પતિ મૂળા, ચીભડાં વગેરે મારફત પણ મેલેરીઆના જંતુ માણસના શરીરમાં દાખલ થાય છે. ગામનાં ખેતરો પાંસેના ખાડામાંનું પાણી દેખીતું નીતર્યું હોય છે, પણ તેમાં માછલી ન હોય, તો મેલેરીઆના તાવના મૂળરૂપ ઝેરી મચ્છરો તેમાં ઉછરે છે, તેથી એ પાણીમાં મેલેરીઆનું ઝેર દાખલ થઈ ચૂકયું હોય છે, આથી એવું દેખીતું નીતર્યું પણ રોગોત્પાદક પાણી પીનારના શરીરમાં મેલેરીઆના જંતુ દાખલ થાય છે.

પદ્ધતિ પ્રમાણે આણુપાણુના સરવાળા, બાદબાકી". આ ઉપરથી 'શંકા એ ઊઠે છે કે (૧) 'દેશી પદ્ધતિ પ્રમાણે ભાંજણી' અને 'અંગ્રેજી પદ્ધતિ પ્રમાણે ભાંજણી' આ બે પદ્ધતિમાં શો તફાવત છે? વળી (૨) 'દેશી પદ્ધતિ પ્રમાણે આણુપાણુના સરવાળા, બાદબાકી' તો બીજી કયી પદ્ધતિએ આણુપાણુના સરવાળા થાય છે? જો બીજી પદ્ધતિ ન હોય તો આમ 'દેશી પદ્ધતિ પ્રમાણે' લખવાનું કારણ શું?

ઉત્તર.

(૧) 'દેશી પદ્ધતિની ભાંજણી' ગ્રામ્ય શાળાઓ માટે છે. અને અભ્યાસક્રમ જોતાં માલમ પડે છે કે એ શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓને ગણિતનું જ્ઞાન બધું દેશી પદ્ધતિ પર આપવાનું છે. હવે રૂ. ૧-૧૩-૩ જે અંગ્રેજી પદ્ધતિનું રૂપ છે, તે દેશી પદ્ધતિ પ્રમાણે રૂ. ૧ાાા-ા એમ લખાય છે. માટે આણુપાણુના ગુણાકાર શીખવ્યા પછી રૂા. ૧ાાા-ા ની પાઈઓ કરવાનું શીખવવું એ ઉતરતી ભાંજણી થઈ, અને આણુપાણુના ભાગાકાર શીખવ્યા પછી ૪૨૯ પાઈના રૂપીઆ કરતાં શીખવવું એ ચઢતી ભાંજણી થઈ. વ્યવહારમાં ચોપડાઓમાં, ખાતાંઓમાં, તેમજ હિસાબની ગણત્રીમાં દેશી લોકો એજ પદ્ધતિ વાપરતા હોવાથી એ વિદ્યાર્થીઓને તેજ પદ્ધતિએ એમને કરવાનું બધું ગણિત શીખવવાનું છે એ આ પરથી સ્પષ્ટ થશે. અને એજ કારણથી સામાન્ય અપૂર્ણાંકને એમના અભ્યાસક્રમમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું નથી. ત્રિરાશિ, સાદું વ્યાજ, ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ, એ બધા વિષયો એમને આણુપાણુની મદદથીજ શીખવવાના છે; માટેજ પુરા અભ્યાસક્રમવાળી શાળાઓના અભ્યાસક્રમમાંથી કાઢી નાખેલા આણુપાણુના ગુણાકાર તથા ભાગાકારને ગ્રામ્ય શાળાઓમાં રહેવા દેવામાં આવેલા છે.

(૨) 'દેશી પદ્ધતિ પ્રમાણે આણુપાણુના સરવાળા બાદબાકી' એ પદસમૂહમાં 'દેશી પદ્ધતિ પ્રમાણે' ન લખ્યું હોય તોપણ ચાલે. આણુપાણુના સરવાળા-બાદબાકીની અંગ્રેજી રીત છેજ નહિ. પરંતુ સરવાળા બાદબાકી પછીના વિષયોના પણ તોલમાપ વગેરેને લગતાં અંગ્રેજી કોઠા હોવાથી તે આતલ કરવા માટે 'દેશી પદ્ધતિ પ્રમાણે' એ શબ્દો યોજેલા છે, મતલબ કે એ શબ્દો આણુપાણુના સરવાળા બાદબાકીને સમજાવવા માટે નહિ પણ તે પછીના વિષયોને ઉદ્દેશીને યોજેલા છે.

કેળવણીખાતાની જાહેર ખબર.

મે. ઉ. ભા. ના એ. ઈ. સાહેબના તા. ૨૭ ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૫ના હુકમ નં. ૧૦૭૬૦ ઉપરથી.

૧૯૧૩-૧૫ નો નં. ૧૦૭૬૧.

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ૧૯૧૪.

ઉત્તર વિભાગમાં જુદે જુદે મધ્ય સ્થળે બેઠેલા ઉમેદવારોના કામમાં માલમ પડેલી મુખ્ય ખામીઓ પરની ટીકાઓ પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોની જાણ માટે તથા તે સંબંધમાં સાવચેતી રાખવામાં આવે તે સારૂ નીચે પ્રગટ કરવામાં આવે છે:—

નિબંધ.

અશુદ્ધ જોડણીઓ, ગ્રામ્ય તથા પ્રાંતિક શબ્દોનો ઉપયોગ, નકામું લખાણ, વિરામચિહ્નોનો અભાવ તથા ગેરઉપયોગ, વિચારોની પુનરાવૃત્તિ, અને કેટલાકની બાબતમાં ખરાબ હસ્તાક્ષર એ મુખ્ય ખામીઓ હતી.

ગણિત.

અંકગણિતના દાખલા ગણવાની પદ્ધતિમાં તેમજ કર્તવ્યભૂમિતિમાં ચોકસાઈનો અભાવ હતો. કર્તવ્યભૂમિતિમાં સ્વચ્છતા ખાસ કરીને ઇષ્ટ છે, પણ કેટલાકની બાબતમાં તેનો પણ અભાવ ખુલ્લો માલમ પડી આવતો હતો.

દેશીનામું.

લખાણમાં સ્વચ્છતાનો અભાવ અને રોજમેળનું ઘણું થોડું જ્ઞાન ખાસ કરીને ગોધરા મધ્ય સ્થળે જોવામાં આવ્યાં હતાં.

ઇતિહાસ તથા ભૂગોળ.

ઇતિહાસની નકામી બાબતો ગોખવાની વૃત્તિ, રાજ્યપદ્ધતિ વિષેના જ્ઞાનનો અભાવ, અને પ્રાકૃતિક ભૂગોળનું અજ્ઞાન એ સામાન્ય દોષો હતા.

વિદ્યા.

ઘણા થોડા ઉમેદવારો આ વિષય લે છે. આ વિષયનું શિક્ષણ કેવળ યાંત્રિક હોય છે, અને શિક્ષક તથા શિષ્ય બંનેમાં વ્યાવહારિક જ્ઞાનનો અભાવ છે, એમ બતાવી આપે છે.

આરોગ્યવિદ્યા.

અમદાવાદ મધ્યસ્થળે આ વિષયમાં પરિણામ સંતોષકારક નહોતું.

ક્ષયરોગ (Tuberculosis) સંબંધી ચોપાનીઆં નિશાળોમાં છૂટથી વહેંચવામાં આવ્યાં હતાં, પણ તેનો અક્કલથી તથા લાભકારક રીતે અભ્યાસ થએલો જોવામાં આવતો નથી.

વાચન.

કવિતા મોટે બોલવામાં ચોકસાઈ, કવિતાની સમજુતી, પૃથક્કરણ અને વ્યુત્પત્તિ—એ સર્વ પર શિક્ષકોએ ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

અમદાવાદ, તા, ૨૭ ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૫. } J. G. Shastri, એ. ઇ. ઉ. ભા.

કેળવણીખાતાની જાહેરખબર.

(ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇ. સાહેબના તા ૧૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૫ ના હુકમ નં. ૧૧૩૨૬ ઉપરથી).

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા.

તા. ૨૧ મી નવેંબર ૧૯૦૭ ના મુંબઇ ગવર્નમેંન્ટ ગૅઝેટ ભાગ પહેલામાં પ્રસિદ્ધ થએલા નિયમાનુસાર સને ૧૯૧૫ના સપ્ટેંબર માસમાં થવાની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચેની ચોપડીઓ પસંદ કરવામાં આવી છેઃ—

(૧) ભૂમિતિ.

ગુજરાતી શાળાઓ માટેની મિ. જી. આર. નાયકની નવી ભૂમિતિ.

પ્રાયોગિક ભૂમિતિ, ખંડ ૧ સંપૂર્ણ, અને ઔપપત્તિક ભૂમિતિમાં ખંડ ૨ તથા ૩ સંપૂર્ણ, પ્રમેયો તથા કૃત્યો પરના સહેલા પ્રશ્નો સાથે.

(૨) ગુજરાતી.

ખાતા તરફની ગુજરાતી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડી; પાઠો ૭ ૧૫, ૨૮, ૩૨, ૪૦, ૪૪, ૫૧, અને ૫૫ માં આવેલી કવિતાઓના મુખપાઠ તથા સમજુતી સાથે.

(૫) આરોગ્યવિદ્યા અથવા ગુજરાતી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડી-ના (સૃષ્ટિજ્ઞાન સંબંધી) ત્રીજા ભાગમાં આપેલાં વિદ્યાનાં મૂળતત્ત્વો.

સૂચના;--મધ્ય વિભાગને માટે જાહેર કરેલી ચોપડીઓ થાણા મધ્યસ્થજો બેસનારા ઉમેદવારો માટે રાખવામાં આવી છે.

અમદાવાદ, ઑફિસ ઑવ્ ધિ એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. ભા. તા. ૧૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૫.	(સહી) J. G. Shastri, એ. ઇ. ઉ. ભા.

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ.

તા. ૧૦ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૨ ના નં. ૨૩૧૨ ના કેળવણીખાતાના સરકારી ઠરાવ મુજબ ૧૯૧૫ ની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાના ઉમેદવારો-માંથી જેમની ઇચ્છા હશે, તેમની ઉર્દૂ ભાષા મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

બીજા વિષયમાં ઉર્દૂની પરીક્ષા માટે નીચેનો અભ્યાસક્રમ મુકરર કરવામાં આવ્યો છે:--

(अ) ઉર્દૂ મિડલ કોર્સ (મધ્યમ અભ્યાસક્રમ), ભાગ ૨. પંજાબ, પૃષ્ઠ ૧-૧૦૫.

(ब) 'મુસદ્દસ-ઇ. હાલી,' ૫૫ મા મુસદ્દસ (છપ્પા)થી શરૂ કરી ૫૦ મુસદ્દસ.

(क) ઉર્દૂ તથા ગુજરાતીમાં હાથના ચોકખા સરકારી લખા-ણનું વાચન.

(ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૧૦ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૫ના હુકમ નં. ૧૧૨૪૪ ઉપરથી).

નીચેનાં પુસ્તકો, ચોપાનીઆં, વગેરે નામદાર શહેનશાહ તરફથી જપ્ત થએલાં જાહેર કરવામાં આવ્યાં છે, કારણ કે સદરહુ પુસ્તકો, ચોપાનીઆં વગેરેમાં એવા શબ્દો કે લખાણ છે કે તેથી નામદાર શહેનશાહ તરફ કે

હિન્દમાં કાયદેસર સ્થપાએલી બ્રિટિશ સરકાર તરફ અસંતોષ, તિરસ્કાર કે ધિક્કાર ઉશ્કેરાવાનો સંભવ રહે છે.

પુસ્તક વગેરેનું નામ.	પુસ્તક, ચોપાનીઆં, વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ નં. તથા તારીખ.
વફાદાર સુરીઆ'	નિઝામુદ્દિન એ. કુરેશીએ લખેલું, અને અમદાવાદમાં નિઝામીઆ પ્રિન્ટિંગ વર્કસમાં છપાએલું.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ. નં. ૮૫૪૩, કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૨૧ મી નવેંબર ૧૯૧૪.
'તુર્કો-બાલ્કન લડાઈ, ભાગ ૨ '	નવસારીના મુનશી મુસ્તફા સૈયદઅલીએ લખેલો, વડોદરામાં લુહાણા મિત્ર સ્ટીમ પ્રેસમાં છપાએલો અને તા. ૧૩ મી નવેંબર ૧૯૧૪ની સરકારી જાહેર ખબર નં. ૮૩૬૨થી જપ્ત થએલા 'તુર્કો-બાલ્કન લડાઈ, ભાગ ૧' નો બીજો ભાગ.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૮૯૦૭, કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૫ મી ડીસેંબર ૧૯૧૪.
'પંજાબીઓને એક સંદેશો '	અંગ્રેજીમાં છાપેલું પાનીઉં, 'પ્રિય બંધુઓ' એ શબ્દોથી શરૂ થતું ને 'વંદે માતરમ્' એ શબ્દોથી સમાપ્ત થતું.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૮૫૨૪, કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૨૦ મી નવેંબર ૧૯૧૪.
'કોમરેડ' નામના સાપ્તાહિક પત્રનો તા. ૨૬ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૪નો અંક.	દિલ્હીમાં અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થએલો, જેના ૨૩૩-૨૪૦ પૃષ્ઠ પર 'તુર્કોની પસંદગી' એ નામનો લેખ છે તે.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૮૫૨૯ કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૨૦ મી નવેંબર ૧૯૧૪.
' હિંદુસ્તાનમાં બ્રિટિશ રાજ્યનું સરવાયું (બિલન, કોન્ત રેન્ડ્યુ)' એ મથાળાનું પાનીઉં.	અંગ્રેજીમાં લખાએલું, અને હિન્દુસ્તાન-ગાદર પાર્ટિએ સાન ફ્રાન્સિસ્કો કૅલિ. યુ. સ્ટે, અ. માં પ્રસિદ્ધ થએલું.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૯૧૪૭- તા. ૧૫ મી ડીસેંબર ૧૯૧૪.

'હિંદુસ્તાન ગાદર' નામનું પત્ર.	સાન ફ્રાન્સિસ્કો, યુ. સ્ટે. અ. માં પ્રસિદ્ધ થએલું.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૯૦૮૯. કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૪મી ડીસેંબર ૧૯૧૪.
'શમશેર. ઈ. ખાલસા' નામનું ગુરમુખીમાં પત્ર.	સ્ટૉક્ટન, કૅલિફૉર્નિઆમાં પ્રસિદ્ધ થએલું.	"
'અલ-હિલાલ' નામના વર્તમાનપત્રના તા. ૧૪મી અને ૨૧મી અક્ટોબરના અંકો.	કલકત્તાના 'હિલાલ પ્રેસ'માં છપાએલા. એ પ્રેસની જામીનગીરીના લીધેલા ૨૦૦૦ રૂ. જપ્ત કરવામાં આવ્યા છે.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૯૧૪૮, કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૫ મી ડીસેંબર ૧૯૧૪.
'ઝમેમા બધાવત હિન્દુસ્તાન, પ્રથમ આવૃત્તિ'.	ઉર્દુમાં પાનીઉં.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૧૨૩, કિલ્લે મુંબઈ. તા. ૮ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૫.
'રંગુનના રસ્તાઓ નં. ૭, ટેરિટોરીઅલ્સ ભલે પધારો' એ મથાળાનું.	અંગ્રેજીમાં છપાએલું પાનીઉં અમેરિકન બૅપ્ટિસ્ટ મિશન પ્રેસ, રંગુનમાં છપાએલું, અને 'જે, કાર્વેન' ની સહીવાળું.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ નં. ૧૨૨, કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૮ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૫
એક પાનીઉં, જેમાં બ્રિટિશ સરકારને ઇસ્લામની શત્રુ જણાવવામાં આવી છે તે.	અલામસ સૈયદ અહમદ અસ શરીફ ઑવ્ ટ્યુનિસ, અલામસ સૈયદ અબ્દે હુસેન ઑવ્ તહેરાન વગેરેની નવ સહીથી પ્રસિદ્ધ થએલું.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૩૪૮,૦ કિલ્લે મુંબઈ તા. ૧૯મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૫.
'ઇમાનની કસોટી'.	રાંદેરના મહમદ સૈદ બિન લાઈઝ સાજેદે લખેલું ગુજરાતી ચોપાનીઉં, અને સુરતના રાંદેર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં રતિલાલ દુર્ગાદાસે છાપેલું.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ નં. ૯૩૪૬, કિલ્લે મુંબઈ. તા. ૨૩ મી ડીસેંબર ૧૯૧૪.

નીચેનું પુસ્તક જમીન યા દરીઆ માર્ગે બ્રિટિશ ઇંડિઆમાં લાવવાની ગવર્નર-જનરલ-ઇન્-કાઉન્સિલ તરફથી ૧૮૭૮ ના સી કસ્ટમ્સ ઍક્ટના સેક્શન ૧૯ ની રૂએ મના કરવામાં આવે છે:—

પુસ્તકનું નામ.	પુસ્તકની વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ નં. તથા તારીખ.
રેવોલ્યુશનરી ઍલ્મૅનક, ૧૯૧૪.	ન્યુ યૉર્કમાં અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થએલું.	રેવેન્યુ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૧૧૪૦૧ કિલ્લે મુંબઇ, તા. ૨૧ મી નવેંબર ૧૯૧૪.

ઇનામપત્રક.

અમદાવાદ વિભાગ.—

વાંચ—પટેલ છબાભાઈ મથુરભાઈ રૂ. ૨૫) સ્કૂલ જમાડી, તથા પિત્તળના પ્યાલા આપ્યાં. શા. અમથાભાઈ રણછોડભાઈ રૂ. ૨૦) સ્કૂલ જમાડી. શેઠ શીવલાલ ઝવેરચંદ રૂ. ૨૦) પિત્તળના પ્યાલા રકાબી. રતનચંદ ખુશાલચંદ રૂ. ૧૫) પિત્તળના પ્યાલા, ફૂલચંદ વીરચંદ રૂ. ૧૭) સ્કૂલ જમાડી, અને શા. ભીખાભાઈ ત્રીકમદાસ રૂ. ૧૪) પ્યાલા. **ઉરમતનગર**—શા. રતનસિંહ ઇશ્વિરભાઈ રૂ. ૧૦) સ્કૂલ જમાડી. **કમળેજ**—મિસ્ત્રી પ્રાગજી આંબાજી રૂ. ૧૫) સ્કૂલ જમાડી. **કુંભડથળ**—ગામલોક રૂ. ૩૦) સ્કૂલ જમાડી. શા. ઉમેદભાઈ કાળીદાસ રૂ. ૫) પતાસાં. **માહળ.** શા. અમૃતલાલ મલુકચંદ રૂ. ૩) પતાસાં. **શીઆળ**—શેઠ છગનરાજ ત્રીભોવનદાસ વગેરે રૂ. ૪) કાપડ તથા ચાદર, **વિરમગામ**—સાલેભાઈ વાજભાઈ વહોરા રૂ. ૯-૦-૬ ઇનામ. **વારણા**—શાહ હીરાચંદ નેમચંદ રૂ. ૭-૧૪-૬ સ્કૂલ જમાડી, **વાંચ**—શા. ભીખાભાઈ એચરદાસ રૂ. ૧૬) સ્કૂલ જમાડી. **ગલસાણા**—નારણદાસ મથુરદાસ રૂ. ૭) તાલુકદારો રૂ. ૩) મિઠાઈ. **માંડળ**—કન્યાશાળા. જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૯-૧૨-૬ પુસ્તકો મિઠાઇ, કાપડ વગેરે. **હીરાપુર**—પટેલ મોતીભાઈ પરભુદાસ.